zbornik

POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK

2017., broj 10
ISSN 1845-111X

Zbornik
Povijesnog društva Pakrac - Lipik

Broj 10
2017. godina
ISSN 1845 – 111X

Glavni i odgovorni urednik:
Stjepan Benković

Uređivački odbor:
Jelena Hihlik
Siniša Njegovan Stárek
Tea Lokner
Stjepan Benković

Lektor:
Sonja Tomašević

Grafička obrada:
Ivan Černi / FOTOimago

Izdavač:
Povijesno društvo Pakrac – Lipik

Tisak:
Gradska tiskara Osijek

Naklada:
300 primjeraka

Sadržaj

15 godina Povijesnog društva Pakrac - Lipik 3

Riječ urednika 8

Nives Matijević - **Stjepan Godić, lirik iz Lipika** 11

Iva Milinčević - **Baka Roda, posljednja pakračka općinska primalja** 34

Danela Vujanić - **Lječilište i perivoj u Lipiku** 40

Vjekoslav Štrk - **O nazivlju Pakraca kroz stoljeća** 51

Siniša Njegovan Stárek - **Misija UNPROFOR-a – slovački bataljun SLOVENGBAT** 58

Marijan Pinhak - **Svjedočenje o logorima i likvidacijama 1944. - 1945. na području grada Pakraca** 76

Antun Dević - **Župa Čaglić** 82

Mario Barać - **Kapela svetog Ivana Nepomuka u Pakracu** 95

Filip Škiljan - **Pravoslavne crkve na pakračkom području** 110

Goran Hruška - **Iz povijesti druge požeške županije** 118

Tea Lokner - **Što se krije ispod površine?** 122

Katarina Šprem, Matko Maršić, Rajna Šošić Klindžić - **Rezultati studentskog projekta – Sustavno rekognosciranje pakračko – lipičkog kraja** 127

Stjepan Benković - **Subocki grad (Subocka) i plemići Svetački** 134

Goran Đurđević - **Kamengrad – zaboravljeni srednjovjekovni biser Slavonije** 155

Daniel Grčević - **Pakračke pepeljuge** 157

Dora Kufner, Klara Špančić - **Pakračka groblja, spomenici na davna vremena** 161

Branko Križan - **Kratki opis nekoliko groblja u okolici Lipika i Pakraca** 170

In memoriam - Gojko Bosanac 176

15 godina Povijesnog društva Pakrac – Lipik

Godine 2017. slavi se velika obljetnica - 15 godina Povijesnog društva Pakrac – Lipik.

Društvo je osnovano 2002. godine na inicijativu prof. Gojka Bosanca. Pri njegovu osnivanju za pomoć se obratio prijatelju, akademiku Petru Strčiću te bivšem učeniku, tada učitelju povijesti u OŠ Grigora Viteza Poljana, prof. Stjepanu Benkoviću. Akademik Strčić, povjesničar, predsjednik Društva hrvatske povjesnice, Povijesnog društva Rijeka i Povijesnog društva otoka Krka u tom pogledu bio je najrelevantnija osoba. Na razgovoru u Zagrebu akademik Strčić pojasnio je Stjepanu Benkoviću proceduru i dao smjernice za osnivanje i rad buduće udruge. Uslijedilo je prikupljanje 10 potpisa potrebnih za osnivanje udruge i nabava potrebne dokumentacije. Potpise su dali većinom učitelji povijesti iz škola u Pakracu, Lipiku i Poljani. Stjepan Benković napisao je statut udruge i obavio sve predradnje za osnivačku skupštinu.

Povijesno društvo Pakrac – Lipik, udrugu koja će se baviti proučavanjem i promicanjem povijesti pakračkog kraja te očuvanjem kulturne i povijesne baštine, osnovali su većinom učitelji povijesti triju osnovnih škola (Pakrac, Lipik i Poljana) te Srednje škole Pakrac na osnivačkoj skupštini u prostorijama tadašnje Srednje škole Pakrac (danas zgrada Crvenog križa). Okupljeni: Gojko Bosanac, Stjepan Benković, Vjekoslav Štrk, Marija Puškarić, Vjekoslava Marijanović i Ana Murišan, usvojili su statut, sjedište udruge, izgled pečata te izabrali vodstvo. Za predsjednika je izabiran Stjepan Benković, a za tajnika Ana Murišan. Na skupštini je predloženo da se pokrene glasilo Društva u kojem će članovi objavljivati povijesna istraživanja. Odlučeno je da se časopis zove Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik.

U 15 godina rada članovi Povijesnog društva Pakrac – Lipik bavili su se povijesnim istraživanjima na području Grada Pakraca i Grada Lipika (ali i šire) čije rezultate su objavljivali u svome Zborniku. Dosada je objavljeno 10 brojeva u kojima je 47 autora objavilo 103 članaka. Najviše, 16 članaka, objavio je Stjepan Benković, 8 članaka objavili su Siniša Njegovan Stárek i Jelena Hihlik te po 7 Branko Križan i Zdravko Palavra. Zbornik je zamišljen kao medij u kojem će povjesničari i ostali zaljubljenici u povijest objavljivati svoje istraživačke radove.

Iz pojedinih članaka objavljenih u Zborniku kasnije su nastale monografije. Tako se iz članka Marije Puškarić *Talijanska manjina u kontinentalnoj Hrvatskoj* rodila ideja o nastanku monografije o Talijanima u Slavoniji koja je kasnije realizirana. Iz tekstova Siniše Njegovana Stareka *Doseljenje Čeha na područje Pakraca, Prekopakre, Lipika i Filipovca* te *Graditelji i glumci* također su iznikle monografije.

Povijesno društvo Pakrac – Lipik bilo je izdavač knjiga Siniše Njegovana Stáreka *Česi u Pakracu, Prekopakri i Lipiku* i *Graditelji, glumci, sokoli.* Osim izdavačke djelatnosti udruga je služila kao servis i pomoć u nastanku knjiga istraživačima koji se ne snalaze najbolje u izdavačkoj djelatnosti. Tako je sudjelovala u nastanku knjiga *Učiteljska škola u Pakracu 1871. – 1965.* Elvire Ančić i *Tragovi - zadnje generacije maturanata Učiteljske škole u Pakracu*. Pojedini članovi našeg Društva svojim istraživanjima i pisanjem za Zbornik afirmirali su se i van udruge te su autori vrijednih monografija.

Česta je bila suradnja s povjesničarima iz Daruvara, Požege, Zagreba pa čak i Mađarske koji su tekstove objavljivali u Zborniku. Društvo je vodilo brigu o zaštiti kulturnih spomenika. Najviše se radilo na uređenju okoliša crkve sv. Pantelejmona kod Tornja koja je spomenik nulte kategorije u Republici Hrvatskoj i dragulj gotičke srednjovjekovne arhitekture. U uređenje crkve utrošena su sredstva Zaklade Slagalica u visini od 15 000 kn ali i osobna sredstva Društva. Do danas je obavljeno 30-ak radnih akcija. Zahvaljujući naporima društva, afirmiran je ovaj spomenik te je pokrenut dio zajednice u smjeru njegove zaštite.

Društvo je organiziralo radne akcije uređenja ostataka starog grada u Pakracu, srednjovjekovne utvrde Čaklovac kod Dragovića, sudjelovalo je u uređenju kapele sv. Ivana Nepomuka u Pakracu.

Članovi Društva radili su na otkrivanju i lociranju povijesnih i prapovijesnih lokaliteta o kojima su njegovi članovi pisali u Zborniku. Tako su locirali i posjetili rimsko nalazište u Brezinama, ostatke srednjovjekovne utvrde u Kukunjevcu i Bujavici, arheološko nalazište u Poljani, lokalitet pronalaska nadgrobne stele u Kusonjama, rimske ceste u Grahovljanima, rimsko nalazište u Brusniku, ostatke srednjovjekovne utvrde Subocki Grad, Bijela Stijena, Stupčanica, Dobra Kuća i Sirač, ostatke benediktinskog samostana u Bijeloj kod Sirača, pravoslavne svetinje u Subockoj, katoličke svetinje u Barici, stećke na groblju u Šeovici, Dragano groblje kod Branežaca i lokalitet Zidinice u Prekopakri.

Lokalnoj samoupravi upućeni su zahtjevi za zaštitu crkve sv. Vida i crkve sv. Roka u Pakracu, spomenika Franji Filipoviću u Kukunjevcu te kalvinskog groblja u Brekinskoj.

Udruga sudjeluje u radu Turističkog vijeća Turističke zajednice Grada Lipika. Sudjelovala je u obilježavanju 750 godina grada Pakraca i povodom toga pisala o slavonskom banovcu. Dio su projektnog tima u projektu obnove Kursalona i Wandelbhana u Lipiku. Održali su predavanja o slavonskom banovcu i crkvi sv. Pantelejmona.

Godine 2015. Društvo je krenulo u izradu *Udžbenika zavičajne povijesti pakračkog kraja*. Sljedeće godine izrađeno je 6 modula udžbenika koji su razdijeljeni trima osnovnim školama (Pakrac, Lipik, Poljana) i srednjoj školi u Pakracu u kojima se, zahvaljujući tome, na jedan nov način poučava zavičajna povijest.

Godine 2015. napustio nas je profesor Gojko Bosanac, dugogodišnji tajnik Društva i jedan od njegovih osnivača, što je bio veliki gubitak.

Povijesno društvo Pakrac – Lipik je relativno malim sredstvima godinama ostvarivalo velike rezultate. Volonterskim radom ostvarivali smo ono što nikad nije postignuto na području istraživanja prošlosti zavičaja i zaštite pojedinih kulturnih spomenika.

Godine 2017. udruga je nagrađena *Zlatnom plaketom grada Pakraca* za područje drugih društvenih djelatnosti. Na taj način valoriziran je dugogodišnji rad udruge i njen značaj u vlastitoj sredini.

Popis autor i tekstova objavljenih u 10 brojeva Zbornika Povijesnog društva Pakrac – Lipik:

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 1, 2004.

- Gojko Bosanac, *Povijesno društvo (Udruga) Pakrac*
- Zdravko Palavra, *Pluralizam vjerovanja i religijskih ideja na području Pakraca, Daruvara i Lipika od neolita do Turaka (1543.)*
- Marija Puškarić, *Talijanska manjina u kontinentalnoj Hrvatskoj*
- Stjepan Benković, *Grabik – prilog proučavanja rasta i razvoja Lipika*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 2, 2005.

- Stjepan Benković, *Školske spomenice kao povijesni izvor za prošlost pakračko-lipičkog kraja*
- Zdravko Palavra, *Transkulturalna poredbeno-historijska paralela o arhetipu duhovnog ratnika*
- Goran Hruška, *Pedagoška akademija u Pakracu 1961. - 1969.*
- Stjepan Benković, *Bazenska – prilog proučavanja rasta i razvoja grada Lipika*

- Branko Križan, *Govor Stjepana Radića u Pakracu 11. travnja 1926.g. na predizbornom skupu HSS-e*
- Gordan Vukić, *Imenik članova Socijalističke demokratske političke organizacije u Pakracu (1. studeni 1918.)*
- Duško Kliček, *Kratka povijest nogometa u Pakracu i Lipiku*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 3, 2006.

- Stjepan Benković, *O obljetnici, kovnici i banovcu*
- Vijoleta Herman Kaurić, *Srednjovjekovni Pakrac i njegovi banovci*
- Zdravko Palavra, *Simbolika 'pakračkog banovca'*
- Branko Križan, *Najnovija povijest Pakraca i okolice u kontekstu tri vladarske isprave*
- Berislav Sheibal, *Daruvar – Aquae Balissae i Pakrac Mannieanna*
- Jelena Hihlik, *U susret Uskrsu*
- Zdenko Samaržija i Darko Grgić, *Kako (pro)čitati Taubea*
- Siniša Njegovan Stárek, *Češki dom Prekopakra – gradnja doma iz 1931. godine*
- Branko Uzur, *Rudnik grafita Brusnik*
- Stjepan Benković, *Geografska obilježja pakračko – lipičkog kraja*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 4, 2007.

- Olga Maruševski, *Belle epoque u srcu Slavonije*
- Branko Križan, *O jugoistočnim granicama feudalnog posjeda Pakra 1228.-1239.*
- Goran Hruška, *Arhivsko gradivo o Pakracu i Lipiku u Državnom arhivu u Slavonskom Brodu – Odjelu u Požegi*
- Stjepan Benković, *Srednja fizioterapeutska škola u Lipik, 1960. – 1970.*
- Jelena Hihlik, *Muzej u gradu Pakracu*
- Duško Kliček, *Izvadci iz knjige 'Talijani u Slavoniji od 1880. do 2005. godine'*
- Gordan Vukić, *Pravoslavna crkva svete Petke u Kukunjevcu*
- Manuela Papić, *Ambrozija – nevidljivi neprijatelj*
- Siniša Njegovan Stárek, *Doseljavanje Čeha na području Prekopakre, Pakraca, Lipika i Filipovca*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 5, 2008.

- Helena Bunijevac, *Povijest 'Parovozne lonjsko – poljske željeznice'*
- Zdravko Palavra, *Glasnik kupališta Lipik*
- Stjepan Benković, *Moje selo Poljana*
- Siniša Njegovan Stárek, *Jiřína Řeháková*
- Balogh Jánosné Horváth Terézia, *Tko je bio Izidor Janković Daruvarski?*
- Učenici Osnovne škole Lipik, *Dom za djecu i mlađe punoljetne osobe Lipik*
- Branko Križan, *Bijela Stijena*
- Stjepan Benković, *Dobar put do Dobre kuć*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 6, 2009.

- Siniša Njegovan Stárek, *Martin Kukučin u Pakracu i Lipiku*
- Duško Kliček, *Šumska željeznica*
- Stjepan Benković, *Kukunjevačke vodene utvrde i prilog proučavanja kontinuiteta naseljenosti u dolini rijeke Pakre*
- Branko Križan, *Srednjovjekovna utvrda Čaklovac (kraj Pakraca)*
- Branko Križan, *Ruševine srednjovjekovne crkve u selu Dragović kraj Pakraca*
- Jelena Hihlik, *Crtice iz pakračke povijesti*
- Zdravko Palavra, *'Mali Babilon', analiza života u malom gradu 20-tih godina XX. stoljeća*
- Duško Kliček, *Pakrac i Lipik dvadesetih godina prošlog stoljeća*
- Dragutin Fezi, *Mađari u pakračkom kraju*
- Stjepan Benković, *Bistro već 40 godina - Športsko ribolovno društvo 'Slavonac' Lipik 1968. - 2008.*
- Mario Barać, *Zločin o kojemu se premalo govori*
- Siniša Njegovan Stárek, *Rimski nadgrobni spomenik iz Kusonja*
- Klaudija Kovač, *Geološka i tektonska obilježja lipičkog kraja*
- Jelena Hihlik, *5. Memorijalni dan Sene Sekulić Gvozdanović u Pakracu*
- Jelena Hihlik, *Aktivno očuvanje baštine*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 7, 2010.

- Branko Križan, *Kovnica je bila u Pakracu!*
- Siniša Njegovan Stárek, *Graditelji i glumci*
- Zdravko Palavra, *'Naše novine' – novinski medij kao zrcalo lokalnog života*
- Milan Lukić, *Car i kralj Franjo Josip I. u pričama starijih ljudi iz potplaninskih sela ispod Papuka i Psunja*
- Jelena Hihlik, *Josip Svoboda*
- Stjepan Benković, *Geografsko – povijesna obilježja grada Pakraca*
- Balogh Jánosné Horváth Terézia, *Obitelj Jankovići Daruvarski – povijest istraživanja u slici i riječi*
- Siniša Njegovan Stárek, *Spremanje piva*
- Stjepan Benković, *Zavičajna povijest*
- Dragutin Fezi, Romana Fezi Martinić, *Pjesme za kola i plesove, dječje igre, rugalice i brojalice gajskog i garešničkog kraja*
- Jelena Hihlik, *Zapis o potrazi za starim Rimljanima u okolici Pakraca*
- Stjepan Benković, *Crkva sv. Pantelejmona kod Tornja spremna za posjetitelje*
- Dragutin Fezi, *Mađari u pakračkom kraju*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 8 - 9, 2012. – 2013.

- Drago Mojzeš, *Kršćanska adventistička crkva u Lipiku*
- Ozren Buriša, *Povijest crkve Reformnog pokreta adventista sedmog dana na području Lipika i Pakraca*

- Ruben Knežević, *Baptistička crkva u Pakracu – Začeci, nastanak i razvitak*
- Stjepan Benković, *Evangelička (luteranska) crkva*
- Stjepan Benković, *Reformirana kršćanska (kalvinistička) crkva*
- Daniel Vranešić, *Veliki crkveni jubilej – 315 godina od osnutka grkokatoličke Slavonske eparhije*
- Janko Šimrak, *Povijest grkokatoličke Slavonske eparhije*
- Zdravko Palavra, *Termalni izvori i svetinje na području nekadašnje župe Svetačje*
- Stjepan Benković, *Ignac Terihaj (1892. – 1942.)*
- Tea Lokner, *O ostavi vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske*
- Branko Križan, *Povelja o uzdizanju rimokatoličke kapelanije Daruvar u status župe*
- Duško Kliček, *Josip Modly - konstruktor aviona i probni pilot iz Pakraca*
- Zvonimir Miler, *Logor Bučje*
- Milan Lukić, *Pakrački hajduk i pustolov Maksim Bojanić*
- Danela Vujanić, *Vrtno i parkovno nasljeđe grada Pakraca*
- Siniša Njegovan Stárek, *Običaji doseljenih Čeha pakračkog kraja*
- Jelena Hihlik, *Povjesničari u akciji*

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik, br. 10, 2017.

- Stjepan Benković, *15 godina Povijesnog društva Pakrac - Lipik*
- Nives Matijević, *Stjepan Godić, lirik iz Lipika*
- Iva Milinčević, *Baka Roda, posljednja pakračka općinska primalja*
- Danela Vujanić, *Lječilište i perivoj u Lipiku*
- Vjekoslav Štrk, *O nazivlju Pakraca kroz stoljeća*
- Siniša Njegovan Stárek, *Misija UNPROFOR-a – slovački bataljun SLOVENGBAT*
- Marijan Pinhak, *Svjedočenje o logorima i likvidacijama 1944. - 1945. na području grada Pakraca*
- Antun Dević, *Župa Čaglić*
- Mario Barać, *Kapela svetog Ivana Nepomuka u Pakracu*
- Filip Škiljan, *Pravoslavne crkve na pakračkom području*
- Goran Hruška, *Iz povijesti druge požeške županije*
- Tea Lokner, *Što se krije ispod površine?*
- Katarina Šprem, Matko Maršić, Rajna Šošić Klindžić, *Rezultati studentskog projekta – Sustavno rekognosciranje pakračko – lipičkog kraja*
- Stjepan Benković, *Subocki Grad (Subocka) i plemići Svetački*
- Goran Đurđević, *Kamengrad – zaboravljeni srednjovjekovni biser Slavonije*
- Danijel Grčević, *Pakračke pepeljuge*
- Dora Kufner, Klara Špančić, *Pakračka groblja, spomenici na davna vremena*
- Branko Križan, *Kratki opis nekoliko groblja u okolici Lipika i Pakraca*

Stjepan Benković

Riječ urednika

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 10 svojim obimom, brojem članaka i autora zasjenjuje sve dosadašnje zbornike. Prethodni Zbornik objavljen je relativno davne 2013. godine. Razlog ovakvom vremenskom otklonu je u tome što smo nekoliko prethodnih godina utrošili u stvaranje *Udžbenika zavičajne povijesti pakračkoga kraja*. Istovremeno sa završetkom tog projekta, 2016. godine započeli smo s projektom 10. broja našeg Zbornika. U njegovu nastanku sudjelovali su povjesničari ne samo iz Pakraca i Lipika već i Požege te Zagreba. Ovaj jubilarni broj podudara se s velikom obljetnicom – 15 godina povijesnog društva o čemu pišemo u uvodnom tekstu koji opisuje nastanak društva i njegove aktivnosti u proteklih 15 godina.

Zbornik započinjemo tekstom *Stjepan Godić – lirik iz Lipika*. Autorica Nives Matijević daje opširan prikaz života, rada i književnog značaja Stjepana Godića - velikog pjesnika, pripovjedača i esejista, ali i žrtve progona komunističkog režima. Veliki je značaj ovog teksta jer će lokalna javnost konačno biti upoznata s književnikom o kojemu tako malo znamo.

Iva Milinčević također piše o jednoj povijesnoj ličnosti koja je obilježila prošlost Pakraca. Kako sama kaže pokušava otrgnuti zaboravu dio *ženske povijesti* Pakraca. U članku Baka Roda piše o Pakračanki Katarini Bastajić, posljednjoj pakračkoj općinskoj primalji koja je pomogla na svijet donijeti oko 4000 Pakračana. Autorica je doslovno otrgnula zaboravu ovu priču jer su njene glavne sugovornice, prijateljice *Bake Rode*, u poznim godinama.

Danela Vujanić, viša stručna savjetnica konzervatorica za nepokretna kulturna dobra, donosi nam stručan članak temeljen na rješenjima o zaštiti kulturnih dobara lipičkog lječilišta i perivoja. Ovo je dosada najdetaljniji opis zaštićenih objekata lječilišta u Lipiku te će kao takav zasigurno poslužiti budućim istraživačima.

Kako se mijenjalo ime Pakraca kroz stoljeća istražio je arheolog Vjekoslav Štrk. Proučio je brojne dokumente i geografske karte od XIII. do XVIII. stoljeća te sastavio detaljan popis varijacija ovog toponima. Tekst je izuzetno vrijedan jer se do sada nitko nije pozabavio ovom problematikom.

Siniša Njegovan Stárek obrađuje temu iz Domovinskog rata. Najmjerodavniji je da ispriča priču o slovačkom bataljunu UNPROFOR-a tzv. SLOVENGBAT-u. Suvremenik je toga vremena i sudionik tih događaja. U istraživačkom radu koristi prvorazredne povijesne izvore kao što su izvješća zapovjedništva Slovačkog inženjerijskog bataljuna, zapovjedništva misije UNPROFOR-a, vojnih promatrača, civilnih promatrača, dokumenata lokalno-političke zajednice, osobnih saznanja o djelovanju Slovačkog inženjerijskog bataljuna, kao i saznanja drugih osoba vezanih za djelovanje osoba uključenih u djelovanje navedenog bataljuna.

O zločinima partizana na kraju i nakon Drugog svjetskog rata u bivšem komunističkom sistemu nije se smjelo pričati a kamoli pisati. Nažalost i nakon uspostave demokratskog poretka i samostalne Hrvatske ova tema nije dovoljno istražena. Marijan Pinhak jedan je od rijetkih svjedoka partizanskih zločina u Pakracu 1944. i 1945. godine. U tekstu *Svjedočenje o logorima i likvidacijama 1944. i 1945. na području grada Pakraca* daje svoj prikaz ove teme.

Do teksta Župa Čaglić došli smo posredstvom lipičkog župnika Joze Zorića. Autor teksta je Antun Dević, umirovljeni svećenik i autor mnogih monografija o slavonskim župama.

Jedna pomalo zaboravljena i zapuštena kapela u središtu Pakraca oživjela je zahvaljujući naporima Maria Baraća. U kapeli godinama nije služena sveta misa te je služila kao skladište. Godine 2015. Mario Barać pokrenuo je akcije njenog unutarnjeg uređenja. Odlučio je istražiti njenu prošlost te o njoj piše u članku *Kapela sv. Ivana Nepomuka u Pakracu*.

Filip Škiljan s Instituta za migracije i narodnosti u Zagrebu, veliki poznavatelj zapadnoslavonske povijesti i kulturne baštine, piše o pravoslavnim crkvama na pakračkom području (Gradovi Pakrac i Lipik). Daje njihov detaljan povijesni pregled te trenutno stanje. U rezimeu svog teksta piše da je na pakračkom području prije Drugog svjetskog rata bilo 14 pravoslavnih crkava od kojih su dvije stradale u Drugom svjetskom a šest u Domovinskom ratu. Na taj način pojedine pravoslavne crkve pakračkog kraja postaju tek dio prošlosti te je vrijednost ovog teksta još veća.

Goran Hruška iz Državnog arhiva u Slavonskom Brodu, odjel u Požegi, daje nam kratak pregled druge požeške županije s osvrtom i na pakrački kraj. Ovaj članak bit će od velike koristi budućim istraživačima lokalne povijesti.

Unazad dvije godine provedena su dva georadarska snimanja starog pakračkog grada – metoda kojima se detektiraju čvrste strukture kamena i cigle ispod površine zemlje. Arheologinja Tea Lokner u članku *Što se krije ispod površine?* donosi nam rezultate ovih istraživanja. Georadarska istraživanja provedena na Starom gradu u Pakracu prvi su koraci prema arheološkim istraživanjima ovoga važnoga lokaliteta koji će vjerojatno već biti obavljeni u trenutku izlaska ovog Zbornika.

Od 25. do 28. listopada 2016. godine proveden je sustavni terenski pregled pakračko-lipičkog kraja u sklopu studentskog projekta *Sustavno rekognosciranje pakračko-lipičkog kraja* financiranog od strane Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditelj projekta bio je Matko Maršić, sudionici na projektu bili su Ivana Hanžek, Tea Lokner i Katarina Šprem pod mentorstvom Rajne Šošić Klindžić. Spomenutim istraživanjem otkrivena su dva nova prapovijesna lokaliteta: *Klisa – Kućište* te *Batinjani* dok je lokacija *Kućište – Dobrovac* pokazala najveće arheološke mogućnosti. Katarina Šprem, Matko Maršić, Rajna Šošić Klindžić u članku *Rezultati studentskog projekta 'Sustavno rekognosciranje pakračko – lipičkog kraja'* iznose rezultate istraživanja.

U sustavu srednjovjekovnih utvrda pakračkog kraja značajnu ulogu imao je Subocki Grad. Stjepan Benković istražio je povijest ove utvrde te njenih gospodara, plemića Svetačkih. U članku *Subocki Grad (Subocka) i plemići Svetački* daje prikaz ove utvrde od njenog nastanka pa sve do XVII. stoljeća.

Goran Đurđević donosi kratki prikaz još jedne srednjovjekovne utvrde za koju je napisao da je *zaboravljeni srednjovjekovni biser Slavonije*. Riječ je o Kamengradu - jednoj od prostorno najvećih i najočuvanijih slavonskih utvrda, sagrađenoj na prirodnoj stijeni Papuka u blizini današnjeg Vučjaka Kamenskog.

Kada pročitate naslov *Pakračke pepeljuge,* teško da ćete pogoditi da je tema ovog teksta filatelija. Danijel Grčević, pakrački zaljubljenik u filateliju i član našeg društva, već duže vrijeme izrađuje posebnu filatelističku formu - *pepeljuge*. O čemu se točno radi saznajte iz ovog zanimljivog članka.

Dora Kufner i Klara Špančić, bivše učenice Srednje škole Pakrac, pod mentorstvom profesora Branka Križana istražile su pakračka groblja. S istraživačkim radom *Pakračka groblja, spomenici na davna vremena* sudjelovali su na državnom natjecanju iz povijesti gdje su osvojili 6. mjesto. Odlučili smo objaviti taj rad koji smo prethodno uredili za Zbornik.

Mentor spomenutih učenica Branko Križan nadovezuje se na prethodnu temu i daje kratak pregled nekoliko zanimljivih groblja i grobnih mjesta u okolici gradova Pakraca i Lipika.

Zbornik završavamo sjećanjem na kolegu Gojka Bosanca koji nas je napustio 2015 godine.

Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 10 izdan je zahvaljujući sredstvima Gradova Pakrac i Lipik. Rad autora, koji su sudjelovali u nastanku Zbornika, isključivo je volonterski i ovim putem zahvaljujemo svima njima. Čitateljima želimo da uživaju čitajući tekstove i nauče nešto novo o povijesti zavičaja.

Povodom Dana Grada, blagdana Sv. Josipa
Gradsko vijeće Grada Pakraca

dodjeljuje

javno priznanje

ZLATNU PLAKETU
"GRB GRADA PAKRACA"

Povijesnom društvu Pakrac-Lipik

za područje drugih
društvenih djelatnosti

U Pakracu,
17. ožujka 2017. g.

Predsjednik Gradskog vijeća Grada Pakraca:
Zoran Krejči

REPUBLIKA HRVATSKA
PAKRAC GRADSKO VIJEĆE
POŽEŠKO-SLAVONSKA ŽUPANIJA

Priznaje Zlatna plaketa "Grb grada Pakraca" za 15 godina rada

Stjepan Godić, lirik iz Lipika

Nives Matijević

Pjesnik, pripovjedač i esejist, član Društva hrvatskih književnika i osnivač Matice hrvatske Pakrac, mlađim i srednjim generacijama kao zavičajni književnik posve je nepoznat, a njegov književni opus na lokalnoj razini nije valoriziran, pa mu je tako učinjena dvostruka nepravda; stoga je ovo prilika da mu se odužimo za književnu ostavštinu, kad već ranije nismo bili svjesni njegova značenja, te iniciramo neko novo izdanje njegovih djela.

Hrvatski književnik Stjepan Godić (1930.-1993.), koji je veliki dio života proveo u Lipiku i Pakracu, dvadeset četiri godine nakon iznenadne smrti gotovo je zaboravljen. Mlađim i srednjim generacijama kao zavičajni književnik posve je nepoznat, a njegov književni opus na lokalnoj razini nije valoriziran, pa mu je učinjena dvostruka nepravda.

Stjepan Godić je bio član Hrvatskog društva književnika i pripadnik kruga slavonskih pjesnika kojem su pripadali i Vladimir Rem (1927.-2011.), Miroslav Slavko Mađer (1929.-2015.), Valentin Benošić (1941.-1968.), Boro Pavlović (1922.-2001.) i ostali, redom njegovi prijatelji. Od milja su ga zvali poeta Stipa, zabilježio je Mađer.

A Stipa je o pjesništvu napisao:

Pjesništvo je neodgonetnuta čovjekova tajna... Pjesma je čovjek, njegov slobodni duh koji ne zna za granice. Ona je i njegov plač i njegov smijeh, sve što je mjerljivo i nemjerljivo, vrijeme i prostor, stvarnost i iluzije... I zato je svaki čovjek u sebi pjesnik, za druge nepoznanica, stvarao li stihove ili ne. Pjesma u njemu nastaje neovisno o njegovim htijenjima, o njemu uopće...[1]

Veliki zaljubljenik u Slavoniju posvetio joj je brojne pjesme, a Rem će za njega reći da je *tankoćutni pjesnik zavičaja*.[2]

MOJA SLAVONIJA

Zablistali su dani. Pup do pupa.
Nevjestu u bijelom prati osmijeh cvijeća.
Toplo je. S juga doploviše laste.
U novi život, s cvrkutom proljeća.

Podatna se zemlja blago ispružila
Pod mekim dlanom sunca što se njiše.
Puši se brazda kao kruh djetinjstva
Kada na stolu milo zamiriše.

Povlače se vode kroz bedeme magle.
Već njivama rodnim zrno nade klija.
Pjesma će reći sve što srce žudi
I kako je lijepa Slavonija.

[1] Nedić, M., 1981.

[2] Rem, V., 2000., str. 139.

SLAVONSKA PJESMA

Izgubljeni momci. Prodane djevojke.
U selu pustoš. Tmica teška pala.
Koga li to snuju na raskrižju breze?
Slavonijo, što si dočekala!

Naš je čovo zlatnik. Zna, nema slobode
U tuđini mrskoj, u kavezu zala.
Plači srce, plači. Ipak, bit će bolje.
Slavonijo, što si dočekala.

Tko zna koliko bi još stihova Godić poklonio Slavoniji, da nije dvaput u životu grubo prekinut – prvi put 1951. godine kada je kao student uhićen, pa interniran na Goli otok, a drugi put 70-ih kad je kao član Matice hrvatske i proljećar izgnan iz javnog života. Na samozatajnoj lirskoj duši to je moralo ostaviti duboke ozljede. Može se to oćutiti i u njegovim stihovima, atmosferi pjesama, a cijeloga je života osjećao i zdravstvene posljedice boravka na Golom otoku, iskustvo koje nikada i nigdje u svojim djelima nije izrijekom spomenuo.

Djetinjstvo i mladost

Stjepan Godić rođen je 11. rujna 1930. godine u Slavonskom Brodu u obitelji podrijetlom iz Slavonskog Kobaša. Roditelji Ivan i Marija, rođena Seferagić, imali su šestero djece – najstariji je bio Đuka, najmlađi Vlado, a između njih rodili su se Ivica (umro u Zagrebu za vrijeme Domovinskog rata), Milan (za Drugog svjetskog rata preživio je Jasenovac, ali je u bijegu iz logora ostao bez potkoljenice), Zlatica i Stipe koji je bio predzadnji.

U Slavonskom Brodu Godić pohađa pučku školu (1937.-1941.), te gimnaziju (1941.-1949.), istu onu koju je prije njega pohađao Dragutin Tadijanović, ali i mnoga druga poznata imena – književnici Dubravko Jelčić i Vladimir Rem, Ivica Račan, Zdravko Tomac, kantautor Zvonko Špišić i pjevač Safet Isović.

Za vrijeme okupacije polazio je gimnaziju u Slavonskom Brodu do srpnja 1944. kada je završio treći razred. U srpnju 1944. dobrovoljno je otišao u partizane te bio kurir u Diljskom odredu, zatim kurir u okružnom NO za okrug Slavonski Brod.

Kako mi je prepričala Godićeva supruga Ratka (Duda) (1939.), Godići su se povlačili po šumama, sestra je imala i dijete, no svi su preživjeli. O tim danima govori jedna od njegovih ranih pjesama, prema bilješci nastala 1944. na Dilj gori kada je imao 14 godina:

UZ VATRU

Tama se tiho spušta
na zelene vrhove Dilja.
Sjedimo uz vatru i pričamo
o prošlim danima
provedenim u borbi.

Zamuklo je pjevanje ptica
još samo šušti lišće i pucketa vatra.
Ovaj dan se bliži kraju
započet će novi

s borbom, patnjama i pobjedama.
Šutimo i gledamo u vatru
Njen dim nam izgriza oči.
Netko uz vatru blago šanu:
'Slobodo, kada ćeš doći?'

Stisnuh pušku, pogledah u nebo
jasno nebo puno zvijezda.
Mislim i čekam kad će zora zarudjeti.
A u zoru krećemo u boj.

U svibnju 1945. preko Mađarske i Vojvodine Godić se s okružnim NO-om Slavonski Brod vraća u oslobođeni Brod. Krajem 1945. nastavio je školovanje i 1949. završio osmi razred gimnazije. Iste se godine upisao na Pravni fakultet u Zagrebu kao izvanredni slušatelj, a prije toga je radio i kao dopisnik Tanjuga iz Slavonskog Broda. Prvi publicitički rad tiskan mu je 1947. u *Brodskom listu*. Godine 1948., 26. i 27. ožujka, delegat je Slavonskog Broda na 1. Savjetovanju mladih književnika Hrvatske u Zagrebu. Godine 1950. postao je član kluba mladih pisaca u Slavonskom Brodu.

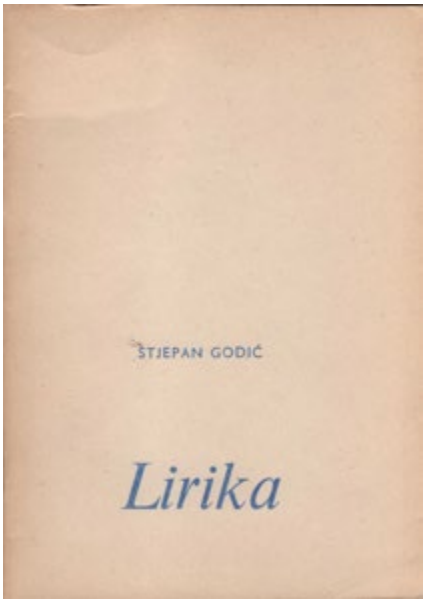

Prva Godićeva zbirka pjesama

Iste godine u srpnju počeo je raditi u Slavonskoj industriji drva u Slavonskom Brodu, gdje je radio do rujna 1951. kada se upisao na Filozofski fakultet u Zagrebu.[3] Prema bilješci u njegovoj prvoj zbirci pjesama *Lirika*, Godić je stihove počeo objavljivati 1951. godine u listu *27. srpanj* (broj 13-14).

Nakon poslijeratne poplave partizansko-socijalističke optimističke poezije koja je trajala od 1945. do 1951. Rem, Benošić, Godić i drugi počeli su krčiti nove putove - prožeti poetskim emocijama donose nove motive i sadržaje, neke nove emocije - rezignaciju, pesimizam, besperspektivnost, koje se nimalo nisu uklapale u službenu socrealističku poetiku, zapisat će slavonskobrodska profesorica Branka Škalabrin procjenjujući Godićev opus.[4] *Bilo je to uvlačenje u sebe, u svoje ja, a otuda i naglašena sentimentalnost, za koju tadašnje okruženje nije imalo previše sluha.*

Godine na Golom otoku:
'*Ovdje imam mogućnost da mnogo dobrih stvari naučim...*'

Stjepan Godić uhićen je 23. listopada 1951., navedeno je u zapisniku sa saslušanja u kancelariji slavonskobrodske Uprave državne bezbjednosti (UDB-a), ozloglašene jugoslavenske tajne policije. Saslušanje koje je vodio poručnik A. Veinović započelo je u 23:30 sati. Godića je prvo pitao gdje se nalazio u momentu izlaska Rezolucije Informbiroa, te kako je istu tumačio sebi i ostalima?[5]

3 UDB-in dosje br. 51.246. Stjepan Godić. Zapisnik sa saslušanja UDB-e Slavonski Brod, 1951., 1.

4 Škalabrin, B., 1994.

5 Banac, I., 2008. : Rezolucija Informbiroa (Informacioni biro komunističkih partija), donesena je 28. lipnja 1948. u Bukureštu, ali u odsustvu jugoslavenske delegacije. Članice ove grupacije bile su vladajuće komunističke partije SSSR-a, Poljske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunjske, Bugarske i Jugoslavije, kao i komunističke partije Francuske i Italije. Bila je to javna osuda jugoslavenskog vodstva što je sovjetsko-jugoslavenske odnose, ali i uvriježene običaje u staljiniziranom komunističkom pokretu, uvelo u duboku

Godić odgovara da je bio na izgradnji autoputa *Bratstva i jedinstva* kod sela Laćarka kod Srijemske Mitrovice, te da je u svojoj omladinskoj brigadi bio zadužen za štampu kao dopisnik. Objašnjava da su diskutirali o Rezoluciji, te da je političkog instruktora pitao: *Da li bi bilo bolje da je naš CK KPJ poslao svoje delegate na sastanak u Bukurešt, kako su oni zahtijevali od nas, kako bi se na taj način te razmirice izgladile?*

Čini se da je Godić glasnim propitivanjem reakcije KPJ na Rezoluciju već tada sa 18 godina navukao sumnju. Inače, godine nakon 1948. bile su vrlo teške, obilježene siromaštvom, nestašicama, pa i glađu. Nakon euforije zbog pobjede, zavladalo je razočarenje ekonomskim prilikama u državi, kao i nezadovoljstvo zbog pritisaka na selu i zatvaranja privatnih trgovina, a sve je vidljivija bila i korupcija. Mnogi su zamjerali partijskom rukovodstvu što se odvaja od socijalističkog lagera, jer su vjerovali da *Jugoslavija neće moći izgraditi socijalizam bez SSSR-a.* Bilo je i onih koji su bježali iz zemlje, a drugi su se bavili idejama o nasilnim akcijama.

Godićeva je nesreća bila što je neke od njih poznavao, jer su bili ista generacija, kolege, prijatelji, sugrađani... Isto tako, razumljivo da je kao student koji promišlja život i svijet, s kolegama i prijateljima raspravljao o političkim prilikama u zemlji. No, tada je svako preispitivanje ili kritiziranje unutrašnjih jugoslavenskih prilika ili bilo kakvo glorificiranje SSSR-a, uključujući i znanstvena ili tehnička dostignuća, moglo biti protumačeno kao neprijateljska propaganda, a doušnička mreža UDB-e bila je vrlo razvijena.

Javno tužilaštvo u Slavonskom Brodu protiv Godića je 26. listopada 1951. otvorilo istragu radi krivičnog djela iz članka 118 st 1 KZ, te mu je određen istražni zatvor.

Kako i nakon saslušanja okrivljenog postoji temeljita sumnja da je vršio neprijateljsku propagandu, a postoji bojazan da bi mogao osujetiti isleđenje djelovanjem na svjedoke ili eventualne saučesnike to je valjalo donijeti rešenje kao u dispozitivu, navodi se u Rješenju o otvaranju istrage.[6]

UDB-a je Godića saslušavala u još nekoliko navrata, da bi 11. ožujka 1952. Javno tužioštvo NR Hrvatske u Zagrebu donijelo Rješenje kojim se obustavlja istraga otvorena rješenjem brodskog tužioštva.

U *Knjizi sa spiskom i osnovnim podacima za sve kažnjenike DKR i osuđenike po IB-u koji su evidentirani u VIII odelenju UDB FNRJ* iz 1963. godine navodi se da je Stjepan Godić uhićen 23. listopada 1952., osuđen na 24 mjeseca, te da je pušten 25. veljače 1954. U rubrici s oznakom kazne navodi se šifra 1, što znači da je kazna bila administrativna (osuda bez suđenja), dok je za sudsku

krizu. Prvi put u povijesti moskovska je centrala, podržana privrženicima, iz svojih redova izopćila jednu partiju-članicu – Komunističku partiju Jugoslavije (KPJ), ali, što je još neobičnije, izopćena je strana uspjela preživjeti zadani udarac i na njemu izgraditi svoju vlastitu ideologiju i model vlasti. Rezolucija Informbiroa bila je vrhunac pritajenog pritiska što ga je Staljin vršio na KPJ od studenog 1947. Staljinu nije odgovarala Titova uloga u Grčkoj i Albaniji. Bojao se da će jugoslavenska potpora grčkim partizanima izazvati sukob sa Zapadom, na što SSSR još uvijek nije bio spreman. Na čelo Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) želio je postaviti pouzdanije kadrove poput Andrije Hebranga. Zato je, od ožujka do svibnja 1948., u tri tajna pisma upućena vodstvu KPJ, pokušavao izazvati raskol u jugoslavenskoj partiji. Tito mu je parirao uhićenjem Hebranga te odbijanjem da se suoči sa sovjetskim kritikama na zasjedanju članica Informbiroa što je zakazano u Bukureštu za konac lipnja 1948. U završnom dijelu Rezolucije *zdravi elementi* unutar KPJ pozivali su se na svrgavanje vodstva Josipa Broza Tita... Sovjetski simpatizeri i sljedbenici Rezolucije, ili, popularno, informbirovci, hapšeni su već od ljeta 1948., no KPJ je tek koncem rujna 1948. primijenio odluku *o mjerama koje treba poduzeti za uspješno vođenje borbe protiv antipartijskih elemenata, koji su se aktivizirali na liniji rezolucije Kominformbiroa*. Odluka je pozivala na budnost ne samo prema onima *koji su otpali iz Partije*, nego i prema *kolebljivcima*, koje treba upozoriti da onaj *tko ne brani stav našeg CK, koji pasivno posmatra rad antipartijskih elemenata – taj ne stoji čvrsto na liniji naše Partije*. ...Organizacije KPJ pokrenule su kampanju kažnjavanja i interniranja stvarnih ili osumnjičenih informbirovaca. U Hrvatskoj je ova kampanja zahvatila značajan broj žrtava. Od početka 1949. do kraja 1953. godine, ali posebno 1949. i 1951. godine, kažnjena su 2022 informbirovca. Od tog broja 1038 je brzo oslobođeno, a 984 poslano na *društveno koristan rad*, drugim riječima, u zatvor - najčešće u koncentracijski logor Goli otok, školj-mučilište pored Raba, gdje su informbirovci pozivani da *revidiraju stav* kroz izuzetno naporan, ali besmislen, rad. Zanimljivo je da se u partijskim dokumentima Goli otok nikada izrijekom ne spominje. Samo ime bilo je zakonspirirano pod šiframa *mermer* i *gradilište*.

6 UDB-in dosje br. 51.246. Stjepan Godić

kaznu šifra bila 2. Inače, 24 mjeseca bila je maksimalna administrativna kazna. Prema istom izvoru, Godićev stariji brat Đuro (rođen 1921.) uhićen 24. listopada 1951., također osuđen na 24 mjeseca, te pušten 14. veljače 1954. Ukupno popis zatvorenika interniranih po liniji Informbiroa koji je napravila savezna UDBA sadrži imena 16 101 osobe koje su od 1949. do 1956. godine prošle kroz logore za informbiroovce.

Najstarija sačuvana dopisnica koju je Godić s Golog otoka poslao roditeljima datira iz srpnja 1952., a u kolovozu 1953. napisao im je kako je *još malo pa dvije godine kako smo se rastali.* To se ne poklapa s datumom uhićenja navedenim u popisu kažnjenika, pa zapravo nije posve jasno koliko je vremena proveo na Golom otoku.

Dopisnice koje je Stjepan Godić slao obitelji s Golog otoka

Podaci o Godićevu boravku na Golom otoku nisu sačuvani, objasnili su nam u Hrvatskom državnom arhivu, te dodali kako je to čest slučaj sa zatvorenicima osuđenim po liniji Informbiroa. No, iz UDB-ina dosjea doznajemo da je saslušavan i na Golom otoku, na r*adilištu Mermer*, a u drugom zapisniku iz dosjea spominje se da je na izdržavanju kazne društveno korisnog rada (DKR) u *preduzeću Mermer.*

Logor Goli otok jugoslavenske vlasti osnovale su 1948. godine, nakon sukoba Tita i Staljina. Goli otok je bio nenaseljen, a zbog jakih morskih struja u Velebitskom kanalu bijeg je bio nemoguća misija. Prva skupina kažnjenika stigla je na Goli 9. srpnja 1949., njih oko 1200. U prvim godinama kaznu su na Golom otoku služili isključivo politički zatvorenici, informbiroovci. Biti informbiroovac moglo je značiti da si je netko dopustio posumnjati u stav vodstva Komunističke partije Jugoslavije ili je u razgovoru kritizirao političke ili društvene prilike u tadašnjoj Jugoslaviji. O postojanju logora za IB-ovce i torturama u njima šutjelo se do sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada se ova tema počela pojavljivati u publicistici i umjetnosti. Iz svjedočanstava nekadašnjih kažnjenika doznajemo o strašnim uvjetima boravka na otoku, različitim vrstama mučenja, međusobnim premlaćivanjima kažnjenika, gladi, žeđi, bolestima, samoubojstvima i nestancima. Uz fizičke patnje, oskudicu i težak rad, zapisi i sjećanja brojnih logoraša opisuju svakojaka ponižavanja i pokušaje slamanja duha...

U svom znanstvenom članku *Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)* povjesničar Martin Previšić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu, navodi da su administrativnom mjerom društveno korisnog rada (DKR) u trajanju do 24 mjeseca ili administrativnom kaznom bivanja na određenom mjestu boravka, što je zapravo isto, kažnjavani uglavnom civili (lakša djela), a bila je najjednostavniji i najbrži način za formalno kažnjavanje većeg broja ljudi.

Time je zadovoljena kakva-takva pravna forma, a s druge strane rasteretilo se državni aparat od procedura suđenja na redovnim sudovima, pa se tako olakšao put široke represije. Mjerom DKR-a kažnjavani su pojedinci zbog ibeovske propagande, organiziranja u ilegalne ibeovske grupe, širenja ratne psiho-

ze, sabotiranja organiziranja i rada seljačkih radnih zadruga (kolektivizacije), podržavanja Rezolucije Informbiroa itd. Osim toga, u rjeđim slučajevima, ovom mjerom kažnjavani su neki teži prijestupnici (špijuni, diverzanti itd.). Ovom kaznom kažnjen je najveći broj ljudi, piše Previšić.

Kod civila proces istrage je generalno bio kraći, jer je formalni okvir kažnjavanja bio administrativan, ali opet je u prosjeku trajao prosječno bar dva-tri mjeseca. Znači, prije slanja na Goli otok, prošlo je minimalno dva, tri mjeseca (prosjek) od dana hapšenja koji je naveden u dokumentima. Ipak, ni to nije dan odlaska na Goli otok budući da je UDBA imala svoj interni raspored kada su kažnjenici nakon izricanja kazni transportirani na Goli otok. Kažnjenici kojima su nakon istrage izrečene kazne društveno korisnog rada transportirani su na Goli otok u grupama. Sve republičke UDBA-e koordinirano bi slale kažnjene osobe iz cijele Jugoslavije u Bakar (najčešće vlakovima) da bi onda iz Bakra brodom bile prebačene na Goli otok., piše Previšić.

Ratka Godić kazala nam je kako njezin suprug nikada nije želio razgovarati o vremenu provedenom na Golom otoku, a kad god bi se pokušala načeti ova tema, skrenuo bi razgovor na nešto drugo. Kazala je da znade kako je on skoro zaglavio u logoru jer se zarazio nekom bolešću koju prenose štakori, no jedan je liječnik uspio učiniti gotovo nemoguće i spasio ga. Iz svjedočenja drugih kažnjenika poznato je da su na otoku izbijale epidemije pjegavog tifusa, žutice i dizenterije. Zatvorenici nisu imali ni dovoljno odjeće, isprehlađivali su se, što je sve ostavilo dugotrajne posljedice na Godićevo zdravlje, kazala nam je Ratka Godić.

Pišući roditeljima s Golog otoka, Godić će jednom kazati da su brat i on *izdali liniju naše Partije onda kad je bilo sve jasno*..., drugi put da je *shvatio svoju zabludu*, pa onda da se *popravio*, da je bio *zahirio*, pa je morao *odgovarati* prije ili kasnije, da su on i brat *sagriješili*, pa onda da je *dobro što smo se Đuka i ja ovdje naradili(!?) i tu mogli upoznati pravu suštinu stvari, događaje.*

Moguće je da su ova njihova *priznanja* bila namijenjena *čitateljima* pošte iz UDB-e, koje su željeli uvjeriti da je *preodgoj* u logoru dao rezultate i da su se vratili na *pravi put.*

Godićeva supruga navodi kako su kažnjenici imali pravo jednom mjesečno poslati dopisnicu kojom bi se s Golog otoka javili kući ili kome drugome. Iza Stipe ostalo je sačuvano 15 takvih požutjelih dopisnica, koje je najprije čuvala majka Marija na koju je većina njih i adresirana, a kasnije ih je predala Dudi na čuvanje. Dopisnice su ispisane tako sitnim rukopisom da je neke od njih teško čitati bez povećala. Stipe je nastojao iskoristiti svaki milimetar prostora, a na nekim dopisnicama pozdrave obitelji i prijateljima dopisivao je i brat Đuka. Braća se, kako se može zaključiti, nisu viđala svakodnevno (na Golom otoku bilo je nekoliko radilišta, op.a.).

Iz Godićevih dopisnica ne doznaje se mnogo o stvarnim uvjetima života na Golom otoku, jer svaku su detaljno iščitavale za to zadužene službe. Očito je da je nastojao uljepšati stvarnost kako bi se roditelji manje brinuli. A oni su imali vlastitih zdravstvenih poteškoća i morali su izlaziti na kraj sa skromnim prihodima. Tako neke dopisnice zvuče kao da im se sin javlja s ljetovanja, a ne logora. Ipak, iz gusto ispisanih redaka izbija žal za prekinutom mladošću, prijateljima, obitelji, ljubav za male nećake, želja za nastavkom studija, glad za vijestima iz rodnoga kraja, ljubav prema književnosti...

Godić moli sve redom da mu što češće pišu, da mu šalju omladinske i književne časopise, knjige, četkicu za zube i kalodont, pozdravlja poimence članove obitelji, prijatelje, osobito male nećake, a potpisuje se onako kako su ga u obitelji zvali – Štefo. Adresa na koju su oni njemu mogli pisati glasila je: *Godić Stjepan, Poštanski fah 12-R, Bakar.*

Prema žigovima pošte u Bakru vidljivo je da je između nadnevka na dopisnici i njezina dolaska s Golog otoka u Bakar znalo proći i više od deset dana. Na jednoj od najstarijih sačuvanih dopisnica, ispisanoj crnom tintom, ne vidi se točan datum na žigu, već samo da je poslana 1952.:

Dragi moji!

Vaša obadva sam pisma primio i bilo mi je vrlo drago kada sam ih čitao. Pitate me za atlas. Njega je Vlado bio odnio u školu u Zagreb i nije ga donio. Da li je mama dobila penziju? Kako tatu služi zdravlje? Meni je ovdje dobro. S Đukom se vidim, ali sada kada pišem kartu njega nema u blizini, da Vam nešto napiše. On je isto tako dobro i mnogo Vas je sve skupa pozdravio. Kako je Zlatkić prošao na polugodištu? Kako su mali Godani? Vlado neka mnogo pozdravi Canu i Matu, i neka mi piše češće. Moje književne radove, spise i knjige čuvajte i ne dajte ih nikome. Da li Mile studira u Zagrebu? A Cane? Nadam se da tati na dječjem igralištu nije teško, ako smatra da mu je teško neka se posla mane. Nije više za njega sve lako. 60. godina mu je blizu. Vladu, ako imate mogućnosti dobro i lijepo obucite pa neka bar mladost dobro proživi. On je ujedno i najmlađi između nas, pa je to i red. Ovdje imam mogućnost da mnogo dobrih stvari naučim, što ranije nisam imao. Na kraju primite svi skupa mnogo toplih pozdrava od Štefe.

14. srpnja 1952. (datum na žigu)

Dragi moji!

Neobično sam sretan što ste mi se javili. Naročito me razveselilo pismo dragog Zlatkića. Njemu, za uspomenu od ujaka, dajte sve spoetove i knjige sportova. Mama mi piše za knjigu pjesama V. Rema. Ako ima novaca neka ju kupi, a po mogućnosti i pjesme Sergeja Jesenjina, kojih ima u knjižarama. Neka mi ništa ne šalje, a neka ih spremi među moje knjige. Tata isto neka mi ne šalje 'Brodski list'. Vlado bi mogao da kupuje u gradu 'Glas mladih' (izlazi mjesečno, cijena 10 din), časopis mladih književnika Sl. Broda. Počeo je izlaziti u siječnju ove godine. Neka mi kupi sve stare i nove brojeve i čuva za mene. Mnogo neka mi pozdravi sve moje prijatelje, naročito Canu i Matu, kao i Milu. Inače, dobro mi je, imam svega i čini mi se da vrijeme brzo prolazi. Na kraju mnogo vas pozdravlja i misli na vas Štefo...

31. srpnja 1952.

Ova je dopisnica, za razliku od ostalih, ispisana običnom olovkom i teže čitljiva. Kao i većina ostalih naslovljena je na drugaricu Godić Mariju, kućanicu, Florijanova 2 (kasnije dopisnice šalje na adresu Novakova 5), Slavonski Brod. Poneka dopisnica adresirana je na oca Ivana, *željezničara u penziji.*

Godić upozorava majku da se *ne napreže mnogo u radu* i raspituje se što je s njezinom invalidninom. Napominje da je nešto o invalidninama čitao u novinama, iz čega se može zaključiti da mu je nekakav tisak bio dostupan.

...Budući da je mama bila aktivna u Savezu boraca, oni bi je i mogli uputiti u banju, pogotovo sada kada su joj popustili očni živci...

...Pošalji mi naočale na moju adresu ali da budu u tvrdoj kutiji da ih ne bi razbio. Dosta čitam pa su mi potrebne...

...Iznenadilo me da tata više ne radi na igralištu. Kako sada živite? Mislim da Vama je teško kada ne možete ni gicu kupiti. Pisali ste mi da Vlado zaradi 3000 mjesečno. Da li je sviranje njegova budućnost? Mjesto onoga što mi je pisao kako se cijeli dan kupa na Savi više bi me obradovao da je napisao kako se lijepo zaposlio i da si je kupio koji komad robe. U novinama sam čitao da invalidi dobijaju poklone od OUN. Da li je što Milan dobio? Đuka lijepo izgleda. Dobro mu je i zdrav je. Na Dan ustanka igrao je utakmicu i izgubio s 3:2. Ja sam isto tako dobro. Zdrav sam. Baš danas primio sam Vaše pismo...

30. listopada 1952.

...Đuka i ja primili smo Vaše pismo upućeno meni, pa vam se sada zajedno i javljamo. O nama ne vodite brige, jer nam je dobro i zdravi smo. Da li ste mi uopće poslali naočale? Do sada ih ja nisam pri-

mio. Također ni one 'Brodske listove', što ste pitali, da li ste mi poslali. Kod nas je toplo vrijeme. Sinoć smo gledali film 'Hitac kroz prozor'. Đuka je u prošlu nedjelju izgubio s 3:0.

Mnogo pozdravite sve, koji za mene pitaju. Da li mi je Vlado kupovao 'Glas mladih'. Čitao sam u 'Brodskom listu' da je D. Jelčić pokrenuo časopis 'Vidici', koji izlazi jedanput mjesečno i cijena mu je 20 Din. Nadam se, da će Vlado toliko mjesečno zaraditi i kupovati mi. Neka mi napiše jedno dugačko pismo o zabavama na koje ide i o brodskim zvekanima...

3. veljače 1953.

...U januaru uopće nisam dobio pošte. Zašto mi ne pišete? Mislim, da bi mi Ivica mogao dosta pisati ozbiljnoga o književnom stvaralaštvu u Brodu. Đuka je baš danas dobio od Mare pismo, a ja ništa. Drago mi je da je Ivica dobar i poslušan. Da li mi je kupio pjesme Jesenjina? Neka se bori za liniju naše Partije, koju smo Đuka i ja izdali onda kada je bilo sve jasno...

...Pišite mi češće, jer znate: kako god vi željno očekujete kartu od mene, toliko, ali još i više čekam je ja od vas...

...Đuka je do sada primio duplo više pošte, nego ja....

1. ožujka 1953.

...U februaru mjesecu primio sam samo jedno pismo i vjerujte mi, da sam u tom pogledu najzadnji, budući da primam najmanje pošte...

...mislim i čvrsto sam riješen da ostvarim najveći ideal svoga života, a put k njemu je samo sa što većim žarom učiti, učiti i uvijek učiti, a sve ostalo ću podrediti tome da ne budem samo ja sretan nego i Vi. Jer znam da ću najbolje savjete dobiti od svojih roditelja. Kamo sreće da sam Vas uvijek slušao. Već sam vam pisao da živimo ovdje dobro i to ponavljam i sada, pa uopće nemojte voditi o nama brige...

1. svibnja 1953.

Dragi moji mili roditelji!

Primio sam 'Vidike', Remove pjesme i sliku Kreše (nećak, op. a.) *što me je neobično obradovalo. Pjesme Jesenjina nisam primio. Sigurno niste ni poslali. Drugi put nemojte slati u omotu, nego jednostavno na korici napišite moju adresu, koštat će vas jeftinije. ...Da li je Vlado boksovao protiv Austrije? Nisam ništa čitao u novinama o njegovom nastupu...*

...Sve bliže smo mome času kada ćemo se opet vidjeti. To nije daleko...

...Zdrav sam, dobro jedem i uopće savršeno ništa mi nije potrebno. Vrijeme je ovdje lijepo, sunčano, nakon nekoliko blagih kišnih dana. Čitam dosta, pišem također, učim pomalo...

1. lipnja 1953.

Dragi Ivice!

Primio sam Tvoje i mamino pismo, koje ste pisali u travnju mjesecu. Mnogo se radujem što si nabavio nekoliko lijepih knjiga. Ali mislim, ako bi to bilo skupo bolje da ih ne kupujete. Čuvaj moje rukopise, jer će mi biti potrebni kada se vratim...

...Slušali smo prijenos govora druga Tita iz Broda. Također i utakmicu...

Kako je na zabavama?... Kako li sad izgleda na Korzu?... Jesi li vidio onu iz ličkog šora? Pozdravi ju. Živim dobro, mnogo čitam i pišem. Da li Ti pišeš kakve pjesme? Sjećaš li se, kada smo išli u gimnaziju Ti si bio talentiran. Ja još uvijek mislim o onom tvom romanu o Napoleonu... Sjećam se i nekih tvojih

pjesama iz 1951. Iz ovoga pisma što si mi pisao smatram da taj književnički dar još uvijek tinja u tebi i čeka trenutak da ga rasplamsaš. Pratim 'Nin' i sve mislim da će se u njemu pojaviti tvoja pjesma... Danas je nedjelja i čekam da slušam prijenos nogometne utakmice Partizan - Zvezda...

1. srpanj 1953.

Dragi moji!

Primio sam Vaše zajedničko pismo od 20. V. i 15. VI. te Zlatkovu i Canetovu kartu. Dakle, šesti mjesec bio je za mene plodan sa poštom, pa kad se tu pribroje i časopisi 'Vidici' koje sam primio ispada da sam u lipnju obavio obilnu žetvu...

...Vladi čestitam na pobjedi nokautom u Banjaluci. To me mnogo obradovalo kada sam pročitao u sarajevskom 'Oslobođenju' i naravno hvaljenju nije bilo kraja. Čitao sam (inače pratim pažljivo izvještaje u novinama iz Broda) da je 'Proleter' ispao iz lige. Nema Đuke da zabija golove. Ali, nadam se, da će se on brzo vratiti, jer je dobar i popravio se. Istina, za sada nismo zajedno, ali za njega ne brinite i pišite nam posebno. Kad opet budemo bili skupa javit ćemo vam se na jednoj karti...

...Kako naši Brođani? Mnogo pozdrava Remu, Pandi, Saši B. i drugima koji pitaju za mene. Rem neka uruči pozdrave nekadašnjem našem veselom društvu...

...Često mislim o onim sretninm danima. No, i oni će se brzo vratiti. Inače, debljam. Za sada imam 'samo' 68 kg. Kupam se, voda je topla, ali je preslana. Kao kad mama napravi juhu (šalim se). Još nisam dovoljno pocrnio, a i kako bi. Pjesnici su obično plavi ljudi. Sinoć smo gledali lijep meksički film 'Jedan dan života'. Radim lagan, jednostavan posao koji će mi dobro doći kad se vratim i imam dovoljno vremena za čitanje i pisanje. Na kraju mnogo vas pozdravlja i voli Štefo.

Ovo dajte Cani neka pročita:

Dragi Cane! Primio sam tvoju kartu i ona je za mene neocjenjiva radost i dragocjenost. Oprosti, iako Ti ovako malo pišem, ja iz dana u dan mislim na dobrog, veselog Canu. Želim Ti mnogo uspjeha na studijama...

...Mislim, da nije daleko dan kada ćemo Ti i ja opet biti zajedno, jer ja sam shvatio svoju zabludu i popravio sam se...

...Beskrajno Te voli Tvoj drug Godan. Do viđenja, ako imaš vremena i strpljenja piši mi!...

1. kolovoza 1953.

Draga mama!

...Ne znam o čemu da vam pišem. Dani su u zadnje vrijeme bili lijepi, sunčani i kupali smo se. Ja sam se prilično udebljo. Imam vremena za pisanje i čitanje. Svaki dan prelistavam staru poštu iz prošle godine, jer sam ju svu sačuvao. Sada mi vrijeme jako sporo prolazi, što se više približuju trenuci viđenja. Još malo pa 2 godine kako smo se rastali. Čitao sam u novinama i slušao u vijestima, da je u Brodu velika jeftinoća na tržnici. Drago mi je da odlično živite, ali mi je i mnogo žao što nisam s Vama. Ivicu priredite dobro za svatove. Konačno, došao je i na njega red da se oženi. Kako mu se zove djevojka? Radostan sam, kad sam saznao da se oblačite, kupujete, kućite. A ja bih tako volio (ako to Ivica i Vlado mogu) da mi kupite gitaru, pa da vam mogu uvijek svirati i pjevati, i Vladu i Ivicu naučiti. Gitara bi se mogla kupiti na otplatu...

Podravite mnogo Sašu, Rema, Canu i sve moje ostale poznanike. Đuka je na radnoj akciji i ne vodite brige o njemu?...

...Kako su Đukina i Milanova djeca? Dido mi se nije već dugo javio. Da li ide na adu kao prošle godine? Upravo sada čitam jednu interesantnu knjigu: Kome zvono zvoni? od Hemingveja. Sinoć smo gledali

film 'Rapsodija u plavom'. Da li je izašao novi broj 'Vidika' i Remove 'Lirike'? U Brodu sada mora biti jako lijepo. Mnogo vas sve pozdravlja i broji dane

vaš Štefo

1. rujna 1953.

Dragi tata!

Budući da mjeseca kolovoza nisam od nikoga od vas primio pošte, sem od Zlatka iz Selca, to vam pišem ovu kartu bez nekih naročitih priprema. Naime, ja sam prije, uvijek pročitao poštu, što je primam tokom mjeseca, pa onda na nju odgovarao. Bojim se da se nije što dogodilo u kući, jer zadnjih mjeseci dobivam vrlo malo pošte. Kako ste sa zdravljem? Ja ću vam ovaj mjesec pisati mnogo opširnije u jednom pismu. Sutra ću igrati malo nogometa. Za mene ne brinite. Radim kao daktilograf, zdrav sam i imam odličan apetit. Do nedavno smo se kupali u moru, ali je u zadnje vrijeme malo zahladilo. Ne znam što bih vam još pisao o sebi a da ne bih ponavljao: brijem se 2 puta tjedno, narastao sam poprilično i salom se opskrbio, kosu sam dobio mnogo čvršću, proljepšao se izgleda nisam ni najmanje, za jednu klasu sam pametniji, a što je najvažnije, shvatio sam ono što prije nisam mogao shvatiti, jer sam bio pojmovno ograničen. Pošaljite mi najnoviji broj 'Vidika'. Što li je s Removim časopisom 'Lirikom', za kojega mi je Ivica pisao, da će poslati. Meni je mnogo drago kad čitam 'Brodski list' ili 'Vidike', jer volim da čitam o našim Brođanima! Slušao sam u vijestima da je 'Proleter' igrao u Ljubljani 2:2. Ja sada navijam za 'Partizana', 'Proletera' i 'Lokomotivu'. Sada tata može uvijek putovati vlakom na utakmice u Osijek. Blizu mu je. Inače, ne bih vam imao nešto naročito pisati nego do skorog viđenja. Mnogo pozdrava svima, a naročito svim malima. Krešo je sigurno već prohodao. Pazite na njega

1. listopada 1953.

Draga mama!

Primio sam Tvoje zadnje pismo, pa sada odgovaram na njega. Posljednju kartu pisao sam Cani i mislim da Vam je to i rekao. On mi je bio 2 puta već pisao i ja sam mu morao odgovoriti. Zašto se ti, mama, sad nepotrebno sekiraš, kad smo mi blizu časa da se vratimo kući. Ja znam, da ti je teško, ali nije ni meni u tome smislu lako. Ali, glavno je da sam se popravio, da živim dobro i da sada već mislim na skori dolazak. Mi smo sagriješili, odgovaramo za to, doći ćemo kući i bit će opet sve u redu. Đuka mi je poručio, da uči i priprema se za završne ispite, a ja sam ipak još mlad i preda mnom stoji budućnost. Ti znaš da sam bio dobar student, a sada ću biti još bolji u što ćeš se uvjeriti kad dođem. Zaista, mnogo sam pametniji, kao što misli Ivica, pa mislim da nema razloga, da se Ti mama uznemirivaš zbog mene i Đuke. Koristite onu rakiju što je tata zapečatio za mene, a za Štefu i Đuku ostavite recimo samo pola litre. To će nam biti i previše, jer sam se ja ovdje odučio od alkohola, ali zato dosta pušim. Cigareta imam dovoljno. Mislio sam o tome, da mi pošaljete četkicu i kalodont, ali nemojte mi slati. Sada mi baš i nije više tako potrebna. Znam, da je Tebi teško kad vidiš kako moji školski drugovi sada završavaju studije. Ali ja sam zahirio? (malo nečitko), *pa sam morao prije ili kasnije odgovarati. A onaj, tko želi da uči, tome nije nikada kasno (je li tako Vlado?) Što je sa zemljom koju ste dobili u zamjenu? Tata mi je to samo spomenuo, ali ne znam o tome ništa konkretno. Neka mi Vlado piše mnogo opširno o svojim uspjesima u boksu. To ovdje mnoge zanima. ....*

...Mama je rekla da će poslati pjesme Jesenjina i 'Liriku'. Ako nije do sada poslala, neka mi ni ne šalje. Nemojte mi uopće ništa slati. Kad budete htjeli pročitati ovu kartu morate kupiti mikroskop, jer sam tako sitno pisao. Jučer je bila nedjelja i imali smo odličan ručak. Imali smo krofne. A danas za ručak imamo krumpir u tepsijama. Mama ne brini za nas. Mnogo Vas voli Vaš Štefo i željno očekuje dan viđenja.

1. prosinca 1953.

Draga mama!

Primio sam Tvoje zadnje pismo, ali ono me je i malo oneraspoložilo, pogotovo sada kada se nadam da ću skoro kući. Ja znam, da je Tebi teško bez nas dvojice, ali tako je moralo biti i dobro je što smo se Đuka i ja ovdje naradili? i tu mogli upoznati pravu suštinu stvari, događaje, prilike. Teško Ti može biti što vidiš da svi žive sretni i zadovoljni. Ali za 3 mjeseca bit ćeš i Ti opet sretna, a pogotovo od mene, jer ćeš vidjeti kako sam dobar kao janje, poslušan i marljiv. Ovdje se nisam uopće fizički umorio, ljudi me zovu 'bucom' i pjesnikom, a ja pišem stihove i dobro jedem. Za pušenje imam i previše jer sam 'simpatičan mladić' kako govore; 29. novembra smo proveli vrlo lijepo. Imali smo kolača i jabuka i danas jabuka...

...Osjećam se dobro i kako sam prije brojio mjesece, tako sada brojim dane. Sjećaš li se mama što sam Ti pisao prije godinu dana? Ne znam da li si mi poslala knjige; ako nisi i ne moj. Jedino što bi mi mogla poslati to je kefica za zube i 2 kalodonta i <u>ništa više</u>, jer inače ne ću ni to dobiti. Jer ovdje imam svega i običaj je, kako i sama znaš da se ništa ne prima. Dakle tako. Tata nek čuva za mene ono što je zapečatio. Inače pomalo sviram na gitari i naučio sam nekoliko lijepih pjesama, koje ću vam pjevati. Zdravlje me dobro služi, a nadam se i Đuku, jer mi se on nedavno javio. Na kraju mnogo poljubaca i želim Vam svima najsretniju 1954. godinu.

Do skorog viđenja! Štefo

1. siječnja 1954.

Dragi roditelji, braćo, sestro i ostali!

Sada je otprilike 8 časova na večer i nakon što smo se dobro osladili s kompotom od suhih šljiva slušamo muzičko veče radio-Beograda i pišemo karte. Znam, da vam je teško što nismo Đuka i ja s vama ali ja sam radostan proveo doček Nove godine jer se nadam skoro biti u Brodu. Đuka još nije sa mnom. Bilo je zaista divno. Svi su bili veseli. Imali smo svega, krasnu priredbu, muziku i tombolu. Dobio sam na tomboli lijepu, platnenu tabakeru. Zašto se Ti, mama toliko brineš o nama? Znam, da smo Vam nanijeli veliku bol, ali, mi smo se popravili i sad samo čekamo, da se vratimo kući. Knjigu još nisam primio, ali nadam ju se sada dobiti kad bude stigla pošta. Pišite mi kako ste proveli Novu godinu. Milan i Zlatko nisu mi dugo pisali. Kako je moj dragi Krešo? Mnogo izljubite sve moje nećake. Mnogo pozdrava i čestitki mojim dragim drugovima Cani, Mati, Remu, Prudi. Ja sam zdrav i fino se osjećam. Gdje radi Mirko? Ima li kod Vas snijega? Kod nas puše bura i sunce se povremeno javlja. Legao sam oko 5 sati ujutro, pa sam dosta pospan. Kako je dido? Mislim, da se osjeća dobro, i da je još ionako debeo kao nedavno. Dobro je, da Vlado više ne boksa. Po svemu sudeći on je sada dobar i vrijedan mladić. Mnogo pozdravite Ivicu i Vas sve skupa pozdravlja Vaš sin, brat, šogor, ujak i stric Štefo. Ne znam što bih Vam više uopće pisao. Do skorog viđenja. Svaki dan mislim na Vas.

Štefo ili kako me ovdje nazivaju Stipica.

2. veljače 1954.

Dragi moji!

Možda je ovo posljednja karta koju Vam pišem odavde. Predosjećam, da ćemo uskoro biti zajedno. Zato, mislim da mi ne trebate više pisati. Đuka i ja sjedimo u jednoj maloj i toploj sobici, pa Vam pišemo. Napolju zviždi bura, a kod Vas je sigurno veliki snijeg. Dobro smo se naklopali i sada pušimo, a Đuka me pita nešto o egzistencijalizmu. Odgovaram mu mehanički, jer evo stalno mislim o Vama, o kući, o Brodu, o fakultetu. Što mislite da li bi mogao čim dođem upisati II. semestar? Neobično me <u>iznenadio</u> uspjeh Zvonkice (bogami, nisam se nadao da će proći s odličnim), ali zato nisam zadovoljan sa Zlatkom. Da li se mali Željo oporavio? Junak je on. Knjige nisam primio. Možda ste ih dobili natrag. Mnogo Vas sve skupa voli i pozdravlja Stipica.

Na karti je pozdrave članovima obitelji dopisao brat Đuka.

Sudbonosni ples u lipičkom Kursalonu

Po povratku s Golog otoka Stipe nije mogao nastaviti studirati u Zagrebu jer mu je bilo neugodno što je bio u logoru i što su ljudi to znali. Zato je odlučio otići na studij u Beograd, kazala nam je njegova supruga.

Da je odlazak u Beograd bio mimo njegove volje, dok su svi njegovi prijatelji pjesnici bili na zagrebačkom sveučilištu, posvjedočit će i Miroslav Slavko Mađer.[7]

Godić je na Filozofskom fakultetu u Beogradu završio studij književnosti (1954.-1959.), a još za studentskih dana afirmirao se kao pjesnik surađujući sa svim značajnijim književnim listovima i časopisima toga vremena. Jedna od pjesama iz tog doba je:

NA BEŽANIJSKOJ KOSI

Promatram: nad nama ljulja se nebo.
U zlatnoj kolijevci sunce spi.
Ti sanjaš aleje u septembru.
Ti o nemogućem sanjariš.

Beograd – baklja u daljini.
U nama gladni nagon bdi.
Napokon, mi smo tako sami.
O, mi smo tako smireni.

Njegov ulazak u književnost označila je knjiga pripovjedne proze *Ogrlica* objavljena 1955. u Slavonskom Brodu. Zbirku je činilo pet naslova – *Ogrlica, Luđaci, Ranjenik, Britva i Fatima,* a u pisanju se oslanjao na realističku matricu

Radnja naslovne pripovijetke *Ogrlica* smještena je u razdoblje Drugog svjetskog rata kada se njemačka vojska, razbijena na srijemskom frontu, povlači preko Slavonije. Jedan od onih koji su zaostali, njemački vojnik Sep Berger, odlučuje se na samoubojstvo držeći u ruci opljačkanu židovsku ogrlicu koju je, po povratku u Njemačku, namjeravao pokloniti supruzi.

Za trajanja studija Godić je za jedne novogodišnje praznike došao u posjet sestri Zlatici i šogoru Mirku Pavliću koji su živjeli u Lipiku. Na dočeku Nove godine u plesnoj dvorani u lipičkoj plesnoj dvorani Kursalon upoznao je buduću suprugu, tada još srednjoškolku, Ratku Sekulić kojoj je to bila prva zabava na koju je uopće izašla. Ratka je kod njegova šogora pohađala istrukcije iz matematike. Godić je prišao stolu za kojim je sjedila s majkom i očuhom (njezin pravi otac, podrijetlom Crnogorac, umro je od tuberkuloze negdje 1942. ili 1943. i nije ga se, kaže, ni sjećala) i pitao je li slobodna za ples.

Na poleđini jedne njegove fotografije iz studentskih dana, na kojoj je na motociklu, nalazimo sljedeću bilješku:

Duda! Sjeti se uvijek Nove godine 1957. koja nas je toliko približila, da smo postali nezaboravni prijatelji.

Misli na Tebe Stipe

Novi Beograd 19.II.'57.

Ljubav koja je započela na novogodišnjem dočeku godine 1962. završila je vjenčanjem. Supruzi, koju svi zovu Duda, posvetio jednu od svojih pjesama:

SUZNE RUKE

Jadno li je ovo sunce
Kada moga sunca nema.
Mene sada grle ruke

[7] Mađer, M. S., 2003., str. 5.-8.

Suzne ruke uspomena.
Nemoj se kriti, draga,
Budi zora što miriše,
Budi pjesma mojih snova,
Samo to i ništa više.
Procvjetat će nove noći,
Prolistat će sretni dani,
Naše usne bit će ruže,
A osmijesi jorgovani...

Stipe u studenskim danima

Duda je završila Učiteljsku školu u Pakracu, kasnije vanredno i Pedagošku akademiju u Zagrebu, te je radila kao odgojiteljica brojnih generacija djece u Dječjem domu u Lipiku. Često su i rado putovali. Vlastite djece nisu imali, no Stipe je rado s djecom iz doma zaigrao nogomet ili stolni tenis. Godićevi su najprije stanovali u nekadašnjoj Ulici Milana Vujatovića (danas Ante Starčevića) na broju 22, u dugačkoj kući preko puta Činovničkog doma. Vlasnik polovice kuće bio je njezin očuh. Ranih osamdesetih izgradili su novu kuću u današnjoj Ulici Tina Ujevića 1, u kojoj su sve kuće u to doba bile nove.

Stipe i Duda - ljubav se rodila u Kursalonu

Nakon završetka fakulteta Godić se najprije zaposlio kao nastavnik na Poljoprivrednoj školi u Slavonskom Brodu (1960.-1962.). Potom je od 1962. do 1971. radio kao nastavnik Učiteljske škole i Gimnazije u Pakracu. Piše nove pjesme i aktivan je u kulturnom životu.

Matica hrvatska Pakrac oživljava kulturni život

U Pakracu se 21. veljače 1964. osniva Pododbor Matice hrvatske koji je imao tridesetak članova, a na osnivačkoj konferenciji bili su i književnici Dragutin Tadijanović, Danko Oblak, Gustav Krklec, te tadašnji predsjednik Matice Jakša Ravlić. Godić je najprije bio tajnik, a kasnije i predsjednik pakračkog ogranka. Pododbor je namjeravao najmanje jednom godišnje izdavati svoj almanah, brinuti se o kulturnom životu grada i izdavati djela svojih članova. Tako u izdanju Matice hrvatske Pakrac 1964. izlazi i prva Godićeva zbirka pjesama *Lirika*, koju je uredio virovitički novinar, pjesnik i publicist Luka Šteković.

U knjižici koja sadrži pjesme iz ciklusa *Impresije, Slavonski motivi, Dvojnik* i svojevrsnu, uvjetno rečeno, pjesničku poemu *Moj nesporazum s đavolom,* sabrane su pjesme koje je Godić objavio u različitim književnim časopisima ili su emitirane u radijskim programima, te i one koje još nisu objavljene.

Valentin Benošić će Godića u osvrtu[8] na njegovu prvu pjesničku zbirku nazvati *dragim pjesnikom iluzija i tamnih predgrađa, čežnje i vapaja* te zapisati: *...Ova je knjiga slika patnje čovjeka, koji je sudaren s burom dvadesetog vijeka... Ovaj pjesnik u sebi nosi nespokoj svijeta...*, zapisat će Benošić, koji je smatrao da je najveća vrijednost knjige pjesma *Moj nesporazum s đavolom.*

Zbirka 'Lirika' reprezentira zrelog pjesnika čija je fizionomija uglavnom zacrtana a druga zbirka 'Impresije' samo to potvrđuje. Tematski zbirka je raznolika i kreće se u rasponu od egzistencijalnih do slavonskih motiva. Istinski doživljene, neposredne i uvjerljive su pjesme slavonskih motiva (Slavonski Kobaš, Rastušje, Umorno predvečerje, Šokica, Moja Slavonija i druge), i ove pjesme spadaju u red ponajboljih pjesama napisanih na tu temu. Njegovo lirsko meditiranje uokvireno je sjetom, melankolijom, prizvukom pesimizma i kreće se između života i sna, sumnji samoće i smrti. Zbirka je sva u znaku tamnih nokturalnih tonova tišine, nesanice, bdjenja, nesigurnosti, nespokoja, skepse i očaja (svoju nesigurnost otkriva u tuđim razlozima). Sve su to bolni zapisi zbog spoznaje o uzaludnosti traženja i traganja za svjetlom, za smislom. Ali i jedna radost zbog zvjezdanih trenutaka kada se nova pjesma rađa i sanje, bdjenja pretvaraju u riječi – dragulje.

Sve stvari ipak ne gube vrijednost. Čovjek pronalazi i neko utočište. Čovjek – putnik na tom mukotrpnom putovanju što se životom zove, mora pronaći i neku postaju, odmorište, a pjesniku su to riječi, stihovi.

Otuda i ton nade da sve što je napisano možda će u nekom dalekom nepoznatom trenutku biti oživljeno – pa opet sumnja i rezignacija: 'možda i neće daleki dan obnoviti moje rođenje'.

Ta je lirika 'prodor u tamno dno svoga ja' ili, kako reče opet drugi kritičar, to je doista 'krik u nebo i u čovjeka'.

Kao i mnogi drugi i on iz surove stvarnosti bježi u svoje snove i zaogrće se svojim snovima da ne mora gledati okrutnu zbilju oko sebe. On je u svojim snovima živio svoj život i imao svoj svijet, zapisat će nakon Godićeve smrti slavonskobrodska profesorica Branka Škalabrin u svom prikazu njegova života i rada.[9]

Godine 1967. Godić je primljen u članstvo Društva književnika Hrvatske (danas Društvo hrvatskih književnika). Zajedno s Milanom Taritašem, književnikom i predavačem na Pedagoškoj akademiji u Pakracu, pokreće i uređuje *Pakrac danas,* dvomjesečnik za umjetnička, kulturna i društvena pitanja koji bi izlazio pet puta godišnje. No, od 1967. do 1971. u izdanju Matice hrvatske Pakrac izašlo je samo devet brojeva (uglavnom dvobrojeva), jer je očito bilo poteškoća s financiranjem. U zadnjem je broju objavljena odbijenica Općine Pakrac na molbu za dotaciju Matici za izdavanje časopisa.[10]

Inače, Godić i drugi predstavnici tadašnje kulturne scene rado su se družili u poznatom pakračkom ugostiteljskom objektu *Bašča*. Pakrački ogranak Matice organizira niz kulturnih manifestacija – književnih i poetskih večeri, predavanja, koncerata, priredaba, te gostovanja pakračkih *matičara* na književnim večerima u drugim gradovima. Članovi surađuju s mnogim listovima i časopisima u Hrvatskoj te radijom i televizijom.[11] Od 1968. do 1971. Godić je i član uređivačkog savjeta osječke *Revije*.

[8] Požeški list, siječanj 1965.

[9] Škalabrin, B., 1994.

[10] Pakrac danas, br. 8-9, lipanj 1971., str. 55.

[11] Pakrac danas, br. 1, veljača 1967., str. 2.

PAKRAC

OŽUJAK • OGRANAK MATICE HRVATSKE PAKRAC • GODIŠTE II, 1968. • TRAVANJ

DANAS

ANTUN PREVIĆ

Nad gradom mojih snova

Treći broj *Pakraca danas*: od 1967. do 1971. izašlo je samo devet brojeva

Godine 1969. Godić je uredio knjižicu poezije *Silazak u doline* mladog Pakračanina Marijana Vogrinca, kasnije novinara i urednika u listu Vjesnik, koju je također izdala Matica hrvatska Pakrac.

U istoj biblioteci poezije 1971. izlazi zbirka pjesama *Koraci* sedamnaestogodišnje učenice trećeg razreda pakračke Gimnazije, Jadranke Kosor iz Lipika, koju je također uredio Godić. Buduća hrvatska premijerka, koja je pjesme objavljivala od petog razreda osnovne škole, tada je iza sebe već imala tri književne nagrade, a sa 16 godina bila je stalna suradnica Večernjeg lista.

Jadranka Kosor nije 'čudo od djeteta', već skromna djevojka s ozbiljnim shvaćanjem života, svijeta i književnosti, zapisat će Godić.[12]

Kosor će o Godiću jednom prigodom reći: *Naučio me čitati, pisati i voljeti hrvatski jezik.*

Dramatična 1971. godina za Godića je još jedna godina životnog preokreta u kojoj je opet dospio u političku nemilost. Matica hrvatska bila je među brojnim kulturnim ustanovama koja je stala iza *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.* Godić je bio predsjednik ogranka Matice u Pakracu, no njegova supruga kaže kako osobno nije potpisao Deklaraciju, iako je bio na Skupštini (?!). No, tretiralo ga se kao da ju je potpisao, što su u to doba učinile mnoge ugledne osobe iz kulturnog i javnog života, koje su zbog toga snosile posljedice. Pakrački ogranak Matice hrvatske je ugašen.

Mnogo godina kasnije, njegov prijatelj Siniša Njegovan Stárek napola ozbiljno će kazati kako su se ostali *matičari* iz Pakraca *izvukli* jer *Stipe srećom nije ispisao članske iskaznice*.

Političke presije u Pakracu bile su preteške. U Pakracu se nije više osjećao ugodno, svi su ga šikanirali, pa je odlučio otići, skloniti se u Zagreb, kazala nam je Godićeva supruga.

Na relaciji Lipik-Zagreb

Nakon sloma hrvatskog proljeća Godić se zapošljava u Ministarstvu prosvjete, u Zavodu za prosvjetno-pedagošku službu. Bio je član redakcijskog kolegija i lektor časopisa *Obrazovanje i rad* (1971.-1985.). Povremeno surađuje u dnevnim listovima i literarnim publikacijama.

[12] Bilješka o piscu, Jadranka Kosor: Koraci, Pododbor Matice hrvatske Pakrac, 1971., 32.

Kako je supruga Duda zbog bolesne majke ostala živjeti u Lipiku, počinje njihov dugogodišnji razdvojeni život. Stipe svakog ponedjeljka vlakom odlazi u Zagreb, a petkom navečer vraća se u Lipik. Jedna od njegovih pjesama posvećena je onome što je svakodnevno vidio kroz prozore vlaka:

POLJANSKE SRNE

Svaki puta kada jutrom
napuštam ovaj tihi kraj
dušom sretnom zrcali se
taj, neizreciv, njegov sjaj.

Zanesen motrim iz vagona –
na rubu jedne njive crne
posve bezbrižno i bez straha
pozdrav mi šalju zlatne srne.

Podigle k nebu divne glave
ko spomenik u slapu zore
i ja ih molim da ostanu
sve dok zvijezde ne dogore.

Vlak hita dalje k svojem cilju
baš tamo gdje ga život vodi
srnama mašem otpozdravljam
trajanju smisla o slobodi.

Godić tako godinama živi na relaciji između Lipika i Zagreba, piše i povremeno objavljuje. Sve do 1991. godine kada mu se, po izbijanju rata pa potom i višemjesečne okupacije Lipika, u Zagrebu pridružuje i supruga. Kuća u Lipiku im je devastirana, kao i sve okolne, vrijedne stvari pokradene, a vlaga je uništila ono što nije neprijatelj.

Jedna od Godićevih pjesama posvećena je lipičkom parku. Rastužen zbog stanja u koje je doveden nekad prekrasan stoljetni perivoj, srce Lipika, napisao je *Pjesmu o parku koji nestaje*, podnaslovljenu kao *Lipička elegija*. Pjesma je prvi put objavljena u *Glasu Slavonije* 8. ožujka 1980. uz tekst Vladimira Rema o književnom radu Stjepana Godića, a posljednji stihovi prvotno su glasili:

Nestaje park tako siv i nepotreban
Na rubu nekog svijeta omamljena
I njega će mračni život skameniti
U svirepoj igri tajanstvenih sjena.

U Domovinskom ratu lipički park je strahovito devastiran, a Godić je 1992. izmijenio posljednju strofu elegije dajući pjesmi posve nove konotacije:

PJESMA O PARKU KOJI NESTAJE
(Lipička elegija)

Napušten i jadan na rubu nekog svijeta
posljednje dane poniženja traje
predavši se posve gromu i oluji
čovjekovoj ruci što bol ne priznaje.

Spaljene mu krošnje grane izlomljene
i svakog se trena jedno stablo ruši
to se vraća zemlji polet u visine
i iskra prokletstva ojađenoj duši.

Umjesto cvijeća svuda krš i korov
poludjele ptice u nemoćnoj buni
stazama blaženstva kroz varljivo vrijeme
svirepo bez smisla gaze novi Huni.

Pjesma o lipičkom parku uz još tri Godićeve pjesme (Vojnički sonet, Slavonska pjesma i 2993.) uvrštena u antologiju slavonskog ratnog pisma *Poetika buke*, koju je priredio Goran Rem, sin Vladimira Rema. U opsežnu zbirku od gotovo 500 stranica objavljenu 2010. u Vinkovcima, uvršteni su desetci autora, među kojima su i Siniša Glavašević, Pakračanin Slavko Krejči, Miroslav Slavko Mađer, Branko Maleš, Julijana Matanović, Alenka Mirković, Gordan Nuhanović...

Blagi zavičajni klasik čiji su stihovi novih slavonskih tendencija krugovaške jesenjinovštine nagnute od sredine dvadesetog stoljeća naovamo, piše i obrađuje svoju zapravo ranije nacrtnu Pjesmu o parku koji nestaje, skicira ju na oštećenom ratnom lipičkom željezničkom kolodvoru, a dovršava i kazuje u Zagrebu 1992. na jednom slavoničnom antiratnom skupu, zapisao je Rem, nazvavši poglavlje Godićevih pjesama *Ni prah ni sjena* po njegovim zadnjim stihovima.[13]

Godine 1992. Godić u Zagrebu objavljuje svoju treću knjigu, zbirku pjesama *Impresije*, posljednju objavljenu za života. Oslobođenjem Lipika stanovnici se polako vraćaju i obnavljaju svoje kuće, pa se tako i Godićevi vraćaju prijašnjem načinu života. Aktiviraju se i nekadašnji *matičari*, pa je 3. ožujka 1992. u Zagrebu osnovan inicijativni obor za obnovu pakračkog ogranka Matice hrvatske. *Kulturna i posvemašnja duhovna obnova bit će jedan od najvažnijih zadataka ovog ogranka*, rečeno je tom prigodom.[14] A potom je za 9. travnja sazvana obnoviteljska radna skupština ogranka Pakrac.

U Zagrebu 18. lipnja 1992. Godić je na sastanku Upravnog odbora ogranka Matice hrvatske Pakrac na kojem je bila samo jedna točka dnevnog reda – završni dogovor o objelodanjivanju prvog obnovljenog broja (a ukupno desetoga), povremenika za kulturu i umjetnost *Pakrac danas*. Iz zapisnika se može zaključiti da je nedostatak novca prepreka izdavanju časopisa.

Prekinuti pjesnikovi planovi

Svi su Godićevi planovi prekinuti 25. siječnja 1993. kada mu je na lipičkoj željezničkoj stanici, dok je čekao vlak za Zagreb, otkazalo srce. Još ranije bio je preživio dva infarkta, no treći je bio koban. Stjepan Godić pokopan je 27. siječnja 1993. na lipičkom gradskom groblju.

Navodno zadnja pjesma koju je napisao bila je:

2993.

Ni prah. Ni sjena. Nitko i ništa.
Tek duh moj traje usred snemira.
Tisuću ljeta samo tren je. Križ.
I tako dalje. Tisuće ljeta
Prije početka i nakon svega.
Nitko i ništa. Ni prah. Ni sjena.

Zagreb 17. XI. 1992.

[13] Rem, G., 2010.

[14] Pakrački list, 18. svibnja 1992., str. 117.

Mnoge su njegove pjesme sadržavale slutnju smrti, pa i ova:

RADOST

Budi radostan što živiš zvijezde
i umri spokojno ako možeš.

Toliko ih je bilo prije nas!

Svi ćemo tamo gdje se vječno spava
budi radostan ako možeš.
Koliko će ih biti poslije nas!

Bio je dobar i pošten čovjek. Jako me volio i bio je vrlo pažljiv. Za svaki rođendan i godišnjicu poklanjao mi je zlatni nakit, koji je nažalost u ratu pokraden. Voljela sam i ja njega, jer da nije bilo tako, ne bih pristala na tolike godine odvojenog života, kazala mi je Duda, bez čije pomoći bi rekonstrukcija života našeg lokalnog književnika bila nepotpuna.

Nakon Godićeve smrti njegov prijatelj i kolega Rudolf Cišper u pismu gđi Dudi će napisati:

Svi koji smo Stipu poznavali i s njim surađivali poznamo ga kao obrazovanog i poštovanog pregaoca i stručnjaka, sposobnog, skromnog, ali nadasve upornog inicijatora i organizatora kulturnih manifestacija u okviru Matice hrvatske, senzibilnog pjesnika i iskrenog rodoljuba. Uz ove osobine i svoju blagu narav Stipe se pokazao kao prava i kompletna ličnost, pa je njegov nestanak tim teži za sve nas, a pogotovo razoreni Pakrac i Lipik koji su takve aktiviste čekali i trebali. Njegovo učešće u organiziranju ogranka Matice hrvatske u Pakracu, u pokretanju i uređivanju časopisa 'Pakrac danas' u razdoblju 1967.-1971. kao i obnovi ogranka MH poslije Domovinskog rata, ostat će u povijesti Pakraca zabilježeno zlatnim slovima. Zbog toga će ga njegovi učenici i svi mi njegovi prijatelji i suradnici zadržati u trajnom sjećanju.

Za nas, koji smo stanovali u blizini, Stipe Godić bio je dobroćudan, tih susjed koji bi ljubazno pozdravio, netko koga smo, kao klinci, često susretali, ali nikada zapravo nismo upoznali. Lipičana koji ga se sjećaju sve je manje, pa je i ovaj tekst prilika da mu se odužimo za književnu ostavštinu kad već ranije nismo bili svjesni njegova značenja te izrazimo nadu u neko novo izdanje i valorizaciju njegovih djela.

A njegov dragi prijatelj, pjesnik Miroslav Slavko Mađer, od Godića se u veljači 1993. oprostio ovim stihovima:

BOG, STIPA!

Ode Stipa – lirik iz Lipika!
Zar i kalendari stiha s njime?
Uvijek će me pratit sjena dragog lika
Uronjenog u Slavoniju, i rime...

Nema Te, zar više na čašici Pod zidom
Ni izdaleka na Trgu Tvog očaja –
Mučen patnjom zemlje, stihovima, vidom
Ostavi nam zauvijek snove ljudska sjaja...

Baćo moj – govorio stiskom ruke, i u šali
I kružio domajom – njen mučenički sin!
Zar smo u životu samo pozdrave slali
I u krčmi stiha – kako reče Tin?

I Duda, i Vlado, i Miro – i svi oni ini
Ostavljeni bez riječi ispraćaja... –
Ubijaju tugu u samoći, u tišini
Žalosni kao od smrti zavičaja...[15]

Godinu dana kasnije profesorica književnosti Sanja Jukić iz Osijeka priredila je knjigu *Moj nesporazum s đavolom* usustavljujući Godićevu pjesničku produkciju u šest ciklusa – *Moj nesporazum s đavolom*, *Dvojnik*, *Gradovi tuge*, *Poremećeni Sizif, Impresije* i *Slavonski motivi*.

Književni kontekst Godićeva poetskog stvaranja razdoblje je Druge moderne, dakle od polovice dvadesetoga stoljeća do početka šezdesetih godina... Temeljne karakteristike lirike toga razdoblja prepoznati nam je i u Godićevoj poeziji: odustajanje od uniformirane poezije prethodnoga perioda (1945.-1950.), poezije koja je svoju koherentnost realizirala podilaženjem tadašnjim političkim prilikama i propagiranjem aktualne socijalističke ideologije, napuštanje tradicionalnih zatvorenih pjesničkih formi, poniranje u vlastitu intimu, pesimizam, prepuštanje sudbini, odmak od dosljedno vođenih tematskih konstanti...,[16] piše Jukić.

Smatra kako je pjesma *Moj nesporazum s đavolom,* po kojoj je nazvana knjiga, reprezentativna za identificiranje modernosti Godićeve lirike.

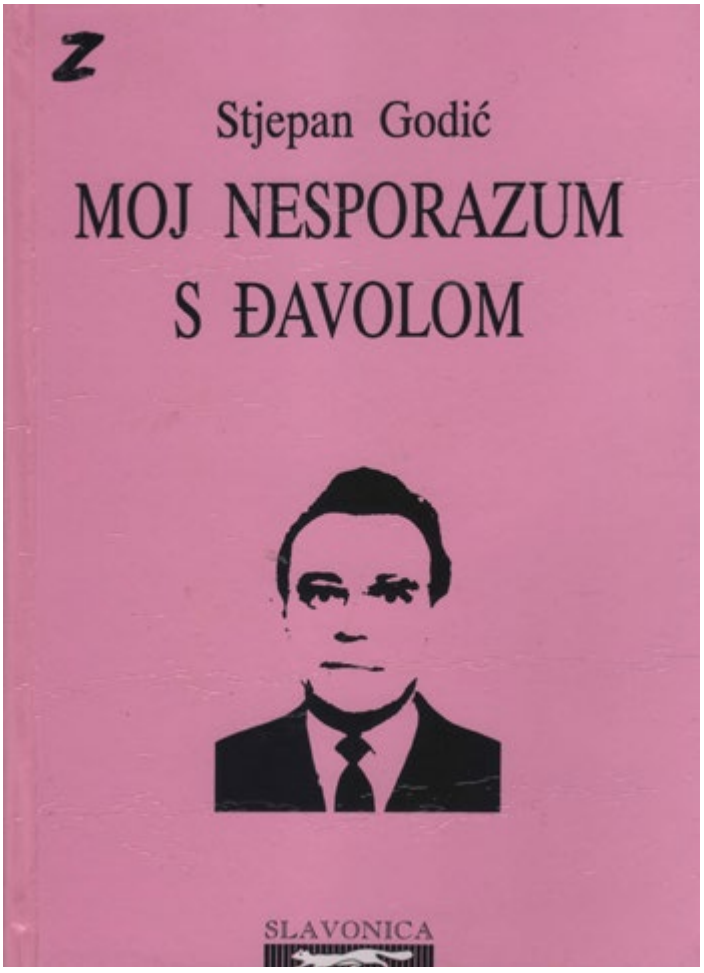

Pjesma *Moj nesporazum s đavolom* najbolje dokazuje modernost Godićeve lirike

Cijela poema, naime, odslik je jednog pomućenog stanja svijesti i zamršenog stanja svijesti, svijesti razdirane osobnim konfliktima, egzistencijalnim upitima i (ne)povjerenjem u smisao i vrijednost vlastitog i umjetničkog stvaranja uopće, pojašnjava.

Slavonski motivi, posljednji ciklus u knjizi, sadrži pjesme inspirirane rodnim krajem, slavonskim običajima i ljudima.

Stjepan Godić stihovima bilježi pejzažne ljepote te sjećanja na djetinjstvo, čežnju za životom na selu koja se isprepliće s pjesnikovom stvarnošću gdje on postaje stranac u kraju svoga dječaštva, bilježi ljepotu

[15] Mađer, M.S., 1996., str. 53.

[16] Jukić, S., 1994., str. 74.

šokačkih snaša i narativnim fragmentima dočarava idilične slike svoga djetinjstva i slavonske prošlosti uopće, piše Jukić.

Tako *Slavonski Kobaš* govori o uobičajenom danu u rodnome selu, *Kod crne mačke* pjesma je o krčmi u Slavonskom Brodu... Neke je pjesme posvetio članovima obitelji – ocu Ivi (*Staro Petrovo Selo*), bratu Ivici (*Pusta ulica*), djedu Luki (*Moj djed cestar*), tetki Lizi (*Ave, Marija!*), tetku Ivi (*Kosidba*), a baku spominje u nekoliko pjesama.

Pjesme je posvećivao i kolegama i prijateljima književnicima - Dragutinu Tadijanoviću (*Rastušje*), Valentinu Benošiću (*Pjesnikova smrt*), a *Svjetla* napisana 1955. u Slavonskom Brodu posvećena su Vladimiru Remu:

SVJETLA

U daljini svjetla. Most umire
U zagrljaju proklete rijeke.
Vjetar pjeva posmrtnu pjesmu.
Svjetla se gase. Mi umiremo.
Bez zagrljaja sulude noći.
Vjetar plače u krošnjama lipa.

Na desetu godišnjicu Godićeve smrti, 2003., Miroslav Slavko Mađer priredio je izbor iz njegova književnog rada, te su iz tiska izišla *Izabrana djela.* Osim pjesama i stihu i prozi u knjigu je uvrštena i pripovijetka *Ogrlica*, objavljena u njegovoj prvoj knjizi.

Stjepan Godić godinama je pjevao samoga sebe, i to na prepoznatljiv, slavonski način, odano iz puna srca... Stipu sam uvijek doživljavao kao nekog svoga slavonskog rođaka, prisnoga susjeda iz naših starih šorova šokačke malogradske mladosti, koji je nekako po nuždi pisao i pjevao, i – kako je kritika zapisala – tragao za smislom života njegovim dalekim svjetlom.... ...I kad je Stipa pisao za svoje prijatelje i posvećivao im svoje pjesme, kao da je permanentno davao do znanja da sve to šalje s njegovog 'trga očaja'[17] piše Mađer. O tom svom trgu Godić je 12. listopada 1987. u Lipiku napisao istoimenu pjesmu:

TRG OČAJA

Sretnemo se uzgred na Trgu očaja.
Tko je sad na redu? Tko će biti prvi?
Pepeo mudrosti raznijelo je vrijeme.
Bili smo. Jesmo. Prokljuvane jetre
promiče podne na trgu očaja.
Tko je sad na redu? Tko će biti prvi?

Mađer ističe da je poetični *Notturno* svakako jedna od najoblikovanijih i najsjajnijih Godićevih pjesama. Uvjeren je da je razina Godićeva umjetničkog izraza dosegnutija u upravo u kraćim cjelinama:

[17] Mađer, M.S., 2003., str. 5.-8.

NOTTURNO

Misao tamni u ponoru neba
Što još u pjesmi treba oplakati?
Milosti nema naše stoljeće.
Ko ukleti snovi mre ljupka ljubav.
Opustošeni što to postajemo?
Divni dane, da te Bog ubije!

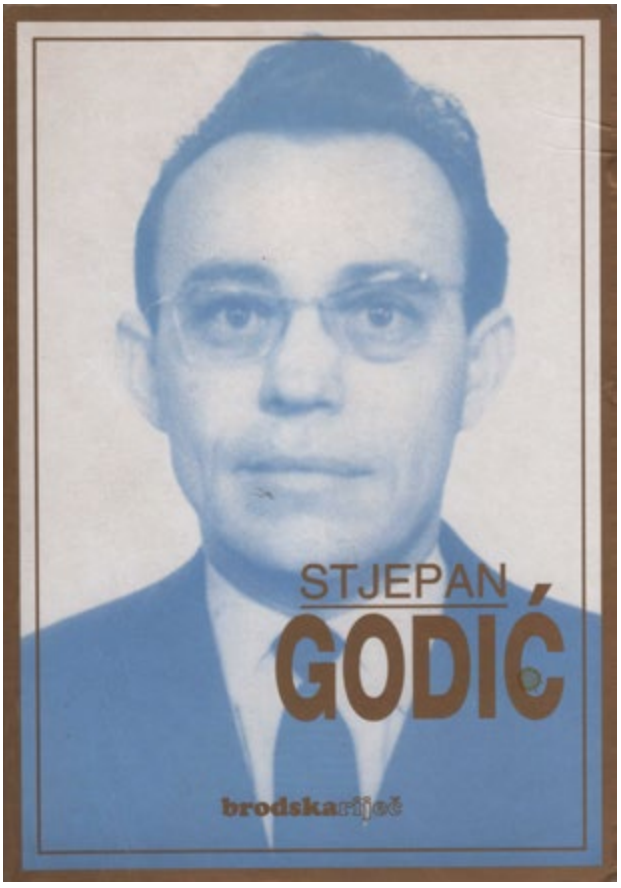

Godićeva izabrana djela nakon njegove smrti priredio je njegov prijatelj Miroslav Slavko Mađer

Godić je bio vrlo skroman čovjek bogate nutrine i časne dobrodušnosti, i to je moralo naći odjeka i u stihovima, u onima koji su svrstani ispod takvih naslova kao što su 'Svjetla', 'Sat', 'Radost', 'Pjesnikova smrt', 'Moja Slavonija' ili 'Moj djed cestar'. A u tim manjim sastavima 'mašte od snova i sna od zemlje' Godić se iskazuje do dna svog bića, i tu s manje patetike koja plovi duljim pjesmama, zapravo reprezentira mudrost svog pjeva... ...valjalo bi istaći sve one Godićeve male kalendare s biranim stihovima, zapravo lirske kalendariće koje su čak na duhovit način 'mijenjale' čitave zbirke, a koje je darivao prijateljima i pjesnicima kao lirske čestitke...[18]

...Moralo bi se... istaći kakvoću Godićeva stihovlja na način aforističke sugestije. Naime, mnogi će se stihovi u ovoj formaciji domaćeg nam pjesništva naći kao male poslovice i sažetci, male mudrosti, prave sentence bez kojih kao da poezija i ne može. Tu, u tim stihovima krije se i onaj Stipin kreativni potencijal koji se, na žalost, nije mogao ostvariti više i do kraja, a razlozi za te pretpostavke otišli su iznenadno s pjesnikom u njegov lipički grob... A nama, njegovim prijateljima, ostaje i preostaje da čitamo pjesme kao iz albuma mladosti pjevanja i snova – i da nam se čini kako nas sluša 'nesporazumni' idealist i romantik, uvjeren da su pjesnici uvijek više od običnih prolaznika na ovom svijetu, na kojem su sretnici duljeg životnog vijeka mogli davati, uz zdravlje, uvijek više i bolje... zaključio je Mađer.

Posthumno Godićeve su pjesme uvrštene u dvije antologije – jedna je već spomenuta *Poetika buke – antologija slavonskog ratnog pisma*. Prije toga, godine 2005. Mađer je pripremio panoramu novijeg slavonskog pjesništva 20. stoljeća u koju je uvršteno 188 pjesama 94 pjesnika, a među njima i Godićeve *Moja Slavonija* i *Slavonski Kobaš*.

Iako mu je poezija bila na prvom mjestu, pisao je i pripovijetke[19], književne kritike i prikaze, eseje i putopise. Pisao je o Miroslavu Krleži, Dragutinu Tadijanoviću, Oskaru Daviču, Grigoru Vitezu,

[18] Godić je običavao prijateljima darivati džepne kalendare na poleđini kojih je dao tiskati svoje stihove, a spominje ih i Mađer u oproštajnoj pjesmi *Bog, Stipa!* U njegovo ostavštini pronašli smo takve kalendare za pet godina, od 1988. do 1992.

[19] Uz pripovijetke iz njegove prve knjige, naišli smo i na pripovijetku *Otkriće ljubavi*, koja nije uvrštena ni u jedna izabrana djela, a Godić je zapisao da ju je 70-tih godina poslao na natječaj u Slavonsku Požegu, ali da ne zna je li objavljena...

Valentinu Benošiću, Hinku Zlomisliću, Josipu Kosoru i drugima. Radove je objavljivao u raznim časopisima, novinama i zbornicima među kojima su *Brodski list, Književne novine, Izvor, Seljačka sloga, Student, Rukovet, Vidici, Savremenik, Slavonski narodni kalendar, Telegram, Život, Vjesnik komune Daruvar, Bjelovarski list, Pakrac danas, Glas Slavonije, Posavski tokovi, Hrvatski tjednik, Novosti, Brodolom, Lenije, Smib, Radost, Pakrački vjesnik* i drugi. Prema nekim izvorima potpisivao se inicijalima, ali i kao *Slaven Brodski.*

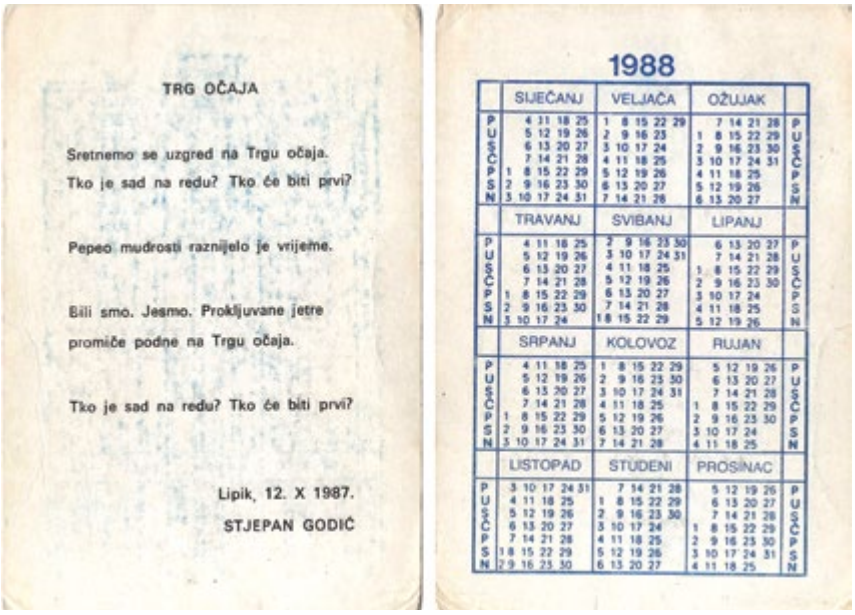
TRG OČAJA

Sretnemo se uzgred na Trgu očaja.
Tko je sad na redu? Tko će biti prvi?

Pepeo mudrosti raznijelo je vrijeme.

Bili smo. Jesmo. Prokljuvane jetre
promiče podne na Trgu očaja.

Tko je sad na redu? Tko će biti prvi?

Lipik, 12. X 1987.
STJEPAN GODIĆ

1988

	SIJEČANJ	VELJAČA	OŽUJAK	
PUSČPSN	4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 31	1 8 15 22 29 2 9 16 23 3 10 17 24 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28	7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 31 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27	PUSČPSN
	TRAVANJ	SVIBANJ	LIPANJ	
PUSČPSN	4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24	2 9 16 23 30 3 10 17 24 31 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29	6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 4 11 18 25 5 12 19 26	PUSČPSN
	SRPANJ	KOLOVOZ	RUJAN	
PUSČPSN	4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 31	1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 31 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28	5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 4 11 18 25	PUSČPSN
	LISTOPAD	STUDENI	PROSINAC	
PUSČPSN	3 10 17 24 31 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30	7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 4 11 18 25 5 12 19 26 6 13 20 27	5 12 19 26 6 13 20 27 7 14 21 28 1 8 15 22 29 2 9 16 23 30 3 10 17 24 31 4 11 18 25	PUSČPSN

Džepni kalendar s Godićevom pjesmom kakve je dijelio prijateljima

Javio se i u zbornicima *Poruke (1966.), Mi ovdje (1966.), Mozaik (1969.), Godišnjak Matice hrvatske (1970.), Slavonske minijature (1975.), Staze (1971.), Slava Panonije (1980.).*

Godić je pisao i pjesme za djecu koje je objavljivao u dječjim časopisima *Smib* i *Radost*, ali i u emisiji Radio Zagreba 15 minuta poezije za djecu, večernji program (*Zdravo, djeco!*) Jedna od dječjih pjesama je:

MOJ TATA

Kad god ga nešto
u životu stegne,
za grlo hvata,
smireno,
bez nade,
kaže moj tata:
'Baš me briga.
Svrbi me kravata!'[20]

[20] *Smib* 1982.

Izvori i literatura:

- Banac, Ivo. 28. lipnja 2008. Jutarnji list. Europapress holding d.o.o. Zagreb.
- Biškup, Josip. 2015. *Autobiografske reminiscencije*. Vlastita naklada. Zagreb.
- Godić, Stjepan. 2003. *Izabrana djela*. Priredio Mađer, Miroslav Slavko. Brodska riječ. Slavonski Brod.
- Godić, Stjepan. 1964. *Lirika*. Pododbor Matice Hrvatske Pakrac. Pakrac.
- Godić, Stjepan. 1994. *Moj nesporazum s đavolom*. Slavonska naklada Privlačica. Vinkovci.
- Kosor, Jadranka. 1971. *Koraci*. Pododbor Matice hrvatske Pakrac. Pakrac.
- Mađer, Miroslav Slavko.1996. *Putna glazba*. Riječ. Vinkovci.
- Nedić, Milenko. 1981. *S druge strane pjesma*. Klub novinara Požega - Press. Slavonska Požega.
- Mađer, Miroslav Slavko. 2005. *Pjesnička polja*. Slavonska naklada Privlačica. Vinkovci.
- *Pakrac danas*, br. 1 - 9. 1967.-1971. Pododbor Matice hrvatske Pakrac. Pakrac.
- *Pakrački list*, 18.5.1992.
- *Požeški list*, siječanj 1965.
- Previšić, Martin. *Broj kažnjenika na Golom otoku i drugim logorima za ibeovce u vrijeme sukoba sa SSSR-om (1948.-1956.)*.
- Privatni arhiv Ratke Godić.
- Privatni arhiv Siniše Njegovana Stáreka
- Rem, Goran. 2010. *Poetika buke - antologija slavonskog ratnog pisma*. Slavonska naklada Privlačica. Vinkovci.
- Rem, Vladimir. 2000. *Tankoćutni pjesnik zavičaja*. Književna revija br. 3 – 4. Osijek.
- *Smib*, 1982.
- *Staze*. 1971. Ur. Šteković, Luka. Narodno sveučilište Petar Preradović. Grubišno Polje.
- Škalabrin, Branka.1994. Brodski pjesnici Stjepan Godić. *Kap*, list učenika Ekonomsko-birotehničke škole, br. 2. Slavonski Brod.
- Hrvatski državni arhiv, fond HR-HDA-1561. Služba državne sigurnosti RSUP SRH. UDB-in dosje br. 51.246. Stjepan Godić

Baka Roda
posljednja pakračka općinska primalja

Iva Milinčević

Uvod

Ovim tekstom želim ispričati dio ženske povijesti Pakraca. Otrgnuti zaboravu ženu koja je stvarala svakodnevicu grada, koja je nepravedno zaboravljena dok njeno ime spominju tek stari Pakračani. Pakračanka Katarina Bastajić bila je posljednja općinska primalja koju stari sugrađani pamte kao izuzetnu ženu koja je pomogla na svijet donijeti, prema kazivanjima i sjećanjima mojih sugovornica, oko 4000 Pakračana, u vrijeme kada je rađanje kod kuće bilo normalna pojava i kada je primalja bila jedina pomoć ženi u tom trenutku. Pamte ju kao izrazito toplu, srdačnu osobu kojoj su žene dolazile s punim povjerenjem, koja je prisustvovala, s radošću, najljepšem i najmoćnijem događaju, samom rođenju, ali istovremeno suosjećala i tugovala s rodiljama kada su se događale situacije koje nisu bile obojane osmjesima i srećom. Čak i njezin nadimak, Baka Roda, koji je stekla tijekom godina službovanja u Pakracu, govori nam koliko je topline i lijepih emocija utkano u te dvije riječi.

Katarina Bastajić (desno) s prijateljicom Marijom Rosenbach.

U povijest primaljstva stoljećima je ugrađivano iskustvo i vještina brojnih primalja, a kasnije i njihova nastojanja da svojim školovanjem pridonesu kvalitetnijem radu i boljem statusu struke. Prateći povijesni razvoj društva i medicine, može se jasno uočiti da su zakonodavstvo, broj primalja i briga o rodiljama bez sumnje bili jedan od znakovitih pokazatelja razvojnog stupnja pojedine sredine i naroda. Tako i naša sredina nije zaostajala po broju školovanih primalja, koje su svojim, tada dostupnim znanjem, brinule o zdravlju trudnica i rodilja. Tako se u županijskom arhivu iz 1805. godine spominje Katarina Kolundžić iz Pakraca koja Požešku županiju u molbenici moli za godišnju stalnu pripomoć budući da je preko 30 godina vršila u pakračkom kotaru službu primalje, a za to nije dobivala nikakve redovne plaće.[1] U istom arhivu tijekom 19. stoljeća spominju se imena pakračkih primalja: Terezije Smole (završila primaljsku školu u Ljubljani 1874. i službovala 13 godina), Marije Najden, Berte Köhn, Ane Szäkely, Julije Kovačić te Marije Huber.[2] Službenih zapisa o Baki Rodi nisam uspjela pronaći, ali članak temeljim na sjećanjima mojih dviju sugovornica, Pakračankama Fridi Filipović i Mariji - Maci Brkašić čije su bake bile vrlo dobre Katarinine prijateljice.

Ono što sa sigurnošću znamo, prema podatcima iz pakračkog matičnog ureda, Baka Roda rođena je 16. studenog 1881. godine u Pakracu kao Katarina Balošić, oca Antuna i majke Marije Balošić, rođene Vojvodić. U dobi od 23 godine, točnije 25. listopada 1904. godine, sklapa brak s Đorđem Bastajićem iz Pakraca koji je po zanimanju bio remenar. Đorđe i Katarina, tada kućanica i još

[1] Hihlik, J., 2009., str. 63.

[2] Izvještaj velikog župana županije Požeške 1.1.1897. - 31.12.1897.

uvijek bez formalnog obrazovanja primalje, postaju roditelji te već 22. rujna 1905. godine dobivaju prvog sina Milana te kasnije i Vladimira rođenog 1. srpnja 1907. godine. Idiličan obiteljski život za Katarinu završava vrlo brzo jer već 1913. godine postaje udovica kada joj 17. rujna umire suprug .Ostaje sama s dvoje malodobne djece, bez primanja i bilo kakvog zanimanja kojim bi mogla prehraniti svoju mladu obitelj. Tek nakon smrti supruga Katarina počinje sa školovanjem za općinsku primalju. Katarina je bila suočena s još jednom životnom tragedijom kada joj s navršenih 18 godina života iznenada umire stariji sin Milan u Ljubljani gdje je učio za brijača. Mlađi sin Vladimir bio je učitelj u Beogradu. Živeći sama u Pakracu, njezin život nisu obilježile tragedije koje su joj se dogodile, nego je svoj rad posvetila pomoći mladim majkama i djeci.

Grob Đorđa Bastajića

Školovanje za primalju

U ne tako davnoj prošlosti primalja je u Hrvatskoj bila cijenjena i poštovana, a u to vrijeme edukacija primalja bila je malo drugačija nego danas, jer primalja je bila školovana da bude samostalna u svome poslu. Do polovine 20. stoljeća porod je za najširu populaciju bio čin koji se odvijao u obiteljskom domu u prisutnosti povjerljive osobe, najčešće primalje.

Prema sjećanjima gospođa Filipović i Brkašić, Katarina, kako je već navedeno, školovanje za primalju započinje poslije smrti supruga, nakon 1913. godine, no ne zna se točno kada ni gdje, ali činjenica jest da službu općinske primalje nije mogla obavljati ukoliko nije imala diplomu formalnog učilišta za primalje.

Na području tadašnje Monarhije prva primaljska učilišta osnovana su u Beču (1754.), Ljubljani (1754.), Rijeci (1786.), Trstu (1816.) i Zadru (1820.), no u Hrvatskoj i Slavoniji primaljskog učilišta nije bilo sve do sedamdesetih godina 19. stoljeća. Uz Ljubljanu žene iz Hrvatske najčešće su polazile učilišta u Beču i Pešti te Trstu, no njihov je broj i dalje bio malen jer su si to školovanje mogle priuštiti samo one koje su potjecale iz imućnijih obitelji te govorile jezik na kojem se odvijala nastava.[3]

Završetkom Prvog svjetskog rata Hrvatska ima samo jednu primaljsku školu, onu u Zagrebu, koja djeluje u simbiozi s rodilištem. Te su ustanove 1920. preseljene u novu zgradu u Petrovoj ulici. Ondje će rodilište prerasti u sveučilišnu kliniku, a primaljsko će učilište ostati ondje i dalje do 1946. godine. Do 1919. škola je trajala 9 mjeseci, potom do 1928. godinu dana, a zatim 18 mjeseci. Broj polaznica bio je između 50 i 60 godišnje. Uz nastavu iz teoretskih sadržaja učenice su svakog dana usvajale i praktična znanja tijekom rada na klinici.[4]

Smještajući Katarininu naobrazbu u vremenski kontekst, bilo bi logično zaključiti da je Katarina primaljsku školu završila u Zagrebu, no postoji mogućnost da se školovala i u Ljubljani budući da joj je mlađi sin tamo učio za brijača, no to su samo pretpostavke.

[3] Krešić, M., Rakitičan, M., 2015., str. 282.

[4] Dugački, V., 2003.

Primaljsko učilište mogla je pohađati svaka žena, udana ili neudana, između 20. i 40. godine života koja je znala čitati i pisati. Morala je biti ćudorednog ponašanja o čemu se prilagala potvrda općinskog poglavarstva koju je morao supotpisati i svećenik, imati potvrdu liječnika da je psihički i fizički zdrava te da nije trudna. Nakon polaganja završnog ispita, stjecanja diplome i polaganja prisege primalja je mogla započeti s radom kao namještena (službena) tj. uredovna ili kao privatna odnosno sukromna primalja.

Gradovi su u to vrijeme, ovisno o svojoj veličini, imali gradske liječnike s teritorijalnom nadležnošću, a jedan od njih djelovao je kao gradski fizik. Gradski fizik i gradski zdravstveni odbor bili su stručna tijela na razini grada. Svaki je grad morao imati i gradsku primalju, odnosno više njih, ovisno o broju stanovnika. Najniža organizacijska jedinica u pogledu zdravstva bila je zdravstvena općina.

Za primanje u općinsku službu primalji je bilo potrebno odobrenje kotarske oblasti, a bila je obvezna na uvid podnijeti svoju diplomu. Općinska je primalja svoje usluge siromašnim rodiljama bila dužna ponuditi besplatno dok je kod bolje stojećih rodilja imala pravo na primjerenu nagradu. Stalne općinske primalje birala su općinska zastupstva većinom glasova, kao i godišnju nagradu koja nije smjela biti manja od 60 forinti.[5]

Kako se navodi u znanstvenim člancima, buduće su se primalje većinom školovale na teret države ili općine pa su stoga morale najmanje tri godine raditi u općini koja ih je uputila na školovanje, a u svojem su radu bile pod nadzorom nadležnih liječnika.

Tako je Katarini Bastajić, dok je službovala kao općinska primalja, nadležni liječnik bio dr. Jovičić koji je tada obnašao dužnost pakračkog općinskog liječnika, napominju sugovornice, i kojeg je u pomoć pri porođaju zvala kada su to zahtijevale samo kritične situacije.

Naša Baka Roda

Jedini objavljeni zapis o Baki Rodi našla sam u Pakračkom listu br. 57 iz 1995. godine. Sjećanje je to o manje poznatim sitnicama iz povijesti Pakraca koje je napisao naš pokojni sugrađanin Rudolf Cišper, a koje u većini prenosim:

Naša primalja Katarina Bastajić uživala je poštovanje čitavog grada, stara i mlada u njemu. A kako i ne bi, kad ju je poznavala svaka obitelj jer je u nizu godina učestvovala u porođaju gotovo svakog Pakračanina i Pakračanke, pa se događalo da je u istoj kući pomogla u porodu oca ili majke, a sada, evo i njihova sina ili kćeri. Bila je neosporan autoritet u svojoj struci, ali je svoj zadatak shvaćala i šire, pa je o svojoj novorođenčadi vodila brigu ne samo neposredno nakon poroda i onih nekoliko tjedana kad rodilje trebaju pomoć, nego i nakon toga vremena pokazujući brigu kako se porod razvija i napreduje. Roditelji su nas učili od malena da se prema baki Rodi pristojno i ljubazno ponašamo, da je srdačno pozdravljamo i uljudno odgovaramo na pitanja ako nam ih bude uputila, susrećući nas. Ona je to i činila i pri tome nam se iskazivala bliskom i zainteresiranom, ali nam je svejedno ulijevala poseban respekt i bojazan. Znala nas je, naime, pri susretu zaustaviti i zapitati kako napredujemo u školi ili zatražiti objašnjenje za kakav neprimjeren postupak, ili nas ukrotiti zbog neke nepodopštine za koju je čula da smo učinili. Smatrala nas je svojom djecom, pratila nas je u razvoju i prikazivala da joj nije svejedno kako napredujemo. Jednom riječju, naša baka Roda pratila nas je i poslije rođenja pa je zbog toga bila osoba poštovanja naših roditelja, a oni su to prenosili na nas.

Posjedovala je malo hrapavi alt, oštar, čak zapovjednički ton na koji nije bilo pogovora. Ali, ispod naizgled oštre maske kucalo je mekano i osjećajno srce, spremno da svakome i svagda pomogne. Za nju nije

[5] Krešić, M., Rakitičan M., 2015.

postojala prepreka da stigne do rodilje ni danju ni noću, po suncu ili snijegu ili ledu. Ako je tražitelj nije našao kod kuće, dovoljno je bilo napisati na ploču koja je visjela na ulaznim vratima tko je zove i treba, pa da bude siguran da će ona stići. Trudne žene pratila je i prije poroda, pa je već znala tko će doći uskoro na red. Živjela je sama kao udovica u kući preko puta Preparandije. A da na kući nije bilo natpisne ploče njezine firme svi su znali gdje ona stanuje. Iako sama, ona nije bila usamljena, jer je u nekim kućama, poslije višekratnih porođaja, postala prijatelj kuće i rado pozivan i viđen gost o blagdanima i svetkovinama. Mi djeca popularno smo je zvali baka Roda smatrajući da joj je to osobno ime sve dok nam nije postalo jasno da je ona ta 'roda' čijom smo pomoći došli na svijet. Kasnije su u Pakrac došle nove 'bake Rode', a kad su se mali Pakračani počeli rađati u rodilištu naše bolnice, a ne u obiteljskoj kući, ona je već tada bila u mirovini. Pa i tada, poneki mladi muž ili žena koje je ona porodila, zatražili su da pomogne bar u njegovanju mlade rodilje. Nekima se i odazivala.[6]

Zaista je sve to bila naša Baka Roda potvrdila mi je u razgovoru i Pakračanka Frida Filipović koja se vrlo dobro sjeća Katarine Bastajić. Ona je bila vrlo prisna prijateljica njezine bake Marije Rosenbach koja je na svijet pomogla donijeti i samu gospođu Fridu, a kasnije pomogla i gospođi Fridi kada je rađala svoju djecu. Često je gostovala kod obitelji Rosenbach. Njegujući prijateljstvo s bakom gospođe Fride, bila je smatrana članom obitelji. Veliko prijateljstvo imala je i s Pakračankom Reginom Pezeta, bakom naše sugrađanke Marije (Mace) Brkašić koja je se također sjeća kao, naizgled grube i stroge, ali srdačne i istovremeno vrlo humoristične žene.

Baka Roda na druženju s obitelji Rosenbachu pakračkim vinogradima.

Moja baka ju je jako voljela i poštovala, a kada sam i sama trebala postati majka, nisam ni malo sumnjala gdje ću i uz čiju pomoć roditi. Tada sam već mogla odabrati porođaj u pakračkom rodilištu, no moja želja je bila roditi kod kuće uz Baku Rodu koja je tada bila već u mirovini. Budući da je bila praktički član obitelji, bez pogovora je pristala na moju molbu, prisjeća se gospođa Frida. Iskustvo poroda, kako kaže, uz Baku Rodu bilo joj je nešto najdivnije što je doživjela jer njezinim ljudskim, toplim pristupom, riječima podrške i osmijehom na licu, sve je bilo kako treba. Baka Roda dopuštala je rodilji da tijekom trudova hoda, pronađe položaj koji joj najviše odgovara ne prisiljavajući ju da konstantno leži u krevetu. Porod nikad nije ubrzavala prije vremena, naravno, ukoliko je trudnoća bila normalna.

Bake Rode sjećaju se uvijek u crnini, dugačkoj haljini, primjerenoj za ono vrijeme. Nosila je visoke čizme jer je ponekad pješačila i nekoliko kilometara da bi došla rodilji, a uz sebe bi uvijek imala torbu sličnu liječničkoj u kojoj je nosila medicinske instrumente koji su joj ponekad zatrebali u nekim situacijama. Bila je izuzetno uredna i njezini instrumenti bili su uvijek uredno posloženi i čisti, što je i zahtijevala njezina struka, prisjećaju se sugovornice. Tijekom babinja redovito je obilazila mlade majke dajući im savjete oko brige za novorođenčad, dojenja i drugih dilema koje su mlade majke imale. Gospođa Frida rekla nam je kako je Baka Roda suosjećala s mladim ženama pa, kada bi vidjela kako neka rodilja nema pomoći u kući, nema nikog tko bi joj priskočio u najtežim trenutcima tijekom babinja, ona bi samoinicijativno dolazila ženi kako bi joj skuhala obrok, pospremila kuću ili samo razgovorom ohrabrila i dala podršku. Nikad nije htjela uzimati nagradu za obavljeni porod od siromašnih obitelji, a ono što bi i dobila od imućnijih kao zahvalu, većinu bi slala sinu u Beograd, govori nam gospođa Frida.

[6] Pakrački list, 1995., br. 57., str. 13.

Baka Roda imala je svoju bilježnicu, evidenciju koju je kao primalja bila dužna voditi, u koju je upisivala sve podatke vezane za porode koje je obavljala, od imena rodilja i novorođenčadi, do načina poroda, a kako nam je rekla gospođa Brkašić, sjeća se kako je jednom prilikom rekla da ima zapisano oko 4000 porođenih Pakračana.

Život Bake Rode obilježila je i duboka vjera. Kao praktična katolkinja nikad nije propuštala svibanjske i listopadske pobožnosti, redovito je pohađala svete mise, a nerijetko bila i kuma na krštenjima djece koju je porodila. Sve ono u što je vjerovala, utkala je u svoj rad kao primalja, kaže nam gospođa Frida.

Baka Roda u naručju drži Josipu Pepicu Kordić

Iako nisam saznala točnu godinu kada su žene počele rađati u pakračkom rodilištu, prema nekim kazivanjima odmah poslije 1945., moguće i prije, mnoge su se ipak odlučivale roditi kod kuće uz pomoć Bake Rode. Zadnji porod koji je obavila bio je kod, danas pokojne Pakračanke, Franjice Štetić. Gospođa Štetić je prvu kćer Mirnu rodila 1952. godine u pakračkom rodilištu, no nezadovoljna načinom na koji se porod obavio, drugu kćer Ankicu željela je roditi u svom domu. 1955. godine, tada već u 71. godini, Baka Roda pomogla je s jednakim veseljem i stručnošću na svijet donijeti drugu djevojčicu u obitelj Štetić.

Tijekom života živjela je u kući preko puta preparandije u Ulici Matije Gupca. Danas je na tom mjestu očišćena površina nakon što je uklonjena ruševina. Kasnije se preselila malo niže, u kuću na čijem je mjestu danas obiteljska kuća Šimićevih gdje je i umrla. Voljela je cvijeće i prirodu pa se uvijek na prozorima njene kuće moglo vidjeti posude s cvijećem koje je s užitkom uzgajala i sadila, posebno ciklame koje je obožavala, priča nam gospođa Frida koja ju je redovito s gospođom Franjicom posjećivala, a posebno kada je već bila bolesna i u nemogućnosti da sama obavlja kućanske poslove. *Voljele smo je i poštovale, ona je bila žena koja nam je dala snagu u teškim trenutcima i uvijek bila uz nas i našu djecu, a to je bio samo djelić zahvale koje smo joj mogle uputiti*, prisjeća se gospođa Frida.

Katarina Bastajić umrla je u svom domu 1966. godine u 85. godini života te sahranjena na Rimokatoličkom groblju u Pakracu što joj je i bila posljednja želja. Njezinom smrću nestalo je takve primaljske službe u Pakracu. I dan danas njezin grob redovito posjećuje i održava gospođa Frida Filipović, ali i nekolicina Pakračana posjeti njezin grob kako bi se sjetili svoje Bake Rode.

†

Tužnim srcem javljamo svim rodacima, prijateljima i znancima, da je naša draga majka, sestra, baka, prabaka, tetka i ujna

Katarina Bastajić

općinska primalja u miru

u svojoj 85 godini života 2. svibnja 1966. godine u 19 sati preminula. Sahrana drage naše pokojnice obavit će se u utorak 3. svibnja 1966. god. u 17 sati, a pogrebna povorka krenuti će iz kuće žalosti na rkt. groblje.

VJEČNI JOJ SPOMEN!

OŽALOŠĆENI:

Sin i snaha: Vlado i Draginja Sestra Elizabeta Vavrodić Unuci: Gerdana i Miše Šoć

Praunuci: Dragica i Dejan Nečaci Ljuba Petrak, Ljubica i Mirko Ćirinović

i ostala tugujeća rodbina

Osmrtnica Katarine Bastajić

Danas kada se primalje u svom poslu vraćaju *k ženama*, postaju ono što su tradicionalno bile -

pomagačice, pratilje, savjetnice i podrška. Ovdje moram spomenuti jednu slučajnost ili je to možda i neka poruka nama koji želimo da se povijest Pakraca zapiše i ostane u sjećanjima stanovnika, posebno zbog toga što smo danas svjedoci kako pakračko rodilište glasi kao jedno od najboljih u Hrvatskoj njegujući vrijednosti koje je njegovala i sama Baka Roda.

Baka Roda umrla je 2. svibnja, samo tri dana prije 5. svibnja kada se danas u svijetu obilježava Međunarodni dan primalja.

Ovim putem zahvaljujem gospođama Maci Brkašić i Fridi Filipović koje su mi ljubazno ispričale sjećanja na Baku Rodu vezane uz svoje obitelji, a gospođi Fridi zahvaljujem i na obiteljskim fotografijama koje mi je ustupila na korištenje.

Izvori i literatura

- Dugački, Vladimir. 2003. Ginekologija, porodništvo i primaljstvo u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova. *Acta Medico-Historica Adriatica 1/2003*. Rijeka.
- Hihlik, Jelena. 2009. Crtice iz pakračke povijesti. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik 6*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac.
- Izvještaj velikog župana županije Požeške 1.1.1897. - 31.12.1897., Gradski muzej Požega.
- Krešić, Mirela; Rakitičan, Monika. 2015. Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe. *Historijski zbornik br. 2 LXVIII*. Zagreb.
- Pakrački list br. 57, str. 13, 27. ožujka 1995. godine.
- Obiteljske fotografije obitelji Filipović.

Lječilište i perivoj u Lipiku

Danela Vujanić

Naselje Lipik razvilo se oko izvora termomineralne vode koji su poznati još iz rimskog doba. Po svome kemijskom sastavu lipička mineralna voda uspješno liječi mnoge bolesti. To je jedinstvena voda u Europi s temperaturom od 64 ^{0}C koja se ujedno upotrebljava za piće. Da su Turci također koristili ove izvore, potvrđuje turski naziv *Ilidža* (ljekovito kupalište) za potok koji protječe naseljem. Negativni politički uvjeti nakon oslobođenja od Turaka nužno dovode do zapuštanja termalnih vrela sve do sredine XVIII. stoljeća. Vrelo se ne odvodnjava pravilno, nego se razlijeva stvarajući močvaru. Lipik početkom XVIII. stoljeća postaje sastavnim dijelom pakračkog vlastelinstva. Njegov prvi vlasnik bio je barun Imsen. Nakon njega kraće vrijeme vlastelinstvom gospodari barun Franjo Trenck. Godine 1760. Marija Terezija poklanja pakračko vlastelinstvo obitelji Janković koja njime gospodari punih sto godina i ima veliki značaj za razvoj i uređenje lipičkih toplica. Prvo poznato mjerenje temperature vode izveli su 1782. godine M. Piller i L. Mitterpacher. Tada su postojale četiri kupelji: *Opća, Grofova, Gospojina i Episkopska kupelj*. Godine 1830. na raskrižju putova sagrađena je zgrada koju su grofovi Jankovići upotrebljavali kao postaju s gostionicom za putnike, poslije nazvanom *Gasthaus zur Quelle* (Gostionica k izvoru). Prvu kvantitativnu analizu vode proveo je 1839. godine bečki ljekarnik i kemičar D. Wagner, koji izjavljuje da lipičke toplice zauzimaju prvo mjesto među svim toplicama koje su dosada poznate u Europi. Iz toga doba potječu i prvi početci uređenja parka uz kupališne zgrade. Jankovići su 1861. godine posjed prodali francuskoj drvnoj tvrtki *Henry-D'Heureux-Gibal,* ona ga je 1867. godine prodala bačvaru Antunu Knollu iz Vukovara, koji je počeo cjelovito uređivati toplice. Angažirao je prve stalne liječnike, dr. A. Holtzera i dr. Hinka Kerna, koji su uveli nov, suvremen način liječenja, a temeljito je renovirano i reorganizirano kupalište te saniran močvarni teren. Znameniti rudarski inženjer iz Pešte Wilhelm Zsigmondy 1869. godine izveo je bušenje arteškoga bunara u dubini od 234 m i dobio bistru mineralnu vodu jednolične temperature od 64 ^{0}C. Tada je u blizini bunara podignut paviljon *Izvor* s vodom za piće. Nadzemna dekorativna drvena zaštita bunara s vremenom je nestala. Danas je pokriven samo šesterokutnim poklopcem.

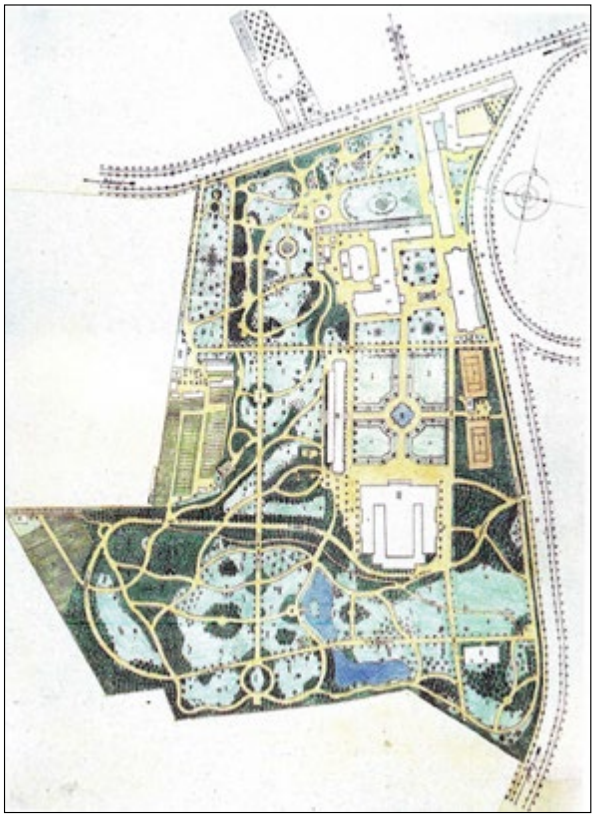

U nastanku i razvoju lječilišnoga perivoja razvidne su dvije vremenske i stilske etape: pejzažno-romantičarski perivoj iz sredine XIX. stoljeća i historicistički perivoj s kraja XIX. stoljeća. Godine 1870. sagrađene su nove kupke, *Kačne (Blatne)* i *Kamene*, a 1872. godine sagrađen je hotel *Garni* koji je kasnije dobio neorenesansne zabate i današnji izgled te je nazvan *Kurhotel.* Sjeverno od njega podignut je hotel *Dependence* na mjestu starije zgrade.

Zbog povoljnoga položaja i ljekovitosti izvora, kupalište u Lipiku već potkraj XIX. stoljeća postaje otmjeno i glasovito europsko lječilište. 1885. godine prelazi u vlasništvo poznatih peštanskih liječnika, Josepha Deutscha i Ernesta Schwimmera, koji nastavljaju njegovo uređenje i proširuju posjed. Grade *Rimske kupke*, nakon toga 1886. godine *Mramorne kupke* i adaptiraju preostale stare kupke, hotele i gospodarske zgrade.

Nakon 1890. godine, kada novi vlasnici proširuju lječilište i financiraju izgradnju *Kursalona* (1893/1894. godine) i drugih kupališnih zgrada, dolazi do kreiranja reprezentativnoga perivoja koji je tada formiran na površini od 10,4 hektara. Urbanistički ansambl koji čine *Kursalon*, natkriveno šetalište *Wandelbahn*, *Mramorne* i *Kamene kupke* te *Kurhotel* formira prostor unutar kojega je oblikovan neobarokni perivoj čija su obilježja geometrijska prostorna organizacija i šišani oblici vegetacije. *Vrt ispred Kursalona* nosi obilježje neobaroknoga vrta oblikovanoga po principima barokne vrtne arhitekture. Pravokutni prostor vrta veličine 70 x 100 m formiraju pročelje *Kursalona* na jugu, natkriveno šetalište *Wandelbahn* na zapadu, drvored divljih kestena na sjeveru i aleja šišanog graba (grabić-put) na istoku. Parter je s dvije okomite staze podijeljen na četiri polja, a u sredini je fontana. *Perivoj južno od Kursalona* bio je koncipiran u pejzažno romantičnome stilu te je *jugozapadno od Kursalona* bilo manje jezero s otočićem, česti dio romantičarskih perivoja XIX. stoljeća, a sliku su upotpunjavali brojni ukrasi i detalji kao što su kamene klupe, sjenice i aleje od šišanoga grmlja, pergole i cvjetni tepisi. Plan perivoja s kraja XIX. stoljeća ukazuje na izuzetnu kompoziciju urbanističkoga kompleksa lječilišta, krase ga skladni odnosi između šumskih i livadnih površina, grupe stabala i solitera, maštovito vođene staze te brojni vrtni objekti. Brzi razvoj lječilišta i Lipika te brojni gosti utjecali su da se perivoj njegovao i dobro održavao. Krajem XIX. stoljeća na izložbi u Budimpešti dobio je posebno priznanje i proglašen je najbolje uređenim lječilišnim perivojem u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Razdoblje od kraja XIX. stoljeću pa do početka Prvog svjetskog rata bilo je *zlatnog doba* Lipika kada se on našao u krugu tada najpoznatijih europskih lječilišta kao što je Baden-Baden ili Karlovy Vari.

U razdoblju od 1895. do 1914. godine Lipik je poznat kao moderno europsko lječilište. Tada se uređuje vrt hotela *Dependence* koji dobiva i novu fontanu.

Ovakav razvoj Lipika prekinuo je Prvi svjetski rat kada se perivoj nije mijenjao. U Prvome svjetskom ratu lječilište je služilo za liječenje vojnika i jako je devastirano. Nakon rata vlasnik lječilišta postaje *Zemaljska zaklada za suzbijanje tuberkuloze* iz Zagreba koja se brine o napretku te obnavlja lječilište i perivoj u kojemu su nastale mnoge promjene. Tako je vrt hotela Dependence između 1923. i 1935. godine dobio konačni oblik kada su uklonjeni drvored na sjevernoj strani i fontana, a preuređeni parter dobiva novu fontanu u središtu. Nakon Prvog svjetskog rata perivoj se intenzivno njeguje i dobiva svoj konačni oblik. Fontana u središtu bazena ispred *Kursalona* je uklonjena i zamijenjena kamenim humkom. Tijekom vremena dolazilo je do manjih promjena koje su se uglavnom odnosile na cvjetne detalje, a samo su povremeno učinjeni i veći zahvati. Tako je 1941. godine obnovljena fontana *Kursalona* te je na mjesto dotadašnjega kamenog humka postavljena velika *gljiva* koja i danas tu postoji.

U Drugome svjetskom ratu lječilište je dosta stradalo. Nakon rata puno je učinjeno na njegovoj obnovi iako ne previše u skladu s nekadašnjim raskošnim sadržajima. Nakon novih adaptacija zgrada godine 1957. otvoren je novi Bolnički odjel za medicinsku rehabilitaciju, a 1960. godine sagrađena je nova zgrada nazvana *Fontana.* Perivoj u Lipiku kao spomenik parkovne arhitekture upisan je 14. siječnja 1965. godine u Registar zaštićenih objekata prirode pod br. 174. Godine 1966. bolnički odjel Lječilišta Lipik registriran je kao Bolnica za neurološke bolesti i rehabilitaciju i dobiva ime po pokretaču obnove lječilišta Božidaru Maslariću. Godine 1986. Zavod za urbanizam Arhitektonskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu izradio je projekt obnove povijesnoga perivoja koji se zbog novosagrađenih sadržaja mogao provesti samo djelomično.

U Domovinskome ratu lječilišni je kompleks teško stradao. Nakon rata pristupilo se temeljitoj i pažljivoj sanaciji i rekonstrukciji u skladu s povijesnim stanjem lječilišta. Zgrada *Blatne kupke* koja se nalazila između *Mramornih* i *Kamenih kupki* radikalno je bila izmijenjena još 70-ih godina 20. stoljeća. Nakon teškog oštećenja u Domovinskome ratu građevina je uklonjena i umjesto nje izgrađena je suvremena zgrada fizikalne terapije s bazenom. Uklonjena je recentna nadogradnja na *Rimskim kupkama*. Također je uklonjena recentna portirnica koja je zatvarala komunikaciju i vizuru prema crkvi, a umjesto nje izgrađen je *stakleni* spojni most kao neophodna komunikacijska poveznica između *Kamenih kupki* i *Dependence*. Sličan most izgrađen je i umjesto recentnoga drvenog mosta između *Kurhotela* i *Dependence*.

Lječilišni kompleks u Lipiku zaštićeno je kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH pod br. Z-6675. Obuhvaća sljedeće povijesne građevine: *Dependence, Kurhotel, Mramorne kupke, Kamene kupke, Quella, Rimske kupke, Narodne kupke*, *paviljon Izvor* te dva *meteorološka stupa* - kućice.

Kurhotel je dvokatna građevina pravilne tlocrtne dispozicije s naglašenim centralnim i bočnim rizalitima uzdužno orijentirana u pravcu sjever-jug. Prvobitno je ovo bila jednokatna građevina s naglašenim dvokatnim srednjim i bočnim rizalitima i zvala se hotel *Garni*. Početkom 20. stoljeća nadograđen je drugi kat. Tlocrtna organizacija unutrašnjega prostora vrlo je jednostavna, sa srednjim hodnikom i sobama obostrano, a u središnjemu prostoru, iza glavnoga ulaza, centralni je svečani hall dekoriran stupovima s kapitelima. Na južnome zidu halla nalazi se ukrasno ogledalo. Zapadno pročelje rastvara u prizemlju šesnaest dvokrilnih prozorskih otvora s nadsvjetlom i vratima u centralnome rizalitnom dijelu. Na katu je četrnaest prozorskih otvora i jedna dvokrilna balkonska vrata na centralnome rizalitu. Drugi kat rastvara osamnaest dvokrilnih prozora s nadsvjetlima. Građevina je po horizontali podijeljena profiliranim međukatnim vijencem i potprozornim vijencem u nivou prvoga kata dok je krovni vijenac naglašen četvrtastim konzolicama. Istočno je pročelje gotovo isto kao i zapadno, samo što nema ulazna vrata i balkone. Rizaliti su naglašeni dekorativnim zabatima s ukrasnim gromobranima. Na zapadnome je pročelju glavni ulaz u zgradu koji naglašava balkon ograđen ukrasnom željeznom ogradom, koji nose četiri lijevanoželjezna stupa. Balkoni se nalaze i na ostala dva rizalita zapadnoga pročelja. Ulaz je u zgradu i na sjevernome rizalitu, natkriven novim spojnim mostom. Građevina je sagrađena na temeljima od pune opeke. Svi su zidovi zidani opekom staroga formata i ožbukani vapnenom žbukom. Pročelja su izvedena izrazito dekorativno s puno rustike, s naglašenom horizontalnom i vertikalnom podjelom pročelja, profiliranim okvirima oko prozora i dekorativnim završetcima zabata rizalita. Krovna je konstrukcija drvena, pokrov cinkotit limom. Kurhotel je izvana obnovljen i rekonstruiran 2012. godine.

Dependence je jednokatnica izduženoga pravokutnog tlocrta s dvokatnim centralnim rizalitom smještena uz glavnu cestu koja vodi kroz kompleks od sjevera prema jugu. S južne strane građevina je povezana novim *staklenim* mostom s *Kurhotelom*, a sličnim je mostom povezana i s *Kamenim kupkama* na zapadnoj strani. Na sjevernoj strani ima direktnu vezu s *Rimskim kupkama*. Pročelja su rustično obrađena s naglašenim soklom i profiliranim vijencem između prizemlja i kata te naglašenim krovnim vijencem. Rizaliti su naglašeni rustičnim završetkom i atikom. Istočno pročelje rastvara četrnaest prozorskih otvora u prizemlju i petnaest na katu. Svaki je drugi prozor dvokrilan, odnosno

četverokrilan s nadsvjetlom. Drugi kat centralnoga rizalitnog dijela ima tri prozorska otvora, od kojih su bočni dvokrilni, a centralni je četverokrilni s nadsvjetlom. Vertikalna se podjela ogleda u simetriji prozorskih osi s naglašenim natprozornicima u zoni prvoga kata. Bočni su dijelovi obrađeni rustičnom imitacijom kamena. Na katnome dijelu natprozornici nose ukrasne konzole. Zapadno pročelje rastvara u prizemlju šest prozorskih otvora na sjevernome krilu i pet prozora i jedna vrata na južnome krilu. Prozori prizemlja uvučeni su u niše nekadašnjega trijema koji je zazidan. Katni dio sjevernoga krila rastvara dvanaest, a južni deset prozorskih otvora. U centralnome je dijelu glavni ulaz u zgradu. Iznad ulaza, na prvome katu, jedan je udvojeni dvokrilni prozor, a bočno po jedan dvokrilni. Na drugome katu dva su bočna manja prozora. Ulaz u zgradu i na bočnoj je južnoj strani. Po čitavoj je dužini zgrade sa zapadne strane hodnik koji je nekada bio otvoreni trijem. Iz hodnika se komunicira u prostorije. U centralnome je dijelu dvokrako kameno stubište ukrašeno ogradom od kovanoga željeza. Centralni dio ukrašen je štuko dekoracijama i jednim okulusom bočno od stubišta. Na bočnim su stranama fragmenti kapitela koji pridržavaju segmentni luk iznad stubišta. Podovi prizemlja obloženi su novim kamenim pločama, a podovi kata od lijevanog su *terazza* s ornamentima, mozaicima i bordurama, u skladu s povijesnim stanjem. Građevina je sagrađena opekom staroga formata te ožbukana vapnenom žbukom. Višestrešno krovište blagoga nagiba pokriveno je limom. Rekonstruirana je i obnovljena 2013. godine.

Mramorne kupke bile su namijenjene termalnomu liječenju najbogatijih gostiju. Ovo je najreprezentativnija zgrada kompleksa orijentirana svojom osi u smjeru istok-zapad. Tlocrtna dispozicija građevine u prostoru formira bazilikalni oblik izduženoga pravokutnika koji je sa zapadne strane zaključen polukružnim prostorom u širini središnjega hola. Središnji hol svojom elevacijom izlazi u potkrovnu zonu, što građevini daje bazilikalnu formu. Ulazno pročelje naglašeno je centralno postavljenim rizalitom. Iza portala formiran je pretprostor iz kojega se lijevo ulazi u prostor čekaonice, a desno u hodnik koji je dalje spojen s hodnikom nove zgrade fizikalne terapije. Lijevo i desno od središnjega hola ulazi se u po sedam zasebnih prostorija s kadama. Na začelju hodnika, lijevo i desno od njegova apsidalnoga dijela, u tlocrtnome transeptu ulazi se u dvije reprezentativnije prostorije s kadama. Sve prostorije kupaonica svođene su križnim svodovima. Na katni dio građevine dolazi se spiralnim stubištem na podest iz kojega se ulazi u prostor galerije, a iz nje u prostor čitaonice katnoga timpanona. Simetrija unutrašnje prostorne organizacije postignuta je postavom druge zapadne galerije na nasuprotnoj strani u koju se ulazi preko potkrovlja. Unutrašnjost građevine dekorativno je ukrašena štuko aplikacijama i stiliziranim dekorativnim oslicima na stropu središnjega hola i svodovima reprezentativnih kada. Podovi su obloženi lijevanim *terazzom* s mozaicima, ornamentima i bordurama, što pridonosi reprezentativnosti interijera građevine. Konstruktivni sklop građevine, u pogledu tlocrtne tipologije, upotrebe građevinskih materijala, razrade volumena i masa, nosi u sebi sva obilježja historicističke arhitekture projektirane u duhu neorenesanse. Zgra-

da je izgrađena na temeljima od kamena pješčara. Kamen pješčar upotrijebljen je i kod zidanja dijela ziđa rizalitnog istaka koji odjeljuje portal od bočnih prozorskih otvora. Ulazno profilirano stubište je od kamena. Dekorativni elementi portala izrađeni su od dviju vrsta materijala: baza i tijelo stupova su od kamena, a kompozitni kapiteli od štuka. Ostalo ziđe zidano je opekom staroga formata i glatko ožbukano vapnenom žbukom. Krovna konstrukcija je složena, blagih nagiba. Iznad središnjega hola je dvostrešno krovište. Krovište začeljnoga transepta je također dvostrešno. Jednostrešna krovna konstrukcija je na bočnim lađama iznad svodova kupaonica. Na transeptu rizalitnoga istaka je trostrešno krovište. Krovište je pokriveno limom. Godine 2006. građevina je potpuno obnovljena i rekonstruirana.

Kamene kupke smještene su u centralnome dijelu kompleksa. Pravilne su pravokutne tlocrtne dispozicije s naglašenim ulazom na južnome pročelju. Na konstruktivnome sklopu građevine u njezinoj unutrašnjosti učinjena je još prije Domovinskoga rata radikalna rekonstrukcija koja je degradirala izvornu prostornu organizaciju. Izvorna prostorna organizacija sastojala se od hodnika uz južno pročelje iz kojega se ulazilo u četrnaest gotovo identičnih kupaonica. Prilikom te rekonstrukcije interijer građevine pretvoren je u veliku dvoranu sa stupovima u kojoj je restoran. Istočni dio zgrade pregrađen je u prizemlju za stubište koje vodi u potkrovlje s bolničkim sobama i sanitarijama. Prije nekoliko godina potkrovlje i sjeverno pročelje obnovljeni su i ugrađena je nova vanjska aluminijsko-drvena ustakljena stijena. Južno pročelje ove historicističke građevine raščlanjuje simetrično dvanaest udvojenih prozorskih otvora. Vertikalno raščlanjenje postignuto je plitkim pilastrima koji se protežu od razdjelnoga vijenca do horizontalnih lezena u potkrovnoj zoni pročelja. Horizontalno raščlanjenje postignuto je razdjelnim vijencem koji spaja prozorske klupčice, horizontalnim lezenama s kojima je aplicirana potkrovna zona pročelja, bogato profiliranim potkrovnim vijencem te krovnom atikom koja se proteže duž čitave zgrade. Udvojeni prozorski otvori ukrašeni su klasicističkim dekoracijama. Glavni akcent, po oblikovanju jednostavnoga komponiranog fasadnog plašta, neoklasicistički je ulazni portik koji svojim volumenom artikulira simetrično pročelje u središnjoj zoni. Portik počiva na visokim postamentima čije su baze izrađene od kamena pješčenjaka. Dva toskanska stupa pridržavaju bogato razvedeni timpanon portika koji je zaključen kosim krovom. Profilirani vijenac timpanona izrađen je od drveta. Sjeverno pročelje u prizemlju rastvara šest ulaznih otvora između kojih su niše s vazama. Recentna nadogradnja nalazi se u potkrovlju sjevernoga pročelja. Krovište je pokriveno limom i visinski je vidljivo u odnosu na atiku.

Quella je nekadašnja zgrada prenoćišta/svratišta i gostionice. Kasnije je tu bila poznata kavana, a danas su tu konferencijska dvorana te uredi. Ova ugaona prizemnica smještena je na sjevernome dijelu lječilišnoga kompleksa na raskrižju Ulice Marije Terezije i Trga kralja Tomislava. Dužom stranom orijentirana je u smjeru istok-zapad (s malim otklonom). Najdekorativnije je sjeveroistočno pročelje koje je rastvoreno centralno postavljenim vratima i simetrično postavljenim prozorom sa svake

strane te prozorom u potkrovlju s profiliranim potprozornicima i natprozornicima. Na bočnome je dijelu flankirano pilastrima s profiliranim kapitelima. Vertikalni dio pročelja naglašen je visokom atikom s rubno postavljenim piramidalnim ukrasima i centralno postavljenim krovnim prozorom. Sjeverno je pročelje jednostavno obrađeno s naglašenim vijencem, plitkim lezenama i naglašenim nadvojem iznad otvora, dok je južno ravno žbukano sa segmentnim lukovima trijema. Zgrada je prizemnica s podrumom ispod manjega dijela zgrade. Tlocrtno je oblika izduženoga pravokutnika s trijemom na južnome pročelju. Glavni ulaz u zgradu nekada je bio sa sjeveroistočnoga pročelja koji je vodio u reprezentativnu dvoranu ukrašenu štuko dekoracijama stropa. Južno od dvorane nalazi se prostorija koja je nekada bila natkriveni drveni trijem natkrivenim stubama povezan s dvorištem. Građena je opekom, a dijelovi ziđa od kamena su i opeke. Drvena krovna konstrukcija pokrivena je biber crijepom. Građevina je obnovljena, rekonstruirana i adaptirana 2012. godine.

Rimske kupke izgrađene su između zgrade *Dependence* i *Quelle* u maniri secesije na regulacijskoj liniji utvrđenoj zgradom *Dependence*, odnosno pješačkim putem u smjeru sjever-jug. Građevina je prizemnica tlocrtnog oblika slova *L* s heksagonalnim uglovnim tornjićem. Povezana je u interijeru rampom i stubama sa zgradom *Dependence* koja se nalazi s njezine južne strane te zgradom *Narodnih kupki* na istočnoj strani. Ulaz u građevinu sa zapadne je strane stubama koje se nalaze u osi nižega dijela građevine. Hodnik sa stubama koje savladavaju visinsku razliku proteže se duž cijeloga zapadnog pročelja zgrade. Hodnik ima proširenje na mjestu uglovnoga tornja i dalje se nastavlja u pravcu građevine. Uz istočno pročelje redaju se prostorije – kupaonice s kadama. Kompozicija građevine naglašava razliku između prizemnoga dijela građevine i dijela s prohodnom krovnom terasom. Na krovnu terasu – sunčalište pristupa se iz zgrade *Dependence.* Ugaoni tornjić flankiran je stupovima koji su u gornjemu dijelu uži. Baze i kapiteli kružnoga su oblika. Pročelje je podijeljeno u dvije zone. U prvoj zoni nalaze se veliki trokrilni prozori s nadsvjetlom. Iznad prozorskih otvora jaki je vijenac koji naglašava široki pojas između kordonskoga i krovnoga vijenca iznad kojega je ukrasna atika koja zatvara donju zonu kupole. Južni, niži dio zapadnoga pročelja, rastvoren je dekorativnim portalom flankiranim dvama polustupovima. Dio pročelja iznad ulaza do nivoa katnoga vijenca rustično je ukrašen alegorijskim prikazom fortifikacijskoga portala. Građevina je sagrađena opekom na temeljima od opeke. Drvena krovna konstrukcija pokrivena je limom. Zidovi su žbukani vapnenom žbukom. Rekonstrukcijom i adaptacijom 2013. godine vraćena je povijesna koncepcija i izgled građevine, uklonjena je recentna nadogradnja i otvorena je izvorna krovna prohodna krovna terasa.

Narodne kupke smještene su na sjeveroistočnome rubu lječilišnoga kompleksa, uz samu ulicu. Razlog ovakvoga smještaja i ulaza u građevinu s ulice bio je taj da nekadašnji posjetitelji tih kupki ne smetaju goste lječilišta. Građevina je prizemnica pravokutnoga tlocrta sa skošenjem uz Ulicu Marije Terezije koje prati regulacijsku liniju ulice. U kasnijoj fazi prigrađen joj je na zapadnoj strani aneks kojim je spojena sa zgradom *Dependence.*

Na tom je aneksu krovna prohodna terasa (sunčalište) koja je spojena s terasom *Rimskih kupki.* Glavni je ulaz na južnome pročelju. Jedino je južno pročelje djelomično sačuvalo svoja izvorna obilježja, dok su ulično (zabatno) i sjeverno pročelje radikalno izmijenjeni 60-ih godina XX. stoljeća. Ulazni je portik povišen, a nose ga dva udvojena stupa s bazama i kapitelima. Timpanon je naglašen profilacijama, a njegovo je krovište dvostrešno kao i krovište cijele građevine. Građevina ima visoki sokl i naglašeni profilirani krovni vijenac te rustično obrađene uglove. Građena je punom opekom i ožbukana je. Ova građevina još nije obnovljena, ali već je izrađena nova vanjska stolarija po uzoru na povijesnu i restaurirana su stara dekorativna metalna vrata za ulaz u podrum.

Paviljon Izvor vrtna je jednokatna građevina koja je središnji sadržaj sjevernoga dijela perivoja. Sastoji se od bogato oblikovane lijevano-željezne ograde u prizemlju, čelične skeletne konstrukcije kroz prizemlje i kat, plitkoga šatorastog osmerokutnog krova sa svjetlarnikom, zavojitoga željeznog stubišta koje vodi na kat i skulptorski oblikovanoga stupa u središtu prizemlja. Do središnjega stupa – zdenca pristupa se kroz simetrično postavljena dvoja dvokrilna vrata ograde. U prizemlju je *terazzo* pod, a na katu pod od drvenih dasaka na konstrukciji od čeličnih *I* profila. Ograda je kata također dekorativna lijevano-željezna, kao i ograda stubišta. U središtu je prizemlja zdenac pravokutnoga tlocrtnog oblika sa skošenim uglovima izrađen od betona i ožbukan. Na njemu su na sve četiri strane lavaboi sa slavinama iz kojih teče ljekovita mineralna voda. Zdenac je ukrašen dekorativnom oblogom od pocinčanoga lima s klasicističkim dekoracijama, kaneliralim pilastrima s jonskim kapitelima. Segmentne niše obrubljene su vijencem, a završetak je s frizom i arhitravom. U nišama su skulpture koje predstavljaju četiri godišnja doba. Nakon oštećivanja u Domovinskome ratu paviljon je obnovljen i restauriran 2005. godine, a skulpture 2007. godine.

Posljednje obnovljene građevine su dvije *meteorološke kućice*. Simetrično su smještene u neposrednoj blizini paviljona *Izvor*, na rubu partera *Dependence*. Jedna kućica ima svoju izvornu namjenu – meteorološki stup s mjernim instrumentima, a druga je stup s info panoima. Budući da su nakon Domovinskog rata bile u vrlo lošem stanju i nije ih bilo moguće sanirati, ovog proljeća su izrađene vjerne replike od istovrsnih materijala na osnovi postojećeg stanja i povijesnih fotografija. Izgled krovića je vraćen u povijesno stanje koje je bilo vidljivo samo na starim fotografijama. Kućice se sastoje od dviju cjelina: od postolja izrađenog od betona postavljenog na betonsku podlogu i željezne konstrukcije obučene u lim s ustakljenim otvorima na sve četiri strane.

Osim osmišljenoga urbanističko-hortikulturnoga značaja i harmonične povezanosti zgrada s hortikulturnim sadržajima i sadržajima parkovnoga mobilijara, ovaj kompleks ima i značajnu arhitektonsku vrijednost. Tipične su reprezentativne osi i vizure kojima se ističu pojedini elementi kompozicije kompleksa. Jedna od osi, pomno odabrana, proteže se od južnoga ruba perivoja prema sjeveru uz *Kurhotel, Dependence* i *Rimske kupke* i otvaranjem vizure prema crkvi uključuje taj važan element naselja u sliku kompleksa lječilišta te pridonosi cjelovitosti naselja. Čitav se kompleks odlikuje bogatom obradom pročelja koja na pojedinim građevinama poprimaju umjetničku formu prostornih i dekorativnih odnosa. Građevine nastale u razdoblju kasnoga historicizma, a koje se ističu dekorativnim pročeljima, postižu bitne vizualne efekte u prostoru ponajprije kao paviljonski sklopovi u vrtnoj arhitekturi. Lječilišni kompleks predstavlja urbanistički razvedene volumene postavljene u vrtnu arhitekturu i povezane s okolnim prostorom: ulicom, parkom, cvjetnim runde-

lama, alejama i urbanim mobilijarom. Građevine imaju kvalitetu prepoznatljivosti po kozmopolitskoj arhitekturi vremena u kome su nastale, nameću se stilom i vizurom čitavome gradu, a svojom profinjenom reprezentativnošću daju Lipiku specifičan ugođaj.

Lječilišna zgrada - ***Kursalon*** je zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH pod br. Z-6617. Gradnja *Kursalona* (lječilišnoga salona) kao reprezentativne zgrade kupališnoga sklopa u Lipiku s ugostiteljskim sadržajima započela je 1893. godine prema projektu peštanskoga arhitekta Gustava Ratha. Dovršen je i otvoren 1894. godine. Sagrađen je u neorenesansnome stilu, s ostakljenim krilima koja mu daju lakoću i prozračnost. Zgrada koncepcijom podsjeća na Kursalon u bečkome Gradskom parku iz 1867. godine i bila je jedna od najljepših kupališnih zgrada u zemljama Krune sv. Stjepana.

Kursalon je smješten usred nekadašnjega lječilišnog perivoja u Lipiku. Okrenut je glavnim (sjevernim) pročeljem prema nekad parterno uređenome vrtu dok je s bočnih strana te južno omeđen perivojnom šumom.

Početak Prvoga svjetskog rata značio je i kraj uspona lipičkoga kupališta te je *Kursalon* pretvoren u vojnu bolnicu. Poslije rata Lipik je sve manje mjesto zabave i ljetovanja, a sve češće se koristi isključivo kao lječilište. Poslije Drugoga svjetskog rata nazvan je lječilišno-turističkim centrom. Godine 1966. u Lipiku je osnovana Bolnica za neurološke bolesti koja je u svojemu sastavu imala ugostiteljsku djelatnost te punionicu mineralne vode. Punionicu je potom preuzela *Podravka* koja je istočno krilo *Kursalona* adaptirala za tvornički pogon. Godine 1981. s južne strane *Kursalona* sagrađen je hotel Lipik. Pri projektiranju dogradnji u XX. stoljeću prvotni je koncept izvorne građevine znatno narušen. U Domovinskome ratu *Kursalon* i hotel *Lipik* zadobili su teška oštećenja. Recentni hotel *Lipik* je uklonjen.

Kursalon je izvorno imao četiri krila koja su formirana u oblik slova *E*, djelomično zatvarajući s triju strana dva dvorišta. Glavno je krilo naglašeno središnjim paviljonskim blokom koji je građen na kat, dok ostatak građevine ima samo prizemlje, a dio istočnoga krila i podrum. Ulaz kroz središnji rizalit vodi u predvorje iz kojega je moguć pristup blagovaonici s istočne te kavani sa zapadne strane, kao i pristup ostakljenim trijemovima tih prostorija. Iz predvorja se prema jugu nastavlja hodnik bočno raščlanjen dvjema arkadama - kroz istočnu se dolazi u malo stubišno predvorje. Prolaz vodi ravno u svečanu dvoranu, najveću prostoriju *Kursalona*. U središnjemu bloku iznad

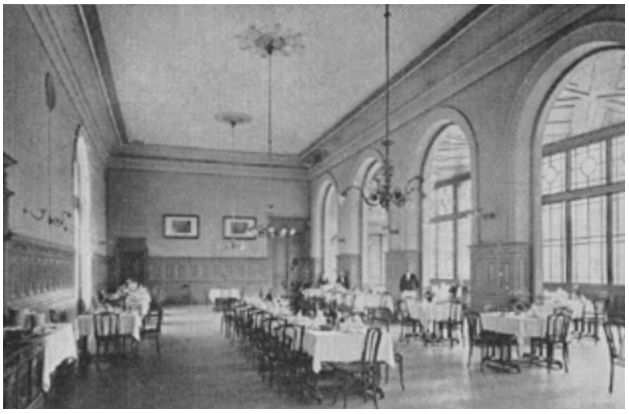

ulaznoga predvorja na prvome katu nalazi se veliki salon. Nad predvorjem se nalazi međuetaža u koju se dolazi preko balkona, a koja je služila kao tehnička prostorija za projekcije.

Unutrašnjost glavnoga krila u prizemlju čine dvije velike prostorije - na istočnoj strani blagovaonica, a na zapadnoj kavana. Prostorije su simetrične u formatu i položajima otvora. Iz obje prostorije kroz četiri velika lučna otvora moguć je pristup ostakljenim trijemovima na sjevernoj strani. Kutove glavnoga krila definiraju mala predvorja pravokutnoga tlocrta smještena u ugaonim rizalitima i svođena križnim svodom.

I istočno i zapadno krilo zgrade bilo je formirano nizanjem prostorija u enfiladi, ali svako s nešto drukčijim dimenzijama. Istočno je krilo imalo tri prostorije, od kojih je središnja bila rizalitno istaknuta na istočnome pročelju. Pretpostavlja se da je točan format i broj otvora na zapadnome zidu istočnoga krila bio sličan istočnome zidu zapadnoga krila. Zapadno je krilo imalo tri prostorije (sala za biljar, kasino i glazbeni salon), također sa središnjom prostorijom istaknutom na pročelju, s tom razlikom što je između druge i treće prostorije bio hodnik kojim se moglo proći iz perivoja u zapadno unutrašnje dvorište. Pročelja *Kursalona* bila su obrađena kombinacijom žbukanih, kamenih, drvenih, metalnih i terakotnih elemenata. Krovovi iznad krila zgrade bili su načinjeni od lima, kao i kupolaste kape iznad bočnih ugaonih rizalita na glavnome pročelju. Središnja, najveća kupola imala je limene ploče kvadratnog oblika slagane u dijagonalni raster. Krovište je bilo drveno. Stropovi su bili drveni grednici, I-nosači i pruski svodovi. *Kursalon* je građen opekom staroga formata (30 x 15 x 7 cm). Opeke gornjih dijelova zidova pečene su u nekoliko vrsta različitih šablona kako bi se dobio skošeni profil vijenca. Lučni otvori imaju fazonske komade opeke s utorom. Današnje je stanje građevine gotovo potpuno devastirano, a rekonstrukcija ide u smjeru povratka u povijesno stanje uz nužne adaptacije.

Kursalon je arhitektonski najvrjednija i najznačajnija građevina Lipika koja je zajedno s perivojem bila simbolom grada i lječilišta. Zajedno s drugim zgradama u središnjem gradskom perivoju podignut je krajem XIX. stoljeća kao privatna investicija vlasnika kupališta Josepha Deutscha i Ernesta Schwimmera iz Budimpešte. Na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće bio je znamenito mjesto okupljanja, razonode i zabave te kao takav ima sociološko, kulturnopovijesno i arhitektonsko značenje.

Perivoj Kursalona je zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH pod br. Z-6618. *Vrt ispred Kursalona* nosi obilježje neobaroknoga vrta oblikovanoga po principima barokne vrtne arhitekture, a *Perivoj južno od Kursalona* bio je koncipiran u pejzažno romantičnome stilu. Unatoč nestanku brojnih vrtnoarhitektonskih sadržaja i najljepših primjera vegetacije, perivoj u Lipiku jedan je od najljepših i najvrjednijih perivoja u ovome dijelu Hrvatske. Budući zahvati na perivoju trebaju se temeljiti na očuvanju i rehabilitaciji karaktera te doživljaja neobaroknoga, odnosno romantičarskoga perivoja s kraja XIX. i početka XX. st.

Lječilišna zgrada Wandelbahn je zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH pod br. Z- 6619. Natkriveno šetalište *Wandelbahn* bilo je specifičan prostor perivoja u Lipiku koji je bio glavna šetnica ne samo lječilišta već i cijeloga Lipika. Građevina je sagrađena 1892. godine, nakon što 1885. godine lječilište prelazi u vlasništvo poznatih peštanskih liječnika Josepha Deutscha i Ernesta Schwimmera koji nastavljaju uređenje lječilišta. *Wandelbahn* je izgrađen godinu dana prije *Kursalona*, lipičke najreprezentativnije građevine. *Wandelbahn* su tada opisali kao *šetnicu izgrađenu*

u drvu i metalu laganu poput vrtne sjenice. Na početku šetnice bio je izvor gdje se zahvaćala voda i pila u skladu s tvrdnjom tadašnjega liječnika, dr. Hinka Kerna da bolje djeluje ako se pije hodajući. Svrha je ovoga natkrivenog šetališta bila i u tome da bi se ova kura pijenja mogla provoditi svakodnevno i u vrijeme loših atmosferskih prilika. Tijekom povijesti *Wandelbahn* nije značajnije mijenjao svoju osnovnu namjenu, a to su odmor i zabava. Tu su u lokalima bile brijačnica, suvenirnica, cvjećarnica, fotograf, frizerski salon, caffe bar, butik, a kasnije, 1981./82. godine, prigrađena mu je automatska kuglana i diskoteka koja je 80-ih godina XX. stoljeća privlačila ljude koji su proputovali desetke i stotine kilometara u potrazi za dobrom zabavom.

Natkrivena šetnica s tri povišena volumena i dva niža dijela između njih bila je izdignuta za pet stuba od okolnoga terena. Pristup šetnici bio je na uglovima kao i kroz središnji dio. Lijevanoželjezni stupovi, između kojih je u donjemu dijelu bila željezna ograda, a u gornjemu ukrasna željezna tranzena, nosili su drveno krovište blagoga nagiba. Krovište je nad uglovnim dijelovima bilo četverostrešno, oslonjeno samo na stupove, a nad dvama pokrajnjim dijelovima bilo je dvostrešno krovište oslonjeno jednom stranom na stupove, a drugom na zidove. Između stupova nižega dijela bile su klupe, okrenute prema zidovima građevine. Centralni dio bio je najviši te pokriven dvostrešnim krovištem koje je na stražnjemu dijelu bilo skošeno. Ovo je izvorno bio glazbeni paviljon koji je s prednje strane imao stube i ogradu, a na strani prema parku bila su tri lučna visoka prolaza. Lijevo i desno od središnjega, povišenog dijela u nižim zidovima nalazilo se dva puta po šest pravokutnih otvora koji su bili ulazi u dućane, odnosno lokale. Između otvora su lezene s istaknutim bazama i gornjim završetcima s nešto istaknutijim podstrešnim dijelovima. Zidovi su bili glatko žbukani, lijevanoželjezni stupovi bili su ličeni, baze stupova, podnožne grede između njih i stube bile su kamene, prozori i vrata bili su drveni. U sjeverozapadnome uglu desnoga naglašenog volumena šetnice još uvijek se nalazi dijagonalno postavljen izvor. Prilikom dogradnje kuglane i diskoteke, kada je narušena izvornost *Wandelbahna*, izvedena je i adaptacija u izvornim povijesnim dijelovima s dućanima te su šetnica i unutrašnji dijelovi popločeni keramičkim pločicama koje su i sada vidljive. U Domovinskome ratu *Wandelbahn* je gotovo potpuno uništen, ali je sačuvano dovoljno elemenata da bi se rešetkasta konstrukcija građevine mogla rekonstruirati i restaurirati.

U okviru sveukupnoga prijedloga obnove i uređenja ovoga dijela lipičkoga kompleksa, usuglašavanjem suvremenih potreba projekta s konzervatorskim posebnim uvjetima zaštite, zaključeno je da se uz restauratorsku obnovu i rekonstrukciju izvornoga dijela *Wandelbahna* dopušta njegovo proširenje dogradnjom niza dućana uz zapadnu stranu zidanih dijelova, produženje središnjega, višega dijela i zrcalno ponavljanje šetnice uz zapadni niz dućana, spojene sa sjeverne i južne strane također natkrivenim dijelovima. Tako bi *Wandelbahn* i dalje s istočne strane činio izvorni okvir povijesnoga ambijenta s perivojem i *Kursalonom*, a sa zapadne bi pripomogao oblikovanju pristupa s ove strane kroz slobodniju strukturu perivoja.

Wandelbahn sa svojim središnjim akustičnim prostorom za orkestar od kojega su se nizali manji lokali, nekada je bio glavna šetnica ne samo lječilišta nego i cijeloga Lipika, sve do 1991. godine, kada je gotovo potpuno srušen u Domovinskome ratu. Građevina je devastirana još početkom 80-ih godina XX. stoljeća pregradnjama i dogradnjom prostora diska, ali se prostor trijema - šetnice sa svojom izvornom željeznom konstrukcijom održao u svojoj izvornosti sve do Domovinskoga rata.

Dopuštene metode prilikom obnove i rekonstrukcije ovih povijesnih građevina jesu građevinska i statička sanacija, konzervacija, konzervatorska rekonstrukcija, revitalizacija, restauracija te adaptacija uz očuvanje svih povijesnih vrijednosti građevine i strogo kontroliranje unošenja novih elemenata i sadržaja. U potpunosti je potrebno sačuvati povijesna izvorna arhitektonska obilježja vanjštine kao i sve izvorne elemente interijera građevina. Unošenje novih elemenata i struktura u interijer građevina moguće je uz poštovanje svih izvornih povijesnih arhitektonskih njihovih obilježja.

Zahvati na perivoju trebaju težiti očuvanju naslijeđenih obilježja te očuvanju i uspostavi ugođaja što će afirmirati i svjedočiti povijesnu neprolaznost i identitet perivoja kao kulturnoga dobra. Dopuštene metode prilikom obnove perivoja jesu konzervatorska rekonstrukcija, revitalizacija, adaptacija uz očuvanje svih povijesnih vrijednosti perivoja uz najveće moguće poštovanje tradicije i funkcije prostora te sadržaja uz strogo kontroliranje unošenja novih elemenata i sadržaja.

O nazivlju Pakraca kroz stoljeća

Vjekoslav Štrk

Najraniji pisani podatak o postojanju Pakraca prema većini povjesničara postoji u ispravi ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. iz 1238. godine.[1] Kralj Bela ovom ispravom potvrđuje viteškom redu sv. Ivana Jeruzalemskog ili ivanovcima (red hospitala) zemlju *Petriz* izuzetu iz Požeške županije koju su dobili od kralja Andrije II. ili njegovog prethodnika, kralja Emerika.

Uglavnom je rašireno mišljenje da se pod nazivom *Petriz* iz 1238. godine krije jedan od iskrivljenih naziva za Pakrac jer su pisari u ispravama tijekom srednjeg vijeka navodili brojne inačice ovog naziva.[2] Po mišljenju Stjepana Pavičića, koje prihvaća i Branko Križan, umjesto slova *t* rebalo je pisati slovo *k* pa bi naziv posjeda glasio *Pekriz.* Josip Buturac pretpostavio je da je pogreškom pisara u ovom nazivu umjesto slova *t* trebalo stajati slovo *c*, a naziv glasiti *Pecriz* [3] (Tablica; red. broj 1).

Naziv *Pekriz* u izvorima se pojavljuje samo 1540. godine te se prije može smatrati izuzetkom nego učestalim nazivom grada u srednjem vijeku (Tablica, red. br. 29).

Nakon 1238. godine ime Pakraca spominje se tek 1256. godine u svezi s kovnicom banskih denara zvanom *camera de Puchruch i camera de ultra Draua* čiji je smještaj u Pakracu potvrdio Branko Križan[4]**.** Gotovo stoljeće i pol kasnije, sve do 1396. godine, malobrojne sačuvane isprave bilježe nazive *Puchruch, Puchruc, Pucruch i Pucherts,*[5] (Tablica, red. br. 3-12). Samo izuzetno ivanovci u svojim ispravama nazivaju Pakrac *Castrum Sancti Johannis*, odnosno Grad Sv. Ivana (Tablica; red. br. 8,10). Prema Stjepanu Pavičiću pisari isprava u XIII. stoljeću zapisivali su poluglas koji još nije prešao u puni glas u liku *puk-*. Tako su nastali nazivi *Pukur i Puchruch* u narječju zapadnih kajkavskih ekavaca.

Krajem XIV. stoljeća poluglas u liku *puk* prešao je u mlađi oblik punog hrvatskog glasa u lik*u pek-* , te su nastali nazivi *Peker* za posjed u župi *Pukur*, te *Pekrecz i Pekercz* za posjed na lijevoj strani južnog kraka rijeke Pakre, odnosno Pakrac. Po istom autoru nazivi s punim glasom u liku *pek-* javljaju se u više oblika od kraja XIV. stoljeća gotovo do turskog osvajanja Pakraca (Tablica; red. br. 12-33). Nazivu *Pakar i Pakra* pripadaju štokavskom narječju s jekavskim izgovorom raširenim tek u vrijeme turske vladavine, a za Pakru zadržan je do današnjeg vremena.[6]

Osnova naziva Pakraca po Stanku Andriću bili su suglasnici *Pkr i Pkc* dopunjavani različitim samoglasnicima pri čemu su dobiveni oblici *Pukur, Pucruch i Puchruc.*[7]

Raniji nazivi grada do kraja XIV. stoljeća počinju s prvim slogom *Puk*, a svoje ishodište imaju u nazivu *Pukur* za istoimenu srednjovjekovnu rijeku, odnosno današnju rijeku Bijelu.koja izvire u Papuku i teče kroz Sirač. Po nazivu ove rijeke dobio je ime i prostrani feudalni posjed u staroj

---

[1] Križan, B., 2006., str. 40.-42.

[2] Dobronić, L., 1984., str. 60. bilj 354; Dobronić, L., 1984b., str. 100., bilj 27, str. 102., 31;. Dobronić, L., 1984b. str. 102., bilj. 31, str. 103., bilj. 32-34.; Križan, B. 2006. str. 46.-48.

[3] Pavičić, S., 1953., str. 199.; Križan, B., 2006., str. 47.; Isti 2010., str. 10., bilj 20

[4] Herman Kaurić, V., 2004., str. 55.-57.; Križan, B., 2010., str.12.-17.

[5] Dobronić, L., 1984b, str. 103., bilj 32-34

[6] Pavičić, S., 1953., str. 199.

[7] Herman Kaurić, V., 2006., str. 13., bilj 28

župi *Pakar* kojoj je do 1237. godine pripadao i Pakrac sa širom okolicom[8]. Ovim velikim posjedom gospodario je ogranak ugarskog plemićkog roda Tetenji koji se kasnije nazivao plemići od Pakre (*de Pukur*).[9]

Da bi se razlikovao od srednjovjekovne rijeke Pakre (*Pukur),* južni tok Pakre, odnosno današnja Pakra, već od 1239. godine, a sigurno i ranije, naziva se *Puchruch* (Tablica, red. br. 2). Ishodište ovog naziva očito je u srednjovjekovnoj Pakri - *Pukur,* a po Stjepanu Pavičiću, zabilježen je poluglasom u liku *puk-* dok mlađi naziv rijeke u liku *pek* sadrži puni glas u obliku *Peker,* a zapisan je prema ekavskom izgovoru kajkavskog narječja.[10] Po nazivu južnog toka rijeke Pakre (*Puchruch*) dobio je ime i srednjovjekovni Pakrac**.** Značenje ovog naziva još uvijek nije posve razjašnjeno, a moralo je postojati najzad u XII. stoljeća kada se župa Pakar dijeli na tri manje župe: *Pukur, Toplica i Svetačje.*[11]

Prema brojnim izvedenicama naziva grada Vijoleta Herman Kaurić zaključuje da je to dovelo do pogrešnog poistovjećivanja naziva *Petriz* s Pakracom. Zbog toga smatra netočnim mišljenje L. Dobronić o poistovjećivanju oblika *Petriz s* Pakracom.[12] Različitost oblika *Petriz i Puchruch* nije posljedica iskrivljenog načina pisanja nego je u obliku *Puchruch* i sl. izraženo samo tadašnje stanje govora s poluglasom puk-. Moguće primjedbe na ovaj zaključak, da je posrijedi samo dosljedni način pisanja oblika *Puchruch* i izvedenica prema istoimenoj rijeci, nisu prihvatljive, jer bi tada uz pretpostavljeni naziv grada *Petriz* dosljedno tome morao biti korišten i naziv rijeke u ekavskom izričaju s punim glasom pek-!

Izvedenice naziva grada do kraja XIV. stoljeća stoga se više ne mogu isključivo smatrati pogrešno pisanim nazivima od strane pisara isprava, već su uvjetovane tadašnjim stanjem govora koji se odrazio i u načinu pisanja. Tek krajem XIV. stoljeća dolazi do korjenitih promjena u govoru kajkavskog narječja s ekavskim izgovorom koje traje do kraja migracija stanovništva uslijed turskih osvajanja. Navedeni način govora, po Stjepanu Pavičiću, bio je rasprostranjen na teritoriju od Daruvara, Pakraca, Kutine i Novske do rijeke Save. U kasnijim radovima Pavičić pomiče zapadnu granicu govora umjesto Kutine na rijeku Stupčanicu (Ilova).

Kajkavski ekavski govor od Pakraca prema sjeveru dopirao je do srednjovjekovne utvrde Čaklovec kod sela Dragović gdje je bila granica prema sjevernije raširenom kajkavskom ikavskom govoru.[13] Iznimno se početkom XVI. stoljeća pojavljuju i oblici s prvim slogom *Pak* poput *Pakracz, Pakrecz, Pakraz* vjerojatno kao nagovještaj predstojećih jezičnih promjena (Tablica, red. br. 19, 23, 27, 29).

Turskim osvajanjima 30-ih i 40-ih godina XVI. stoljeća došlo je do drastičnih demografskih promjena jer je staro katoličko stanovništvo iz nekoć vrlo razvijenog Svetačkog arhiđakonata, kojem je pripadalo i pakračko područje, najvećim dijelom pred Turcima uzmaklo u sigurnije zapadne krajeve između Save i Drave, te u zapadnu Mađarsku i Austriju[14]**.** Pakrac je već 1543. godine bio napušten, a sljedeće godine Turci su ga zauzeli bez borbe. Na opustjelo pakračko područje i širu okolicu osim nešto preostalih katoličkih rodova Turci naseljavaju vlaško sanovništvo pravoslavne vjeroispovijesti iz Bosne. Doseljeni Vlasi živjeli su po selima oko Pakraca dok su se u samom Pakracu isključivo nastanili muslimani.[15]

[8] Pavičić, S., 1953., str. 196.; Križan, B., 2006., str. 47. i dalje.

[9] Ćuk, J., 1924., str. 49.-53., 97.; Križan, B., 2006., str. 36.

[10] Pavičić, S., 1953. 199.; Križan, B. 2006. str. 37.

[11] Pavičić, S., 1953. str. 196.; Križan, B. 2006., str. 38.-39., 46.

[12] Herman Kaurić, V., 2006., str. 13. bilj. 28

[13] Pavičić, S., 1953., str. 198., 210.; isti 1920. str. 239.

[14] Pavičić, S., 1953., str. 206., 210.

[15] Buturac, J., 1970., str. 22., 24., 34., 47.; Isti 1991., str. 458.

Demografske promjene dovele su i do korjenitih razlika u govoru, vidljivih u potpunom prevladavanju štokavskog narječja s jekavskim izgovorom kojim su govorili vlaški doseljenici.[16] U vrijeme turske vladavine u zapadnoj Slavoniji, a time i na pakračkoj regiji, nestaje naziv s prvim slogom *Pek* osim na tadašnjim europskim zemljovidima u obliku *Peckericz* i sl. (Tablica, red. br. 35, 38, 39, 40, 42, 47, 52, 55, 56). Pod utjecajem novog štokavskog narječja naziv grada pisao se s prvim slogom *Pak* poput *Pakhratz, Pakrecz. Pakhricz* i sl. dok je turski naziv glasio *Pakrič, Pakričše.*

Oslobođernjem šire pakračke regije od turske vlasti 1691. godine ponovno dolazi do demografskih promjena u strukturi stanovništva. Domaći Vlasi u turskoj službi pretežno se povlače s Turcima u Bosnu, kao i više tisuća prisilno odvedenih slavonskih katolika.[17]

U posljednjem desetljeću XVII. stoljeća na pakračko područje preseljavaju se potomci Vlaha koji su još 1587. godine iz sela oko Pakraca prebjegli od Turaka na teritorij Koprivničke kapetanije u sastavu Vojne krajine, a deset godina kasnije i na prostor Križevačke kapetanije.[18] Vojskovođa princ Eugen Savojski pri povlačenju vojske iz Bosne 1697. godine dovodi u Slavoniju mnoštvo bosanskih katolika koji se djelomično nastanjuju i u pakračkom kotaru. U prvom desetljeću nakon oslobođenja od Turaka Pakrac potpada pod upravu Dvorske komore Austrijske Monarhije i pripojen je okrugu *Male Vlaške* (*lat. Parva Walachia*) u sklopu Požeškog kotara.[19] U ovim demografskim pomjenama i nadalje se zadržalo štokavsko narječje s jekavskim izgovorom, a u nazivu je ostao prvi slog *Pak,* ali s germaniziranim završetkom: *Pakartz*, *Pakarcz*, *Pakritz, Pakriczensis*, *Backaraz* (Tablica, red. br. 57 - 64).

U XVIII. stoljeću pod vlašću iste Monarhije u upotrebi je i dalje navedeni oblik naziva pod utjecajem germanizacije uz druge inačice poput *Pakratz*, *Packeriz*, *Packaratz, Pakraz i Packratz* (Tablica; red. br. 65-74). Osim ovih naziva do sredine ovog stoljeća sporadično se javljaju i mađarizirani nazivi u obliku *Pakracs* (Tablica; red. br. 73), da bi u drugoj polovici stoljeća upotrebljavan i naziv *Pakracz, Pakarcz* i *Pakarczinum* (Tablica; red. br. 75-80). Tijekom XIX. stoljeća u upotrebi je osnovni germanizirani oblik *Pakratz*, ali sa sve jačim procesom mađarizacije do kraja Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine upotrebljava se oblik *Pakracz.* Stvaranjem Kraljevine SHS u uporabu je uveden oblik *Pakrac* i u nepromijenjenu obliku zadržao se sve do današnjeg vremena.

Prema navedenim lingvističkim istraživanjima Stjepana Pavičića treba navesti da je naziv *Petriz* osamljeni primjer u vremenu od 1238. do 1396. godine barem prema dostupnim i ovdje citiranim izvorima. S jezičnog stanovišta nema izraženih sličnosti s ostalim nazivljem toga razdoblja, no upadljiva razlika očituje se u uporabi samoglasnika *e* u prvom slogu (*Pek)* u odnosu na samoglasnik *u* (*Puk*) *u* izvedenicama naziva *Puchruch.* Nazivlje grada u vremenu od 1256. do 1543. godine u brojnim oblicima s punim hrvatskim glasom *pek-* dokazuje raširenost kajkavskog narječja s ekavskim izgovorom na cijelom teritoriju zapadne Slavonije. Kada bi se naziv *Petriz* stvarno odnosio na Pakrac, morale bi se u ispravama do 1396. godine navoditi i njegove izvedenice s prvim slogom *Pek.* Isto vrijedi i za oblik pisanja naziva južnog toka rijeke Pakre (*Puchruch*) čiji bi prvi slog morao glasiti *Pek*, ali u oba slučaja takvi primjeri nisu zabilježeni. Pojedini povjesničari uglavnom se oslanjaju na ranije iznesene tvrdnje o iskrivljenom pisanju naziva u XIII. i XIV. stoljeću, pri čemu zanemaruju povijesni razvitak govora na području Slavonije. Neovisno o dosad najboljem povjesničkom obrazloženju Branka Križana o istovjetnosti značenja *Petriz* i *Pakrac,* s lingvističkog stanovišta Stjepana Pavičića ova teza ipak ostaje dvojbena.[20]

[16] Pavičić, S., 1920., str. 195., 217.; Isti 1953., str. 205., 210.

[17] Mažuran, I., 1988., str. 39.

[18] Pavičić, J., 1953., str. 212.

[19] Mažuran, I., 1988., str. 41., 42., 454. i dalje; Pavičić, S., 1953., str. 210.

[20] Križan, B., 2006., str. 48.-51.

U okrilju rasprava o ispravi kralja Bele IV. iz 1238. godine nije razjašnjeno jesu li ivanovci stekli Pakrac od kralja Andrije II. (1205.-1235.) ili njegovog prethodnika i brata Emerika (1196.-1204.). U nedostatku odgovarajućih povijesnih vrela može se navesti da su, prema vlastitim spoznajama autora ovog rada, na položaju pakračke utvrde (*Stari grad*) 1972. godine otkriveni keramički nalazi koji se djelomično mogu datirati u XII. stoljeće. Istorodni nalazi toga doba otkriveni su 1989. godine i na istočnoj strani središnjeg pakračkog trga nasuprot utvrdi.[21] Prema ovim nalazima manji dio utvrde postojao je najdalje u doba kralja Emerika, što potiče daljnju raspravu o pripadnosti Pakraca templarskom ili hospitalskom redu. Postojanje utvrde u XII. stoljeću i pitanje pripadnosti Pakraca jednom od navedenoh redova (ili oba reda naizmjenično?) zahtijeva opsežno obrazlaganje koje prelazi okvire ovog rada.

Rješavanje svih otvorenih pitanja pretpostavlja daljnja interdisciplinarna istraživanja. Među njima naročito značenje treba pridati dosad zapostavljenim arheološkim iskopavanjima bez kojih se ne može cjelovito istražiti razdoblje srednjovjekovne povijesti Pakraca.

Promjene naziva Pakraca od XIII. do kraja XVIII. stoljeća

REDNI BROJ	GODINA	NAZIV	REDNI BROJ	GODINA	NAZIV
1.	1238.	Petriz (Pekriz?)	40.	1572.	Peckerz*
2.	1239.	Puchruch	41.	1577.	Packeritz
3.	1256.	"Camera de ultra Draua" Puchruch	43.	1579.	Pekhricz Pakeriz
4.	1266.	Puchruch	44.	1580.	Packhricz
5.	1278.	Pucruch	45.	1581.	Pakhriz Packhracz Packhriz
6.	1293.	Pekercz	46.	1583.	Pakriz
7.	1326.	Pucherts	47.	1592.	Pekericz*
8.	1349.	"Castrum Sancti Johannis"	48.	1600.	Pakercz
9.	1357.	Pukricza	49.	1617.	Pakharatz
10.	1361. 1382.	"Castrum Sncti Johannis" Pukry?	50.	1621.	Pekhricz Pakhricz Pakhrecz
11.	1395.	Pacrac	51.a	1622.	Pokhricz Pakhritz Pakhraz

[21] Buturac, J. 1991., str. 459.

12.	1396.	Pekrech	51.b	1622.	Pakhricz Pakhracz Pakhraczer
13.	1439.	Pekrecz	52.	1640.	Pekericz*
14.	1446.	Pokertz	53.	1660.	Pakričse
15.	1462.	Pechkereh	54.	1679	Pakerts
16.	1495.	Pekercz	55.	1684.	Pekevitz*
17.	1501.	Pekercz	56.	1690.	Backaraz* Bakaraz* Pekeritz*
18.	1507.	Pekercz	57.	1691.	Pakritz
19.	1509.	Pakracz	58.	1691.	Pakartz
20.	1510.	Pekercz	59.	1693.	Pakarczensi
21.	1513.	Pekrecz	60.	1694.	Pakarcz
22.	1518.	Pekerch	61.	1695.	Pakriczensis
23.	1529.	Pakrecz	62.	1697.	Pekericz*
24.	1532.	Pekrecz	63.	1698.	Pakarcz Pakarczinum
25.	1536.	Pekrecz	64.	1699.	Backaraz
26.	1536.	Pekrecz	65.	1704.	Pagercz Pakercz Pakarcz
27.	1537.	Pokrecz	66.	1709.	Pakratz Pakercz Peeritz*
28.	1538.	Pekrecz Pekrech	67.	1720.	Pakratz*
29.	1540.	Pkrecz Pekrz Pakraz Pekriz	68.	1737.	Pakratz*
30.	Oko 1540.	Pekrewcz	69.	1738.	Pakratz*
31.	1541.	Pekretz	70.	1740.	Packratz
32.	1543.	Pegriz	72.	1745.	Pakratz*
33.	1544.	Pekrecz	73.	1746.	Pakarcski Pakarcs
34.	1554.	Pakhritz	74.	1750.	Packaratz Pakratz
35.	1556.	Pekericz* Pekrecz Pokrecz*	75.	1756.	Pakraczer* Pakraz*
36.	1560.	Pakheriz	76.	1768.	Pakracz

37.	1563.	Pakrič	77.	1783.	Pakraczinum Pakracz
38.	1565.	Pakrič Pekericz*	78.	1785.	Pakarcsensis Pakarcz
39.	1570.	Peckericz* Pakricz*	79.	1788.	Pakraz*
39.	1570.	Peckericz* Pakricz*	80.	1796.	Pakarcz

* Naziv grada prikazan na povijesnom zemljovidu.

Izvori i literatura

- Adamček, Josip; Kampuš, Ivan. 1976. *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*. Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest. Zagreb.
- Buturac, Josip. 1991. Iz povijesti Pakraca. *Marulić* 4/1991. Zagreb.
- Butorac, Josip. 1970. *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Buturac, Josip. 2004. *Pisani spomenici Požege i okolice (1210 -1536)*. Biblioteka Posegana. Knjiga prva. Jastrebarsko.
- Dobronić, Lelja. 1984. Posjedi i sjedišta viteških redova templara, ivanovaca i sepulklaraca u Hrvatskoj. *Rad*. Knjiga 406. JAZU. Zagreb.
- Dobronić, Lelja. 1984. *Viteški redovi templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Kršćanska sadašnjost. Zagreb.
- Grujić, M. Radoslav. 1913. Građa za kulturnu istoriju Slavonije. *Starine.* Knjiga XXXIV. JAZU. Zagreb.
- Herman Kaurić, Vijoleta. 2004. *Krhotine povijesti Pakraca*. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.
- Herman Kaurić, Vijoleta. 2006. Srednjovjekovni Pakrac i njegovi banovci. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 3*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac.
- Ivić, Aleksa. 1916. Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI. i XVII. Vijeku. *Starine.* Knjiga XXXV. JAZU. Zagreb.
- Kempf, Julije. 1926. *Iz prošlosti Požege i Požeške županije*. Požega.
- Križan, Branko. 2006. Najranija povijest Pakraca i okolice u kontekstu tri vladarske isprave. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 3.* Povijesno društvo Pakrac - Lipik. Pakrac.
- Križan, Branko. 2007. O jugoistočnim granicama feudalnog posjeda Pakar 1228.-1239. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 4*. Povijesno društvo Pakrac - Lipik. Pakrac.
- Križan, Branko. 2010. Kovnica je bila u Pakracu. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br.7*. Povijesno društvo Pakrac - Lipik. Pakrac.
- Laszowski, Emilio. *Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. JAZU. Knjiga I. 1914. Knjiga II. 1916. Knjiga III. 1917. Zagreb.
- Lopašić, Radoslav. Prilozi za povjest Hrvatske XVI. i XVII. vieka iz štajerskoga zemaljskoga arhiva u Gradcu. *Starine.* Knjiga XVII. 1885. knjiga XIX. 1887. JAZU. Zagreb.

- Lopašić, Radoslav. 1902. Slavonski spomenici za 17. viek. Pisma iz Slavonije u 17. vieku. (1633.-1709.). *Starine*. Knjiga 30. JAZU. Zagreb.
- Mažuran, Ive. 1988.*Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku. Osijek.
- Pálffy, Geza. 2014. Izvanredan izvor o zemljopisnim znanjima ugarsko-hrvatske političke elite 16. stoljeća. *Scrinia Slavnica* 14/2014. Hrvatski institut za povijest. Slavonski Brod.
- Pavičić, Stjepan. 1920. O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. *Rad*. Knjiga 222. JAZU. Zagreb.
- Pavičić, Stjepan. 1953. *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Djela JAZU. Knjiga 47. Zagreb.
- Rački, Franjo. 1879. 1880. Dopisi izmedju krajiških turskih i hrvatskih častnika. *Starine*. Knjiga XI. 1879. Knjiga XII. 1880. JAZU. Zagreb.
- Smičiklas, Tadija. 1891. *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije od Turaka. II. dio: Spomenici o Slavoniji u XVII. vieku, (1640.-1702.)*. Djela JAZU. Knjiga 11. Zagreb.
- Smičiklas, Tadija i nasljednici. *Diplomatički Zbornik Kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. JAZU. Sv. II – XII. 1904.-1914; sv. XIII.-XVII; 1915.-1981: Suppl II. svesku. Zagreb.
- Stipišić, Jakov; Šamšalović, Miljenko. 1959. Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: Nastavak - do smrti kralja Matija Korvina. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* Sv. 2. Zagreb.
- Stipišić, Jakov; Šamšalović, Miljenko. 1960. Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: Nastavak - do smrti kralja Matija Korvina. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Sv. 3. Zagreb.
- Stipišić, Jakov; Šamšalović, Miljenko. 1961. Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: Nastavak do smrti Vladislava II. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* Sv. 4. Zagreb.
- Stipišić, Jakov; Šamšalović, Miljenko. 1963. Isprave u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: Nastavak - do 1526. *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.* Sv. 5. Zagreb.
- Šišić, Ferdo. *Hrvatski saborski spisi*. Sv. I. 1912; sv. II. 1915; sv. III. 1916; sv. IV. 1917; sv. V. 1918. JAZU. Zagreb.
- Vitković, Dimitrije. 1918. Patrijarh Arsenije III. Crnojević u Pakracu. *Starine.* Knjiga XXXVI. JAZU. Zagreb.

Misija UNPROFOR-a - slovački bataljun SLOVENGBAT

Siniša Njegovan Stárek

Novodobá história sa začala písať v r. 1993, kde zo Serede
odchádzalo viac ako 600 vojakov do misie UNPROFOR na Balkán.
SlovEngBat

Uvod

UNPROFOR (akronim od engleskog United Nations Protection Force: Zaštitna snaga UN-a), mirovna operacija UN-a tijekom 1992.-1995. u Republici Hrvatskoj, BiH i Makedoniji. Operativno je bila uključena i Savezna Republika Jugoslavija.

Osnivanje UNPROFOR-a, početak i sadržaj mandata UNPROFOR-a odredilo je Vijeće sigurnosti UN svojim rezolucijama 721, 724, 740, 743 i 749. Prva zadaća potvrđena u rezoluciji 740 Vijeća sigurnosti bila je: demilitarizacija UNPA, uspostavljanje vojnih promatrača na granici između Republike Hrvatske i Republike Bosne i Hercegovine u područjima pod nadzorom UNPROFOR-a, formiranje redarstvenih snaga u UNPA u skladu s popisom stanovništva tog područja prije rata i omogućavanje povratka prognanika.

UNPROFOR kao mirovna operacija utemeljena je rezolucijom 743 Vijeća sigurnosti UN-a od 21.2.1992. godine. Međunarodne snage UNPROFORA-a sastojale su se od vojnog dijela i civilnog dijela te ureda posebnog izaslanika. Vojni dio sačinjavali su nacionalni bataljuni i vojni promatrači, a civilni dio policija, različite civilne službe i administracija. Glavno sjedište UNPROFORA-a u početku bilo je u Sarajevu, a kasnije u Zagrebu. Cilj operacije bio je nadgledanje i učvršćivanje prekida sukoba zaraćenih strana u Hrvatskoj (prekid sukoba dogovorenog 2.1.1992.), sigurnost Područja pod zaštitom UN-a (UNPAzona), te preventivna prisutnost u BiH i drugdje. Mandat se poslije nadopunjavao mnogim rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a. Broj razmještenih pripadnika UNPROFORA-a kretao se od 15 000 vojnih osoba (ožujak 1992. uglavnom u Hrvatskoj) do ukupno 38 800 potkraj 1994. godine. Broj vojnika se povećao uglavnom zbog rata u BiH. Uz 38 800 vojnih osoba raspoređeno je bilo i 730 civilnih policajaca i oko 4000 pripadnika civilnog osoblja. U Hrvatskoj je bilo raspoređeno oko 18 700 pripadnika snaga UN-a tijekom 1994. godine.

Tijekom djelovanja UNPROFOR-a u raznim akcijama poginulo je 213 njegovih pripadnika. Troškovi mirovnih operacija (1992.-96.) procjenjuju se na približno 4,6 mlrd. USD.

U ovom tekstu pisat ću o vojnicima i njihovim djelima – ne o ratnim ili poratnim događajima ili zbivanjima – govorit ću o ljudima koji su pomagali, razminirali, čistili, popravljali i gradili na ratom zahvaćenom teritoriju te na teritoriju zahvaćenom misijom UNPROFOR-a. Pisat ću o vojnicima, dočasnicima i časnicima slovačkog bataljuna (SLOVENGBAT), pripadnicima slovačke vojske u sastavu snaga UN-a i pod zapovjedništvom mirovnih snaga UN-a. Pisat ću o kolektivu koji je mnogo učinio za one kojima je pomoć bila potrebna.

Poneki događaji bit će spomenuti uzgredno, ondje gdje je to nemoguće izbjeći, odnosno zbog bolje spoznaje o djelovanju pripadnika tog bataljuna – inženjerijskog bataljuna vojske Republike Slovačke.

Bili su profesionalci, inženjerijski profesionalci – vojni inženjerijski stručnjaci i kao takvi ponašali su se cijelo vrijeme djelovanja svoje misije na područjima na kojima su djelovali. Djelovali su na područjima Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine, područjima koja su bila obuhvaćena misijom UN-a. Mnogo akcija imali su na ovim našim područjima: području zapadne Slavonije, odnosno na pakračkom i daruvarskom području.

Sjedište zapovjedništva bataljuna nalazilo se u Daruvaru (vojarna Polom u Doljanima), a većina pripadnika inženjerijskog bataljuna nalazila se u Lipiku (zgrade i teren *Poljoprivrede* Lipik, odnosno ergele u Lipiku). Jedan manji dio jedinice bio je dislociran u Bosni i Hercegovini te jednim dijelom u Hrvatskoj.

Kako sam, nažalost ili nasreću, profesionalno bio vezan uz mnoga poratna zbivanja na ovim područjima Slavonije, tako sam bio i u čestom kontaktu sa zapovjedništvom i vojnicima slovačkog inženjerijskog bataljuna, odnosno misijom UNPROFOR-a.

U izravnom svjedočenju sudionici ponekad znaju biti skloni nedovoljnom poimanju događaja ili djelovanju osoba u tim događajima, nedovoljnoj objektivnosti ili ocjeni djelovanja svih subjekata događaja, odnosno djelovanja osoba u samim događajima.

Da to izbjegnem, u ovom tekstu navodim samo gole činjenice, stvarne radnje vezane uz izvršene poslove prikazane egzaktnim pokazateljima.

A pokazatelji kod slovačkog inženjerijskog bataljuna su sasvim razvidni, materijalno jasni i duhovno osjetljivi.

Treba prikazati stvarno stanje koje je bilo na mjestima djelovanja pripadnika slovačkog bataljuna i to zbog toga što ga valja takvoga prikazati iako znam da to neće biti nimalo lako. Naime, razlog je jednostavan. Djelovali su (zapovjedništvo i vojnici) profesionalno inženjerijsko-vojnički, ali i ljudski humano pomažući humanitarno, a to sve je nemoguće prikazati kao zajedničku cjelinu.

U ratnim djelovanjima, primirju i mirovnim akcijama ima različitih ponašanja vojnika, odnosno sudionika tih događaja, ali rijetki su slučajevi i primjeri obavljanja profesionalnog vojnog djelovanja, inženjerijskog djelovanja, a da je ono istovremeno bude humano, humanitarno i ljudsko.

Dozvoljavam si pristranost u tvrdnji da su akcije pripadnika SLOVENGBAT-a upravo bile takve. Pristranost si dozvoljavam jer je prethodna tvrdnja zasnovana na nepobitnim činjenicama i istini.

Činjenice sam crpio iz službenih izvješća zapovjedništva slovačkog inženjerijskog bataljuna, zapovjedništva misije UNPROFOR-a, vojnih promatrača, civilnih promatrača, dokumenata lokalno-političke zajednice, te osobnih saznanja o djelovanju slovačkog inženjerijskog bataljuna, kao i saznanja drugih osoba vezanih za djelovanje navedenog bataljuna.

Političke pripreme

Učešće slovačkih vojnika u ratnim konfliktima, unazad stotinu godina, ima već dužu tradiciju. Upravo mali narodi, koji su se morali boriti za svoju egzistenciju, dobro znaju kako je ponekad potrebno vojno djelovati izvan granica svoje države. Već prigodom stvaranja zajedničke republike s Česima to su bili pripadnici izvan graničnih legija. Tijekom Drugog svjetskog rata u velikoj mjeri slovački i češki vojnici sudjelovali su u borbama protiv nacističke Njemačke, izvan granica svoje domovine.

U početku devedesetih nastavlja se učešće slovačkih i čeških vojnika u akcijama izvan granica svojih država, ali kao pripadnika mirovnih snaga UN-a.

Odlučujuću ulogu u nastojanju očuvanja međunarodne sigurnosti u tim vremenima ima organizacija UN-a posredstvom svog Vijeća sigurnosti.

Rezolucijom 743 Vijeća sigurnosti UN-a od 21. veljače 1992. godine mirovna misija UNPROFOR dobila je svoj političko-humanitarni okvir.

Poslije sastanka vodstva UNPROFOR-a s predstavnicima Češke i Slovačke 12.2.1993. godine službeno je pozvana Republika Slovačka da preuzme ulogu kanadske inženjerijske jedinice u misiji UNPROFOR-a na području bivše Jugoslavije. Na odgovor iz Bratislave nije se dugo čekalo.

Na osnovi navedene Rezolucije dana 17. ožujka 1993. godine Národná rada Slovačke Republike donijela je odluku o slanju jedinice vojske Slovačke Republike u sastav jedinica UN-a, u misiju UNPROFOR-a na područje bivše Jugoslavije.

Času na realizáciu tohto politického rozhodnutia bolo málo, každý zainteresovaný cítil potrebu vynaložiť maximálne úsilie pre splnenie svojej časti povinností čo najlepšie, veď tu išlo o reprezentáciu mladej Slovenskej republiky, ako i jej novej armády medzi demokratickými národmi sveta.

Ovaj citat iz izvješća SLOVENGBAT-a UNPROFOR-a za 1994. godinu najbolje govori o samim početcima realizacije ove velike misije UNPROFOR-a, ali i o odlučnosti i spremnosti svih aktivnih sudionika iz slovačke vojske i političke zajednice za izvršenje navedene misije.

Kako je to bila prva velika akcija vojske Slovačke Republike u mirovnim misijama, a zahtjevi u samoj akciji opsežni te nepoznati za zapovjedništvo, u pripremi akcije zapovjedništvu slovačke jedinice pomažu pukovnik Haries i potpukovnik Naďa iz zapovjedništva inženjerijskog odjeljenja UNPROFOR-a. U svom izvješću pukovnik ing. Ľubomir Kolenčik im posebno zahvaljuje za pruženu stručnu pomoć.

S posljednjim generalnim konzulom Čehoslovačke u Zagrebu, kasnijim otpravnikom poslova Ambasade Slovačke dr.cs. Igorom Furdíkom imao sam vrlo dobru suradnju dok sam bio predsjednik Češke besede u Prekopakri, a ta se suradnja nastavlja i tijekom rata 1991./92. godine. Već prigodom saznanja (početak 1993.) da će slovački inženjerijski bataljun biti *uporabljen* u Hrvatskoj, nastojao je svim svojim diplomatskim umijećem kako bi se isti rasporedio na području zapadne Slavonije i Našica, gdje se nalazi većina pripadnika češke i slovačke nacionalne manjine u Hrvatskoj. U to vrijeme zastupnik sam za češku i slovačku nacionalnu manjinu u Saboru RH i nekoliko puta zajedno smo putovali upravo na te terene kako bismo pomogli u realizaciji te mirovne misije SLOVENGBAT-a, dakako radi pomoći stradalom stanovništvu jer veliki postotak stradalih bili su pripadnici ovih dviju nacionalnih manjina.

Znakovlje slovačkog bataljuna

Dr.sc. Igor Furdík i pukovnik ing. Ľubomir Kolenčik

Charge ďaffaires (otpravnik poslova) Ambasade Slovačke Republike u Zagrebu dr. sc. Igor Furdík predstavio je 25. svibnja 1993. godine predstavnicima društveno-političke zajednice Daruvara i predstavnicima češke manjine u Hrvatskoj te načelniku OMPNO Bjelovar prof. Željku Pleskaltu zapovjedni kadar slovačke jedinice UNPROFOR-a: zapovjednika, pukovnika Ľubomira Kolenčika i majore, Jána Kučeru i Jána Minára.

Preseljenje inženjerijskog bataljuna

1. i 2. svibnja iz grada Sereda (centar inženjerije slovačke vojske) na područje Daruvara i Lipika dolazi *ubytovacia skupina*[1] inženjerijskog bataljuna kako bi pripremila teren i izvršila potrebne radnje za dolazak i djelovanje cijele inženjerijske jedinice.

U prvoj etapi preseljenja nekoliko stotina vojnika i pomoćnog osoblja sudjeluje *ubytovacia skupina* od 96 vojnika koja priprema teren za dolazak glavnog dijela pripadnika inženjerijskog bataljuna. Obveza te skupine pod zapovjedništvom potpukovnika Šipule bila je pripremiti:

- glavni logor inženjerijske jedinice u Lipiku,
- pripremiti smještajni prostor za zapovjedništvo i štab bataljuna u Daruvaru (Doljani),
- pripremiti prostor za istovar i prijam vojne opreme u Daruvaru i Lipiku,
- pripremiti sve preduvjete za djelovanje glavnih snaga bataljuna, logističke pripreme za djelovanje jedinice.

Skupina je svoju ulogu vrlo brzo i kvalitetno obavila i već u mjesecu svibnju na području ergele u Lipiku postavljeno je 100 kućica (veće kvalitetne transportne kućice) za stanovanje oko 400 vojnika te uređen prostor za tehniku inženjerijskog bataljuna.

Tijekom svibnja 1993. godine iz Slovačke na željeznički kolodvor u Daruvar došlo je 9 željezničkih kompozicija, odnosno 270 vagona punih inženjerijske tehnike i vojne opreme, a dio je kasnije transportiran u Lipik. Cijela inženjerijska jedinica (SLOVENGBAT) od 418 vojnika preseljena je do 26. svibnja 1993. godine. Tijekom misije dovezeno je još nekoliko stotina vagona razne tehnike i opreme.

Od planiranog broja od 606 vojnika na područje Daruvara i Lipika preseljeno je njih 582 koji su tako činili nepotpuno puni sastav SLOVENGBAT-a. Kasnije je jedinica dopunjavana novim snagama do zadanog broja. Formiravši u potpunosti inženjerijsku jedinicu sa svom potrebnom tehnikom i opremom, pripadnici slovačkog inženjerijskog bataljuna odmah su počeli djelovati na zadanim im područjima Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U punom sastavu jedinica je imala 606 vojnika i 400 tehničkih jedinica (kamioni, transporteri i ostala razna mehanizacija).

U mjesecu ožujku 1993. godine general ing. Imrich Andrejčak imenovan je ministrom obrane Slovačke Republike. Zajedno s generalmajorom ing. Andrejem Sabolom 20.10. iste godine dolaze u Hrvatsku, odnosno Daruvar, kako bi posjetili slovačke vojnike i upoznali se s trenutnom situacijom na području Daruvar – Pakrac – Lipik te pregledali lokacije na kojima su stacionirani i na kojima već djeluju pripadnici slovačkog inženjerijskog bataljuna.

Isti dan po njihovom dolasku zajedno odlazimo u Pakrac i Lipik i tamo ih upoznajem sa situacijom na pakračkom području. Prilikom pregledavanja ratom stradalih Pakraca i Lipika upoznajem ih s ratnim događanjima na tim područjima, kao i s trenutnom političkom situacijom u Pakracu i Lipiku, odnosno stanjem nikakvog primirja.

Iako su generali imali ratnih iskustava iz Iračko-kuvajtskog rata, bili su vidno zatečeni razmjerom uništavanja u Pakracu, a napose Lipiku. Nisu dolazili u kontakt s predstavnicima političkih

[1] Skupina koja izgrađuje nastambe za smještaj vojnog osoblja

zajednica u Pakracu i Daruvaru niti su sredstva javnog informiranja bila o tome obaviještena. Bili su zadovoljni s lokacijama na kojima su se smjestiti inženjerci. Zbog brige za živote vojnika u mirovnoj misiji izrazili su sumnju u labavo i nepredvidivo ratno primirje, što se pokazalo, nažalost, točnim.

Graditi, obnavljati. Ne uništavati!

Pukovnik ing. Ľubomir Kolenčik

Već prigodom priprema sva maslinasto-zelena vojno-inženjerijska tehnika prebojana je u bijelu boju i na nju su stavljene oznake UN-a. Prebojano je preko 400 kamiona, utovarivača, rovokopača, bagera, *labudica* za prijevoz teških vozila, pontonskih članaka, transportera za prijevoz vojnika, terenskih automobila te ostala inženjerijska tehnika. Ubrzo je ta tehnika krenula s područja Lipika i bila je spremna za djelovanje.

Djelovanje se odnosilo na:

- izgradnju i rekonstrukciju mostova,
- gradnju pontonskih mostova,
- popravak i izgradnja cesta i pratećih objekata,
- razminiranje terena i objekata,
- osiguranje prostora od mina,
- gradnju objekata za potrebe vojnika u misiji UNPROFOR-a iz sastava raznih bataljuna,
- bušenje bunara i opskrbu vodom,
- školovanje drugih jedinica za potrebe razminiranja,
- raščišćavanje ruševnih objekata stradalih u ratnim djelovanjima,
- sigurnosnu pratnju raznih transportnih konvoja u BiH,
- humanitarnu pomoć mjesnom stanovništvu.

Valja kazati da je dobar dio pripadnika inženjerijskog bataljuna bio iz kvote rezervista nenaviklih na vojnički život, ali su zato svi rezervisti bili vrlo stručni u svojim zvanjima pirotehničara, mehaničara, zidara, tesara, montera, vozača transportnih vozila i građevinske mehanizacije. Među zapovjednim osobljem svi su bili školovani viši i niži vojni časnici te većina inženjeri raznih zanimanja. Vidljivo je da u inženjerijskoj jedinici najveći dio poslova otpada na građevinske poslove (u ovom slučaju niskogradnja i gradnja mostova) te poslove transporta i poslove vezane za minsko-eksplozivna sredstva.

Zanimljiva je činjenica da i bolji vojni poznavatelj nije mogao spaziti kako u sastavu SLOVENGBAT-a, osim profesionalnih vojnika, ima veći postotak pričuvnih (rezervnih) vojnika. Cijela jedinica potpuno se ponašala u vojnom duhu, poštujući red i vojnu stegu.

Pukovnik ing. Ľubomir Kolenčík, prvi zapovjednik inženjerijske jedinice, na svoj način objašnjava stanje i porive svojih vojnika za služenje u mirovnoj akciji:

Pripadnici slovačke jedinice odjenuli su maskirne odore s oznakama UN iz raznih razloga. Nekima je bio naum pomoći ljudima u nevolji makar i po cijenu vlastite ugroze, a drugima je ipak prevladavala financijska strana. Dobra zarada, ali ipak pošteno ispuniti svoju obvezu. Pripadnici slovačke jedinice većinom su pričuvni vojnici (rezervisti) i nisu navikli na vojnički način života, na život odvojen od svojih bližnjih. Služba u jedinicama UN je vrlo teška.

Dijelovi inženjerijske mehanizacije prikazani na *Medal-paradi* u Lipiku 27.8.1994. godine.

Mehanizacija u akciji u Lipiku

Od početka 1. misije do njenog završetka 30.11.1993. godine inženjerijska jedinica je ispunila 35 danih joj zadaća, a među najvažnijima su:

- izgradnja mosta u Petrinji – sektor Sjever,
- izgradnja mosta u Lipiku – sektor Zapad,
- izgradnja mosta u Sarajevu – sektor Sarajevo,
- popravak komunikacije Tomislavgrad – Prozor – sektor BiH Command,
- izgradnja kampa u Vitezu za Belgijski bataljun,
- izgradnja UŽ-6 Erdut – sektor Istok,
- izgradnja mosta kralja Huseina kod Mlake – sektor Zapad,
- uređenje prijevoznog objekta na rijeci Neretvi.

Ukupno djelovanje svoje mirovne misije UNPROFOR-a izvještači SLOVENGBAT-a podijelili su u nekoliko misija, a poslije svake misije obnavljao bi se dio ljudstva i održana je dodjela medalja za sudjelovanje, tzv. *Medal – parada* u Lipiku.

Prva *Medal – parada* slovačkog inženjerijskog bataljuna održana je 27.8.1993. godine uz nazočnost zapovjedništva slovačke vojske i ministarstva obrane Republike Slovačke na čelu s generalmajorom ing. Jánom Pančíkom, te zapovjedništvom UNPROFOR-a.

Dodjela medalja održana je uvijek poslije odlaska starog kontigenta i dolaska novog kontigenta inženjeraca. Tijekom misije bilo je nekoliko takvih promjena i dodjeljivanja medalja za učešće u misiji.

Inženjerijska jedinica (dio) u svečanom mimohodu prigodom svečanosti dodjele medalja za ispunjenje zadataka u mirovnim jedinicama UNPROFOR-a.

Učešće u istoj svečanosti imali su i članovi slovačkog ansambla plesova i pjesama iz Bratislave.

Poslije prve misije slijedile su daljnje na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine. U više od 30 gradova 606 inženjeraca slovačkog bataljuna djelovalo je na razne načine u humanitarnim i mirovnim akcijama u okviru UNPROFOR-a. Valja spomenuti gradove Gračac, Knin, Topusko, Glinu, Vareš, Zenicu, Sarajevo, planinu Igman, rijeku Neretvu i dakako Lipik, Pakrac i Daruvar.

Medalje su dodijeljene prigodom proslave državnog praznika Republike Slovačke, dana Čirila i Metoda, 5.7.1993. godine u Lipiku.

Pukovnik ing. Ľubomir Kolenčík dodjeljuje medalje SLOVANGBAT-u: Katici Kanđera, ravnateljici slovačke škole u Jelisavcu, S. Nj. Stáreku, saborskom zastupniku za češku i slovačku nacionalnu manjinu i Josipu Kubici, Slovaku iz Vojvodine (baptističkom pastoru iz Daruvara).

Vojnici SLOVENGBAT-a u trenutcima opuštanja i zabave na ergeli u Lipiku.

Dana 1.12.1993. godine pripadnici jedinice počeli su ispunjavati vrlo teške uloge u 2. misiji UNPROFOR-a, a već 2.12.1993. jedinica se dopunjava sa 101 novim pripadnikom i tom prigodom započinje i reorganizacija bataljuna. Druga misija završila je također dodjeljivanjem medalja i Medal paradom!

Dodjela medalja opet je svečano održana na prostoru smještaja bataljuna u Lipiku. U posjet inženjercima došao je ministar obrane Slovačke PhDr Pavol Kanis, CSc s omanjom delegacijom.

MIEROVÉ SILY OSN
SLOVENGBAT

Poslanec v Parlamente ChR
p. NJEGOVAN STÁREK

Pozivnica na *Medal - paradu* u Lipiku

Dodatak pozivnici

Fotografija sa svečane večere u hotelu Termal u Daruvaru koju je priredio ministar PhDr Pavol Kanis. Uz autora teksta na slici su i zapovjednici argentinskog, nepalskog, jordanskog, kanadskog i francuskog bataljuna.

Posebno teške uloge u drugoj mirovnoj misiji u to vrijeme bile su:

- *Life line* (Cesta života) u suradnji sa SPABAT-om na prostorima BiH kod mjesta Bijela,
- Akcija *Snic* - zimsko održavanje cesta prema Sarajevu,
- Izgradnja smještajnih kapaciteta za 5000 novih pripadnika UNPROFOR-a.

Naročito teška je bila realizacija uloge u *Life line* gdje se prevozilo ljude, tehniku i materijal kombiniranim načinom po cestama Bosne i Hercegovine i Hrvatske te Jadranskim morem.

Ova misija po svom djelovanju bila je više humanitarnog karaktera nego što je imala odlike inženjerijskog djelovanja. No, kao i sve misije koje su slijedile, pripadnici slovačkog inženjerijskog bataljuna izvršili su je na pravodoban i siguran način. Za sve svoje izvedene akcije dobivali su samo pohvale mjesnog stanovništva i zapovjedništva UNPROFOR-a.

Jednostavno mi je nemoguće nabrojati sve provedene akcije SLOVANGBAT-a, jer nemam podatke o svim izvršenim akcijama. Sumnjam da ih netko i ima, pa ću stoga navesti akcije za koje imam podatke iz raznih izvješća određenih stručnih subjekata.

Prikazat ću i podatke o akcijama kojih nema nigdje u izvješćima službenih vojnih subjekata, već su rezultat humane suradnje SLOVENGBAT-a s domicilnim stanovništvom uz moje posredovanje. Sve akcije koje su ovdje navedene uspješno su izvršene bez ljudskih stradanja ili ljudskih gubitaka.

Izvršene akcije SLOVENGBAT-a

1. Popravak ceste Kraguj – Brusnik za CANBAT- duž. 2800 m.
2. Izgradnja mosta na rijeci Petrinjčici kod Petrinje.
3. Izgradnja građevinskih objekata za potrebe vojnika UNPROFOR-a u sektorima ISTOK, ZAPAD, SJEVER, JUG i u BiH.
4. Održana konferencija o minskoj sigurnosti u Zagrebu.
5. Postavljanje-razmještanje logističke jedinice na prostoru Zagreb – Pleso – kamp.
6. Popravak cesta i mostova oko Ernestinova (oko 5,3 km cesta).
7. Gradnja stražarskih objekata na prostorima pod kontrolom RUSBAT-a, BELBAT-a, DANBAT-a – RH, sektor ISTOK I SJEVER.
8. Izgradnja mosta na rijeci Bijeloj u Bosni i Hercegovini. Akcija nije u potpunosti izvršena zbog bojevih djelovanja zaraćenih strana.
9. Postavljanje i pokretanje u rad pilane kod Tomislavgrada.
10. Čišćenje i uređenje prostora u Prevlaci za potrebe vojnih promatrača UN - Modra zona (vojni objekti bivše JRM).
11. Zamjena mosta u Lipiku - na prethodnu željeznu konstrukciju od 5.3.1994. godine postavljena nova konstrukcija MS 15 m od 5 dijelova.
12. Popravljanje cestovne komunikacije Tomislavgrad – Prozor. Popravljena cesta u dužini od 42 km, širine 6 m.
13. Izgradnja logora za HOL/BEL transportnu jedinicu blizu mjesta Vitez u Bosni. U logoru su postavljene 32 veće transportne kućice za stanovanje, 4 higijenske kućice, 4 veće skladišne prostorije. U svim kućicama osigurana je voda, kanalizacija i potrebne elektroinstalacije. Osim toga izrađena su 2 kancelarije, 1 veća hala i mjesto za odmor vojnika, kantina te dva veća skladišna prostora i prostor za telefonske veze.

14. Preseljenje inženjerijske čete na sektor JUG radi premještanja snaga UN-a na sektor JUG.
15. Čišćenje od mina 130 000 m^2 prostora aerodroma Pleso – Zagreb.
16. Izgradnja 40 kućica za stanovanje u sektoru JUG za potrebe FREBAT-a i KENBAT-a.
17. Izgradnja mosta na rijeci Kupi kod Pokupskog Bresta.
18. Izgrađena dva betonska bunkera kod Erduta- sektor ISTOK.
19. Popravak cesta u sektoru JUG.
20. Popravak ceste Donja Šumetlica – Zabrdske Kričke, sektor ZAPAD.
21. Popravak mosta Košutarica – Mlaka, sektor ZAPAD.
22. Doprema vode ARGBAT-u, sektor ZAPAD.
23. Gradnja mosta – Paunovac, sektor SJEVER.
24. Razminiranje prostora Medak – Rajčevići, sektor JUG.
25. Razminiranje cesta oko Gornjeg Vakufa.
26. Popravak ceste kod Ovčare, sektor ISTOK.
27. Razminiranje terena oko Gornje Šumetlice nakon incidenta izazvanog eksplozijom mina, sektor ZAPAD, uništeno 7 PTM-a te više protivpješadijskih mina. Pokupljeno nekoliko ljudskih tjelesnih ostataka i osobnih stvari. Datum: 12.10.1994. godine.
28. Likvidacija 7 PTM u Gornjoj Šumetlici, sektor ZAPAD, dan 19.10.1993. godine.
29. Popravak 300 m ceste u kampu UN-a u Topuskom, izravnanje 900 m^2 prostora, izgradnja 100 m obrambenog zida visokog 2 m.
30. Razminiranje prostora kod Širinaca, sektor ZAPAD.
31. Izgradnja mosta na rijeci Pakri kod Brusnika, željezna konstrukcija AM-50.
32. Zimsko održavanje cesta u svim sektorima od 15.12.1993./94. godine.
33. Izgradnja mosta na lokaciji Bijela u BiH.
34. Rekonstrukcija 42 m dugog drvenog mosta na lokaciji Maoča (BiH).
35. Održavanje humanitarne trase Neretva – Bijela, BiH.
36. Razminiranje ostataka mina poslije incidenta ARGBAT-a na području Donje Šumetlice kod Pakraca. Razminiranje izvršeno 18.12.1993.
37. Od 5.1. do 19.1.1994. razminirano i provjereno 50 km komunikacija Gračac – Medak, sektor JUG.
38. Spašavanje tehnike i materijala NEPBAT-a s poplavljenih područja kod Okučana, sektor ZAPAD.
39. Obrada i prerada drva za BRITBAT na području Tomislavgrada (BiH).
40. Razminiranje na području vojarne Polom (Daruvar). Pronađeno 13 kutija PT mina i 50 kutija razne municije. Provjereno 24 175 m^2.
41. Izgradnja kampa za pripadnike UN-a u sektoru JUG. Postavljeno 109 stambenih kućica i 7 socijalnih montažnih kućica.
42. Razminiranje komunikacije oko sela G. Šumetlica, sektor ZAPAD.
43. 2.2.1994. uništene 4 kutije PT mina u sektoru ZAPAD.

44. Pružena pomoć pripadnicima JORBAT-a za vrijeme poplava od 5.1. do 4.3.1994. godine. Lokacija Mlaka – Jablanac, sektor ZAPAD. Prevoženje vojnika i ostalog osoblja gumenim i motornim čamcima.
45. Ispitivanje i pregled neeksplodiranih predmeta u Novom Varošu, sektor ZAPAD.
46. Razminiranje 400 m^2 prostora na sektoru JUG u vremenu od 13.2. do 27.2.1994.
47. Izgradnja mosta na prostoru poletno-sletne piste u Sarajevu.
48. Uređenje prostora površine 20x200 m na aerodromu Zagreb-Pleso
49. Izgradnja mosta u Karinu, sektor JUG.
50. Razminiranje terena kod Brod Pustara, sektor ISTOK.
51. Zamjena željeznih konstrukcija mosta kod Nuštra, sektor ISTOK.
52. Uređenje mosta preko rijeke Pakre kod Gornje Šumetlice.
53. Potpora NEDEX timu pri uništenju municije. Skupina NEDEX vršila je uništenje nađene municije u vojarni Polom (Doljani). Inženjerijska četa SLOVENGBAT-a sakupljenu municiju prevozila je do kamenoloma gdje je ista uništena.
54. Premještaj dviju građevinskih grupa na aerodrom u Sarajevu radi pomoći pri poslovima za potrebe zapovjedništva UN-a i aerodroma Sarajevo.
55. Gradnja mosta na relaciji Maljkovo – Rajčenići, sektor JUG.
56. Gradnja mosta Bijela-1, BiH. Izgradnja izvršena u suradnji s inženjercima SPABAT-a i BRITBAT-a.
57. Rekonstrukcija mosta preko rijeke Krivaj kod sela Milankovići u BiH.
58. Izgradnja promatračkih objekata za potrebe jedinica UN-a (ARGBAT-a, NEPBAT-a, JORBAT-a) sve u sektoru ZAPAD.
59. Izgradnja mostića izvan standardnog tipa preko rijeke Pakre u Lipiku. Izgradnja vršena od 20.6. do 16.7.1994. godine. Dužina mostića je 22 m.
60. G. Šumetlica kod Pakraca – izgradnja izvan standardnog mosta nosivosti 20 t dužine 8 m.
61. Izgradnja mosta preko kanala Sunja kod Stremena dužine 62 m. Most potreban za djelovanje jedinica DANBAT-a.
62. Održavanje i izgradnja cesta kod Gline, sektor SJEVER.
63. Složen i postavljen pontonski most preko rijeke Neretve u dužini od 200 m. Most je bio postavljen 30 km sjeverno od Mostara. Svi željezni dijelovi pontonskog mosta dopremljeni su snagama SLOVENGBAT-a iz Slovačke. Uvježbavanje ljudstva te provjera tehnike za postavljanje pontonskog mosta odvijala se na terenima oko Lipika te jezera kod Banove Jaruge. Poslije završenog postavljanja mosta u početku 1995. godine, od veljače te iste godine preko mosta je u kratkom periodu prešlo preko 396 000 vozila.

Tijekom cjelokupne misije UNPROFOR-a inženjerijska jedinica slovačke vojske postavila je, složila ili sagradila 37 mostova, izgradila, popravila ili uredila 631 km raznih cesta, odnosno izvela 894 stručna zahvata.

Valja kazati kako je za sve sagrađene mostove preko raznih rijeka i kanala sav materijal (željezne montažne konstrukcije) dovezen iz Republike Slovačke.

Tijekom svojih misija pirotehničari SLOVENGBAT-a na raznim terenima Hrvatske i BiH pronašli su i uništili veliku količinu mina, minskoeksplozivnih sredstava te razne municije. Ista

sredstva bila su postavljena ili *rasijana* diljem komunikacija (raznih cesta i putova) te oko ili u stambenim objektima zahvaćenim ratnim djelovanjem. Nažalost, nemam podatke po mjesecima, odnosno periodima razminiranja za cijelo vremensko razdoblje trajanja misije bataljuna, no prikazat ću dio koji se odnosi na vrijeme od 12.10.1993. do konca mjeseca svibnja 1994. godine. Ove podatke prikazujem kako bi se imalo uvid o kakvoj velikoj količini minsko-eksplozivnih sredstava se radi, te o vrlo kratkom periodu razminiranja istih.

Vrijeme	Razne mine	Razna ekspl. sredstva	Ukupno
12.10.1993. – 26.3.1994.	39 kom.	210 kom.	249 kom.
Travanj 1994.	19	1	20
Svibanj 1994.	466		466
		Sveukupno:	735 kom.

Najčešće su to bile protuoklopne mine (TMM-1, TMA-1, TMA-2A, TMA-5A, TMA-3 i TMA-4), zatim protupješačke mine (PMA-1, PMA-2 i PMA-3) te protupješačke potezne mine (PROM-1, PMR-2 i PMR-3). Sve iz arsenala JNA.

Do konca misije pronađeno je i uništeno još 114 komada protivtenkovskih (protuoklopnih) mina, protivpješadijskih mina, raznih eksplozivnih sredstava i 1040 komada raznih mina, bombi i municije većeg kalibra (od minobacačkih mina promjera 60 mm, 82 mm, 120 mm do ručnih napadnih bombi M75, ručnih obrambenih bombi M52, te drugog raznog pješačkog streljiva).

Ukupno uzevši pripadnici SLOVENGBAT-a uništili su 30 tona municije, provjerili 363 km raznih cesta te oslobodili od mina 1 998 305 m^2 zemljišnog prostora.

Iz prikazanih podataka vidljivo je da su pripadnici slovačkog inž. bataljuna obavili vrlo veliki posao u realizaciji misije UNPROFOR-a. Veliki posao i to vrlo uspješno. Izvršen je svaki zadatak koji je postavljen pred svakog pripadnika pojedinačno ali nadasve uspješno je izvršena svaka akcija koju je dobio u zadatak bataljun kao kolektiv.

Početni brojčani pregled pripadnika SLOVENGBAT-a

Viši časnici	Niži časnici	Dočasnici	Ukupno	Prof. vojnici	Rez. vojnici
45	81	457	583	96	487

Zapovjednici SLOVENGBAT-a u misiji UNPROFOR-a

Pukovnik ing. ĽUBOMÍR KOLENČIK, svibanj 1993. – prosinac 1994.

Pukovnik ing. DANIEL KOSTRA, prosinac 1994. – kolovoz 1995.

Pukovnik ing. ROSTISLAV ŠMEHLÍK, rujan 1995. – siječanj 1996.

Od siječnja 1996. godine slovačka jedinica nastavlja svoju mirovnu misiju, ali sada pod nazivom UNTAES i preseljava se na područje istočne Slavonije (Vukovar – Ilok).

Jedinicom u završetku misije UNPROFOR-a i početkom misije UNTAES-a zapovijedali su:

Pukovnik ing. ROSTISLAV ŠMEHLÍK, siječanj – rujan 1996.

Pukovnik ing. ŠTEFAN JANGL, rujan 1996. – ožujak 1998.

Slovački inženjerijski bataljun svoju mirovnu misiju u bivšoj Jugoslaviji završava u ožujku 1998. godine.

***Tamo, kuda su prošli slovački vojnici, može sigurno, bez bojazni za svoj život, proći bilo tko*,** kazao je glavni zapovjednik mirovnih snaga UN –a u bivšoj Jugoslaviji francuski general Bertrand de la Presle prigodom svog oproštaja od misije UNPROFOR-a.

Vojnici sa srcem! Imali li toga? Ima!

Djelovanje inženjerijske jedinice neke vojske u ratno vrijeme jako se razlikuje od djelovanja drugih dijelova iste vojske. U mirovnim akcijama ta razlika čini se nešto manjom, ali ipak je jako vidljiva. Rat, a ni UNPROFOR nikada nije trebao na ovim područjima. No politika je učinila svoje, ratni huškači učinili su svoje, pa zatim opet politika vuče svoje poteze, da bi na mirovnim snagama ostalo da i oni učine ono što znaju i smatraju što je potrebno učiniti.

U svom tom kolopletu nerazumijevanja, nesreća i tragedija teško je naći političara s mozgom i vojnika sa srcem. Ima li toga! Teško je naći, ali – ima i toga!

Došavši na područje Hrvatske, na daruvarsko-pakračko-lipičko područje, pripadnici inženjerijskog slovačkog bataljuna pokušali su učiniti radnje koje bi najviše odgovarale stradalom domicilnom stanovništvu.

Ove podatke koje navodim nije moguće naći nigdje u službenim izvještajima. Izvršene radnje, provedena humanitarna pomoć domicilnom stanovništvo nigdje nije službeno vođena. To je bio jednostavan ljudski odnos između jedne mirovne vojske, pripadnika jedne prijateljske zemlje i stanovništva druge zemlje.

U ratu je teško imati pravog prijatelja, ali – ima i toga.

Iako je SLOVANGBAT djelovao na većem području bivše Jugoslavije, ovdje navodim samo radnje koje su učinjene na području zapadne Slavonije. Razlog tomu je što su mi te radnje poznate. Znam da je sličnih humanitarnih radnji bilo i u drugim područjima gdje su djelovali, ali o njima nemam točnih vjerodostojnih podataka.

Već prigodom političke pripreme prije dolaska inženjerijske vojske, članovi ambasade Slovačke Republike, dr. sc. Igor Furdík, JUDr. Štefan Viedenský i dipl. ing. Ivan Lančarič mnogo su učinili da bi odnos vojnika UNPROFOR-a, odnosno pripadnika SLOVENGBAT-a s domaćim stanovništvom bio što humaniji, ljudskiji i prijateljski. Svojim dolaskom i svojim ponašanjem pripadnici SLOVENGBAT-a nastavili su daljnju izgradnju povjerenja i prijateljstva.

Ovom prigodom ne navodim uspostavljena razna prijateljstva između podosta osoba iz Daruvara, Pakraca, Lipika, Badljevine, Filipovca, Novske, Prekopakre, Drleži, Golubnjaka, Šibovca i drugih mjesta zapadne Slavonije i pripadnika inženjerijskog bataljuna, jer ne želim ulaziti u osobne sfere ljudskih prijateljskih kontakata.

Navest ću uspješno izvršene radnje SLOVENGBAT-a na području zapadne Slavonije. Radovi su izvršeni za potrebe društveno-političkih zajednice ovih područja zapadne Slavonije, odnosno za potrebe gradova, općina, sela te raznih kulturnih i sportskih društava u Daruvaru, Pakracu, Lipiku i Prekopakri.

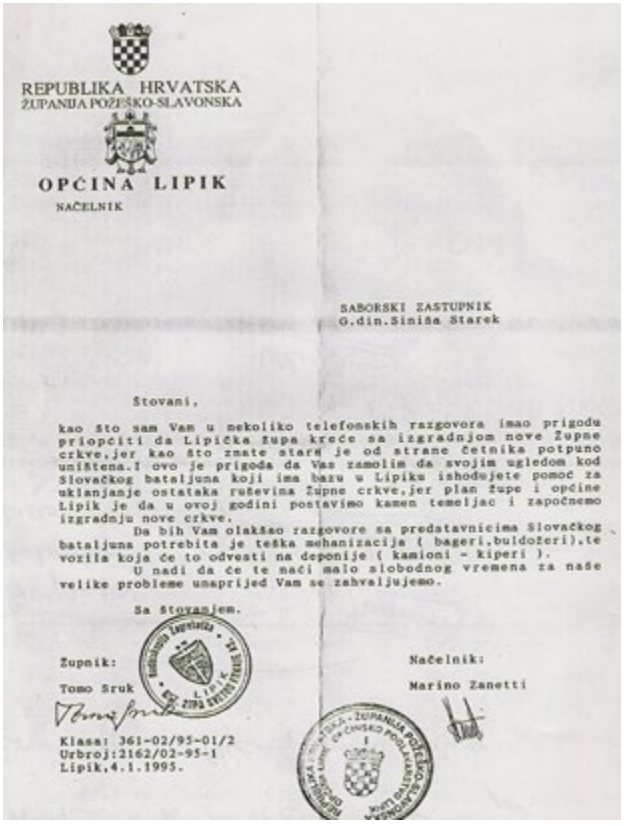

REPUBLIKA HRVATSKA
ŽUPANIJA POŽEŠKO-SLAVONSKA

OPĆINA LIPIK
NAČELNIK

SABORSKI ZASTUPNIK
G.din.Siniša Starek

Štovani,

kao što sam Vam u nekoliko telefonskih razgovora imao prigodu priopćiti da Lipička župa kreće sa izgradnjom nove Župne crkve,jer kao što znate stara je od strane četnika potpuno uništena.I ovo je prigoda da Vas zamolim da svojim ugledom kod Slovačkog bataljuna koji ima bazu u Lipiku ishodujete pomoć za uklanjanje ostataka ruševina Župne crkve,jer plan župe i općine Lipik je da u ovoj godini postavimo kamen temeljac i započnemo izgradnju nove crkve.

Da bih Vam olakšao razgovore sa predstavnicima Slovačkog bataljuna potrebita je teška mehanizacija (bageri,buldožeri),te vozila koja će to odvesti na deponije (kamioni - kiperi).

U nadi da će te naći malo slobodnog vremena za naše velike probleme unaprijed Vam se zahvaljujemo.

Sa štovanjem.

Župnik:
Tomo Sruk

Načelnik:
Marino Zanetti

Klasa: 361-02/95-01/2
Urbroj:2162/02-95-1
Lipik,4.1.1995.

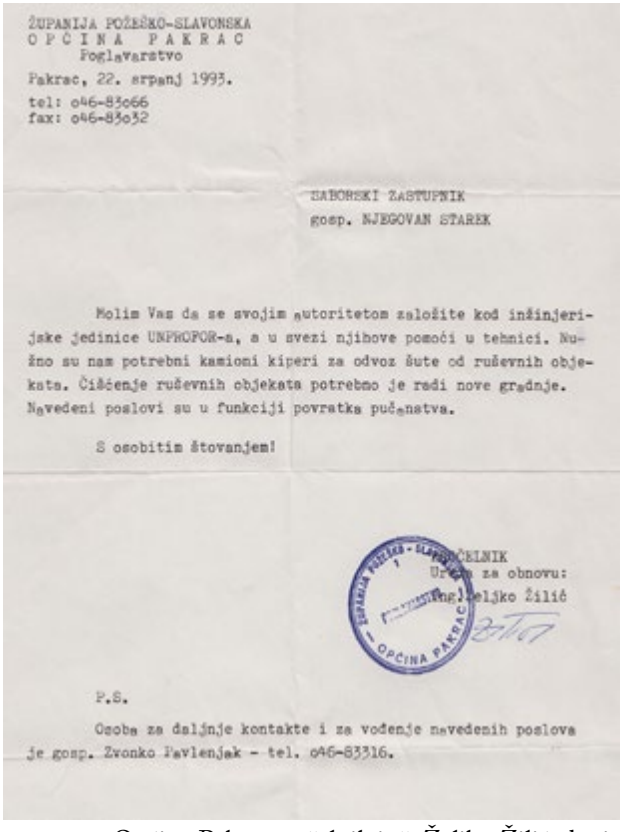

ŽUPANIJA POŽEŠKO-SLAVONSKA
OPĆINA PAKRAC
Poglavarstvo
Pakrac, 22. srpanj 1993.
tel: 046-83066
fax: 046-83032

SABORSKI ZASTUPNIK
gosp. NJEGOVAN STAREK

Molim Vas da se svojim autoritetom založite kod inžinjerijske jedinice UNPROFOR-a, a u svezi njihove pomoći u tehnici. Nužno su nam potrebni kamioni kiperi za odvoz šute od ruševnih objekata. Čišćenje ruševnih objekata potrebno je radi nove gradnje. Navedeni poslovi su u funkciji povratka pučanstva.

S osobitim štovanjem!

ČELNIK
Uredu za obnovu:
inž. Željko Žilić

P.S.

Osoba za daljnje kontakte i za vođenje navedenih poslova je gosp. Zvonko Pavlenjak - tel. 046-83316.

Općina Lipik, načelnik Marino Zanetti, dopis

Općina Pakrac, načelnik inž. Željko Žilić, dopis

1. Daruvar – Daruvarske toplice Ivanov dom – srušeni ostatci dvokatne zgrade, sav građevinski materijal odvezen iz Daruvara na predviđeno mjesto. Prostor potpuno očišćen.
2. Daruvar – raščišćeno nekoliko lokacija (ruševnih zgrada) u gradu Daruvaru.
3. Daruvar – za potrebe Konjičkog društva Daruvar te grada Daruvara izgrađen teren hipodroma u Daruvaru. Izvedeni zemljani radovi, dovezena kamena jalovina i kamen tucanik, zaravnan i uvaljan teren staze. Hipodrom osposobljen za sportska natjecanja.
4. Daruvar, 6-metarski tipski most željezne konstrukcije na rijeci Rajčevici između sela Velika i Mala Maslenjača.
5. Općina Dežanovac – makadamska cesta Trojeglava – Donji Sređani: izvršena rekonstrukcija ceste, dovezeno nekoliko tisuća m^3 kamene jalovine iz kamenoloma u Siraču na trasu ceste Trojeglava – D. Sređani. Kamen raspoređen na trasu ceste te trasa ceste pripremljena za asfaltiranje. Radovi su izvedeni na dužini od 6 km i širini 7 m.
6. Općina Dežanovac – poljsko-šumski put Šibovac – Gornji Daruvar, navezen kamen, jalovina te osposobljen za normalan prijevoz motornih vozila. Dužina puta cca 800 m – širina 3,5 m.
7. Općina Dežanovac – Izvršena rekonstrukcija ceste Golubinjak - Drlež u dužini 2 km. Širina ceste 5 m.
8. Grad Pakrac – izvršena rekonstrukcija ceste Brusnik – Kraguj u dužini 1200 m.
9. Grad Pakrac – izvršeno razminiranje na nekoliko lokacija u Španovici, Japagi, Šeovici te Donjoj i Gornjoj Šumetlici. Uništeno nekoliko desetaka raznih eksplozivnih sredstava.
10. Grad Pakrac – izvršeno završno rušenje oštećene zgrade, odvezen sav neupotrebljiv građevinski materijal (otpad) i iskopani temelji za potrebe izgradnje Češkog doma u Prekopakri. Stara zgrada doma teško stradala u ratu.

11. Grad Pakrac – iskopani temelji za potrebe gradnje osnovne škole u D. Obriježi.
12. Srušeni ostatci zgrade DTO Partizan (bivša Sokolana) u Pakracu. Sav građevinski materijal odvezen na predviđene lokacije.
13. Grad Lipik – postavljen željezni most na rijeci Pakri.
14. Grad Lipik – sagrađeno i uređeno nekoliko velikih objekata za održavanje većih okupljanja ljudi. U najvećem objektu su kantina, kuhinja i sanitarni čvor. Objekti se nalaze na terenu Poljoprivrede Lipik, odnosno ergele Lipik i služili su za potrebe inženjerijske jedinice. Poslije odlaska pripadnika jedinice svi su objekti uređeni i ostali na korištenje vlasniku objekata.
15. Grad Lipik – u selu Dobrovcu teško je bila oštećena mjesna crkva. Pripadnici inženjerijske jedinice isti objekt su srušili do temelja. Sav građevinski materijal je uređen i složen, a dio odvezen na predviđene lokacije u selu.
16. Grad Lipik – za potrebe lokalne zajednice izvrtani su bunari s pitkom vodom na području sela Kukunjevac.
17. Grad Lipik – izvršene radnje za raščišćavanje ruševine crkve u Lipiku. U dogovoreni dan i termin sva potrebna tehnika, mehanizacija i nekoliko vojnika te jedan časnik SLOVENGBAT-a došli su kod ruševina crkve u Lipiku. Osoba zadužena od strane korisnika (Ured za obnovu općine Pakrac i općina Lipik) nije bila u mogućnosti doći u navedeni termin. Zamjenu korisnici vjerojatno nisu imenovali, pa je nakon višesatnog čekanja ekipa SLOVENGBAT-a napustila Lipik.

Sljedećih slobodnih termina inženjerijska jedinica nije više imala i taj posao nije učinjen onako kako je bilo zamoljeno i dogovoreno s načelnikom Marinom Zanettijaem, velečasnim Tomom Srukom, autorom teksta i pukovnikom, ing. Danielom Kostrom.

Ostatci crkve u selu Dobrovac kod Lipika

Daruvarske toplice, *Ivanov dom* nakon zračnog bombardiranja

Češki dom u Prekopakri nakon ratnih oštećenja

Nemam mogućnosti prikazati financijsku vrijednost tih izvedenih radova. Razlog je vrlo jednostavan. Korisnici nisu vodili financijske podatke o izvršenim radovima ili su vodili djelomične podatke, ali ni SLOVENGBAT nije nigdje prikazivao takav financijski podatak, odnosno nigdje nisam pronašao njihova financijska izvješća o izvršenim navedenim radovima.

Na koncu, u prethodnom tekstu je već napisano:

Bila je to humanitarna pomoć, humana gesta zapovjedništva i vojnika SLOVENGBAT-a, humanitarna pomoć Slovačke Republike.

Svjedočenja sudionika događaja

Željko Podsednik, Daruvar

Krajem godine doznao sam da bi Slovacima dobro došao još jedan prevoditelj iz redova mjesnih stanovnika. Prošao sam testiranja iz engleskog jezika u Sektoru West i postao njegov zaposlenik dodijeljen slovačkom inženjerijskom bataljunu, skraćeno nazvanom SlovEngBat.

Poznavao sam češki jezik, pa sam se s časnicima i vojnicima sporazumijevao bez problema. Od samog početka primjećivao sam kako se prema lokalnom stanovništvu, mirovnjacima iz drugih zemalja, ukratko prema svima odnose korektno i prijateljski te sa svima bez problema nalaze zajednički jezik. Posebne simpatije Slovaka uživali su pripadnici češke manjine. Jasno da su se brzo povezali i sa slovačkim manjinskim udrugama.

Slovački inženjerci izvršavali su sve zadatke koje im je diktiralo zapovjedništvo mirovnih snaga: održavali su ceste na području zaštićenih područja Hrvatske te Bosne i Hercegovine, gradili smještajne kapacitete za UN, osiguravali promet skelama na mjestu srušenih mostova preko Neretve i mnogo drugih stvari. Uz te zadaće, zapovjedništvo bataljuna je uvijek imalo sluha za potrebe lokalnog stanovništva na mjestima gdje su vojnici djelovali. Nisu se kolebali pomoći tehnikom pri popravcima cesta, gradnji mostova ili odstranjivanju ratnih ruševina. Kao primjere takvog angažmana mogu se navesti odstranjivanje ostataka kupališnog hotela u Daruvaru i uništenog Češkog doma u Prekopakri. Slovački inženjerci bili su kod mjesnog stanovništva na dobru glasu kao pristojni, kulturni i susretljivi ljudi, pa iako se na mirovne snage UN u cjelini gledalo sa skepsom i nepovjerenjem, slovački vojnici bili su svima dragi i simpatični. Viši i niži časnici te vojnici zahvaljujući svom pristupu i ponašanju, stekli su niz poznanika i prijatelja među domaćim stanovništvom.

Povodom dvadesete obljetnice prve mirovne misije slovačkih oružanih snaga nekadašnji pripadnici slovačkih mirovnih snaga organizirali su u svibnju 2013. godine uz pomoć gradonačelnika Daruvara otkrivanje spomen-ploče posvećene građanima Slovačke koji su u mirovnim misijama dali život za slobodu, mir i demokraciju. Na svečanosti se uz pedesetak nekadašnjih mirovnjaka okupilo mnoštvo Daruvarčana. Prepoznavala su se poznata lica, prijatelji su se javljali jedni drugima. Slovaci su posjetili i nekadašnju bazu na danas već obnovljenoj Poljoprivredi Lipik. Od tada delegacija slovačkih vojnih veterana svake godine početkom svibnja posjećuje Daruvar i polaže vijenac kod spomenika u Julijevom parku.

I ja sam imao niz prijatelja i poznanika u redovima slovačke vojske. Iako su se naši kontakti prorijedili, rado se sjećam onih teških poratnih vremena kad sam imao čast raditi s pristojnim, korektnim i fer ljudima, časnicima i vojnicima slovačkog inženjerijskog bataljuna.

Zvonko Novokmet, Dobrovac - Lipik

Negdje početkom mjeseca listopada te tijekom studenoga 1991. godine srpski teroristi pojačani s dijelovima JNA dalekometnim oruđem napadaju Lipik i selo Dobrovac. Kako je bila najveća zgrada u selu, tako je i naša crkva pogođena s najviše dalekometnih projektila. Iako je crkva građena od čvrstoga materijala (armirani beton) i sagrađena prije dvadesetak godina, granate su nanijele teška oštećenja i tako potpuno narušile statiku i izgled zgrade. Teško oštećena cijela zgrada, a posebno zvonik crkve, nisu bili više za uporabu.

Poslije završenog rata nije nam preostalo ništa drugo nego donijeti odluku o njezinu rušenju.

Predstavnici sela zamolili su saborskog zastupnika Sinišu Njegovana Stáreka da angažmanom kod slovačkog inženjerijskog bataljuna zatraži pomoć u rušenju zvonika i zgrade crkve, raščišćavanju građevinskog otpada te odvozu građevinskog i drugog otpada na odlagališta u blizini sela.

Inženjerijska ekipa slovačkog bataljuna došla je u ožujku 1995. godine u povelikom sastavu sa svom potrebnom građevinskom tehnikom (kamioni, utovarivači i rovokopač) te stručnim ljudima i časnicima. Radili su nekoliko dana sve dok nije teren na kojemu je bila crkva potpuno očišćen i zaravnan.

U pamćenju seljana Dobrovca ostala je lijepa humanitarna ali i prijateljska gesta svih vojnika, časnika i dočasnika slovačkog inženjerijskog bataljuna koji su na taj način ublažili naše rane nastale gubitkom našeg vjerskog objekta.

Našim novim prijateljima, za njihovo humano djelo, zahvalili smo onako kako su dozvoljavale naše mogućnosti. Organizirali smo zajedničko druženje 18. ožujka 1995. godine za oko pedesetak pripadnika njihova bataljuna i svih seljana Dobrovca.

O tim danima pomoći pripadnika SlovEngBat-a, te o veselom prijateljskom druženju u našem selu, još uvijek se može čuti priča u Dobrovcu i Lipiku, a posebno sada, 2016. godine kada smo ponovo izgradili svoju novu crkvu u Dobrovcu.

Pogovor

Prijateljstva nastala za vrijeme trajanja mirovne misije UNPROFOR-a između pripadnika inženjerijske jedinice slovačke vojske i domicilnog stanovništva zapadne Slavonije traju još i danas. UNV Slovakija (unija veterana) vrlo često održava razne prijateljske kontakte s političkom zajednicom iz Daruvara. Mnogi pripadnici slovačke jedinice, koji su bili na ovim područjima, i dalje privatno održavaju razne gospodarske, sportske, kulturno-umjetničke, lovačke i razne druge prijateljske kontakte s ljudima ovih područja.

Asociácia UN-Veteran Slovakia, spomen - medalja

Prvi ministar obrane Republike Slovačke, general ing. Imrich Andrejčak i S. Nj. Stárek na svečanom okupljanju prigodom 10. godišnjice djelovanja građana Slovačke Republike u mirovnim misijama. SEREĎ, SLOVAČKA 1.5.2003. godine

Prigodom pisanja ovoga teksta imao sam vrlo malo pisanih podataka o radu ovoga vrijednog kolektiva – vojničkog inženjerijskog kolektiva, osim onih koje sam osobno zapisivao i kronološki si vodio ili usmenim putom dobio od raznih osoba koje su surađivale ili poznavale rad SLOVENGBAT-a.

Brojčane i stručne podatke koje sam prikazao, crpio sam iz tekstova (dva izvješća) koja su mi dali sami slovački mirotvorci prije 23 godine. To su bila njihova službena izvješća za njihove potrebe. Vjerujem da se nitko od njih neće naljutiti što sam ih eto koristio za ovaj tekst. Uspio sam ta izvješća nekako sačuvati mada nisam ni mislio da će mi to nekada trebati. No ima i još jedna važna činjenica, a to je – slovački inženjerci ni sami o sebi nisu ostavili puno pisanih tragova. Oni koji pošteno rade i stvaraju, rijetko o tome govore, ti se rijetko sami hvale. Njih hvale njihova djela.

Pripadnike SLOVENGBAT-a hvale njihova djela!

Izvori i literatura

- Izvješće UNPROFOR SLOVENG BAT 1994,
- Splnené úlohy SLOVENGBAT-u,
- Izvješće Vlade Republike Hrvatske o okončanju mandata zaštitnih snaga UN-a u Republici Hrvatskoj od 13. siječanja 1995.,
- Fonogram 23. sjednice Zastupničkog doma Sabora RH 1994.,
- Zapažanja iz izvješća generalnog sekretara UN-a Boutros Boutros Ghalija Vijeću sigurnosti od 14. siječnja 1995. (S/1995/38),
- Podklady pre správu o UNPA EAST od 17.3.1994. (Zbog sigurnosti pisca ovog teksta, prema njegovoj želji, ne navodim ime toga mirovnog promatrača). Tekst u vlasništvu S.Nj. Stáreka,
- Opažanja mirovnog promatrača o teroru prema slovačkoj nacionalnoj manjini na području Slavonije iz 1992./93. godine. (Zbog sigurnosti autora *Opažanja*, prema njegovoj želji, ne navodim ime tog mirovnog promatrača). Tekst u vlasništvu S.Nj. Stáreka,
- Republika Hrvatska, Ministarstvo vanjskih poslova, Služba za praćenje inozemnih glasila – Sažeti dnevni komentar za 9., 10., 11. i 12. ožujak 1995.,
- Korištene fotografije foto službe SLOVENGBAT-a, foto službe NIV *Jednota* Daruvar, Jordan Press Foundation i osobne fotografije.

Korištene informacije i podatci posredstvom sljedećih osoba:

- Ph. dr. Pavol Danič, Head of Slovak Delegation, European Community Monitor Mission,
- Dr. sc. Igor Furdík, otpravnik poslova Ambasade Republike Slovačke,
- Dipl. ing. Ivan Lančarič, tajnik u Veleposlanstvu Republike Slovačke u Zagrebu,
- Genmjr. ing. Ján Pančík, Ríaditeľ sekcie výstavby a ekonomiky Ministerstva obrany Slovenskej Republiky,
- Dr. Jan Gallus, European Community Monitor Mission, CC Našice,
- Mgr. Jana Tolićová, ved. slov. delegácie pri ECMM, Sarajevo,
- Dušan Ščevík, United Nations Veterans Slovakia,

- Dipl. ing. Richard Malenovsky, OSCE, Kordinacijski centar Vukovar, Šef komunikacija,
- Walter Fend, OSCE, Mission to the Republic of Croatia, Field Office Daruvar, Head of Field Office,
- Dr. Miroslav Bielik, General Director of Matica slovenská,
- Dr. Štefan Cimbák, Ministry of Education and Science of the Slovak Republic,
- Prof. PhDr. František Hanzlík, CSc., Univerzita obrany, Fakulta vojenského leadershipu, vedouci skupiny vojenské historie,
- Major Miroslav Vulgan, UNPROFOR, SLOVENGBAT – SEC WEST,
- JUDr. Štefan Viedenský, konzul Čehoslovačke ambasade u Zagrebu,
- Ing. Jaromír Novotný, vrchní ředitel sekce zahraničních vztahu MO České republiky,
- Generalmajor ing. Rostislav Kotil, zapovjednik sektora JUG,
- Generalmajor ing. Jiří Šedivý, velitel českého vojenského kontigentu v operaci IFOR,
- Ppuk. ing. Ladislav Sornas, Ministry of Defence Czech Republic, Section of Foreign Relations, Logistic Branch,
- Ppuk. dr. Václav Kupilík, šéfredaktor IMPULS, MO České Republiky,
- Pplk. ing. Ludovit Cirok, velitel 1. Praporu MS OSN, AČR,
- Kateřina Sládková, Ministry of Defence Czech Republic, Logistic Branch,
- Pukovnik Tawfiq Tawalbeh, zapovjednik JOR BAT – 1,
- Caroline J. Jaraj, Jordan Press Foundation.

Imena, prezimena, činovi, dužnosti i poslovi prethodno navedenih osoba navedena su kakva su bila u vrijeme obnašanja poslova i dužnosti kada ih je autor teksta upoznao, odnosno u vrijeme trajanja mandata UNPROFOR-a ili kada se određeni događaj odigrao.

Svjedočenje o partizanskim logorima 1944./45. godine na području grada Pakraca

Marijan Pinhak

Uvod

Drugi svjetski rat, ali i poraće, još uvijek su popriličan tabu za cijelu zemlju i hrvatsku historiografiju. O partizanskim logorima na kraju i neposredno nakon Drugog svjetskog rata u bivšem sistemu malo se govorilo a još manje pisalo. Nažalost, i nakon demokratskih promjena ova tema ostala je nedovoljno istražena. Ovaj članak osobno je svjedočanstvo i kao takvo doprinos izučavanju poglavlja naše povijesti koje će se moći zatvoriti tek kada se do kraja istraže i na svjetlo dana izađu sve relevantne činjenice o događanjima u i nakon Drugog svjetskog rata. Nadam se da će ono biti poticaj budućim istraživačima ali i vrijedan povijesni izvor.

Partizani zauzimaju Pakrac, početak likvidacije *narodnih neprijatelja*

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata stanovali smo u radničkom naselju *Pilana* sagrađenom uz drvnu industriju *Slaveks*, udaljenom oko 2 km od centra Pakraca. Godine 1943. po nalogu komunista, noćnom diverzijom *Slaveks* je spaljen te su mnogobrojni radnici ostali bez posla i dohotka. Time se stvaralo nezadovoljstvo među ljudima i dovodila egzistencija obitelji u pitanje. Budući da su bunkeri domobrana sagrađeni oko područja tvornice i naselja bili povremeno noću izloženi napadima partizana, isti su napušteni nakon spaljivanja *Slaveksa* te su ukinute noćne ophodnje po naselju nakon napada na njih. Domobranska obrana grada Pakraca noću bila je na udaljenosti oko 800 metara od naselja *Pilane*, na križanju s cestom prema Daruvaru. To je omogućilo da partizani ponekad dolaze noću u naselje, tjeraju žene da im u svojim stanovima peru rublje i kuhaju hranu. Ujutro bi se partizani povukli iz naselja, a dolazila je domobranska ophodnja. Sve to odvijalo se uz povremeno ispaljivanje nekolicine puščanih zrna, kao upozorenje smjene noći i dana. Bilo je to područje velike nesigurnosti i rizika jer, bilo koja riječ protiv partizana ali s druge strane i pružanje pomoći partizanima bilo je po život opasno.

Iznenadnim silovitim napadom oko 2000 partizana, u rano jutro 13. rujna 1944. godine, u cjelodnevnom žestokom okršaju partizani su zauzeli Pakrac. Sjećam se jake pucnjave u ranim jutarnjim satima, bježanja u priređena skloništa sve do večernjih sati kada smo gledali požare u Pakracu, gdje su se još vodili okršaji za pojedine objekte. Jedna satnija domobrana i vod ustaša povukli su se iz Pakraca uz velik broj poginulih i ranjenih. Zadnja utvrda bila je katnica nasuprot stare osnovne škole, koju su partizani uspjeli zauzeti tek u kasnim večernjim satima nakon što su je zapalili.

Zgrada u kojoj je partizanska OZN-a 14.9.1944. sakupljala uhićene građane po unaprijed pripremljenom popis

Nakon zauzimanja Pakraca partizani odmah ulaze u bolnicu i likvidiraju sve zatečene ranjene vojnike. Drugi dan započeo je *lov* na nepodobne civile koji nisu napustili grad. Zatvarali su ih u zgradi kotara, katnici nasuprot gostionici *Lovac*, tada u Gajevoj ulici. Bilo ih je preko stotinu. Neke su odmah likvidirali u šumi na Kalvariji prema unaprijed priređenom popisu, a ostale pod oružanom pratnjom otjerali u selo Mijače na obronku Psunja, udaljenom oko 30 kilometara od Pakraca. Nakon saslušavanja i mučenja neki su bili odvedeni u nepoznatom pravcu i likvidirani.

Na početku radničkog naselja Pilana nalazila se upravna zgrada tvrtke *Slaveks*, jednokatnica, u koju se odmah uselila OZNA. Ispod zgrade nalazile su se podrumske prostorije. U tu su zgradu dovodili zarobljene civile, muškarce, žene, djecu i neke Španovčane koje su zatekli u Pakracu. Punili su podrumske prostorije pred kojima je danonoćno bio stražar. Kao djeca prolazili smo ispred te zgrade, slušali njihov razgovor i plač, gledali zatvorenike kako iznose drvene posude s fekalijama. Povremeno noću dolazio je kamion. Zatvorenike su, pod okriljem noći, odvozili. Govorilo se *pojela ih noć*, i nikada više nije se čulo za te ljude.

Upravna zgrada tvornice *Slaveks*

Ulaz u podrumske prostorije

Prozori zatvora u podromu okovani rešetkama

Stratište *Ribnjak* - Likvidacije zarobljenih časnika hrvatske i njemačke vojske

Baka Franciska Nekola s dvjema kćerima i mužem živjela je u kući na putu prema bolnici, tada nenaseljenom području. Često sam boravio kod nje. Igrali smo se u voćnjaku iza kuće. Na kraju voćnjaka nalazio se zapušten manji ribnjak, a na rubu ribnjaka dva velika stabla platana. Ponekad su se čuli pojedinačni puščani pucnji kod tih stabala. Nama su branili odlazak na to mjesto. Ipak dječja znatiželja je prevladala: kada smo primijetili na tom mjestu ljude, otrčali smo do platana. Vode u ribnjaku bilo je vrlo malo, ostala je samo manja bara. Ugledali smo nekoliko partizana s puškama i 5 do 6 ljudi u hlačama i košuljama

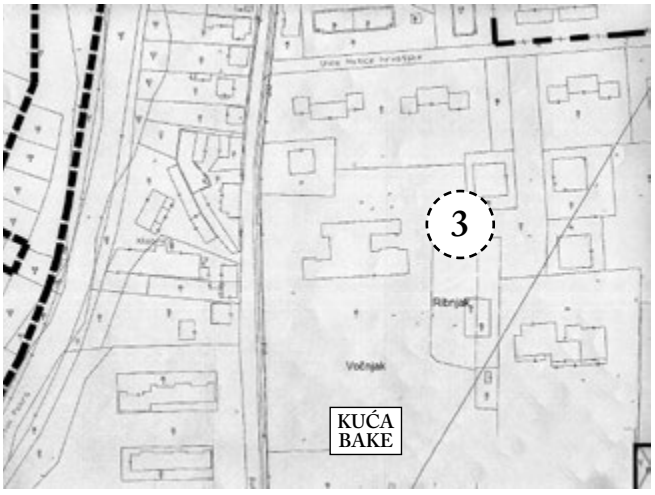

Geodetska karta s lokacijom stratišta *Ribnjak* (Bara)

kako kopaju rov. Iskopali su vrlo plitak rov, odložili alat i stali ispred rova. Kada su vojnici podigli puške, neki su podigli košulje preko lica. Pokosili su ih plotunom iz pušaka, a tijela su pala u rov. Zatrpali su ih, pokupili alat i otišli. To pogubljenje dogodilo se u ranu jesen 1944. godine. Kasnije sam saznao kako su to bili zarobljeni domobranski i njemački časnici, koji su bili zatočeni u *Vladikinom dvoru*.

Na priloženim kartama dana je približna lokacija stratišta *Ribnjak* s današnjim rasporedom objekata. Kasnije su likvidacije vršili u jarku između pravoslavnog groblja i sela Šeovice.

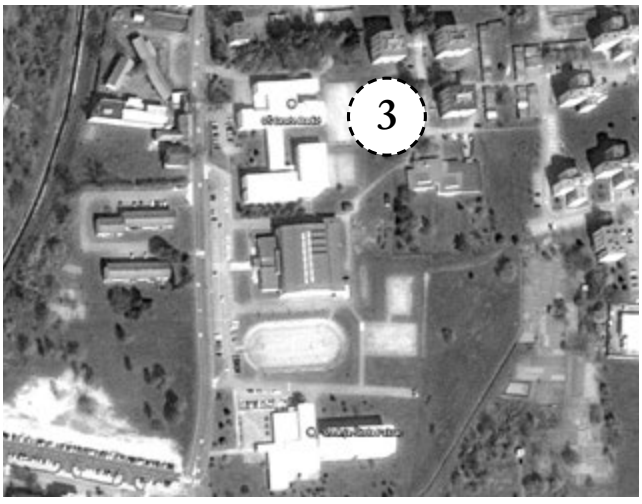

Lokacija stratišta *Ribnjak*

Lokacije grobišta

Na području grada Pakraca nalazila su se dva logora koje je osnovala OZNA tijekom 1944. i 1945. godine. Na priloženoj karti vide se lokacije logora na *Gavrinici* (1), logora *Pilana* (2) i stratišta *Ribnjak* (3). U logoru *Gavrinica* (stočno sajmište) nalazili su se domobrani i civili, a u logoru *Pilana* njemački vojnici. Stratište i grobište *Ribnjak* nalazilo se na lokaciji između grada i bolnice.

Lokacije logora i stratišta u gradu Pakracu
1. Logor Gavrinica, 2. Logora Pilana (Slaveks, Papuk), 3. Stratište Ribnjak (Bara)

Logor *Pilana*

U rano jutro jednog proljetnog dana 1945. godine u Pakrac su uz jaku puščanu vatru upali Čerkezi. Partizani su pobjegli iz grada u okolne šume i sela. Čerkezi, predvođeni s nekoliko njemačkih časnika, zadržali su se dva do tri dana na području Pakraca. Dobro se sjećam njihovih ekshibicija na konjima i pokretnih radionica za potkivanje konja. Civilno stanovništvo nisu dirali. Budući da je dugo vremena bila velika nestašica soli (teško je i zamisliti svakodnevno jesti hranu bez trunka soli), stanovnici su im davali šunku za nekoliko žlica soli. Napustili su grad bez većeg okršaja, a partizani su se vratili.

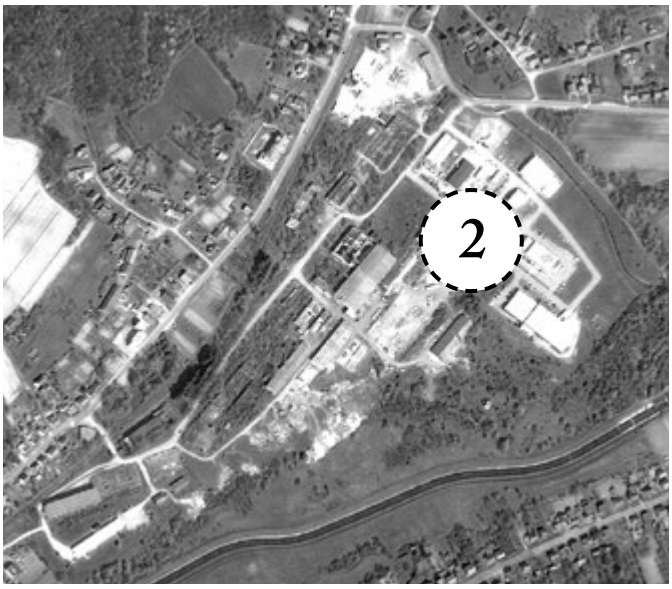

Lokacija logora Pilana

Nakon odlaska Čerkeza u krug tvornice *Slaveks* dovođeni su zarobljeni njemački vojnici pod oružanom pratnjom. Područje tvornice približnih dimenzija 500x400 metara bilo je ograđeno visokom drvenom ogradom. Postavljena su stražarska mjesta i nitko od civila nije smio pristupiti ni blizu ogradi. Povremeno su zarobljenike dovozili u teretnim vagonima, a kompozicija se zaustavljala na pruzi uz logor. Svi su bili muškarci, pretežno u njemačkim uniformama. Kao znatiželjna djeca to smo promatrali iz neposredne blizine. Utjerani u krug tvornice ostavljeni su bez hrane i vode. Doslovno su pasli travu, gulili koru s preostalih hrastovih trupaca i kuhali čaj. Umirali su od gladi i bolesti. Uz ogradu s južne strane tekla je rijeka Pakra, ali im nisu dozvoljavali uzimati vodu iz rijeke ili da se operu, a drugih izvora vode u krugu tvornice nije bilo osim industrijskog bunara zagađene vode pod zgarištem izgorjele hale strojarnice. Zavladale su bolesti, dizenterija i tifus. Umirali su i sahranjivani unutar tvorničkog kruga.

Tvornica *Slaveks* u Pakracu 1935. godine

Često smo kao djeca iz *Kolone*, kako se jednostavno nazivalo radničko naselje, odlazili na rijeku Pakru igrati se ili kupati. Put je vodio uz ogradu iza koje su bili zarobljenici koji su nas dozivali tražeći kruha ili koju voćku. Roditelji su mi u novine zamotavali kruh namazan mašću ili pekmezom. Kada sam prolazio pokraj ograde, da me ne primijeti stražar, prebacivao sam paketić zarobljenicima. To su radili još neki dječaci. Nakon posjeta nekakve *komisije* (vjerojatno Crveni križ), dozvolili su im uzimati vodu iz jednog bunara u naselju, koji je u tu svrhu bio posebno ograđen radi opasnosti od zaraze i dovozili su povremeno nekakvu hranu u bačvama. Tada se stanje nešto poboljšalo.

Bunar iz kojega su zarobljenici smjeli uzimati vodu, snimljeno 2009.

U jesen 1945. godine zatvorenici iz logora *Pilana* tjerani su na rad: popravljali su željezničku prugu, radili na izgradnji vijadukta na pruzi između Pakraca i Badljevine, koju su partizani minirali tijekom 1943. godine. Radili su na popravljanju cesta, a neki su bili raspoređeni na seoska domaćinstva kao dopunska radna snaga. Tako su i kod moje bake, Franciske Nekole, bila raspoređena 4 zarobljenika za rad na njivi. To im je puno pomoglo jer su imali bolju prehranu i brzo su se oporavljali. Pred dolazak zime svi su bili pokupljeni u željezničke vagone i odvezeni u pravcu Banove Jaruge.

U logoru *Pilana* bili su obični njemački vojnici, dok su časnici i dočasnici nakon zarobljavanja najčešće kratkim postupkom likvidirani, što na određeni način potvrđuje i popis ratnih zarobljenika upućen general-lajtnantu Aleksandru Rankoviću od 12.7.1945., gdje se između ostalih logora navodi da se u Pakracu nalaze samo vojnici, dok nema oficira i podoficira. Dokument navodi da je u Pakracu 459 zarobljenih vojnika, no prema pričanju stanovnika, u logor *Pilana* bilo ih je dovedeno više od 800.

Tu su mnogi zauvijek skončali od gladi i bolesti. Nakon odlaska zarobljenika i *čišćenja* područja od strane djelatnika OZNA-e, prvi civili koji su ušli u krug tvornice nailazili su na porazbacane križeve načinjene od drva. Njima su bila označena mjesta gdje su sahranjivani preminuli zarobljenici. Sve te oznake su počupali djelatnici OZNA-e da se prikrije trag o pomrlim zarobljenicima.

Budući da je područje tvornice nakon završetka rata zbog izgradnje i obnove Drvno industrijskog kombinata *Papuk* prekopavano, nailazilo se na ljudske kosti, ali tada se to nije smjelo spominjati, kosti su samo dublje zakopavane. Danas su tamo ruševine tvornice *Papuk* koju su pobunjeni Srbi u Domovinskom ratu granatiranjem potpuno uništili i spalili.

GENERAL LAJTNANTU ALEKSANDRU RANKOVIĆU

Šaljem Vam po vašem naređenju pregled ratnih zarobljenika na teritoriji Jugoslavije po narodnostima, po mestima logora (rada) i po činovima a takođe i o nekojim nedostatcima.

A). Nemaca

Mesto logora	Oficira	Podoficira	Redova	Svega
Vinkovci	-	-	1483	1483
Podravska Slatina	-	-	1093	1093
Slavonski Brod	-	-	2923	2923
Nova Gradiška	-	-	354	354
Virovitica	-	-	2035	2035
Daruvar	-	-	1194	1194
Knin	-	-	564	564
Split	-	-	992	992
Metković	-	-	823	823
Zagreb	-	-	3890	3890
Ludbreg	-	-	514	514
Otočac	-	-	2299	2299
Ploče	-	-	114	114
Đakovo	-	-	602	602
Grubišno Polje	-	-	793	793
Pakrac	-	-	459	459
Slavonska Požega	-	-	473	473

Izvod iz popisa ratnih zarobljenika na području Jugoslavije upućen general-lajtnantu Aleksandru Rankoviću

Logor Gavrinica

Izvan grada, u blizini pravoslavnog groblja, nalazila se ledina na kojoj se četvrtkom održavao stočni sajam. Na toj ledini dimenzija oko 300 x 400 metara formiran je logor Gavrinica u proljeće 1945.

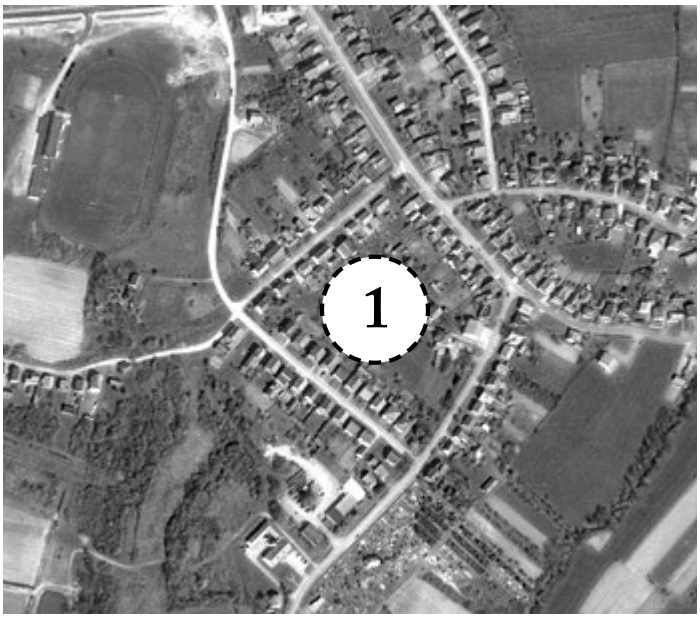

Lokacija logora Gavrinica

Površina je bila ograđena bodljikavom žicom, te su na tu lokaciju dovodili zarobljene domobrane i civile. Zarobljenici su boravili na otvorenom prostoru danju i noću, po kiši i suncu. Povremeno su dolazili djelatnici OZNA-e i odvodili pojedince na saslušavanje. Neki se više nikada nisu vratili među žive. Budući da je među zarobljenicima bilo dosta domobrana (uglavnom mladića) iz Pakraca i okolnih mjesta, rodbina je dolazila i donosila hranu i odjeću. U nekoliko navrata s majkom sam dolazio u na tu lokaciju gdje se raspitivala za sudbinu brata Stanislava Šafara. Tek kasnije smo saznali od djelatnika OZNA-e pod nazivom Saško da su ga likvidirali još krajem 1943. u Cikočkoj Rijeci. Danas je ime Stanislava Šafara uklesano u spomenik u Španovici.

O ovom logoru ne znam više osim rečenog, ali sigurno postoje i drugi svjedoci i dokumenti iz kojih se može saznati nešto više.

Župa Čaglić

Antun Dević

Uvod

Južno od Lipika, poviše na brdu leži danas selo Donji Čaglić. Pod imenom Čagljev Dol to je selo zabilježeno 1482. godine u opisu Bijele Stijene. Taj mjestopis doživio je poslije stanovitu promjenu, ali je jasno da potječe od čaglja, životinje koja je nekoć vjerojatno tu živjela u većem broju. Pod turskom okupacijom živjeli su u tom selu pravoslavni Vlasi. Oni su u godinama turskog sloma pobjegli preko Ilove na krajišku stranu, a odande se vratili u Donji Čaglić 1692. godine. Tu ih je zatekla komorska popisna komisija. Popisani su zajedno s obližnjim zaseokom Bukovčanima, a 1698. godine kao kućedomaćini spominju se:

1. Dragić Knević, 2. Miloje Gašparović, 3. Milić Gašparović, 4. Marko Mandić, 5. Vuk Srbljić, 6. Juraj Ivanović, 7. Đura Mandić, 8. Jovan Vukadinović, 9. Milašin Bošnjak, 10. Mihalj Vujić, 11. Stanko Dragović, 12. Luka Vujić, 13. Stanivuk Vujić, 14. Stefan Ostojić, 15. Milisav Milovanov, 16. Todor Šarčević, 17. Simo Vujić.[1]

Oko 1710. godine poviše Donjeg Čaglića utemeljeno je selo Gornji Čaglić. U to selo doseljavali su samo vlaški doseljenici iz Bosne i bliže okolice. U Donji Čaglić postupno su doseljavale i hrvatske porodice iz Polonja (rijeka Lonja) pa je to selo do sredine 19. stoljeća imalo podjednak broj Hrvata i Vlaha.[2]

U Kanonskim vizitacijama Župe Pakrac ovo se naselje naziva: Matijaševići, Matijašević, Matijaševci, a tek 1780. godine naselje se spominje pod imenom Čaglić.

- Godine 1746. Matijaševci imaju 11 katoličkih kuća, ukupno 82 katoličke duše. U Matijaševcima 1746. godine žive samo katolici.[3]
- Godine 1757. Matijaševci imaju 7 katoličkih kuća.[4]
- Matijaševci 1761. godine imaju 6 katoličkih kuća.[5]
- Godine 1769. Matijašević ima 7 katoličkih kuća i 14 katoličkih bračnih parova.[6]
- Čaglić 1780. godine ima 9 katoličkih kuća, 21 katolički bračni par, ukupno 146 katoličkih duša.[7]
- Godine 1783. Čaglić, u Vojnoj krajini, ima 9 katoličkih kuća, 31 katolički bračni par, ukupno 276 katoličkih duša.[8]
- Godine 1915. Čaglić ima 304 katolika i 210 pravoslavca, Bijela Stijena ima 170 katolika, 20 pravoslavaca i 7 židova, Bjelanovac ima 14 katolika i 150 pravoslavaca, Bukovčani imaju 156 katolika i 130 pravoslavaca, Jagma ima 9 katolika i 260 pravoslavaca, Rogolje imaju 22 katolika, 405 pravoslavaca i 4 židova, Skenderovci imaju 41 katolika i 125 pra-

[1] Mažuran, I. 1988., str. 505.

[2] Marković, M. 2002., str. 507.-508.

[3] NAZ, KV, 29/I, str. 154.

[4] NAZ, KV, 30/II, str. 113.

[5] NAZ, KV, 31/III, str. 24.-25.

[6] NAZ, KV, 32/IV, str. 341.

[7] NAZ, KV, 34/VI, str. 168.

[8] NAZ, KV, 34/VI, str. 130.

voslavaca, Kričke imaju 4 katolika i 600 pravoslavaca, Subocka ima 7 katolika i 800 pravoslavaca. Ukupno je 1915. godine na području Župe Čaglić bilo 727 katolika, 27 000 pravoslavaca i 11 židova.[9]

Mjesna kapelanija, kapele, župa, župna crkva

U davna vremena na području današnje Župe Čaglić nalazile su se dvije opatije: u Čagliću opatija sv. Jurja, a u Bijeloj Stijeni opatija Blažene Djevice Marije. Do godine 1312. boravili su u opatijama kršćanski vitezovi križari, zvani božjaci ili templari, a poslije te godine ivanovci. Poslije odlaska križara utvrđenim plemićkim gradom Bijelom Stijenom vladali su različiti vlastelini: Tiboldovići-Zemče, Zmaj Ognjeni Vuk (1476. – 1485.), Franjo Berislavić Grabarski, biskup Petar Berislavić, Banffy i Keglevići. Godine 1532. oplijenili su Bijelu Stijenu i okolicu Turci koji su ovdje vladali od 1543. do 1685. godine. U gradu su stolovali turske age. Grad je tada imao 60 kuća. Godine 1600. braća Mato i Marko Lapsanović zapalili su grad Bijelu Stijenu i pobunili narod protiv Turaka. Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka naseljeni su u Čaglić i Bijelu Stijenu novi stanovnici. Oni su obnovili staru ruševinu, opatsku crkvu sv. Jurja na brdu Jurjevcu (Đurđevcu) te se u njoj mogla slaviti sveta misa.[10]

U Kanonskoj vizitaciji Župe Pakrac iz 1757. godine kaže se da je u Čagliću drvena kapela sv. Jurja i da je sagrađena prije pet godina, tj. 1752. Kapela ima drvenu oltarnu menzu iznad koje je slika sv. Jurja, a na oltaru sve stvari potrebne za misno slavlje. Ima jednu misnicu u različitim bojama, novi oltarni kamen, 1 albu, 1 humeral, 1 pojas, 3 ručnika i 1 laneni rupčić. Nema kaleža, misala, a nema ni zvonika ni zvona. Vizitator je naredio da se novcem od milostinje kupe kalež i misal. Groblje jednim dijelom nije ograđeno i treba ga ograditi. Kapela je na području Gradiške pukovnije. Nema stalnog tutora, ali se o milostinji brine Ivan Marković. Ova kapela u gotovini ima 15 groša, a od kapele su posudili: Ivan Blečinović, seoski knez, 15 forinti i Nikola Sinjaković 10 groša.[11]

Godine 1761. u Čagliću je drvena kapela čije je svetište starije od njezine lađe jer je sagrađena na ruševinama stare crkve. Zato je svetište zidano, a zidovi i pročelje drveno. Kapela je omazana, no nije okrečena. Vizitator preporučuje da se prvom prilikom okreči. Nema misala i kaleža, ali ima ostale stvari potrebne za misno slavlje. Zvona će se nabaviti kada nadođu bolja vremena. U groblju oko kapele pokapaju se i pokojnici iz Lipika. Groblje nije dobro ograđeno, a ogradit će se kada ljudi dođu s ratišta. U ovoj se kapeli misa slavi na dan sv. Jurja, sv. Stjepana Prvomučenika, na drugi dan Uskrsa i kada župnik odredi. Tutor Andrija Matijašević prikazao je račune ove kapele koja sada ima 6 forinti i 10 groša u tekućoj vrijednosti, a u netekućoj 4 forinte i 4 groša. Od kapele su posudili: Antun Antunović 8 forinti, spomenuti tutor Andrija Matijašević posudio je 6 forinti, Marko Marošević 2 forinte, Mihael Lemčić 4 forinte, Rozalija Horvat 3 forinte i 6 groša, Ivanka Marković 2 forinte i 4 groša, Toma Kovačević iz Borovca 16 groša, Martin Sinjaković 4 forinte i 2 groša, Petar Mihačević 2 forinte, Ivan Blažinović iz Lipika 15 forinti i Franjo Sinjaković 10 groša.[12]

U Čagliću je 1769. godine kapela sv. Jurja u bijednom stanju zbog čega je u posljednjoj vizitaciji udarena interdiktom, ali je u njoj moralo biti dopušteno slaviti misu na dan sv. Jurja jer u blizini nije bilo katoličke kapele, budući da ovdašnji katolici žive okruženi raskolnicima. Vizitator je naredio pakračkom župniku da piše zapovjedniku pukovnije kako bi dobio dopuštenje za sječu stabala od kojih bi se načinila građa za novu kapelu. Ovdje nema ni zvonika ni zvona. Groblje je oko kapele, ali je loše ograđeno. Pisano je pukovniji kako bi se dobilo drvo i za ovu ogradu. Kapela nema kaleža,ali

[9] Šematizam Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 1915., str. 48.

[10] Arhiv Župe Lipik, dalje, AŽL, *Spomenica Župe* Čaglić, str. 1.

[11] NAZ, KV, 30/II, str. 106.-107.

[12] NAZ, KV, 31/III, str. 17.

ima ostale stvari potrebne za misno slavlje. U ovoj se kapeli misa slavi na dan sv. Jurja. Tutori kapele su Bartol Filipović, satnik i Toma Matijašević, izabran od naroda. Prema njihovim računima ova kapela ima 69 forinti i 25 denara.[13]

Godine 1780. kapela sv. Jurja u Čagliću nalazi se u Vojnoj krajini. Udaljena je od Pakraca jedan sat hoda. Građena je ciglom, dugačka je 5, široka 2 i pol hvata. Ima jednostavan drveni strop, tri ostakljena prozora, jedna vrata koja se dobro zatvaraju. Nema sakristije. Oltar je drven, a izradio ga je stolar. Na njemu je nova slika sv. Jurja slikana na platnu. Tu su četiri izrezbarena svijećnjaka, oltarni kamen, 2 oltarnika, a u seljačkoj škrinji kod tutora čuvaju se kalež s patentom, oboje dobro pozlaćeni, jedna nova misnica, jedna rabljena misnica, alba, pojas, misal, kanonske pločice. Kapela nema korporala i purifikatorija. Na pročelju je drveni zvonik i u njemu zvono teško 30 funti. Groblje je blizu crkve na brežuljku (ova je zidana crkva bila na raskrižju prema groblju). Sada je groblje dobro zaštićeno iskopanim jarcima. U njemu se pokapaju pokojnici iz Bukovčana i Skenderovaca. Tutor je Marko Marošević. Kapela je dužna 10 forinti i 40 krajcara. Car joj je darovao 119 forinti i 55 i pol krajcara. Od milostinje ima forinti i 27 krajcara, ukupno 134 forinte i 22 i pol krajcare.[14]

U Kanonskoj vizitaciji iz 1783. godine kaže se da je kapela sv. Jurja u Čagliću u jednakom stanju kao i 1780. godine. Račune su prikazali Bazilije Kokanović, satnik i Marko Marošević. Kapela ima 24 forinte i 36 1/10 krajcara.[15]

Mjesna kapelanija i Župa Čaglić

Godine 1776. osnovana je u Čagliću mjesna kapelanija. Župa Čaglić osnovana je 1813. godine.

Župna crkva sv. Jurja, vojnika i mučenika

Župna crkva sv. Jurja, vojnika i mučenika, sagrađena je 1869. godine. Novi, glavni oltar sv. Jurja podignut je 1912., pobočni oltar sv. Ivana Krstitelja i propovjedaonica 1920. godine, orgulje su nabavljene 1905., a nova zvona 1928. godine. Križni put postavljen je 1933. godine.[16]

Ovu su župnu crkvu do temelja razorili pobunjeni Srbi i JNA 1991. godine. Materijal su odvezli, inventar i župni arhiv odnijeli.

Kapele u Bijeloj Stijeni

Kapele u 18. stoljeću

U Bijeloj Stijeni se 1730. godine spominje drvena kapela sv. Vida koja nema ni zvonika ni zvona. Oltarna menza je drvena, a iznad nje je svečana slika rađena na platnu.[17]

Godine 1733. u Bijeloj Stijeni je drvena kapela sv. Barbare u komorskom okružju Subocka. Četvrt sata izvan sela nalaze se ostatci zidane crkve iste svetice. Za novu gradnju kraj ostataka stare crkve bilo bi potrebno 3500 forinti.[18]

Kapela sv. Vida u Bijeloj Stijeni 1757. godine je drvena građevina, već stara i bez stropa. Krov samo što ne prokišnjava. Ima oltarnu menzu, a iznad nje slike sv. Vida i sv. Barbare. Osim oltarnog

[13] NAZ, KV, 32/IV, str. 338.

[14] NAZ, KV, 34/VI, str. 164.-165.

[15] NAZ, KV, 34/VI, str. 127.-128.

[16] AŽL, *Spomenica Župe* Čaglić, str.1.

[17] NAZ, KV, 29/I, str. 5.

[18] Sršan, S. 1995., str. 57.-58.

kamena ova kapela nema ništa drugo. Nema zvonika, ni zvona, ni nepokretnih dobara. Vizitator je naredio da se oko ovdašnjeg groblja iskopa jarak kako bi ga se zaštitilo. Ova se kapela nalazi na području Vojne krajine u Gradiškoj pukovniji. Privremeni tutor je Mihael Šimić. Nije pokazao račune, ali je rekao da kapela ima samo 2 forinte koje on čuva kod svoje kuće. Župnikova domaćica iz Pakraca posudila je od ove kapele 19 groša i 1 krajcaru.[19]

Godine 1761. kapela sv. Vida u Bijeloj Stijeni je drvena, stara i nema stropa. Drveni krov je u jadnom stanju. Iznad drvene oltarne menze postavljene su slike sv. Vida i sv. Barbare. Ova kapela ima oltarni kamen, dva drvena svijećnjaka, 1 izvezeni oltarnik, 1 albu, 1 humeral, 1 pojas, 1 misnicu u različitim bojama, a temeljna je boja crvena, vrčiće za vino i vodu te jedno zvonce za ministranta. Nema misala, kaleža i (dvostrukog) oltarnika. Kapela nema ni zvonika ni zvona. O milostinji se brine upravitelj župe. Oko kapele je groblje, ali nije ograđeno jer su oni koji bi ga morali ograđivati na ratištu. U ovoj se kapeli slavi misa na dan sv. Vida i sv. Barbare, a u druge dana kada župnik odluči. Tutora zamjenjuje Marko Pipalović. Prikazao je račune po kojima kapela ima 3 forinte izdataka u gotovu novcu. Od kapele su posudili: Marin Vidović 1 forintu, Vid Pipalović 1 forintu, Ivan Pipalović 2 forinte, Nikola Begović 12 groša, Marko Ćuk 12 groša, Mihael Šimić 5 groša i 2 krajcare. Upravitelj župe neka se pobrine da pukovnija ili satnija imenuje tutora. O tome će se razgovarati s pukovnikom kada vizitator bude u Gradiški.[20]

Kapela sv. Vida u Bijeloj Stijeni udarena je 1769. godine interdiktom pa je njezina milostinja od 5 forinti i 48 2/3 denara predana kao pomoć za gradnju kapele sv. Jurja u Čagliću.[21]

Kapela Imena Marijina

Oko 1860. godine sagrađen je čvrsti zvonik-kapela. Zvono je nestalo za vrijeme Prvoga svjetskog rata. Godine 1932. nastojanjem Josipa Butorca, upravitelja Župe Čaglić, nabavljeno je zvono teško 65 kg i drveni oltar s Marijinom slikom koja drži Isusa u svom krilu. Ukupni je trošak iznosio 5000 dinara. Monsinjor Lovro Radičević, opat od Bijele Stijene, dao je 500 dinara. Đuro Lasek, mlinar, kumovao je zvonu i poklonio oltar od hrastova drva. Josip Butorac je 5. svibnja 1932. godine, na Spasovo, blagoslovio kapelu dopuštenjem Nadbiskupskoga duhovnog stola u Zagrebu. Narod je i dalje slavio Spasovo, po tradiciji, i Ime Marijino u nedjelju poslije blagdana Imena Marijina. U ljeto 1934. godine grom je ponešto oštetio kapelu, ali se u njoj mogla misa i dalje slaviti.[22]

Kapelu Imena Marijina u Bijeloj Stijeni pobunjeni Srbi su za vrijeme Domovinskog rata teško oštetili, a inventar uništili. Groblje su također teško oštetili. Jedan su križ uništili, a jedan oštetili.[23] Tomo Sruk, upravitelj župe, piše 14. srpnja 1995. godine: *U Bijeloj Stijeni kapela-zvonik je ostao, ali je unutrašnjost sva uništena. Drveni oltar je razbijen. Marijina slika poderana. Na zvoniku je bio križ s Corpusom. Križ je ostao, a Corpus uništen.*[24]

[19] NAZ, KV, 30/II, str. 106.-107.

[20] NAZ, KV, 31/III, str. 16.

[21] NAZ, KV, 32/IV, str. 339.

[22] Arhiv Župe Lipik, *Spomenica Župe* Čaglić, str. 36.-37. Podatke o kapeli Imena Marijina priopćio je Josip Butorac upravitelju čaglićke župe Tomi Sruku 8. studenoga 1976. godine pismom pisanim u Lovrečina Gradu i naveo izvore: Kanonske vizitacije Gušća i Svetačja i novine Hrvatska straža od 17. rujna 1931. godine dodavši: *Sve je opisano u Spomenici Župe* Čaglić *koja je prenesena u Župni ured u Pakracu gdje je ili sačuvana ili izgubljena. Znam da su je ondje svećenici čitali, ali ne znam što je danas s njome.*

[23] Kožul, S. 1998., str. 325.

[24] Kožul, S. 1998., str. 214.

Župni dvor

Prvi župni dvor u Čagliću spalili su Srbi 1943. godine za vrijeme Drugog svjetskog rata.[25] O spaljivanju župnoga dvora nema izvještaja u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. Zato Stjepan Kožul 2000. godine piše: *Šteta što nema ništa o župi Čaglić, gdje je vjerojatno bila šteta, jer je župa* Čaglić *ostala i bez župnog stana, te se njome kasnije desetljećima upravljalo iz Lipika. Biskup (Đuro) Kokša je tražio dobrotvore za gradnju novoga župnog stana u* Čagliću*, ali su Srbi u vrijeme agresije 1991./1992. do temelja razorili i taj novi župni stan u* Čagliću*, baš kao i tamošnju župnu crkvu.*[26] O gradnji ovoga novog župnog dvora u Čagliću ima puno podataka u Spomenici Župe Čaglić koju je pisao Tomo Sruk, lipički župnik i upravitelj ove župe. Ovaj novi župni dvor u Čagliću građen je od 1989. do 1990. godine. Pobunjeni Srbi i JNA su ga urušili 1991. godine.

Mjesni kapelani i župnici

1. Matija Kraljević (1789. - 1792.)

Godine 1780. bio je kapelan u Gaju te iz Kanonske vizitacije te župe spomenute godine doznajemo da je gimnaziju završio u Požegi, a teologiju u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 1773. godine. Govori hrvatski i latinski jezik. Marljiv je u dušobrižničkoj službi.[27] Bio je kapelan i u Lipovljanima. Za novoosnovanu mjesnu kapelaniju u Čagliću položio je vjeroispovijed i prisegu 19. listopada 1789. godine.[28] Za Župu Pakrac položio je vjeroispovijed i župničku prisegu 7. prosinca 1792. godine.[29]

2. O. Marijan Pešić (1792. - 1798.)

O. Marijan Pešić, kojemu je krsno ime Franjo, rođen je u Brodu 1756. godine. U franjevački red stupio je 24. travnja 1772. godine. Zavjete je položio 14. travnja 1773. godine. Bio je kapelan u Velikoj. Godine 1790. bio je kapelan u Starom Petrovom Selu. Umro je 13. siječnja 1798. godine kao kapelan u Čagliću u 42. godini i 26. godini redovničkog života.[30]

3. Alojzije Palešćak (1805. - 1807.)

Rođen je 1779. godine u Požegi gdje mu je otac bio županijski činovnik. Alojzije je gimnaziju pohađao u Požegi, a filozofiju i teologiju u Biskupskom sjemeništu u Zagrebu. Subđakonat mu je 1801. godine podijelio biskup Maksimilijan Vrhovac, a đakonat đakovački i srijemski biskup Matej Franjo Krtica. Biskup Krtica je zabilježio u svom dnevniku pod datumom 20. kolovoza 1802. godine: *Zaredio sam Alojzija Palešćaka u župnoj crkvi u Trnavi za đakona Zagrebačke biskupije.* Za svećenika je zaređen 1803. godine u Zagrebu. Govorio je hrvatski, latinski i njemački jezik. Bio je kapelanom u Lipovljanima i mjesni kapelan u Čagliću.[31] Pred konzistorijem u Požegi položio je prisegu za mjesnu kapelaniju u Čagliću 17. siječnja 1805. godine.[32] Na prijedlog Dvorskog ratnog vijeća imenovan je župnikom u Davoru i 27. veljače 1807. godine službeno uveden u župničku služ-

[25] AŽL, *Spomenica Župe* Čaglić, I, str. 3.

[26] Kožul, S. 2000., str. 20.

[27] NAZ, KV, 34/VI, str. 173.

[28] Razum, S. 2010., str. 227.

[29] Razum, S. 2010., str. 218.

[30] Jančula, J. 1980., str. 174. i 209.

[31] Dević, A. 2009., str. 120.-121.

[32] Razum, S. 2010., str. 246.

bu. Nakon 19 godina i dva mjeseca župničkoga služenja umro je u Davoru 26. lipnja 1826. godine.[33]

4. Stjepan Jurišić (1830. - 1832.)

Bio je upraviteljem župe u Davoru od 31. lipnja 1826. do 31. siječnja 1827. Iz Davora je premješten za kapelana u Staro Petrovo Selo. Župnikom u Čagliću bio je od 1830. do 1832. godine. Umro je u Čagliću 28. veljače 1832. godine.[34]

5. Pavao Plaić (1832. - 1835.)

Župničku prisegu za Župu Čaglić položio je u Zagrebu 24. listopada 1832.[35] Godine 1835. prešao je za župnika u Gornji Lipovac[36] i ondje umro 1851.[37]

6. Matija Buneta (1835. - 1857.)

Rodio se 26. lipnja 1798. godine u Zbjegovači (kod Kutine). Svećenički red primio je 1824. godine. Upraviteljem župe u Davoru bio od 1. rujna 1832. do 1. lipnja 1833. godine. Duhovnim pomoćnikom bio je u Oriovcu od 13. lipnja 1833. do 20. listopada 1835. godine.[38] Župničku prisegu za Župu Čaglić položio je 14. prosinca 1836. godine u Zagrebu.[39] Umro je u Čagliću 13. travnja 1857. godine.[40]

7. Marin Hemen (1857.)

Rodio se 20. siječnja 1829. godine u Međuriću. Za svećenika je zaređen 1846. godine. U Župi Sveti Ivan Žabno bio je kapelanom od studenoga 1846. godine. Od siječnja do kolovoza 1850. upravljao je tom župom. Tu ostaje kapelanom do kraja studenoga 1850. godine, a 1852. je premješten u rodni Međurić, potom u Pakrac, a nakon smrti Matije Bunete 1857. godine, u mjesecu travnju imenovan je privremenim upraviteljem Župe Čaglić. Župu je predao novom župniku Josipu Mesiću, a on se vratio za kapelana u Pakrac. Od ožujka 1861. godine župnik je u Gornjim Bogićevcima. U Zagrebu je prisegnuo za Župu Gornji Bogićevci 6. kolovoza 1861. godine. Umro je u Gornjim Bogićevcima 24. srpnja 1887. od kapi i pokopan na župnom groblju.[41]

8. Josip Mesić (1857. - 1864.)

Rodio se 9. ožujka 1819. godine u Brodu. Za svećenika je zaređen 1843. godine. Kapelan u Novoj Rači bio je od listopada 1843. do studenoga 1847. godine. Kasnije je djelovao kao kapelan u Križu, a odatle je 1851. premješten u Novu Gradišku za drugog pomoćnika. Župom u Vrbju upravljao je od svibnja do prosinca 1854. godine. Poslije ove privremene uprave opet je kapelan u Novoj Gradiški, odakle je premješten za kapelana u Hrvatsku Kostajnicu. Krajem 1865. premješten je za privremenog upravitelja Župe Zrin. Iza smrti čaglićkog župnika Matije Bunete prisegnuo je 11. studenoga 1857. godine za Župu Čaglić preuzevši je od privremenog upravitelja Marina Hermana

[33] Dević, A. 2009., str. 121.

[34] Dević, A. 2009., str. 122.

[35] Razum, S. 2010., str. 284.

[36] Razum, S. 2010., str. 290.

[37] Razum, S. 2010., str. 320.

[38] Dević, A. 2009., str. 122.

[39] Razum, S. 2010., str. 292.

[40] Dević, A. 2009., str. 122.

[41] Kožul, S. 2007., Dio II, str. 326.-327.

koji se vratio za kapelana u Pakrac. Župu Čaglić vodio je 7 godina. U lipnju 1864. godine imenovan je župnikom u Gaju. Za Gaj je prisegnuo 21. rujna 1864. u Zagrebu. Josip Mesić je umro u Gaju 6. siječnja 1874. godine.[42]

9. Đuro Mladenović (1864. - 1869.)

Rodio se 27. siječnja 1821. godine u Pančevu. Kršten je u pravoslavnoj crkvi. Filozofiju i pravo studirao je u Ugarskoj. Đakonski red je primio od pravoslavnog episkopa. Đakonsku i učiteljsku službu obavljao je u srpskoj vjerskoj općini u Karlovcu do 1850. godine kada je pristupio katoličkoj crkvi. Katoličku vjeroispovijest položio je 12. studenoga 1850. godine u Župi Dubovac kod Karlovca pred župnikom Jankom Pavlešićem. U Zagrebačkom sjemeništu dopunjava bogoslovnu izobrazbu. Svećenički je red primio 1851. godine. Kao mladomisnik poslan je u lipnju 1851. godine za kapelana u Kneginec. Poslije toga bio je duhovnim pomoćnikom u Mariji Bistrici od 1851. do 1852. godine. Iz Marije Bistrice dolazi u Sveti Ivan Žabno, gdje je kapelanom od listopada do prosinca 1852. godine kada je premješten u Turnašicu. Početkom 1854. godine imenovan je vojnim bolničkim kapelanom. U proljeće 1856. godine imenovan je vojnim duhovnikom kod 11. husarske pukovnije principa würtemberškog. Boravio je kao vojni posadni kapelan i u Kotoru. Odatle je 1860. godine premješten za duhovnika i vjeroučitelja u vojno učilište u Kamenicu kod Petrovaradina. U Stenjevcu je bio kapelanom od 1861. do 1863. godine, a župnikom u Čagliću imenovan je 1864., dok je prisegu za tu župu položio 9. siječnja 1865. godine. U Čagliću je ostao do 1869. godine. Tada je imenovan župnikom u Davoru. U Zagrebu je 7. svibnja 1869. položio prisegu za Župu Davor. Tamo je stigao nakon mjesec dana. Župnikom u Davoru bio je od 1. lipnja 1869. do 1. kolovoza 1874. godine. U srpnju 1874. godine Mladenović je bio imenovan župnikom u Nevincu. Na ovoj se župi zahvalio jer je počeo pobolijevati te je 22. listopada 1881. godine, stupivši u mirovinu, preselio u Bjelovar. Međutim, već je 16. prosinca 1881. godine umro u Bjelovaru, kako je zapisao njegov nasljednik Stjepan Turzan. Službeno je bio umirovljen u lipnju 1881. godine. Prema Matici umrlih svećenika umro je 17. prosinca 1881. godine.[43]

10. Ivan Turk (1869.)

Rodio se 29. rujna 1832. godine u Kranjskoj. Bio je pitomac Zagrebačkog sjemeništa. Četiri niža reda primio je 7. studenoga 1858. godine. Svećenički red je primio 1861. godine. Upraviteljem župe u Davoru bio je od 1. svibnja 1868. do 31. svibnja 1869. godine. Iz Davora je 1869. premješten za privremenog upravitelja župe u Čagliću. Bio je župnikom u Crncu do 1857. kada je umirovljen. Umro je 20. listopada 1875. godine.[44]

11. Stjepan Bešlić (1873. - 1878.)

Rođen je 27. siječnja 1843. godine u Kutjevu. Za svećenika je zaređen 1869. godine Bio je kapelan u Čučerju i Oriovcu, župnik u Čagliću (1873. - 1878.), u Staroj Gradiški (1878. - 1902.) a tada je imenovan župnikom u Oriovcu. Više je puta bio narodni zastupnik u Saboru. Umro je 27. travnja 1917. Prevezen je u Zagreb i pokopan na Mirogoju. Sprovod je vodio pomoćni biskup dr. Josip Lang, uz asistenciju Milana Horvata, župnika iz Bučja i Vladimira Kerdića, župnika Župe sv. Blaža u Zagrebu.[45]

[42] Kožul, S. 2007., Dio II, str. 544.

[43] Dević, A. 2009., str. 126.-127.

[44] Dević, A. 2009., str. 125.-126.

[45] Kožul, S. 2007., str. 305.

12. Ivan Širmer (1879. - 1882.)

Rodio se 24. lipnja 1850. godine u Poreču u Župi Kutjevo. Za svećenika je zaređen 4. studenoga 1872. godine.[46] Tijekom 1877. godine bio je upraviteljem župe u Matičevcu (Gornjem Lipovcu), kapelan u Lipovljanima[47] i upravitelj Župe sv. Terezije Avilske u Bjelovaru.[48] Prisegu za Župu Čaglić položio je 9. siječnja 1879. godine u Zagrebu.[49] Župnikom u Čagliću bio je od 1879. do 1882. godine. Odavde je 1882. otišao za župnika u Bučje.[50] Vjeroispovijed i župničku prisegu za Župu Bučje položio je 5. studenoga 1882. godine.[51] Umro je 2. ožujka 1901. godine u Bučju od upale pluća kojoj je *nakon 8 dana podlegao*[52] i pokopan na župnom groblju u Bučju.

13. Dragutin Karlo Šmalcelj (1882. - 1885.)

Rodio se 21. listopada 1849. godine u Varaždinu. Za svećenika je zaređen 1872. godine i poslan za kapelana u Oriovcu. Nalazimo ga i u popisu kapelana u Župi Martinska Ves. U svibnju 1874. godine poslan je u Prozorje (Dugo Selo). U srpnju iste godine poslan je za kapelana u Pitomaču. Odatle je u veljači 1875. godine poslan za kapelana u Orahovicu. Od lipnja 1876. kapelan je u Požegi. Odatle je krajem 1877. godine premješten u Desinić. U svibnju 1878. premješten je u Vinicu, a u kolovozu 1879. u Kutinu. Od ožujka do kolovoza 1880. kapelan je u Čazmi. Odatle je premješten u Sveti Martin pod Okićem.

U listopadu 1882. postao je upraviteljem župe u Čagliću. Početkom srpnja 1884. postao je župnikom. U Zagrebu je prisegnuo za Župu Čaglić 21. listopada 1884. godine. Umro je već 29. ožujka 1885. godine u Čagliću.[53]

14. Stjepan Kovač (1885.)

Privremenim upraviteljem Župe Čaglić bio je u travnju i svibnju 1885. godine, a tada je otišao za kapelana u Novu Kapelu. Župnikom u Voćinu imenovan je 1886. godine. Za tu je župu položio prisegu 18. studenoga 1886. pred župnikom i dekanom u Terezovcu (Suhopolju), Stjepanom Tompakom.[54] Umro je u Voćinu 31. prosinca 1909. godine.[55]

15. Stjepan Ninković (1885. - 1894.)

Rođen je 6. listopada 1848. godine u Drenovcu u Župi Bučje. Otac mu se zvao Luka i bio je *akcesist* (službenik pripravnik, op.a.) u Novoj Gradiški.[56] Stjepan je za svećenika zaređen 1874. godine u Zagrebu.[57] Bio je duhovnim pomoćnikom u Suhopolju i od 1875. do 1877. godine u Sladojevcima. Kapelanom u Župi Gaj u Pakračkom dekanatu bio je 1881. godine.[58] Upravljao je Župom Bučje

[46] Arhiv župe Bučje, *Spomenica, I,* str. 33.

[47] Kožul, S. 2007., Dio III, str. 266.

[48] Kožul, S. 2007., Dio I, str. 68., 110.

[49] Razum, S. 2010., str. 367.

[50] Kožul, S. 2007., Dio III, str. 87.

[51] Razum, S. 2010., str. 374.

[52] Arhiv Župe BUČJE, *Spomenica I,* str. 42.

[53] Kožul, S. 2007., Dio III, str. 86.-87.

[54] Kožul, S. 2007., Dio III, str. 387.

[55] Kožul, S. 2007., Dio III, str. 103.

[56] Arhiv Župe Bučje, *Spomenica I,* str. 6.

[57] Šematizam *Zagrebačke nadbiskupije 1903,* Zagreb, 1903., str. 37. i 293.

[58] Šematizam *Zagrebačke nadbiskupije 1881,* Zagreb, 1881., str. 52.

poslije smrti Roka Vučevca 1882. godine kao bučanski kapelan. Poslije toga bio je duhovnim pomoćnikom u Pleternici. Župnikom u Čagliću bio je od 1885. do 1894. godine. Župnikom u Bebrini imenovan je 1896. i tamo stigao početkom 1897. godine.[59] U Bebrini je ostao do 31. prosinca 1911. godine. Kao umirovljenik nastanio se u Daruvaru i tu živio od 1912. do 1923. godine. Umro je u Daruvaru 17. ožujka 1923. Pokopan je 19. ožujka 1923. godine.[60]

16. Ivan Jakovčić (1897. - 1902.)

Rođen je 21. lipnja 1867. godine u Martinšćinci, općina Trsat u Hrvatskom primorju. Osnovne škole završio je u Rijeci i Cresu. U Rijeci je završio gimnaziju i položio ispit zrelosti. Bogoslovlje je završio na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 1891. godine. Bio je kapelanom u Gaju, a od listopada iste godine u Sv. Petru Mrežnici (Dugoj Resi), otkuda je u svibnju 1895. poslan u Gradinu. Odonud je krajem veljače 1896. godine premješten u Slavonski Kobaš. Upravitelj je bio ranije u Sv. Petru Mrežnici i potom od travnja 1896. godine u Slavonskom Kobašu. Već kao kapelan javlja se svojim prilozima u tisku, primjerice u *Katoličkom listu* 1892. godine. Početkom 1897. godine postao je župnikom u Čagliću. U Zagrebu je prisegu za Župu Čaglić položio 4. siječnja 1897. Tu je djelovao kao župnik tijekom 6 godina, do 1903. godine, kada je otišao u Veliki Grđevac za župnika. Dolazi Prvi svjetski rat te je 1. studenoga 1915. bio umirovljen s 48 godina. Izgleda da je bio i vojni svećenik. Kasnije je kao umirovljenik živio u Beču, te ga spominju popisi svećenika sve do 1945. godine. U Beču je umro 15. lipnja 1953. u 86. godini života i 62. godini svećeništva. Ondje je i pokopan.[61]

17. Josip Šafran (1902. - 1917.)

Rodio se 17. veljače 1853. u Čakovcu. Teologiju je završio u Pešti. Za svećenika je zaređen 1877. godine. Bio je kapelan u Mariji Bistrici od ljeta 1877. do 1884. godine. Od kolovoza 1884. bio je kapelan u Starom Petrovom Selu. Od siječnja 1885. bio je upraviteljem župe u Kotoribi, potom kapelan u Selnici, a od veljače 1887. upravitelj župe u Podravskom Kozarcu. Tu djeluje skoro četiri godine. U sječnju 1891. imenovan je župnikom u Velikom Grđevcu. U Zagrebu je 4. veljače 1891. prisegnuo na tu župu. Za zamjenu župa dogovorio se s Ivanom Jakovčićem iz Čaglića želeći manju župu. U Zagrebu je prisegnuo za Župu Čaglić 11. prosinca 1902. godine.

Odselio je u Čaglić i počeo djelovati u novoj sredini. Ostavio je župu od više tisuća duša, a došao na župu od 600 duša. U Čagliću je bio svečano uveden u župničku službu 24. travnja 1903. godine u nazočnosti 10 svećenika. Početkom 1911. godine imenovan je počasnim prisjednikom Nadbiskupskoga duhovnog stola. U Čagliću je djelovao do umirovljenja 1918. godine. Bio je siromašan. Živio je od pčelarenja. Župu je predao upravitelju Ivanku Vlašićku već 1917. godine. Kasnije je djelovao kao tajnik Saveza *Uzajamnost* na Homcu u Sloveniji. Tako je nekako krpao kraj s krajem. Zimu je 1922. godine proveo u Mariji Bistrici i napisao povijest toga marijanskog svetišta. O Uskrsu 1923. opet se vratio na Homec gdje se lijepo slagao s tamošnjim župnikom Antunom Mrkunom. Ondje ga je 28. travnja 1923. godine udarila kap dok je služio misu. Kasnije je bio na bolničkom liječenju, ali je umro 11. lipnja 1923. u bolnici na Studencu kod Ljubljane. Pokopan je 13. lipnja 1923. na groblju Blažene Djevice Marije u Polju.

Bio je čovjek snažne volje, radin i neumoran u svom svećeničkom pozivu, pa je znao oštro reagirati na svećenike koji nisu bili kao on. Volio je rad i red! Ta gorljivost i revnost odiše iz svih njegovih

[59] Kožul, S. 2007., Dio I, str. 700.

[60] Razum, S. *Građa za leksikon svećenika Zagrebačke nadbiskupije,* rukopis

[61] Kožul, S. 2007., Dio I, str. 700.-701.

spisa i javnog djelovanja. Najradije je pisao u *Danici*, kao član radnik književnog društva sv. Jeronima. Bio je rodoljub, svjestan Hrvat, idealist pa je kao takav posljednje godine bio tajnik Saveza *Uzajamnost*. Župnik Antun Mrkun pobrinuo se da mu nad grobom stoji spomenik od kamena na kojemu je napisano: *Ovdje čeka uskrsnuće prečasni gospodin prisjednik duhovnog stola Joso Šafran, umirovljeni župnik čaglićki i hrvatski pučki pisac, rođen 17. veljače 1853. u Čakovcu, umro 11. lipnja 1923. Neka počiva u miru!*[62]

18. Ivanko Vlašićak (1917. - 1931.)

Rodio se 6. prosinca 1879. u Virju. Nakon pučke škole u Virju, srednje školovanje i studij na Bogoslovnom fakultetu završio je u Zagrebu. Za svećenika ga je 20. srpnja 1902. zaredio zagrebački nadbiskup, dr. Juraj Posilović. Prvih deset godina svećeništva bio je kapelanom u župama: Zagorska Sela, Kapela i Voćin. Godine 1911. imenovan je upraviteljem Župe Bučica, a 1917. premješten je u Župu Čaglić, gdje djeluje do 1931. godine. U Buku je župnik od 1931. do 1934., a u Požeškom Brestovcu od 1934. do svoje smrti 13. lipnja 1935. godine. Toga dana vraćao se iz Požege te je ubijen iz puške i pokopan na brestovačkom groblju. Istraga nije dala rezultata jer su ga ubile snage ondašnjeg diktatorskog režima.

Milivoj Kaić, župnik u Brestovcu od 1946. do 1965. godine, zabilježio je u Spomenici te župe na stranicama 60-61: *Na 13.VI.1935. poginuo je Ivanko Vlašićak, župnik iz Brestovca. Ubijen je na putu između Nurkovca i Brestovca kod kuće kojoj je tada bio vlasnik Ivan Milanković. Ubio ga je Nikola Zdjelar, pravoslavac iz Završja, koji je doselio iz Korduna i kupio (dobio nakon agrarne reforme brestovačkog vlastelinstva) imanje u selu Završju. Bio je četnik i po naređenju četnika iz Požege izvršio ubojstvo. Taj je isti 1941. godine otišao u četničke redove, te poslije rata pobjegao u Englesku i dalje u Kanadu. To je istina, pa da ne bude na drugima krivnja – da se zna tko je to učinio.*

Ivica Petrović, župnik u Brestovcu od 1966. godine, govori kako su srpski glavešine u Požegi u više navrata u doba komunizma dopuštali ubojici i četniku Nikoli Zdjelaru da dolazi iz Kanade u požeški kraj iako je bio zločinac i poznati četnik.

Ivanko Vlašićak počeo se baviti pisanjem još kao gimnazijalac, a surađivao je u crkvenim i književnim časopisima. Napisao je povijest Miholjanca-Zdelje te mnogo povijesnih crtica iz prošlosti rodnog Virja. Izdao je, uredio i dosta toga osobno napisao u almanahu hrvatskih svećenika pod naslovom *Vedre duše*. Sam je uredio i izdao ukupno pet knjiga od 1922. do 1926. godine u kojima su objavljeni i njegovi radovi. Mnogo je godina skupljao riječi za svoj Rječnik.[63]

19. Josip Butorac (1931. - 1934.)

Rodio se 14. studenoga 1905. godine u Grabarju, Župa Požeške Sesvete, a odrastao u Djedinoj Rijeci, Župa Ruševo, gdje je živio od 1907. godine. Roditelji su mu Antun i Franjka rođena Svoboda. Pučku školu polazi u Ruševi od 1913. do 1917. godine, a klasičnu gimnaziju u Požegi, Travniku i Zagrebu, gdje je položio ispit zrelosti 1925. godine. Teologiju studira u Zagrebu na Bogoslovnom fakultetu od 1925. do 1929. te 1939./40. godine na Filozofskom fakultetu također u Zagrebu. Za svećenika je zaređen 30. lipnja 1929. godine. Bio je kapelan u Kutini od 1929. do 1931. i župnik u Čagliću od 1931. do 1934. godine. Potom studira povijest u Rimu na papinskom sveučilištu Gregoriani, a stanuje u papinskom Hrvatskom zavodu sv. Jeronima od 1934. do 1936. godine. Te je godine položio licencijat (magisterij) i vratio se u Zagreb. Tu djeluje od 1936. do 1939. godine kao prefekt u Nadbiskupskom dječačkom sjemeništu i katehet na gimnaziji, a istovremeno studira na

[62] Kožul, S. 2007., Dio I, str. 697.-699.

[63] Kožul, S. 1998., str. 146.-152.

Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Arhivar je Nadbiskupske kancelarije od 1939. do 1940., suradnik *Katoličkog lista* od 1939. do 1945. Doktorat je položio 1944. godine obranivši doktorsku radnju pod naslovom *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*. Arhivist je Kaptolskog arhiva pri Državnom arhivu Hrvatske od 1941. do 1965. godine. Bio je bibliotekar metropolitane od 1942. do 1943. godine. Privatni je docent i pomoćni nastavnik na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu od 1944. godine. Od 1966. je umirovljenik, ali nastavlja sa znanstvenim, istraživačkim i izdavačkim radom te djeluje kao duhovnik sestara milosrdnica u Lovrečini Gradu. Bio je u dva mandata po tri godine delegat u Svećeničkom vijeću Zagrebačke nadbiskupije 1968. i 1971. godine. Pisac je brojnih radova, knjiga, suradnik listova i znanstvenih institucija, te je primio i brojna priznanja. Počasni je kanonik Prvostolnog kaptola zagrebačkog od 31. listopada 1989. godine.

Život mu je prožet radom, ali i određenim napetostima i poteškoćama, kadikad i opasnim progonima. Kao kutinskom kapelanu 1930. godine zabranjen mu je rad s križarima, općina mu nije platila vjeroučiteljski podvoz. Protiv njega kao čagličkog župnika tamošnji su žandari podnijeli više lažnih tužbi i napisali karakteristiku: *Butorac je najnepomirljiviji element u celom pakračkom srezu*. Sreski sud Pakrac kaznio je Butorca sa 150 dinara zbog uvrede žandara, a sreski načelnik Pakraca kaznio ga je s 200 dinara globe zbog isticanja papinske zastave i 200 dinara globe zbog neprijavljivanja gostiju (Marica Stanković, voditeljica križarica), a zbog neplaćanja ove nepravedne kazne Općina Čaglić zaplijenila je župniku sijeno.

Učitelj u Čagliću, Srbin Tanasije Oblaković, nije htio nabaviti katoličkoj djeci udžbenik *Kršćanski nauk*, oduzeo im je molitvenike, silio ih da pjevaju pravoslavne crkvene pjesme u pravoslavnoj crkvi. Butorac se zbog toga žalio upravnim državnim vlastima, ali bez koristi. I sreski načelnik i katolički crkveni poglavari smatrali su Butorca običnim svadljivcem (ako se situacija Čaglića i Pakraca gleda i prosuđuje iz Zagreba, opaska Stjepana Kožula). Jedino je pakrački sudac Ilić, sin gospićkog pravoslavnog paroha, uspio prisiliti učitelja Oblakovića da nabavi *Kršćanski nauk* i za katoličku djecu, ali molitvenici nisu nikada vraćeni katoličkoj djeci. Općina Čaglić plaćala je župniku konvertirano (pretvoreno u novac, op.a.) lukno sa zakašnjenjem od 10 mjeseci, pomagala je starokatoličku propagandu protiv Katoličke Crkve, prihvaćala je tužbe protiv Butorca kao protivnika (jugoslavenskog) Sokola i mrzitelja Srba, plijenila je njegova privatna pisma. Starokatolici su napadali Butorca i katoličke vjernike različitim uvredama i podvalama, pa činili i materijalnu štetu. Pravoslavka Jelena Radoslavljević je priznala da je po nalogu žandara špijunirala župnika i davala lažna svjedočanstva. Kad je Antun Korošec (svećenik, političar, op.a.) postao ministar unutrašnjih poslova, žandarski narednik Vujo počinio je samoubojstvo da ne odgovara za svoja nedjela.

Imao je određenih poteškoća i s crkvenim ljudima. Za vrijeme rata ustaške mu vlasti smanjuju plaću i optužuja ga za protudržavnu djelatnost pa nadbiskup Alojzije Stepinac mora posredovati kod ministra Andrije Artukovića da bi mu spasio život. Poslije rata od 1945. do 1965. Đuro Čičković 1954. zabranjuje Butorcu služiti misu u Djedinoj Rijeci a zatim čini samoubojstvo, Branko Vitković i 7 dječaka četiri godine razbijaju prozore Nadbiskupskog arhiva. Stambeni ured radi Butorcu različite neprilike, državne vlasti snizuju plaću. Ljubomir Lisac kleveće Buturca u Beogradu, Josip Bösendorfer u Osijeku, a Josip Vidmar u Zagrebu, nijedna crkvena ustanova neko vrijeme ne da Butorcu stan i hranu. Stoga se i smjestio 1966. godine u Lovrečina Gradu. Tu je umro 5. listopada 1993., a pokopan je 7. listopada 1993. godine u Ruševu.[64]

[64] Kožul, S., 1998., str. 568.-569.

20. Josip Horvat (1937. – 1942.)

Rođen je 1. siječnja 1884. godine u Lopatincu, Svetom Jurju na Bregu od roditelja Franje i Magdalene rođene Medlobi. Nakon pučke škole gimnaziju polazi u Čakovcu, Pečuhu i Dunaföldvaru. Stupio je u franjevački red još 3. kolovoza 1899., primio redovnički odgoj, a teologiju je studirao u franjevačkom samostanu u Baji. Za svećenika ga je 29. lipnja 1907. godine u Kaloči zaredio nadbiskup dr. Julije Varoši, kao člana franjevačke pokrajine sv. Ivana Kapistrana. Kao franjevac djeluje u Subotici i Šimontornju. Godine 1910. prešao je u kler Čanadske biskupije. Služio je kao kapelan u Sakaldorfu, Krašovu, Zichydorfu, Nakodorfu, dok nije 1915. godine postao upravitelj župe u Večedorfu i ondje bio sve do 1919. godine. Kako je u vrijeme rata bila srušena Austro -Ugarska Monarhija, a on je bio na području rumunjske vlasti i nije znao rumunjski jezik, odlučio se vratiti u svoju domovinu, tim više što su vlasti činile veliki pritisak na katoličke svećenike. Krajem 1919. godine došao je u Zagrebačku nadbiskupiju, te je početkom 1920. godine primljen u kler Zagrebačke nadbiskupije. Poslan je za kapelana u Župu Sveti Juraj u Trnju, a zatim za upravitelja Župe Dekanovec, od 5. siječnja 1922. do ožujka 1927. godine. Nakon nevolja sa starokatolicima i odlaska iz svećeništva župnika Vinka Žganeca, proživio je u Dekanovcu mnoge nevolje i neprilike, te se razbolio. Kasnije je upravitelj Župe Maja od 28. siječnja 1928. gdje je krajem 1936. godine umirovljen. Ipak je Horvat 22. ožujka 1937. godine preuzeo upravu Župe Čaglić. Ovdje djeluje do 1. studenoga 1942. godine. Bolovao je na živcima. Pošao je opet u mirovinu i nastanio se u Varaždinu. Ondje je umro 1. ožujka 1943. i pokopan na gradskom groblju. Upravo tada partizani su zapalili župni dvor u Čagliću. *Učinili su to ljudi, koje je pokojni Horvat tako lijepo i srdačno susretao, pa ako ne iz osobne mržnje prema njemu, a ono sigurno iz mržnje prema njegovoj vjeri, koju je on uvijek ljubio*.[65]

21. Franjo Korenić (1942. - 1955.)

Župom Čaglić upravlja iz Pakraca.

22. Tomo Sruk (1955. - 1996.)

Župom Čaglić upravlja iz Lipika.

23. Josip Klarić (1996. - 1998.)

Župom Čaglić upravlja iz Lipika

24. Josip Firšt (1998. - 2002.)

Župom Čaglić upravlja iz Lipika

25. Ivan Bošnjak (2002. - 2011.)

Župom Čaglić upravlja iz Lipika

26. Jozo Zorić (2011.-)

Župom Čaglić upravlja iz Lipika

[65] Kožul, S., 2007., Dio I, str. 164.-165.

Izvori i literatura:

- Arhiv Župe Lipik (AŽL), *Spomenica Župe* Čaglić
- Arhiv župe Bučje, *Spomenica I*
- Nadbiskupski arhiv Zagreb (NAZ), *Kanonske vizitacije (KV):*
- NAZ, KV, 29/I,
- NAZ, KV, 30/II,
- NAZ, KV, 31/III,
- NAZ, KV, 32/IV,
- NAZ, KV, 34/VI,
- NAZ, KV, 34/VI,
- NAZ, KV, 32/IV,
- NAZ, KV, 34/VI,
- NAZ, KV, 34/VI.
- Dević, Antun. 2009. *Župa Davor.* Vlastita naklada Marijan Djukić. Davor.
- Jančula, Julijen. 1980. *Franjevci u Cerniku*. Slavonska Požega.
- Kožul, Stjepan. 1998. *Martirologij Crkve Zagrebačke*: *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*. 2. dopunjeno izdanje. Prometej: Zagrebačka nadbiskupija. Zagreb.
- Kožul, Stjepan. 2000. *Oštećene crkve i crkveni spomenici u Zagrebačkoj nadbiskupiji u Drugom svjetskom ratu i poraću*. Tkalčić 4/2000. Zagreb.
- Kožul, Stjepan. 2007. *Svećenici bjelovarskog kraja, Dio I. Bjelovarski dekanat.* Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić. Zagreb.
- Kožul, Stjepan. 2007. *Svećenici bjelovarskog kraja, Dio II, Cirkvenski dekanat.* Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić. Zagreb.
- Kožul, Stjepan. 2007. *Svećenici bjelovarskog kraja, Dio III,* Čazmanski dekanat. Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić. Zagreb.
- Kožul, Stjepan. 1998. *Terra combusta – Spaljena zemlja.* Zagrebačka nadbiskupija. Zagreb.
- Marković, Mirko. 2002. *Slavonija. Povijest naselja i podrijetlo stanovništva.* Golden marketing. Zagreb.
- Mažuran, Ive. 1988. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU. Osijek.
- Razum, Stjepan. *Građa za leksikon svećenika Zagrebačke nadbiskupije,* rukopis
- Razum, Stjepan. 2010. *Vjeroispovijedi i župničke prisege Zagrebačke nadbiskupije.* Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić. Zagreb.
- Sršan, Stjepan. 1995. *Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733/34.* Povijesni arhiv: Društvo za Hrvatsku povjestnicu. Osijek.
- Šematizam *Zagrebačke nadbiskupije 1881*. 1881. Zagreb.
- Šematizam *Zagrebačke nadbiskupije 1903*.. 1903. Zagreb.
- Šematizam *Zagrebačke nadbiskupije 1915*. 1915. Zagreb.

Kapela svetog Ivana Nepomuka u Pakracu

Mario Barać

Malo je tako vrijednih, lijepih, geografski odlično smještenih, a u isto vrijeme toliko zapuštenih i zanemarenih sakralnih objekta kao što je kapela svetog Ivana Nepomuka u samom središtu Pakraca, na Trgu dr. Ivana Šretera, glavnom pakračkom raskrižju.

Vrijedna zbog svoje starosti i značaja u povijesti, posebno tijekom Domovinskog rata kada je, nakon uništenja i paljenja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, bila jedina crkva u gradu. Geografski odlično pozicionirana jer se nalazi u samom srcu grada, uz državnu cestu D5 te uz jedini pakrački hotel. Zapuštena stoga što je, nakon obnove pakračke župne crkve, služila uglavnom kao zaključano spremište i posljednji put u uporabi bila 2006. godine kada je u njoj bila postavljana izložba *Ususret Uskrsu*. Zanemarena jer, usprkos svim navedenim prednostima, o njoj postoji vrlo malo vjerodostojnih povijesnih zapisa koji bi nas pobliže upoznali s njenom 250 godina starom poviješću.

Kapela sv. Ivana Nepomuka

Dugo se smatralo da je kapela sv. Ivana Nepomuka izgrađena na samom početku 20. stoljeća što je djelomično točno jer je u to vrijeme izgrađena u obliku u kojoj postoji i danas. No postoje zapisi da je na njenom mjestu kapela postojala još u 18. stoljeću.

Kanonske vizitacije – ključni trag postojanja

Rudolf Horvat u knjizi *Slavonija I i II* [1] objavio je izvješće Ivana Josipovića, zagrebačkog kanonika i opata, koji je kao arhiđakon slavonski obavljao kanonske vizitacije i o zatečenom izvještavao tadašnjeg biskupa Josipa Galjufa.

Za našu temu, kapelu sv. Ivana Nepomuka, važne su dvije kanonske vizitacije. Kanonik Josipović Pakrac je najprije posjetio u srpnju 1780. godine. U toj kanonskoj vizitaciji biskupovoj detaljno se izvješćuje o pakračkoj župnoj crkvi (koja je prema njegovu izvješću izgrađena 1763. godine), župnom dvoru, ali i o tadašnjem pakračkom župniku.

Pakrački je župnik Petar Modrušan. Ima 32 godine, a prije sedam godina (dakle 1773. godine opa.) *zaredio ga je sadašnji biskup Josip Galjuf. Biskup je Modrušana kao mladomisnika poslao u Pakrac za kapelana na prijedlog grofa Antuna. Iza smrti prijašnjeg župnika, koji se također zvao Petar Modrušan, imenovan je Petar Modrušan g. 1777. za župnika u Pakracu na prijedlog grofa Antuna Jankovića, kolatora*[2] *pakračke župe. Modrušan nosi propisano odijelo, na glavi ima tonzuru*[3] *i posjeduje potrebite crkvene knjige. On uredno vodi matice krštenih, vjenčanih i mrtvih, te uopće savjesno vrši svoju službu.*[4]

---

[1] Horvat, R., 1994.

[2] oblik nasljednika

[3] običaj brijanja kose na tjemenu uveden za sve redovnike, ukinut 1972.

[4] Horvat, R.,1994., str. 107.

U nastavku se spominje da župniku Modrušanu pomažu tri kapelana: Grgur Božić, Juraj Matejčić i Adam Baričević. Kanonik Josipović biskupa izvješćuje i o poreznim davanjima iz toga vremena, kao i o školstvu, popisu naselja koja čine župu, ali i općim statističkim podatcima vezanim uz župu Pakrac, poput broja kuća (306), bračnih parova (637) i duša (3227). Iako se detaljno opisuje župa Pakrac, nigdje se ne navodi postojanje crkve sv. Ivana Nepomuka.[5]

Sljedeća važna kanonska vizitacija uslijedila je nakon tri godine, a Horvat u svojoj knjizi piše: *Kad je isti kanonik Josipović 13. lipnja 1783. ponovno došao na kanonski pohod u Pakrac, našao je ovdje novu kapelicu sv. Ivana Nepomuka. Josipović izvješćuje da je ta kapelica građena od solidnog materijala kod mosta na rijeci Pakri. kapelica je 3 hvata duga, a 2 hvata široka* (op.a. cca. 5,7x3,8 m); *nadsvođena je i pokrita drvenim daščicama, a nema poda niti tornja. Zvono od 30 funti* (op.a. cca. 16,8 kg) *smješteno je na pročelju kapelice. Kapelica ima i vrata koja se dobro zatvaraju. Nad zidanim oltarom nalazi se slika sv. Ivana Nepomuka, koja je slikana na platnu i pričvršćena na zid. Kapelica je građena legatom*[6] *od 200 forinti, te prinosom župnika i vjernika.*[7]

Iz ovih kanonskih vizitacija kanonika Ivana Josipovića, a zahvaljujući zapisu Rudolfa Horvata, možemo zaključiti da je kapelica sv. Ivana Nepomuka u Pakracu izgrađena u razdoblju između 1780. i 1783. godine.

Prvo spominjanje 1757. godine

No na prvo spominjanje kapelice sv. Ivana Nepomuka nailazimo još ranije, točnije 1757. godine, također u kanonskoj vizitaciji. Tadašnji zagrebački biskup Franjo Thauszy određuje kanonika i opata Ivana Krstitelja Paxya da obavi kanonsku vizitaciju pakračke župe i područnih kapela o čemu kasnije biskupu podnosi opširano izvješće pisano na latinskom. Tu između ostalog piše: *Na mostu, koji u Pakracu vodi preko rijeke Pakre, nalazi se 'oratorijum' (bogomolja) sv. Ivana Nepomuka. To je svojedobno podigao zapovjednik Koharove pukovnije, a uzdržavaju ga pakračke katolici, koji štuju sv. Ivana Nepomuka. Kod oratorija gori svake subote ulje u svjetiljci.*[8]

Bakrorez

Vremensko, ali i geografsko pozicioniranje i lociranje kretanja spomenute Koharove pukovnije olakšava nam knjiga *Krhotine povijesti Pakraca* autorice Vijolete Herman Kaurić: *Međutim, u literaturi o Pakracu izričito je navedeno kako se naredbom Marije Terezije iz 1750. god. vojarna iz starog grada preseljava u 'novu kasarnu u Prekopakri'.*

Budući da se Z. Mavar poziva na bilješke Ive Gebera koje ja nisam vidjela niti mi je bio dostupan originalan spis, možda se može pretpostaviti kako uistinu takav podatak postoji. U tom slučaju vojarna je vjerojatno bila preseljena u Trenkov dvor, jer u selu Prekopakra nema zgrade koja bi mogla odgovarati toj svrsi…

[5] Horvat, R., 1994., str. 107.-110.

[6] odredba kojom oporučitelj ostavlja nekoj osobi, na teret svog nasljednika, određenu stvar ili pravo iz ostavštine

[7] Horvat, R., 1994., str. 110.

[8] Horvat, R., 1994., str. 255.

…Sljedeća vijest o postojanju vojarne u Pakracu jest izvješće zapovjednika dragunske pukovnije, grofa Koharyja o stanju vojarni na području Požeške županije, sastavljen 10. ožujka 1756. godine. Vojarna je zatečena u dobrom stanju budući da je potpuno obnovljena protekle jeseni. Sve potrebne namirnice dobre kvalitete nabavljane su u Pakracu po niskim cijenama.[9]

Oratorij u funkciji vojne kapelice

Treba svakako u obzir uzeti ove vrijedne informacije, prije svega jer je i danas crkva sv. Ivana Nepomuka u neposrednoj blizini Trenkovog dvora. U nekim dokumentima navodi se da je svojevremeno u blizini, točnije iza tog objekta bilo i groblje. Obzirom da čvrstih dokaza nemamo, iz svega ovoga možemo pretpostaviti da je preseljenjem Koharove pukovnije u Trenkov dvor izgrađen i spomenuti oratorijum sv. Ivana Nepomuka i to za potrebe vojnog vjerskog objekta - vojne kapelice. Iz svega ovoga možemo pretpostaviti da je oratorijum izgrađen u vremenu između 1750. i 1756. godine.

Kod izvođenja zaključka ostaje nejasno zašto kanonik Ivan Josipović pri svojoj prvoj kanonskoj vizitaciji 1780. nije evidentirao kapelicu sv. Ivana Nepomuka nego je, kada je 13. lipnja 1783. ponovno došao na kanonski pohod u Pakrac, napisao kako je *našao ovdje 'novu' kapelicu sv. Ivana Nepomuka*? I ovdje moguće odgovore moramo tražimo pretpostavljajući. Važno je znati da se spomenuta Koharova pukovnija u Pakracu zadržala do 1760. godine nakon čega se spominje njeno razmještanje po Požeškoj županiji (Kutjevo). Pretpostavljamo da se odlaskom vojske iz Trenkovog dvora u Pakracu sve manje koristio i oratorijum (vojna kapelica) sv. Ivana Nepomuka. On je možda postao ponovno aktualan nakon prve kanonske vizitacije kanonika Josipovića 1780. godine, a do njegovog sljedećeg posjeta Pakracu 1783. vjerojatno je i obnovljen kao kapelica pa ju zato kanonik Josipović označava kao *novu*.

S ovim pretpostavkama složio se i Siniša Njegovan Stárek, odličan poznavatelj povijesti ovog kraja, koji je ponudio zanimljivo razmišljanje o tome zašto je oratorijum bio posvećen upravo Ivanu Nepomuku, češkom svecu. Naime Česi su Prekopakru organizirano počeli naseljavati tek kasnije, u 19. stoljeću, ali su prema njegovim, češkim izvorima, Česi u ovaj kraj dolazili i puno ranije i to kao vojnici. Stárek ističe kako je važno znati na koji način su se vojskom popunjavala bojišta monarhije. Prema njegovim tvrdnjama i informacijama češki, šleski i moravski pukovi bili su raspoređivani na južne granice bojišta monarhije što znači da su te vojne postrojbe bile stacionirane i na ovom našem području što potkrjepljuje našu pretpostavku da su oratorijum, odnosno vojnu kapelicu, posvetili svecu koji je zaštitnik Češke. Stárek se također složio da je vjerojatno preseljenjem vojske u drugi plan pao i oratorijum sv. Ivana Nepomuka za koji Stárek vjeruje da se kasnije koristio i kao bolnička kapela, obzirom da je Trenkov dvorac iz vojarne prenamijenjen u bolnicu.

Važnost prijevoda kanonskih vizitacija

Precizniji odgovor na brojna pitanja vezana uz temu kapelice sv. Ivana Nepomuka u Pakracu moguće da će nam dati inicijativa našeg Povijesnog društva. Želja je da se naprave prijevodi s latinskog svih kanonskih vizitacija za pakračku župu koje se čuvaju u Nadbiskupskom arhivu u Zagrebu. To bi za ovaj kraj bio vrlo vrijedan povijesni dokument, a sigurno da bi nam pomogao i oko utvrđivanja činjenica vezanih uz kapelicu sv. Ivana Nepomuka.

Također, istražujući o ovoj temi, došli smo do neslužbenih informacije da postoje rukopisi spomenutog župnika Petra Modrušana u kojima je vjerojatno opsežnije evidentirao crkvenu

[9] Herman Kaurić, V., 2004., str. 137.

imovinu i stanje sakralnih objekata na području župe. Nažalost, nismo uspjeli doznati gdje su ti rukopisi i postoje li oni danas uopće.

Ako postoje, zasigurno bi nam dali više konkretnih odgovora i podataka o točnom vremenu gradnje, kao i o mogućim graditeljima tadašnjeg oratorijuma - kapelice sv. Ivana Nepomuka.

Razglednica 1908.

Obnova i dogradnja početkom 20. stoljeća

Crkva sv. Ivana Nepomuka u današnjem obliku postoji od početka 20. stoljeća. Ipak, iako je povijest Pakraca iz tog doba temeljito istražena i zapisana u nekoliko vrijednih povijesnih knjiga, zanimljivo je i u isto vrijeme neobično da nikakvih službenih informacija i zapisa nismo pronašli vezano uz obnovu kapelice, odnosno izgradnju današnje crkve sv. Ivana Napomuka s početka 20. stoljeća.

U tom siromaštvu, podatak koji potvrđuje našu tezu s početka ovog članka kako je ova crkva nepravedno zanemarena, ipak smo uspjeli okvirno utvrditi godinu izgradnje nove crkve. I to zahvaljujući fotografijama. Konkretnije, zasluge pripadaju Ivi Geberu, učitelju i profesoru tehničke kulture i velikom zaljubljeniku u povijest. Fotografije, zapise i druge dokumente skupio je i kronološki složio u četirima albumima koje danas nazivamo Albumi Ive Gebera. Albume je darovao profesoru Slavku Krejčiju, nakon čije smrti ih je njegova supruga darovala Muzeju grada Pakraca. Spomenuti albumi su digitalizirani i moguće ih je pregledati na stranici www.digi-pakrac.com.

Razglednica Pakraca iz 1899. godine

Prva fotografija, ključna u utvrđivanju vremena obnove kapelice, odnosno izgradnje nove, veće crkve panoramski je snimak – razglednica grada, snimljen s Kalvarije, s pozicije u blizini Tri Križa. U desnoj strani razglednice jasno se vidi hotel Pakrac, a odmah do njega, lijevo, vidimo malu građevinu koja odgovara opisu iz gore spomenutih kanonskih vizitacija. Uz dva potpisa, na razglednici je upisano 24.8.99. Opravdano pretpostavljamo da se radi o 1899. godini.

Druga važna fotografija također je razglednica objavljena u već spomenutoj knjizi *Krhotine povijesti Pakraca*.[10] U potpisu stoji: *Slika 38: - Kapela sv. Ivana Nepomuka. U sredini je hotel Pakrac (razglednica iz 1902. god.)*. Usporedimo li ove dvije fotografije, jasno je da je u spomenutom periodu *niknula* veća građevina, a dokaz gradnje je i jasno vidljiva i uočljiva skela postavljena oko crkvenog tornja.

Razglednica iz 1902. godine

[10] Herman Kaurić, V., 2004., str. 176.

Također, važne podatke o izgradnji današnje crkve pronalazimo i u njenoj unutrašnjosti. Na jednom od 5 postojećih vitraja, u donjem desnom kutu jasno se vidi natpis: *BUDAPEST 1902.*

Natpis na vitraju

Na oltaru pronalazimo dvije pločice s različitim natpisima. Na kamenom postolju na kojem je postavljen kip sv. Ivana Nepomuka piše:

Ferdinand Stuflesser
BILDHAUER
ST. ULRICH
GRODEN TIROL

Ovdje ne nalazimo nikakvu godinu, ali na donjem desnom dijelu oltara je pločica na kojoj piše:

DAROVALI FRANJO i TEREZIJA MIHOKOVIĆ
ZAGREB 1903.

Iz svega ovoga možemo zaključiti da je stara, manja kapelica u toj formi postojala najmanje do 1899. godine dok je obnova i izgradnja veće crkve, izgrađene sa stilskim odlikama historicizma u neogotičkom stilu, bila pri kraju 1902., a završena vjerojatno 1903. godine.

Velika poplava 1895. godine

Imajući na umu da je sveti Ivan Nepomuk zaštitnik od poplava i zaštitnik graditelja mostova, nameće se još jedna pretpostavka koja nam se čini realnom i koja nam možda otkriva motive zašto su se Pakračani početkom 20. stoljeća odlučili na izgradnju veće kapele nedaleko mosta preko rijeke Pakre.

Naime, prema zapisima u *Krhotinama povijesti Pakraca*, prirodna nepogoda prisilila je građane na gradnju boljeg mosta i prilaza vlastitom naselju:

Nabujala Pakra porušila je u ljeto 1895. god. drvene mostove kod Picka (danas mali most) i Španćićeva mlina te potpuno začepila otvore velikog mosta. Tom je prigodom bujica porušila nekoliko kuća i gospodarskih zgrada uz Pakru, a cijeli Pakrac bio je poplavljen pet dana. Voda se povukla tek nakon što se urušio veliki most u središtu grada, smatran starim turskim mostom. Na njegovu je mjestu 1897. god. izgrađen novi veliki željezni most na Pakri o državnom trošku, dok je drvene mostove o svom trošku popravila općina Pakrac. Veliki most služi svrsi do 1971. god. kada je zamijenjen današnjim širim betonskim mostom.[11]

Iz svega ovoga je očito kako je ovo bila velika i netipična elementarna nepogoda koja je pogodila Pakrac i vjerojatno je poplava na njih ostavila snažan dojam. Moguće je stoga da su, u čast gradnji novog mosta, ali i s ciljem zaziva sv. Ivana Nepomuka – zaštitnika od poplava, odlučili njemu u posvetu izgraditi kapelu koja je od mosta udaljena svega tridesetak koraka.

Kada govorimo o sv. Ivanu Nepomuku, zaštitniku od poplava, treba spomenuti još jednu indikativnu podudarnost. Svi još dobro pamtimo nezapamćene poplave koje su Pakrac i Lipik pogodile 2014. godine kada se Pakra ponovno izlila iz korita. Ova poplava zadesila nas je u noći s 15. na 16. svibnja, a spomendan sv. Ivana Nepomuka je upravo 16. svibnja.

Graditelji, češki majstori - doseljenici

Neke odgovore oko pitanja vezanih uz obnovu kapele sv. Ivana Nepomuka s početka 20. stoljeća pronalazimo i u knjigama *Česi u Pakracu*, *Prekopakri i Lipiku* (2008. godina) i *Graditelji, glumci i sokoli* (2012.), autora Siniše Njegovana Stáreka.

[11] Herman Kaurić, V., 2004., str. 300.

U spomenutim knjigama autor podrobno i temeljito pojašnjava tadašnje gospodarsko – društveno – političke prilike u vrijeme naseljavanja Čeha, ali i podatke o zanimanjima doseljenog stanovništva što je vrlo važno poznavati ako se želi bolje razumjeti naša tema.

U naselje Prekopakru češki doseljenici dolazili su u većim grupama. Preko 60% muških doseljenika imalo je obrtnička zanimanja, ostalo su bili zemljoradnici. U trgovište Pakrac uglavnom su doseljavale osobe sa znanjima zanatskim ili službeničkim. U većini slučajeva to su bila građevinska zanimanja…[12]

Procesija na ispred Kapele

Najčešća zanimanja među zanatlijama su zanati građevinske struke. Nisu oni slučajno izabrali Pakrac i njegovu najbližu okolinu. U to vrijeme Pakrac je živahno trgovište sa svim gradskim obilježjima i sjedište je podžupanije. Sjedište je srpske pravoslavne episkopije, u njemu je župna katolička crkva, a počinju se graditi županijska bolnica i nešto kasnije umobolnica. U Lipiku počinje izgradnja glavnih lječilišnih i kupališnih objekata, ali i vila za bogate veleposjednike. Grade se i objekti i vile za liječenje državnih službenika iz Beograda. Stoga nije ni čudo što je iz Češke u Pakrac i najbližu okolicu doselilo preko 60 osoba koje imaju zidarska, tesarska, klesarska i stolarska znanja. Pakrac je oskudijevao s takvim profilom zanatlija.[13]

Starek ističe kako su ubrzo češki doseljenici osnivali vlastite građevinske tvrtke i krenuli s izgradnjom nekih od važnijih objekata u Pakracu. Pišući o svom pradjedu Františeku Stareku, Siniša Njegovan je zapisao: *Zajedno s graditeljima iz Pakraca: Štefanom Golubićem, Františekom Vacekom i šogorom Antoninom Bartom iz Prekopakre, grade obiteljske kuće, mostove, crkve u Ploštinama, Siraču i Matucama, dograđuju hotel Pakrac, vilu Savić u Lipiku te umobolnicu u Pakracu...*[14]

Upravo zbog toga, a naglašavajući iskustva gradnje manjih crkava, Starek je uvjeren kako su početkom 20. stoljeća upravo ti češki majstori, poduzetnici i zidari gradili crkvu sv. Ivana Nepomuka u formi kakva postoji i danas. Svoju tezu potkrijepio je i prilikom obilaska kapele kada je vidio motive oslikavanja zidova rekavši kako je uvjeren da ih je oslikao još jedan češki majstor – doseljenik, Vojtěch Vojta Štantejský, poznati umjetnik, slikar, ali i soboslikar iz tog vremena.

Zaštićeno kulturno dobro

Da je ova kapela vrlo važan dio pakračke povijesti dokazuje i to što je pronalazimo i na najstarijem slikovnom prikazu Pakraca, na matrici za bakrorez s početka 19. stoljeća gdje je prikazana bez zvonika.

Također, nalazi se u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske.[15] Uvedena je na adresi: Pakrac, Trg dr. Ivana Šretera 007, izgrađena na katastarskoj čestici 870, u katastarskoj općini Pakrac, a upisana u broj registra: Z-1972.

[12] Starek, S. Nj., 2008., str. 32.

[13] Starek, S. Nj., 2008., str. 65.

[14] Starek, S. Nj., 2008., str. 179.

[15] Izvod iz registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 2/2005. – Lista zaštićenih kulturnih dobara

Veliku važnost imala je tijekom Domovinskog rata, točnije nakon uništenja i paljenja župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije. U kapeli sv. Ivana Nepomuka održana su brojna vjenčanja. Jedno, održano 28. svibnja 1994. godine, zabilježeno je i u videozapisu. U njemu je vidljivo da je unutrašnjost crkve u stanju u kakvom je i danas, izuzev što tada nije imala uvedenu struju niti je iznutra bila osvijetljena, a vitraji su bili oštećeni i neobnovljeni.

Unutrašnjost kapele u vrijeme vjenčanja 1994. godine

Vanjska obnova 2002. godine

Zahvaljujući Izvještaju o izvršenim radovima na sanaciji rekonstrukcije kapele sv. Ivana Nepomuka u Pakracu koji je 9. svibnja 2002. godine Konzervatorskom odjelu u Požegi uputila Danela Vujanić, viša stručna savjetnica - konzervatorica za nepokretna kulturna dobra koja je obavljala konzervatorski nadzor svih radova, doznajemo više o vanjskoj obnovi crkve.

Predmet radova na sanaciji i rekonstrukciji kapele bio je vanjski dio građevine: krovište i pokrov, fasada, stolarija, limarija. U interijeru je rađena samo elektroinstalacija. Projekt sanacije izradio je 'DAING' d.o.o. Daruvar u listopadu 2001., Konzervatorski odjel u Požegi izdao je 22. listopada 2002. godine prethodno odobrenje za izvođenje navedenih radova u skladu s navedenim projektom. Investitor radova je u potpunosti bilo Ministarstvo kulture, izvođač radova 'ING-GRAD' d.o.o. specijalni radovi u graditeljstvu iz Zagreba, nadzor u ime izvođača vršili su Dragica Barišić d.i.g. i Trsek Brosig d.i.g. iz 'ING-GRAD', a investitorski nadzor vršila je Dragica Knežević d.i.a. iz 'DAING' d.o.o.

Dana 5. veljače 2002. godine započeli su radovi na sanaciji i rekonstrukciji kapele sv. Ivana Nepomuka u Pakracu. Nakon postave skele, radovi su započeli demontažom križa s krova tornja. Oba križa zajedno s limenim sferama, onaj na tornju i onaj na apsidi, demontirani su, očišćeni, obojani izvornom bojom za kovano željezo i nakon izvedbe pokrova vraćeni na ista mjesta. Oštećeni limeni sferni dijelovi su zamijenjeni novim bakrenim limom identičnog oblika i veličine.

Kapela poslije ratnih razaranja

Stari pokrov utorenim crijepom je uklonjen. Drvena građa krovišta zvonika je potpuno zamijenjena novom, a i ostala građa je većinom zamijenjena (nakon otkrivanja krovišta zaključeno je da je puno više građe oštećeno od onog što je predviđeno troškovnikom). Konstrukcija novog krovišta tornja, lađe i apside je izrađena u potpunosti kao i stara. Za pokrov lađe izabran je biber crijep 'Creaton – klasik', a pokrov zvonika i apside izveden je bakrenim limom kao i ostala limarija.

Na krovište lađe postavljen je bakreni ležeći žlijeb s dvama vertikalnim žljebovima u uglovima kod apside. Kapela prije nije imala žljebove, ali je zbog veće kvalitete i trajnosti odlučeno postaviti ležeće žljebove koji ne pokrivaju ukrasni krovni vijenac. Na apsidu nije postavljen žlijeb jer se spoj pokrova limom i ležeći žlijeb ne mogu dobro izvesti, a viseći žlijeb je neprihvatljiv zbog dekorativnog krovnog vijenca. Oko apside je izveden betonski rigol za skupljanje vode, koja se zajedno s vodom iz vertikalnih žljebova odvodi u postojeće kanalizacijsko okno.

Postojeća stolarija je demontirana. Ulazna vrata su popravljena i obojana uljanom mat bojom u smeđem tonu kao i ostala stolarija, a ukrasne željezne rešetke obojane su bojom kao i križevi. Lim iza ukrasnih rešetaka zamijenjen je staklom da bi unutrašnjost dobila više svjetla i da bi se omogućio pogled u interijer. Drvene fiksne žaluzine bile su dotrajale pa su napravljene iste takve i obojane bojom u smeđem tonu. Drveni okviri za vitraje također su obojani istom bojom.

Limena slika u niši iznad ulaza je demontirana. Kada za to bude sredstava, restaurirat će se i montirati. Sada je niša samo obojana u bojama fasade.

Teško oštećene fasadne opeke izvađene su i na njihovo mjesto postavljen je crijep rezan na istu dimenziju. Crijep po boji i teksturi najbolje odgovara izgledu postojeće fasadne opeke. Dijelovi fasade s fasadnom opekom kasnije su oprani i očišćeni te zaštićeni zaštitnim bezbojnim lakom.

Profilacije u žbuci rađene su s pomoću šablona izrađenih prema postojećim profilacijama. Dvije vrste ukrasa na krovnom vijencu, 'konzolice' i 'kapljice', izrađene su u radionici majstora Mastena u Daruvaru. Ukrasi su izrađeni pomoću kalupa izrađenih prema odljevima postojećih ukrasa. Elementi su izrađeni od iste žbuke kao i ostale profilacije ('Samoborka' VC 20L). Gotovi elementi lijepljeni su i utiplani u profilacije krovnog vijenca. Svi žbukani dijelovi pročelja bojani su prema uzorku stare žbuke – svijetlo oker.

U unutrašnjosti crkve postavljena je nova elektroinstalacija,a zidne svjetiljke i viseći luster bit će uskoro montirani. Postojeći luster – uljanica vrlo je vrijedni luster od srebra i njegova restauracija bila bi vrlo skupa pa će za sada biti pospremljen u crkvi, a na njegovo mjesto postavljen je novi, viseći luster. Bit će postavljeni i vanjski reflektori za noćno vanjsko osvjetljavanje crkve. Ugrađena je i instalacija gromobrana (opa. ovdje napominjem da prilikom uređenja i obnove kapele 2015. godine spomenuta uljanica nije pronađena u unutrašnjosti kapele).

Dana 18. srpnja 2002. godine skinuta je skela, radovi su službeno završeni 31. srpnja 2002., a 13. kolovoza 2002. godine izvršena je primopredaja.

Izvođač radova 'ING-GRAD' d.o.o iz Zagreba i njihovi suradnici vrlo su dobro i precizno izveli sve ugovorene radove na kapeli sv. Ivana Nepomuka i ovom prilikom napominjem da su izvođači za svaku pohvalu. Šteta što nije bilo sredstava za sanaciju i rekonstrukciju interijera koji je teško oštećen, a bio je vrlo dekorativan i bogato ukrašen, zaključeno je u Izvještaju.

Potrebna i obnova ograde

Danela Vujanić također navodi i važnost obnove ograde koja je ranije bila postavljena oko crkve.

Na povijesnim fotografijama s početka 20. stoljeća vidljivo je da je uokolo kapele bila postavljena ograda visine oko 1 m koja se sastojala od jednostavnih drvenih (ili možda betonskih) stupaca na razmaku od 2,5 m između kojih su bile drvene letvice ('tarabice'). Na jugozapadnom dijelu, lijevo oko 3 m, pokraj kapele još postoje tri ostatka stupaca ograde odrezane u ravnini tla. Ostatci su drveni s malo betona. U ono vrijeme je cesta, uz koju je kapela izgrađena, bila puno uža, a ograda se nalazila i ispred kapele, negdje u ravnini građevinskog pravca zgrade hotela.

U današnje vrijeme ova cesta je znatno proširena, neposredno ispred kapele je pločnik, te je nemoguće vratiti ogradu u gabaritima i izgledu kakav je bio nekada. Kolni prilaz hotelu nalazi se lijevo od kapele. Kada bi se postavila ograda izgleda kao nekada, relativno visoka i netransparentna, znatno bi se smanjila preglednost iz vozila na izlaz na glavnu, državnu cestu koja je vrlo prometna.

Zbog tih razloga predlaže se ograda od stupića visine 80 cm povezanih lancem. Ogradu postaviti na 1,5 m odmaknutu od kapele.

Limeni reljef sa pročelja Kapele

Ovakva niska i transparentna ograda neće smetati kolnom prometu za prilaz hotelu, bit će lakša za održavanje (nije ju potrebno bojati dugi niz godina), uređenje okoliša odnosno košnja trave bit će jednostavnija, a sasvim dobro će označavati područje kapele sv. Ivana Nepomuka.

Ograda se sastoji od 25 komada stupića povezanih lancem (kom. 24). Predlažu se stupići visine 80 cm od aluminijskog odljeva zaštićeni brončanom bojom.

Stupiće je zbog čvrstoće najbolje montirati na željezne cijevi umetnute u betonske temelje. Stupići se učvršćuju vijcima i tiplama za betonsku podlogu.

Krajem 2015. uređen je okoliš oko crkve i ispred nje su postavljena rasvjetna tijela, a krajem 2016. kod ulaza u crkvu postavljena informativna, turistička tabla s osnovnim informacijama o crkvi napisanim na hrvatskom i engleskom jeziku.

Oltar

O nebrizi spram crkve sv. Ivana Nepomuka u Pakracu pisala je i Jelena Hihlik u kolumni *Zaboravljena kapelica na raskršću*[16]:

…U samoj unutrašnjosti ističe se i drveni retabl oltara s kojeg iščitavamo kako je izrađen u Tirolu u majstorskoj radionici Ferdinand Stuflesser. Zanimljivo je da ova radionica postoji i danas te je vodi peta generacija obitelji. Slike umetnute u drveni retabl oltara (vertikalni dio iznad mense) radovi su slikara Spire Milanesea koji je radio i djelovao u Zagrebu od 1880. do 1906. godine.

Svod

Zidovi i križno-rebrasti svodovi ukrašeni su različitim motivima od kojih se svakako ističe svod u samom svetištu koji je dodatno naglašen bojama hrvatske trobojnice. Mali drveni kor stoji na kovanim željeznim nosačima i tako upotpunjuje dojam skladne i zaokružene cjeline unutrašnjosti. Nažalost, nije nam poznat graditelj crkve, ali moguće je da se radi o Stjepanu Golubiću koji je na prijelazu stoljeća sagradio većinu najvrjednijih pakračkih građevina.

Kapelica se uvijek doživljavala kao kapela sela Prekopakre, što ustvari i jest jer je tako i smještena preko rijeke Pakre.

[16] www.pakrackilist.hr, siječanj 2015.

O vitrajima i donatorima

Vitraji su svakako jedna od posebnosti crkve sv. Ivan Nepomuka. U crkvi ih je 5, a ispod njih četiriju su i imena njihovih donatora.

Vitraj dar Stjepana Golubića

Jedna od najznačajnijih osoba za rast i razvoj grada Pakraca krajem 19. i početkom 20. stoljeća graditelj je Stjepan Golubić (Stefan Golubicz). Iako nije bio Pakračanin rođenjem (rođen 1860.), svojim izuzetnim graditeljskim opusom nepovratno je obilježio ovaj grad i stavio ga uz bok većim gradovima koji se mogu podičiti vrijednim graditeljskim nasljeđem koje i danas predstavlja jedan od najvrjednijih dijelova baštine ovog prostora.

Vitraj dar Stjepana Golubića

Još uvijek ne znamo gdje se točno rodio, ali u *Statusu animarumu* (Popisu duša) pakračke župe stoji da je došao iz Nagyatada. Prema pričanju njegova sina Ota Golubića (koji će kasnije naslijediti očev posao) školovao se prvo u Grazu, a zatim odlazi u Budimpeštu gdje radi kao ortak nekog poznatog arhitekta. Godine 1885., u dobi od 25 godina, dolazi u Lipik kako bi gradio zgrade lječilišta i više se ne vraća u Peštu. Ostatak života proveo je u Pakracu i svojim djelom izmijenio lice grada u idućih četrdesetak godina. Prema sjećanjima njegovog sina Ota Golubića, Stjepan je bio pravi entuzijast i prepun elana za rad te se prihvatio posla i sagradio neke od najljepših građevina u Pakracu. Nosio je naslov majstora graditelja koji mu je omogućavao samostalno vođenje građevnog obrta. Golubić je bio i vlasnik ciglane Filipovcu, a pored obiteljske kuće imao je i vlastiti pogon za izradu fasadnih dekoracija.

S obzirom na manjak dokumentacije (stradala u Drugom svjetskom ratu) teško je napraviti cjeloviti pregled svega onoga što je projektirao i sagradio.

Dosada smo došli do saznanja kako je bio vrlo produktivan te je u relativno kratkom razdoblju sagradio ili radio na impresivnom nizu reprezentativnih objekata:

- u nekada glavnoj trgovačkoj ulici, današnjoj Ulici hrvatskih velikana, sagradio je kuće na brojevima 10, 11 i 12,
- u Bolničkoj ulici kuće na brojevima 1 i 11,
- na Trgu dr. Franje Tuđmana kuću koja je nekada stajala na broju 1 (na mjestu današnje zgrade PBZ-a), kuću Kohn,
- na Trgu bana Jelačića kuće na broju 5 i nekadašnju zgradu parohijskog doma na broju 17,
- na današnjem Trgu 76. bataljuna sagradio je kuću Grgurić,
- u Ulici braće Radića 1 kuću Filipović,
- u Ulici kralja Tomislava gradi obiteljsku kuću na broju 7 i 5,
- poznato nam je da je izveo graditeljske i zidarske radove na obnovi crkve sv. Trojice (1893.-1896), a gradio je i crkvu u Siraču.

Golubić svoje najvažnije i najreprezentativnije građevine gradi početkom 20. stoljeća, najprije u stilu historicizma, ali vrlo brzo prihvaća, za tadašnje prilike, moderni europski stil – secesiju. Već 1906. gradi svoju najmonumentalniju građevinu, tzv. Kuću Grgurić, na koju uz zadržavanje nekih odlika historicizma unosi i elemente secesije. Na ukrašavanju zgrada je s Golubićem usko surađivao i Ante Štaferhofer, inače đak poznate Obrtničke škole iz Zagreba.

Zahvaljujući Stjepanu Golubiću Pakrac se danas može podičiti jednim od najznačajnijih graditeljskih opusa s kraja 19. i početka 20.stoljeća. Umro je 1923. godine i pokopan na groblju u Pakracu zajedno sa svojom obitelji.[17]

Vitraj sv. Josipa radnika – dar dr. Josipa Pazmana

Mons. dr. Josip Pazman jedna je od najvećih povijesnih ličnosti Pakraca i o njegovom životu i djelovanju postoje brojni zapisi, pa ćemo zato u ovom dijelu navesti samo neke, osnovne značajke po kojima je ostao upamćen.

Vitraj sv. Josipa radnika

Ovaj poznati hrvatski svećenik, teolog, filozof, sveučilišni profesor i političar, kanonist, poznavatelj i prevoditelj kanonskog prava rođen je 18. veljače 1863. u Pakracu gdje je išao u pučku školu. Gimnaziju je pohađao u Požegi, a zadnje razrede gimnazije završio je u Nadbiskupskom sjemeništu. Nakon što je maturirao otišao je u Rim na kolegij Germanico-Hungaricum pri papinskom sveučilištu Gregoriani. Ondje je odslušao filozofiju i teologiju. Prvu je doktorirao 1887., a drugu 1890. godine, nakon toga diplomirao je i crkveno pravo. Nakon završetka studija iste 1890. vratio se u Hrvatsku. Ondje je u Zagrebu predavao na Nadbiskupskom liceju, a sljedeće godine postao je nadstojnikom klerika u Nadbiskupskom sjemeništu. Vladinom odlukom 1892. povjerenikom je za nižu realku. Pazmanov kvalitetan rad privukao je pozornost crkvenih vlasti pa ga je zagrebački nadbiskup Juraj Posilović 1899. imenovao prosynodalnim eksaminatorom kod ispita za kuratni kler. Drugu polovicu ovog desetljeća bio je urednikom *Glasnika sv. Josipa*.

1900. opet je u Rimu gdje je postao ravnateljem Zavoda sv. Jeronima, a papa ga je dekretom imenovao počasnim kanonikom i prepoštom ilirskog kaptola te upraviteljem gostinjca Svetojeronimskog zavoda. Godine 1904. preuzeo je uređivanje *Katoličkog lista*, a 1905. osnovao je Hrvatsko katoličko tiskovno društvo na dionice. 1910. izabran je u Hrvatski sabor kao zastupnik kotara Nova Gradiška, kao zastupnik frankovačke Stranke prava. Nakon Prvog svjetskog rata uređivao je list *Bogoslovska smotra*, no zbog poratnih neprilika izašla su samo 2 broja i potom prestala izlaziti. Policija mu je 25. ožujka 1919. ušla u stan i uhitila ga bez ikakve pravne podloge. U zatvoru je boravio do kraja veljače 1920. godine. Ondje je boravio sa Stjepanom Radićem i inim hrvatskim političarima. Ostao je bez posla na sveučilištu jer su ga umirovili još te iste 1919. godine zbog njegovih političkih gledišta. Od 1923. bio je župnikom u Zagrebu u župi sv. Petra, a papa ga je 1925. imenovao kućnim prelatom.

U Pakracu je krajem 2016. postavljena bista s likom dr. Josipa Pazmana kao dar dr. Matije Berljaka, profesora na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i autora knjige

[17] digi-pakrac.com

Dr. Josip Pazman. U knjizi je naznačen i podatak da je obitelj Pazman stanovala u kući na broju 242 u Pakracu, a autor objavljuje i fotografiju kuće u današnjoj Strossmayerovoj ulici na broju 39, navodeći da je tu nekada stajala Pazmanova kuća.

Dr. Josip Pazman umro je 5. prosinca 1925. godine i sahranjen u arkadama zagrebačkog groblja Mirogoj.[18]

Vitraj sv. Petra dar Marie Udove Müller

U nekim povijesnim zapisima Marija Muller spominje se kao udovica poznatog pakračkog trgovca i poznata dobročiniteljica.

U *Krhotinama povijesti Pakraca*, u odlomku *Privreda na prijelazu stoljeća – trgovina i obrt*, zapisano je kako je među istaknutim trgovačkim obiteljima ili pojedincima koji su se bavili trgovinom poljoprivrednih proizvoda bio i Jakob Muller, trgovac žitom, šljivama, pekmezom i rakijom. U nastavku se spominje i sama Marija Muller: *Zanimljivo je što je 1900. godine zabilježena među trgovcima vinom Marija Muller, ali se više ne spominje*[19] pa pretpostavljam da je upravo ta osoba donirala vitraj u crkvi sv. Ivana Nepomuka.

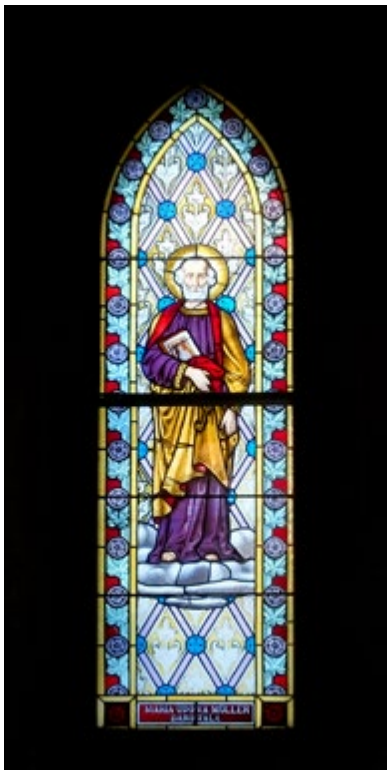

Vitraj sv. Petra

Vitraj dar Petra Jurišića

Vitraj dar Petra Jurišića

Jedan od donatora vitraja u crkvi sv. Ivana Nepomuka bio je i Petar Jurišić. Zapis o njemu također pronalazimo u *Krhotinama povijesti Pakraca*, u odlomku *Život na prijelazu stoljeća*: *Do 1897. god. vlasnik ljekarne u Pakracu i jedini radnik u njoj bio je magistar farmacije Žiga Valer (rođen 1858.), koji je ujedno imao ispostavu za vrijeme kupališne sezone u Lipiku. Godine 1897. ljekarnu u Pakracu otkupio je također magistar farmacije Petar Jurišić (rođen 1867.) i vodio je posao sigurno do 1905. godine, kada se prestaje voditi pojedinačni popis ljekarnika. Ljekarna se zvala 'K zlatnom orlu' i povremeno je u njoj radio po jedan pomoćnik.*[20]

[18] https://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Pazman

[19] Herman Kaurić, V., 2004., str. 286.

[20] Herman Kaurić, V., 2004., str. 304.

Peti vitraj

Posljednji vitraj nalazi se na stražnjoj strani crkve, iza oltara i na njemu nema upisanih podataka o mogućem donatoru.

Tijekom Domovinskog rata dio vitraja je oštećen krhotinama granata, ali i uslijed žestokih detonacija. Dio stakala je probijen ili je popucao, a stakleni ukrasni elementi na vitraju su zbog neodržavanja potamnili.

U ranije spomenutom Izvještaju o izvršenim radovima na sanaciji i rekonstrukciji kapele sv. Ivana Nepomuka u Pakracu nailazimo i na zapis vezan uz obnovu vitraja: *Dva od ukupno pet vitraja već su bili demontirani i restauriraju se u restauratorskoj radionici TEODORA u Osijeku. Ostala tri vitraja su naknadno demontirana. Kada se (vjerojatno nagodinu) osiguraju sredstva, svi vitraji će biti restaurirani i montirani. Sada su postavljene zaštitne mreže koje trebaju štititi vitraje s vanjske strane i zaštitni najloni koji će, do postave vitraja, štiti interijer od oborina*.

Peti vitraj

O svetom Ivanu Nepomuku

Zaštitnik graditelja mostova i mučenik ispovjedne tajne

Sveti Ivan Nepomuk, pravim imenom Jan Wolfin, rodio se u Pomuku, staro ime za današnji Nepomuk, u zapadnoj Češkoj, kod Plzena, oko 1345. godine. Prve sigurne povijesne podatke o svecu imamo iz godine 1370., kad je kao praški klerik obavljao već službu javnog bilježnika. Za svećenika je zaređen oko 1380. godine, a još iste godine imenovanjem čak iz Rima postavljen za župnika Sv. Gala u Pragu. U isto vrijeme obavljao je i službu tajnika i bilježnika nadbiskupa Ivana Jenštejna. Sve to govori da je bio izvanredna ličnost kad je već kao mlad svećenik mogao obavljati tolike dužnosti. Zapise o sv. Ivanu Nepomuku nalazimo na Wikipediji i u jednom opširnom članku objavljenom na portalu *bitno.net*.

Sv. Ivan Nepomuk u pakračkoj kapeli

Najvažnija i najodgovornija služba koju je u životu obavljao bila je da je postao generalni vikar energičnoga i pobožnoga nadbiskupa Jenštejna. Bilo je to baš u rujnu 1389. kad se razmahala tragična borba između nadbiskupa i despotskog kralja Vjenceslava IV., koji je nasilno želio prisvojiti crkvena dobra i postati potpuni gospodar Crkve u Češkoj. Kada je protiv kraljeve volje Ivan potvrdio izbor novog opata, razljućeni ga je kralj skupa s drugim svećenicima dao mučiti. Svi su oni bili podvrgnuti mučenju u kojem je sudjelovao sam kralj s bakljom u ruci. Ipak su pušteni na slobodu pošto su prije morali prisegnuti da će

o svojoj torturi šutjeti. Iznimka je bila s Ivanom Nepomukom. On se kralju, valjda zbog svoga velikog ugleda, činio najopasnijim. Zato ga je kralj pogubio u noći 20. ožujka 1393. godine. Tijelo su mu zapalili, zavezali za kotač i bacili s glasovitog mosta Karla IV. u rijeku Vltavu. Tijelo mu je pronađeno te sahranjeno najprije u crkvi svetog Križa uz rijeku, a kasnije preneseno u katedralu sv. Vida u Pragu. Posjetitelji te divne gotske katedrale u njezinoj desnoj lađi mogu još i danas vidjeti mučenikov grob na kojem piše: *Iohannes de Pomuk*. U vezi Ivanove smrti postoji i legenda koja govori da je Ivan bio ispovjednik kraljeve žene koju je savjetovao da strpljivo podnosi teški karakter svoga supruga. Kralj je želio znati što kraljica govori za vrijeme ispovijedi, no sv. Ivan Nepomuk je uporno to odbijao jer kao svećenik ne smije odati ispovjednu tajnu. Papa Benedikt XIII. proglasio je 19. ožujka 1729. u Lateranskoj bazilici Ivana Nepomuka svecem i to mučenikom ispovjedne tajne.

Svetog Ivana Nepomuka smatraju zaštitnikom ispovjednika, zaštitnikom dobroga glasa. Kao takav naročito se štovao u Družbi Isusovoj u XVIII. stoljeću jer je Družba tada bila jako klevetana. Ona je sv. Ivana Nepomuka dugo vremena častila kao svoga drugotnoga zaštitnika.

Papa Inocent XIII. proglasio ga je blaženim 31. svibnja 1721., a Benedikt XIII. svetim 19. ožujka 1729. Njegov spomendan je 16. svibnja.

Zaštitnik je Češke, grada Praga, ispovjednika, kraljica, siromašnih, graditelja mostova i zaštitnik od poplava.[21]

Dva sv. Ivana Nepomuka?

Siniša Njegovan Stárek pak tvrdi kako oko ovog sveca postoji dosta prijepora i da je sv. Jan (Ivan) Nepomuk osporavana povijesna ličnost. Navodno je izmišljen u jeku rekatolizacije čeških područja. Prema latinskom tekstovima uveden kao Johannes de Pomuk. Sporan je naziv Nepomuk, jer su se tek 1384. godine dvije općine nedaleko Plznja, Pomuk i Presanice, spojile u jedno mjesto i tako je nastalo naselje Nepomuk. U isto vrijeme živjele su dvije osobe koje kroničar Vaclav Hajek iz Libočana u svojoj Češkoj kronici (1541. godine) uvodi kao Jan Nepomucky i doktor Jan iz Pomuka, a objema se pripisuje smrt utapanjem. Prvome 1383. godine, a drugome 1393. godine.

Posljednja akcija uređenja - 2015. godine

Početkom 2015. godine bilježimo i posljednju inicijativu i akciju čišćenja i uređenja te pokušaja stavljanja u funkciju kapele sv. Ivana Nepomuka. Potaknut osobnim razlozima s uređenjem sam krenuo 5. ožujka i uređenje je trajalo sve do 30. travnja. U rad na uređenju kapele uključili su se članovi Povijesnog društva kroz dvije organizirane radne akcije, a pomogli su i igrači Rukometnog kluba LiPa, posebno Dario Papušek. Pomogli su i drugi pojedinci i to posudbom opreme (Milovan Buha i Franjo Martinović) ili savjetima (Marijan Josipović Ćuso i Mario Savi), kao i oni koji su izražavali podršku, prije svih velečasni Žarko Turuk i njegov otac Mato.

Uz kompletno i temeljito čišćenje unutrašnjosti crkve prebrušene su i prelakirane klupe i drvene površine kao i masivna ulazna vrata te stubište prema koru i kor, oribani su podovi, oprani i osvježeni vitraji. Novac za materijal potreban za obnovu u cijelosti je donirao Zdenko Ružička, direktor tvrtke Metalko d.o.o. Pakrac.

Dokaz zapuštenosti ovog objekta pronašli smo i u metalnoj škrabici na ulazu u crkvu u kojoj se prikuplja milodar vjernika. U njoj su pronađene kovanice valute nekadašnje države, točnije 33 jugoslavenska dinara.

[21] https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Nepomuk; https://www.bitno.net/vjera/sveti-ivan-nepomuk-mucenik-za-ispovjednu-tajnu/

Nakon deset godina praktične nefunkcionalnosti sveta misa u prepunoj kapeli sv. Ivana Nepomuka napokon je služena 16. svibnja 2016. godine, misu je služio pakrački župnik, mons. Matija Juraković.

Kapela sv. Ivana Nepomuka prije uređenja

Kapela sv. Ivana Nepomuka poslije uređenja

Literatura i izvori:

- Herman Kaurić, Vijoleta. 2004. *Krhotine povijesti Pakraca*, Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu. Slavonski Brod.
- Horvat, Rudolf. 1994. *Slavonija I i II*. Slavonica, Vinkovci.
- Izvod iz registra kulturnih dobara Republike Hrvatske br. 2/2005. – Lista zaštićenih kulturnih dobara
- Stárek, Siniša Njegovan. 2008. *Česi u Pakracu, Prekopakri i Lipiku*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Logos. Daruvar.
- digi-pakrac.com
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Ivan_Nepomuk;
- https://hr.wikipedia.org/wiki/Josip_Pazman
- https://www.bitno.net/vjera/sveti-ivan-nepomuk-mucenik-za-ispovjednu-tajnu/
- https://www.pakrackilist.hr, siječanj 2015.

Pravoslavne crkve na pakračkom području

Filip Škiljan

Pravoslavno stanovništvo na područje zapadne Slavonije počelo se doseljavati krajem 16. stoljeća. Naime, turske posade koje su zauzele utvrde u Velikoj, Međuriću, Pakracu i Čaklovcu nisu se mogle same održati pa su na opustjela selišta naselili pravoslavne žitelje iz sjeverne Bosne te sa slivova gornje Drine, Tare i Neretve. Novodoseljeno pučanstvo zauzelo je područje do linije Vrijeska - Podborje (Daruvar) – Golubinjak – Subocka – Kričke – Sava. Pokušaji osmanlijskih vlasti da nasele područje do rijeke Ilove propali su jer su ih ometali ivanićki i križevački krajišnici koji su branili teritorij zapadnog međurječja Save i Drave. S obje strane rijeke Ilove nastao je relativno širok pojas *ničije zemlje* (najmanje 10 kilometara u dubinu sa svake strane), a stanovništvo je na ta područja naseljavano tek nakon osmanlijskih ratova, odnosno nakon oslobođenja Slavonije od Osmanlija krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Nakon osmanlijskog poraza 1683. godine pod Bečom i nakon austrijskog zauzimanja velikih područja Slavonije i Srijema, car Leopold dozvolio je patrijarhu Arseniju Čarnojeviću da naseli pravoslavno stanovništvo u ovoj *Kleine Wallachei* (Maloj Vlaškoj) u kojoj su već otprije živjeli *Raci* (*die ratzische Nation*).[1]

Ukoliko geografski krenemo sa zapada bivše općine Pakrac, prvo mjesto u kojem su do 1991. godine bili naseljeni pravoslavni Srbi je Toranj.[2] Oko kilometar zapadno od sela Tornja stoji napuštena pravoslavna crkva svetoga Pantelejmona, kasnogotička trikonhna građevina. Ovaj objekt *nulte* kategorije uvršten je već 1986. godine u Program kulturnog razvitka Socijalističke Republike Hrvatske. Prve podatke u stručnoj literaturi o crkvi je dao konzervator Gjuro Szabo. On je zaslužan što stanovnici Tornja dvadesetih godina prošloga stoljeća nisu srušili ovu vrijednu građevinu i upotrijebili njezinu ciglu za gradnju nove crkve u selu, koja je podignuta 1931.[3] Szabo je u objavljenim radovima pisao o toj građevini relativno malo. Spomenuo je da potječe iz *dalekih predturskih vremena,* da je *gradska crkva, gotičkoga sloga,* da *takav oblik do sada još nije poznat, da je ... jamačno selo po crkvi i dobilo ime...* I Ljubo Karaman ovu je građevinu ocijenio kao izuzetno vrijedan srednjovjekovni objekt, ali u osnovi nije ništa novo zabilježio o

Crkva sv. Pantelejmona kod Tornja

[1] Izbor iz literature: Ivan Crkvenčić, Zlatko Pepeonik, Zapadna Slavonija – razvoj narodonosnog sastava u: *Društvena istraživanja Zagreb*, sv. 4 – 5/god. 2 (1993.), br. 2 – 3, str. 335-364; Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 2004.; Julije Kempf, *Oko Psunja*, Zagreb 1998.; Stjepan Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb 1953; Mirko Marković, *Slavonija, povijest naselja i podrijetlo stanovništva*, Zagreb 2002.; Adam Pribićević, *Naseljavanje Srba po Hrvatskoj i Slavoniji*, Vindzor 1955.; Radoslav M. Grujić, *Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji*, Novi Sad 1909.; Radoslav M.Grujić, *Spomenica o srpskom pravoslavnom vladičanstvu pakračkom*, Beograd 1996.

[2] O svim spomenicima koji se navode u tekstu vidi i u: Filip Škiljan, *Kulturno-historijski spomenici zapadne Slavonije,* Zagreb 2010., str. 139-170.

[3] Gjuro Szabo, Epilog-Spomenici prošlosti za rata i poslije rata, *Narodna starina, sv. VII,* Zagreb 1928., 83-84. *O spomenutom rušenju kratko je notirao i Radoslav Grujić, Spomenica o srpskom pravoslavnom vladičanstvu pakračkom,* Novi Sad 1930., str. 266.

njoj.[4] O njoj su pisali i Anđela Horvat i Zorislav Horvat u svojim radovima, a potonji je napomenuo kako se radi o ranogotičkom objektu.[5] Svi spomenuti autori naveli su da se radi o autohtonoj, gotičkoj kapeli. Međutim, drugačije shvaćanje imao je Slobodan Mileusnić koji je zaključio da je *ova crkva podignuta iz temelja na starom crkvištu i da je za njenu gradnju korišten kamen i cigla kao i dekorativna plastika sa stare crkve, odnosno da kasnogotički kameni dekorativni elementi nisu integralni deo ove arhitektonske celine, već da su pripadali nekom starijem objektu*[6]. Ipak, kad opisuje crkvu, i sam Mileusnić je kontradiktoran jer svi elementi koje nabraja upućuju na gotičku građevinu. Kad su 1986. godine započela konzervatorska istraživanja, crkva se nalazila u potpunoj pustoši i izolaciji.[7] Smještena na najvišem vrhu vrlo prostranoga brijega, okružena napuštenim pravoslavnim grobljem, zaklonjena pogledom s istoka, a vrlo dobro vidljiva iz doline rijeke Bijele sa zapada, bila je teže pristupačna arheolozima koji su je istraživali. Što se vremena podizanja crkve tiče, o tome se ne može donijeti prosudba na temelju povijesnih dokumenata. Naime, otežavajuća je okolnost činjenica da ne poznajemo izvornog titulara crkve.[8] Tek se 1698. godine spominje selo Toranj pod ovim imenom, a prvi poznati zapis o crkvi potječe iz 18. stoljeća.[9] Vrlo je vjerojatno da su plemići pakrački u kasnom srednjem vijeku dali sagraditi ovu crkvu, jer je poznato da je kraj uz rijeku Bijelu pripadao upravo njima. Ispod crkve morala je uz potok Bijelu stajati i utvrda plemića pakračkih o kojoj piše Gjuro Szabo.[10] Za vrijeme Osmanlija crkva je zasigurno služila kao promatračnica, ali nikako kao vjerski objekt, budući da je područje današnje zapadne Slavonije bilo vrlo rijetko naseljeno stanovnicima koji su eventualno mogli koristiti ovaj objekt, a sasvim je evidentno kraj oko Tornja bio na samoj granici ili čak na *ničijoj zemlji.* Nakon turskih ratova početkom 18. stoljeća crkva se ne spominje. Prvi pisani podatak o njoj potječe iz 1757., kada je dodijeljena pravoslavnim vjernicima i posvećena svetom Pantelejmonu.[11]Obnova ovog vrijednog objekta započeta je 1990. godine kada se krenulo s arheološkim istraživanjima, a crkvu se pokrilo šindrom. Nakon Domovinskog rata građevina je stajala zarasla na području koje je bilo minski sumnjivo. Članovi Povijesnog društva Pakrac-Lipik pobrinuli su se za održavanje okoline objekta te su zajedno s Muzejom grada Pakraca postavili informativnu ploču na kojoj se nalaze povijesni podatci o vrijednom objektu, najstarijoj crkvi u pakračkom kraju. U selu Tornju stoji i druga crkva, također posvećena svetom Pantelejmonu. Radi se, naime, o novijoj građevini, podignutoj 1931. godine, koja je djelomično oštećena u Drugom svjetskom ratu. U vrijeme kada su je gradili, stanovnici sela Toranj, kako sam već spomenuo, željeli su sagraditi novi hram od cigle sa stare trikonhalne građevine. Novi hram je obnovljen 1989. godine, ali je miniranjem potpuno uništen 1992. godine[12]. Počinitelji su nepoznati. Ispod ruševina nalazilo se zvono. Ruševine crkve raščišćavali su pripadnici srpske zajednice iz Pakraca i Tornja 2015. godine.[13]

---

[4] Ljubo Karaman, O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, *Historijski zbornik, god. III, br. 1- 4,* Zagreb 1950., str. 128, bilj 6.

[5] Anđela Horvat, Prilog tipološkoj klasifikaciji romaničkih crkava kontinentalne Hrvatske, *Bulletin JAZU, br. 1 (55 i 56),* Zagreb 1985., str. 80; Zorislav Horvat, Profilacije gotičkih svodnih rebara, *Peristil 12-13,* Zagreb 1969./1970., str. 41-52; Zorislav Horvat, Gotičke profilacije u Hrvatskoj, *Arhitektura,* 109-110, Zagreb 1971., str. 72-79; Zorislav Horvat, O nekim osobinama prozora gotičkih sakralnih objekata u kontinentalnoj Hrvatskoj, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, sv. 1,* Zagreb 1975., str. 57-62; Zorislav Horvat, *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb 1989.

[6] Slobodan Mileusnić, Crkva svetog Panetelejmona kod sela Toranj u sklopu istorijskih događaja, *Saopštenja, sv. XVII/1986,* Beograd 1986., str. 199-213.

[7] Božica Valenčić, Kasnogotička trikonhna crkva kraj sela Tornja (Pakrac), *Peristil, sv. 35/36,* Zagreb 1993., str. 69-84.

[8] Budući da je čitavo područje oko Tornja u vrijeme osmanskih ratova predstavljalo jedan od najopustošenijih krajeva Hrvatske, čitavo starosjedilačko stanovništvo je prebjeglo u sigurnije krajeve, pa nam stoga ni u lokalnoj tradiciji nije sačuvan titular crkve.

[9] Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine,* Osijek 1988., str. 447.-453.

[10] Gjuro Szabo, *Prilozi za povijesnu topografiju Požeške županije,* Zagreb 1910., str. 55.

[11] Slobodan Mileusnić, Crkva svetog Panetelejmona kod sela Toranj u sklopu istorijskih događaja, *Saopštenja, sv. XVII/1986,* Beograd 1986., str. 199.

[12] Slobodan Mileusnić, *Duhovni genocid 1991-1995(1997),* Beograd 1997., str. 231.

[13] http://skd-pakrac.com/radna-akcija-ciscenja-crkve-svetog-pantelejmona-u-tornju.

Crkva sv. Petke u Kukunjevcu

Nešto južnije od Tornja nalazi se selo Kukunjevac. Još je Julije Kempf, znameniti popisivač kulturnih dobara zapadne Slavonije, vidio kako se *izdaleka bijeli toranj tamošnje pravoslavne župne crkve svete Paraskeve iz 1782. godine.* Ondje su se pravoslavni stanovnici naselili odmah nakon osmanlijskih ratova iskrčivši guste šume i podigavši 41 kuću, kako navodi Kempf.[14] Prije zidanog hrama u selu se nalazila drvena građevina iz 1745. godine. Nakon oštećenja u Drugom svjetskom ratu crkva svete Petke (Paraskeve) obnovljena je 1986. godine,[15] ali je minirana 1992. godine.[16] Prema usmenoj predaji, crkva svete Petke (Paraskeve) preuzela je funkciju stare crkve svetog Petra, čiji su ostatci još danas vidljivi na pravoslavnom groblju, 1600 metara sjevernije od ove građevine.[17] Navodno je građevina iz 1782. godine bila izgrađena od cigle s kukunjevačke Gradine, od koje su do danas ostali samo zemljani ostatci. Ikonostas crkve oslikao je Marko Peroš 1899. godine.[18] Do današnjih dana ruševine ove vrijedne građevine obrasle su u korov i drač, a daruvarski paroh Luka Bosanac uspio je spasiti iz ruševina prestonu ikonu svetog oca Nikolaja. Ruševine crkve u Kukunjevcu raščišćavali su pravoslavni vjernici u studenom 2014. godine.[19]

Crkva sv. Jovana Bogoslova
u Donjoj Obriježi

Sjeverno od Tornja nalazi se selo Obrižež. Drvena crkva sagrađena u 18. stoljeću ostala je u selu do posljednjeg desetljeća 19. stoljeća kada je zatvorena zbog trošnosti. Desno od prometnice koja vodi od Ploština prema Gornjoj Obriježi i danas stoji lijepa zidana crkva svetog Jovana Bogoslova iz 1903. godine bez vidljivih vanjskih oštećenja.[20] U hramu se nalazi ikonostas, rad Vasilija Romanoviča i suradnika, iz sredine 18. stoljeća.[21] Uz hram postoji i staro groblje.

Nešto južnije smješteno je selo Batinjani. Tu se jedva prepoznaje ruševina pravoslavne crkve. Radi se o građevini temeljito obnovljenoj (gotovo u potpunosti nanovo sagrađenoj) 1990. godine i posvećenoj svetom velikomučeniku Dimitriju. Prije novog hrama na mjestu je stajao drveni hram iz 18. stoljeća (1739.g.). U crkvi se nalazio vrlo vrijedan ikonostas s kraja petoga ili početka šestog desetljeća 18. stoljeća koji je slikao poznati srijemski zograf pop Stanoje Popović.[22] Crkva je minirana 1991. godine, te od nje danas

[14] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., str. 96.-97.

[15] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., (bilješke uz tekst), XXI.

[16] Slobodan Mileusnić, *Duhovni genocid 1991-1995 (1997),* Beograd 1997., str. 217.

[17] Gordan Vukić, Pravoslavna crkva svete Petke u Kukunjevcu, *Zbornik povijesnog društva Pakrac-Lipik, br. 4,* Pakrac 2007., str. 75.-78.

[18] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 153.-156.

[19] http://www.compas.com.hr/clanak/1/168/isti-se-ruevina-pravoslavne-crkve-u-kukunjevcu.html.

[20] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., (bilješke uz tekst), XIX.

[21] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji*, Zagreb 2015., str. 203.-206.

[22] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 43.-46.

stoje samo goli zidovi.23 Počinitelji su nepoznati. Ruševine hrama raščišćavali su 2015. godine pripadnici srpske zajednice iz Pakraca.[24]

Crkva sv. Dimitrija u Batinjanima

Hram svetog arhanđela Gavrila u Subockoj

Južno od Lipika, u brdima prema Novskoj, nalaze se ruševine još jedne vrijedne pravoslavne crkve. Naime, u selu Subocka stoji hram svetog arhanđela Gavrila iz 1889. godine. Prije ovoga hrama u selu je postojala drvena crkva zbog trošnosti zatvorena 1885. godine. U hramu se nalazio ikonostas iz 18. stoljeća. Godine 1930. hram je renoviran.[25] Za vrijeme Drugog svjetskog rata oštećen je granatama, a crkvene knjige i arhiv su uništeni. O hramu piše i Mita Petrović u svojem putopisu *U gornjoj Slavoniji i kaže ovako: Zapadno od Čaglića jedan sat (hoda, op.a.) udaljeno leži isto tako gore u planini srpsko selo Subotska, koje sa Čaglićem čini jednu političku opštinu. Vrlo rđav planinski put pored potoka Subotske, na kom se nalazi velik mlin, održava vezu između oba mesta. Nije mnogo bolji put u Subotsku ni iz lipičke doline. Kad se sa te strane popne u planinu, onda je prvo, što se vidi od sela, crkva. Staru trošnu crkvu su srušili i gradili su baš novu malu crkvu. Pri radu tom sudjelovalo je celo selo i to očevidno s velikom radošću. Od crkve pružilo se selo na dugačko preko planine. Puna po sata trebalo je, dok sam ga skroz prošao, a po otvrdnoj glini, koja beše sama đomba, bio je taj marš užasno težak… U Subotskoj, kao i u Čagliću, kuće su pokrivene daskom i imaju dimnjake. Izgleda, kao da su ljudi u priličnom blagostanju…*[26] Za vrijeme posljednjeg rata hram je teško oštećen 1991., selo je također stradalo.[27] Danas se hram nalazi usred miniranog terena.

Na krajnjem južnom dijelu nekadašnje pakračke općine je selo Donji Čaglić. U Donjem Čagliću nalazi se hram Prijenosa moštiju svetoga Nikole podignut oko 1823. godine.[28] Vrlo je vjerojatno da je na istom mjestu stajao drveni hram iz 1757. godine za koji u izvještaju iz 1782. godine stoji da je u lošem stanju.[29] Novi je hram obnovljen između 1897. i 1899., a oslikan je do proljeća 1906. i iznutra.[30] I ovo je mjesto krajem 19. stoljeća posjetio Mita Petrović: *Čaglić je staro graničarsko mesto. To se poznaje već po izgledu kuća, koje su sve pokrivene daskom i imaju dimnjake. Potpuno ime toga mesta je Donji Čaglić, jer ima i Gornji Čaglić koji leži istočno prilično daleko u visokoj planini. Kuće u*

[23] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., (bilješke uz tekst), XIX

[24] http://skd-pakrac.com/sjetite-se-svojih-svetinja-i-svojih-sela.

[25] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 304.-305.

[26] Mita Petrović, *U gornjoj Slavoniji – putopisne slike,* Zagreb 1997., str. 39.-40.

[27] Slobodan Mileusnić, *Duhovni genocid 1991-1995(1997)*, Beograd 1997., str. 231.; *Stradanja srpskog naroda na području zapadne Slavonije*, Okučani 1992., str. 171.

[28] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str.327.

[29] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998, (bilješke uz tekst), XVIII.

[30] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 328.

Čagliću poređane su sa obe strane potoka u dužinu. Na jednom kraju je rimska (danas više ne postoji budući da je srušena u posljednjem ratu, op.a.), *a na drugom srpska crkva. Srbi su u selu u većini. Dobili su sada novog, mladog paroha. Milo mi je bilo čuti, da ga hvale kao revnosnog pastira. Za utvrđenje pravoslavlja osvetio je mladi paroh ovoga leta izvor Zmajevac za vodicu, što ima važnosti za tamošnji naš svet, koji je jako zaostao u verskoj i narodnoj svesti.*[31] Čaglićka je crkva za vrijeme Drugog svjetskog rata bila zapaljena, baš kao i parohijalni stan i pomoćne zgrade. Osamdesetih godina prošloga stoljeća započela je obnova ovoga hrama koja je privedena kraju tek 1990. godine. U ratnim djelovanjima 22. prosinca 1991. godine ovaj je hram oštećen[32], a obnovljen je 1994. godine.[33] Budući da je još jednom oštećen tijekom svibnja 1995. godine, danas je u trošnom stanju.

Hram Prijenosa moštiju sv. Nikole u Donjem Čagliću

U dijelu Pakraca zvanom Gavrinica, na pravoslavnom groblju nalazi se pravoslavni hram Presvete Bogorodice koji još nazivaju hram na Gavrinici. Vrlo je vjerojatno da je prva crkva podignuta 1715. ili 1716. godine. Tada ju je sagradio episkop Gavrilo Popović koji je lokalitetu i dao ime. Nova je građevina sagrađena sasvim sigurno do 1899. godine.[34] U Drugom svjetskom ratu crkva je znatno oštećena, a velik broj ikona je odnesen. Obnovljena je 1972. godine. Za vrijeme ratnih operacija u Domovinskom ratu crkva je oštećena, radovi na obnovi krovišta započeli su 1993. godine, a hram je prekriven crijepom 2000. godine. U crkvu su donesene ikone iz hrama u Ratkovcu (Nova Gradiška).

Hram Presvete Bogorodice na Gavrinici

Grad Pakrac ujedno je i sjedište Pakračke eparhije. Pakračka eparhija obuhvaća veći dio Slavonije (Pakrac, Daruvar, Slatina, Virovitica, Orahovica, dio Našica, Požega, Slavonski Brod). Stoga je u Pakracu sagrađena uistinu monumentalna pravoslavna crkva. Mita Petrović opisuje 1890. godine ovu katedralnu crkvu i episkopalni dvor: *Preko od dvora na jednom brežuljku podiže se saborna crkva, pakračka katedrala. Sagrađena je u prijatnom slogu, ali iz nutra čini utisak praznine. Krst se na tornju iskrivio. Sat stoji i čeka vrednu ruku, da ga pokrene. Crkva ova podignuta je 1812. godine poglavito troškom narodnih fondova, iz kojih je dato 12 000 forinata. Dvadeset godina docnije, god. 1832., obnovio je crkvu vladika Hranislav.... Odmah iza staroga grada nalazi se dvor srpskoga vladike. Ugledna velika zgrada na sprat. Vladičina rezidencija preneta je 1721. u Pakrac, a pre toga bila je u Požezi.*[35] *Već je podrug*

[31] Mita Petrović, *U gornjoj Slavoniji – putopisne slike,* Zagreb 1997., str. 38.

[32] *Stradanja srpskog naroda na području zapadne Slavonije,* Okučani 1992., str. 171.

[33] Slobodan Mileusnić, *Duhovni genocid 1991-1995(1997),* Beograd 1997., str. 210.

[34] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 257.-258.

[35] Za ovakvu tvrdnju nema dokaza, pogotovo u svjetlu činjenice da se postojanje episkopskog dvora u Pakracu utvrđuje još u vrijeme Petronija Ljubibratića (unijata!) koji je umro 1703. godine, a Arsenije III. je na njegovo mjesto postavio za prvog pravoslavnog episkopa pakračko-slavonskog 1705. godine Sofronija Podgoričanina. Požega u tursko vrijeme zbog malog broja pravoslavnih sta-

Crkva sv. Trojice u Pakracu

godine, kako nema u dvoru živoga vladike. ...[36] Slično hram i episkopalni dvor opisuje i Julije Kempf nešto kasnije, 1924. godine: *U istom smjeru s katoličkom župnom crkvom uzdiže se na današnjem Jelačićevu trgu saborna crkva sv. Trojice (Sošestvija svetoga Duha) koju su podigla naša pravoslavna braća Srbi već 1745. godine. Ta se crkva odonda nekoliko puta obnavljala, a ponajljepše godine 1896., kada je dobila svoj današnji, vanjski i unutarnji, krasni oblik. Toranj je prekriven bakrom, a sav je prostor oko ulaza obzidan kamenom. Nutarnjost crkve se doima zbog lijepo izrađenoga ikonostasa i drugih umjetnički građenih rukotvorina. Nasuprot sabornoj crkvi dižu se dvori, u kojima stoluje vladika srpske pravoslavne eparhije pakračke, koju je još godine 1705. osnovao srpski patrijarh Arsenije Črnojević…*[37] Prije gradnje današnje saborne crkve u Pakracu postojala je mala crkva svetoga Trifuna. Današnja je crkva građena u vremenu između 1757. i 1768. godine. Ikonostas su uredili 1800. godine poznati srpski slikari Stevan Teodorović i Živko Jugović. Za vrijeme Drugog svjetskog rata hram je bio pretvoren u katoličku bogomolju, a episkopalni dvor je postao franjevački samostan, u razdoblju od četiri mjeseca kada ga franjevci vraćaju u državno vlasništvo[38]. U Domovinskom ratu, točnije 1992. godine, saborna crkva Svete Trojice teško je stradala, budući da se nalazila na prvoj liniji ratišta.[39] Do današnjih dana hram je najvećim dijelom obnovljen.

Vladičanski dvor podignut je 1732. godine i obnovljen 1896. Godine, po projektu Hermanna Bolléa. U vrijeme Domovinskog rata u episkopalnom dvoru bila je smještena Hrvatska vojska. Za vrijeme posljednjeg rata stradao je dio inventara ovog objekta koji je predstavljao pravu riznicu umjetničkih djela.[40] Obnova Episkopalnog dvora započela je 2003. godine.

Filijalni hram svetog Ilije u Pakracu stajao je u centru naselja, u ulici koja se nekada nazivala Ciganska mala (mahala). Ustaše su hram uništili na dan svetoga Save 1942. godine.[41] Hram je vjerojatno potjecao iz 18. stoljeća. Nakon Drugog svjetskog rata jugoslavenske su vlasti zemljište na kojem se hram nalazio oduzele Srpskoj pravoslavnoj Crkvi. Do Domovinskog rata na mjestu nekadašnjeg hrama stajao je *krst* koji je tijekom posljednjeg rata nestao.[42]

Sjeveroistočno od Pakraca, u blizini ceste koja vodi u Požegu, u selu Kusonje, stoji parohijalni hram svetoga velikomučenika Georgija. Prvi je hram bio drven, a onda je tijekom 18. stoljeća sagrađen zidani koji se spominje u vizitaciji iz 1810. godine. Drveni zvonik je ostao u uporabi sve do 1888. kada je podignut novi zidani zvonik.[43] Tijekom Drugog svjetskog rata, 1942. godine, crkva je zapaljena, a u njoj i oko nje ubijeno 163 Srba.[44] Nakon rata domaći SUBNOR, kao i Regionalni

novnika nikako nije mogla biti centar mitropolije, već je to najvjerojatnije bio manastir Orahovica.

[36] Mita Petrović, *U gornjoj Slavoniji – putopisne slike,* Zagreb 1997., str. 9., 10.

[37] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., str. 31., 32.

[38] HDA, MPB NDH, kutija 25, 327/42

[39] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., (bilješke uz tekst), XI, XII.

[40] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 253.

[41] Darko Derenj, *Kulturno-istorijski spomenici i sakralni objekti Srba na području Požeško-slavonske županije*, Osijek 2009.

[42] Darko Derenj, *Kulturno-istorijski spomenici i sakralni objekti Srba na području Požeško-slavonske županije*, Osijek 2009.

[43] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 157.-158.

[44] Dane Pavlica, Stratišta na Papuku i Psunju, *Ljetopis Srpskog kulturnog društva 'Prosvjeta', sv. XI*, Zagreb 2006., str. 43.-46.

Hram sv. Georgija u Kusonjama

zavod za zaštitu spomenika kulture iz Osijeka nisu dozvolili obnovu crkve. Tek osamdesetih godina je domaće stanovništvo zajedno s crkvenom općinom započelo obnovu ovoga objekta. Međutim, obnova nikada nije završena pa su od crkve ostale samo ruševine. Svega nekoliko kilometara istočno od Kusonja nalazi se selo Dragović u kojemu se, među ostalim, nalazi i ostatak srednjovjekovne crkve. Sjeverno od ceste Pakrac-Požega u selu stoji pravoslavni hram svetoga Save iz 1940. godine, sagrađen od opeke. Na južnoj strani limene kape zvonika upisana je godina gradnje.[45] Hram je neoštećen i u njemu se služi bogoslužje. Zvonik je služio u vrijeme Domovinskog rata snagama Ujedinjenih naroda kao promatračnica.[46]

Sjevernije od Dragovića nalazi se selo Donji Grahovljani. Na prostoru Donjih Grahovljana postojala je u svakom slučaju drvena crkva. Na njezinu je mjestu 1746. podignuta nova crkva koju je posvetio episkop pakračko-slavonski Sofronije Jovanović. Podizanje treće crkve u čast svetom Petru i Pavlu započelo je 1757., a crkva je posvećena 1762. Sagrađena je izvan danas napuštenog sela, na istaknutom brežuljku. Radi se o arhitektonski jednostavnoj građevini s polukružnim svetištem i sa zvonikom koji se diže iznad glavnog pročelja. U glavi pročelja nalaze se ukrasi s motivom kvadrata s dijagonalama. U unutrašnjosti crkve nalazi se bačvasti svod, a nekada je stajao i velik ikonostas s rokoko rezbarijama sa šest nizova ikona. Ikonostas je ostao sačuvan, ali se ne nalazi u ruševnoj crkvi.[47] Godine 1876. građevina je obnovljena, a budući da neko vrijeme selo nije imalo svećenika, službu je dolazio služiti svećenik iz Kusonja.[48]

Crkva sv. Petra i Pavla uDonjim Grahovljanima

U selu Bučje, koje se nalazi na trećini puta između Pakraca i Požege, stajala je do Drugog svjetskog rata stara crkva Vaznesenja Gospodnjeg. Julije Kempf opisuje smještaj ovoga nekad lijepog sela: *Na oblom razvođu Orljave i Pakre mali je planinski zaravanak, gdje se nehotice odmaraju i konji i putnici, kad putuju tvrdom državnom cestom od Požege do Pakraca i obrnuto. Tu se okupilo nekoliko kuća sela Buča uz cestu i po brdu i po dolu. Svima gospoduje stara pravoslavna crkva Svetog Spasenja (Vaznesenja Gospodnjega) iz godine 1755., lijepa jednokatnica osnovne škole i tik do nje župnički dvorac. Sav je prostor okićen voćkama i granatim starim drvećem, pod kojim nađe narod za blagdana i crkvenih godova ugodna hlada. Tu se zapjeva pjesma i povede na tratini kolo, da sve ore brdo i planina. S uzvisine puta i ispred crkve pruža se krasan vidik na gorske oranice i šume, po kojima se razasula što vidljiva, što skrivena sela Ožegovac, Braneši i Budići sa sjevera, a Jakovci, Kričke, Rogulji s dalekim Cicvarama, Bjelajcima i Cikotama s*

[45] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 118.

[46] Slobodan Mileusnić, *Duhovni genocid 1991-1995(1997)*, Beograd 1997., str. 210.

[47] Alaksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 94-98.

[48] Dragan Dakić, *Prilozi za monografiju sela Donji Grahovljani,* Donji Grahovljani 1983., str. 17-19.

juga. Pravi su tu gorani, gotovo sami Srbi, stražari najviših kosa Psunja, a bave se ponajviše ratarstvom i gajenjem krupne i sitne stoke.[49] Crkva se nalazila na južnoj strani ceste Pakrac-Požega. Predstavljala je jedan od vrednijih spomenika crkvenog graditeljstva u pakračkom kraju. Sagrađena je na mjestu starije crkve 1762. godine i isprva je bila posvećena svetom Nikoli. Na ikonostasu je stajalo 46 ikona.[50] Hram je obnovljen 1895. godine[51] i 1926. godine.[52] Crkvu su srušili ustaše na dan svetoga Save 1942. godine. Tom je prilikom srušen i parohijalni dom. Poslije Drugog svjetskog rata crkvene vlasti postavile su na crkvištu *krst* i ploču s natpisom da je tu postojala pravoslavna crkva. Svake godine na Spasovdan ondje se okupljalo okolno stanovništvo na narodnom zboru. Lokalni SUBNOR je uklonio ploču, a na mjestu parohijalnog doma podignut je velik zadružni dom čije ruševine i danas stoje. Crkvena općina kupila je na licitaciji bivšu zgradu ambulante čiji je jedan dio zatim preuređen u bogomolju. Krajem 1991. ili početkom 1992. zgrada ambulante je spaljena. Danas je selo Bučje gotovo napušteno, a tragovi crkve se uopće ne prepoznaju. Na mjestu hrama nalazi se *krst*.

Na pakračkom je području prije Drugog svjetskog rata postojalo 14 pravoslavnih crkava. Još za vrijeme Drugog svjetskog rata dvije su u potpunosti uništene, tako da od njih nisu ostali ni temelji (Bučje i Sveti Ilija u Pakracu). Prije Domovinskog rata crkve u Tornju (svetoga Pantelejmona izvan sela) i Kusonjama bile su ruševne. Nakon posljednjeg rata šest od nabrojenih četrnaest crkava nalazi se u ruševnom stanju (Toranj – nova crkva u selu, Kukunjevac, Batinjani, Subocka, Kusonje i Donji Grahovljani), dvije su u izuzetno lošem stanju (Donji Čaglić i Japaga-Gavrinica), četiri se nalaze u dobrom stanju (Pakrac, Toranj - crkva svetoga Pantelejmona izvan sela koju su obnovili konzervatori, Dragović i Donja Obriježi). Sela s većinskim srpskim stanovništvom istočno od Pakraca prema Požegi gotovo su prazna, a zapadno od Pakraca uglavnom žive ili novi doseljenici ili su također opustjela. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, na području bivše općine Pakrac (danas Gradovi Lipik i Pakrac) živjelo je 12 813 Srba[53] , a prema posljednjem popisu iz 2011. godine bilo ih je na oba područja 2200.[54]

[49] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., str. 25.

[50] Julije Kempf, *Oko Psunja,* Zagreb 1998., (bilješke uz tekst), X, XI.

[51] Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji,* Zagreb 2004., str. 308.

[52] Aleksandra Kučeković, *Sakralna baština Srba u zapadnoj Slavoniji,* Zagreb 2015., str. 68-69.

[53] Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske, 1880.-1991. po naseljima, br.4, Zagreb 1998., Republika Hrvatska Državni zavod za statistiku malim, str. 2209

[54] www.dzs.hr.

Iz povijesti druge požeške županije
(1745. – 1924.)

Goran Hruška

Požega je grad s dugom tradicijom upravnog središta za ovaj dio Slavonije. Samo da se podsjetimo da je Požega bila središte srednjovjekovne županije koja se spominje već 1210. godine, a obuhvaćala je, uz Požešku kotlinu, i Posavinu otprilike od Okučana do Slav. Broda.

U vrijeme Turaka (1536.-1691.) sjedište je sandžaka koji je obuhvaćao velik dio Slavonije, tj. kadiluke Požega, Brod, Gorjani, Orahovica, Virovitica, Osijek i Valpovo.

Nakon izgona Turaka potkraj XVII. stoljeća i stabilizacije situacije carica Marija Terezija 1745. donosi uredbu o osnutku triju slavonskih županija: Virovitičke, Srijemske i Požeške. Tada je izvršeno konačno razgraničenje Vojne krajine (granice) s tzv. Provincijalom (civilnim dijelom Hrvatske). Takvo stanje će potrajati oko 140 godina, do konačnog ukidanja Vojne krajine.

Požeška županija bila je podijeljena na dvije podžupanije – požešku i pakračku. Požeška podžupanija je imala ove upravne općine: Brestovac sa sjedištem u Vilić-Selu, Pleternica, Velika, Begtež i Cernik. Pakračka podžupanija je imala ove upravne općine: Pakrac, Buč, Daruvar, Bastaji i Uljanik.

Površina Županije iznosila je oko 2500 km^2, a imala je oko 60 000 stanovnika.

Vlastelinstva u XVIII. stoljeću: Požega, Kutjevo, Kaptol, Brestovac, Velika, Blacko, Pleternica, Stražeman, Cernik, Pakrac, Podborje (Daruvar), Sirač i Kutina.

Konačnim ukidanjem Vojne krajine (1881.) i njenim pripajanjem Civilnoj Hrvatskoj bitno se mijenja i veličina Požeške županije jer u njen sastav ulaze cijela Gradiška i dio Brodske pukovnije. Tako se površina povećala na 4930 km^2, a broj stanovnika na preko 200 000. Bila su dva grada (Požega i Brod), 9 trgovišta i 467 sela. Novim zakonom o sustavu uprave iz 1886. kraljevske županijske oblasti su bile podijeljene na kraljevske kotarske oblasti, a ove na upravne općine. Potkraj XIX. stoljeća upravna slika Požeške županije je izgledala ovako:

- upravne općine u kotaru Daruvar: Bastaji, Uljanik, Daruvar trgovište, Daruvar vanjski, Antunovac, Dežanovac, Gjulaves, Končanica i Bijela sa sjedištem u Siraču,
- u kotaru Pakrac: Pakrac, Buč, Čaglić, Kukunjevac, Badljevina, Dragović, Gaj i Lipik,
- u kotaru Požega: Brestovac, Pleternica, Velika, Kutjevo, Begtež, Kaptol, Stražeman, Mihaljevci, Jakšić, Ruševo i Požega vanjska,
- u kotaru Novska: Lipovljani, Novska, Rajić, Jasenovac, Krapje i Lonja,
- u kotaru Nova Gradiška: Stara Gradiška, Davor, Okučani, Mašić, Cernik, Nova Gradiška trgovište, Nova Gradiška vanjska, Rešetari, Petrovo Selo, Nova Kapela i Štivica,
- u kotaru Brod: Oriovac, Kobaš, Stupnik, Bebrina, Kaniža, Sibinj, Podvinje, Trnjani, Garčin, Andrijevci, Velika Kopanica, Svilaj, Beravci i Klakar.

Ovakva upravna podjela je, uz manje izmjene, potrajala dok nije na snagu stupio Vidovdanski ustav donesen 1921., dakle na početku nove države – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Po tom ustavu država je bila podijeljena na 33 oblasti, a područje Požeške županije potpalo je pod Osječku oblast. Prijelazno razdoblje završilo je 15. veljače 1924. godine i od tada pa do 1993. Požega nije sjedište više upravne cjeline.

Sve do druge polovine XIX. stoljeća i reformi bana Mažuranića općine nisu imale neki veći značaj. Tek od druge polovine XIX stoljeća općine imaju izvjesnu samoupravnu funkciju. Evo shematizma upravnih općina u Upravnom kotaru Pakrac s pripadajućim naseljima kakvo je bilo 1890. godine (u zagradama je iznijet broj stanovnika svakog naselja).

1. Upravna općina Badljevina:
   - Badljevina (811)
   - Banovac (394)
   - Batinjani Pakrački (287)
   - Kapetanovo Polje (371)
   - Khuenovo Selo (danas Ploštine) (352)
   - Obrež dolnja (621)
   - Obrež gornja (304)
   - Omanovac (249)
   - Sređani rimski (418)
   - Sređani srpski (362)

2. Upravna općina Buč (danas Bučje)
   - Bjelajci (235)
   - Cicvare (90)
   - Branežci (419)
   - Budić (256)
   - Popovac (131)
   - Cikote (250)
   - Grdjevica (144)
   - Koturić (104)
   - Kričke (216)
   - Amatovci (95)
   - Bogdašić (178)
   - Kamensko (106)
   - Kruševo (171)
   - Mihači (danas Mijači) (133)
   - Šeovci (92)
   - Šušnjari (125)
   - Buč (49)
   - Ožegovci (242)
   - Prgomelje (199)
   - Jakobovci (140)
   - Rogulje (152)
   - Sažije (176)
   - Mrkoplje (193)
   - Strieževica (92)
   - Vučjak (122)
   - Tisovac (174)
   - Zajile (144)

3. Upravna općina Čaglić
   - Biela stiena (198)
   - Bjelanovac (165)
   - Bobare (151)
   - Brezine (542)
   - Bujavica (254)
   - Bukovčani (233)
   - Čaglić dolnji (408)
   - Čaglić gornji (156)
   - Jagma (268)
   - Korita (193)
   - Kovačevac (191)
   - Kričke (581)
   - Kukunjevac (1.458)
   - Livadjani (196)
   - Lještani (51)
   - Lovska (389)
   - Rogolje (420)
   - Škenderovci (348)
   - Subocka (563)

4. Upravna općina Dragović u Čaklovcu
   - Dereza (411)
   - Čaklovac (62)
   - Dragović (269)
   - Grahovljani (649)
   - Kusonje (598)
   - Brusnik (323)
   - Lipovac (130)
   - Španovica (738)
   - Šumetlica dolnja (117)
   - Šumetlica gornja (231)

5. Upravna općina Gaj
   - Brekinjska (525)
   - Gaj (840)
   - Franjevac (danas Strižičevac) (177)
   - Toranj (639)

6. Upravna općina Lipik
   - Dobrovac (385)
   - Filipovac (267)
   - Klisa (220)
   - Kraguj (304)
   - Izidorhaz (86)
   - Lipik (728)
   - Prekopakra (746)
   - Japaga (156)
   - Šeovica (376)

7. Upravna općina Pakrac trg.
   - Pakrac (2.089)

8. U upravnom kotaru Daruvar je bila upravna općina Antunovac
   - Antunovac (1.410)
   - Marino selo (632)
   - Marienhof (51)
   - Poljana (725)

U shematizmu iz 1913. godine ima nekih izmjena. Tako je upravna općina Antunovac uključena u kotar Pakrac, a iz nje je izdvojena nova općina, Pakračka Poljana. Nova je i upravna općina Kukunjevac koja obuhvaća naselja Kukunjevac i Brezine iz općine Čaglić. U gotovo svim mjestima zabilježen je porast broja stanovnika, a ovdje ćemo navesti samo neka naselja i broj stanovnika 1910. gdje je došlo do većeg porasta.

- Španovica (1288)
- Kusonje (909)
- Kukunjevac (1725)
- Filipovac (403)
- Lipik (1188)
- Prekopakra (1123)
- Šeovica (592)
- Pakrac (3254)
- Pakračka Poljana (888)

U razdoblju 1745. – 1924. dužnost velikih župana Požeške županije obnašali su:

- Ladislav barun Vajaj de Vaya, 1745. – 1747.
- Petar grof Keglević, 1747. – 1749.
- Ljudevit grof Erdödy, 1749. – 1753.
- Josip Antun pl. Ćolnić, 1753. – 1770.
- Antun grof Janković Daruvarski, 1770. – 1785.
- Franjo pl. Balaša, 1785. – 1790.
- Josip grof Erdödy de Monyorokerek, 1790. – 1797.
- Antun grof Pejačević Virovitički, 1797. – 1802.
- Bartol grof Patačić, 1803. – 1812.
- Dragutin grof Zichy de Vassonkö, 1813. – 1823.
- Nikola grof Szecsen de Temerin, 1823. – 1845.
- Antun grof Szecsen de Temerin, 1845. – 1849.
- Julije grof Janković Daruvarski, 1849. – 1861.
- Miroslav pl. Špun Strižić, 1861. – 1967.
- Miroslav pl. Kraljević, 1867. – 1870.
- Petar pl. Maljevac, 1870. – 1872.
- Silvin pl. Medunić, 1872.
- Petar pl. Maljevac, 1872. – 1874.
- Ivan Vardian, 1875. – 1881.
- Bude pl. Budisavljević, 1881. – 1884.
- Dragutin pl. Gvozdanović Grabarski, 1884. – 1893.
- Dr. Nikola pl. Jurković, 1894. – 1907.
- Julije pl. Junković od Velikog Tabora, 1908. – 1912.
- Dragan vitez Trnski, 1913. – 1917.
- Dr. Vasilije Belošević, 1917. – 1919.
- Dr. Jovan Polovina, 1919. – 1920.
- Dr. Ivo Supilo, 1921. –1922.
- Ernest Grabarić, 1922. – 1923.
- Dr. Mihajlo Tomić Bogdanović, 1923. – 1924.

Velike župane imenovao je kralj, u početku iz redova višeg plemstva, a kasnije su to mogli biti i neplemići. Trebali su predsjedati županijskim skupštinama i brinuti se za zakonitost rada te unapređivanje svekolikog života na području Županije.

Što se to krije ispod površine?

Tea Lokner

Uvod

U srednjem vijeku Stari grad Pakrac bio je poznata i značajna utvrda u ovom dijelu Slavonije, dovoljno moćna da se u njoj osnuje prva kovnica novca, svima već poznatog banskog denara, odnosno slavonskog banovca[1]. U prvoj polovini 13. stoljeća vlasništvo ovoga posjeda došlo je u ruke viteškoga reda ivanovaca[2] što nam daje naslutiti da je utvrda postojala još i ranije iako u možda malo skromnijem obliku. Povijest posjeda i Staroga grada Pakraca prilično je kompliciranа. Brojni suvremeni ali i stariji povjesničari već su iznijeli svoje teorije i mišljenja pa ovdje neću dužiti o toj temi. Umjesto toga pozabavit ću se nečim o čemu smo donedavno relativno malo znali – fizičkim ostatcima Staroga grada.

Slika 1. Razglednica s početka 20. stoljeća na kojoj je jedna od tada još sačuvanih kula Staroga grada (Arhiv Muzeja grada Pakraca)

Najstariji opis pakračke utvrde ostao nam je sačuvan iz pera Evlije Čelebije, poznatog osmanskog putopisca, koji je sredinom 17. stoljeća putovao Osmanskim Carstvom[3]. Opisao ju je kao veliku četverokutnu utvrdu na obali Pakre sagrađenu od tvrdog kamena. Oko nje se nalazio opkop, na ulazu je bio viseći most s koloturom, a u unutrašnjosti se nalazio jedan londža-čardak (kula stražara) i sirotinjske kuće prekrivene daskom.

Danas znamo da se radi o utvrdi kojoj je baza nepravilni peterokut ojačan sa sedam kula na bedemima, dok se u unutrašnjosti nalazila jedna branič-kula, gotička kapelica, drvene kuće i brojne druge zgrade. Moguće je da se unutar utvrde nalazila i sama kovnica novca. Utvrda je preživjela brojne vlasnike, napade i osvajanja Turaka, ali je ipak svoju posljednju bitku izgubila sredinom 20. stoljeća kada su srušeni posljednji veći ostatci ovoga nekada moćnoga grada. Kamen od kojeg su bile sagrađene impozantne zidine postao je građevinski materijal za nasipavanje cesta, a mjesto gdje se stoljećima

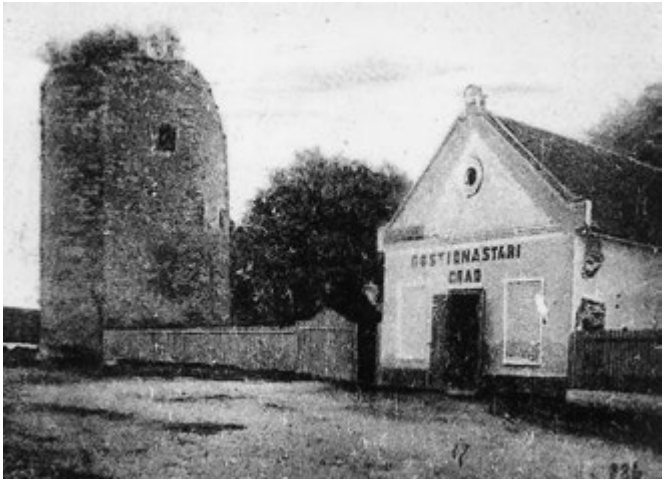

Slika 2. Fotografija s početka 20. stoljeća s kulom i prigodno nazvanom gostionicom (Arhiv Muzeja grada Pakraca)

[1] Križan, B., 2010., str. 5.-6.

[2] Herman Kaurić, V., 2004., str. 43.

[3] Herman Kaurić, V., 2004., str. 48.

gradio važan dio slavonske povijesti pretvoreno je u gradilište. Ostatci kula i bedema još se mogu vidjeti jedino na nekoliko razglednica i starih fotografija koje su lijep podsjetnik kako se grad Pakrac razvio upravo iz i oko Staroga grada. Mnogi misle da je od utvrde ostao samo jedan ruševan zid koji se nalazi između zgrade Pošte i Policije, odnosno zid ispred kojeg svakodnevno bude parkirano pedesetak automobila. Na svu sreću, sačuvano je puno više od toga.

Georadarska istraživanja

Unazad prošle dvije godine provedena su dva georadarska istraživanja koja su nam djelomično otkrila što se to krije ispod površine. Budući da je ta vrsta istraživanja u svrhu arheologije novitet na našem području, potrebno je objasniti o čemu se zapravo radi. Georadarsko istraživanje neinvazivan je način ispitivanja sadržaja koji nam je u tom trenutku fizički nedostupan, odnosno koji se nalazi ispod površine zemlje. Tom metodom moguće je detektirati prije svega čvrste strukture od kamena i opeke dok je, nažalost, nemoguće uočiti drvene konstrukcije. Prilikom georadarskog snimanja u tlo se putem antene odašilju elektromagnetski valovi i istovremeno se registriraju vrijeme i amplitude povratnih valova na temelju čega se zatim dobivaju profili ili *slike* podzemlja. Ta metoda istraživanja omogućuje nam uvid u tlocrte, odnosno horizontalne presjeke tla na odabranim dubinama. Drugim riječima, vidimo ostatke i smjer čvrste arhitekture od urušavanja zidova na manjoj dubini pa sve do još uvijek postojećih zidova i temelja na većoj dubini ispod trenutne površine lokaliteta.

Na inicijativu Muzeja grada Pakraca u rujnu 2015. godine tvrtka Geoarheo d.o.o. iz Zagreba provela je geofizička istraživanja na malom dijelu lokaliteta, točnije na livadi pokraj zgrade Policije, tik uz sačuvani dio zidina. Georadarsko snimanje koje je obuhvatilo područje od otprilike 650 m^2

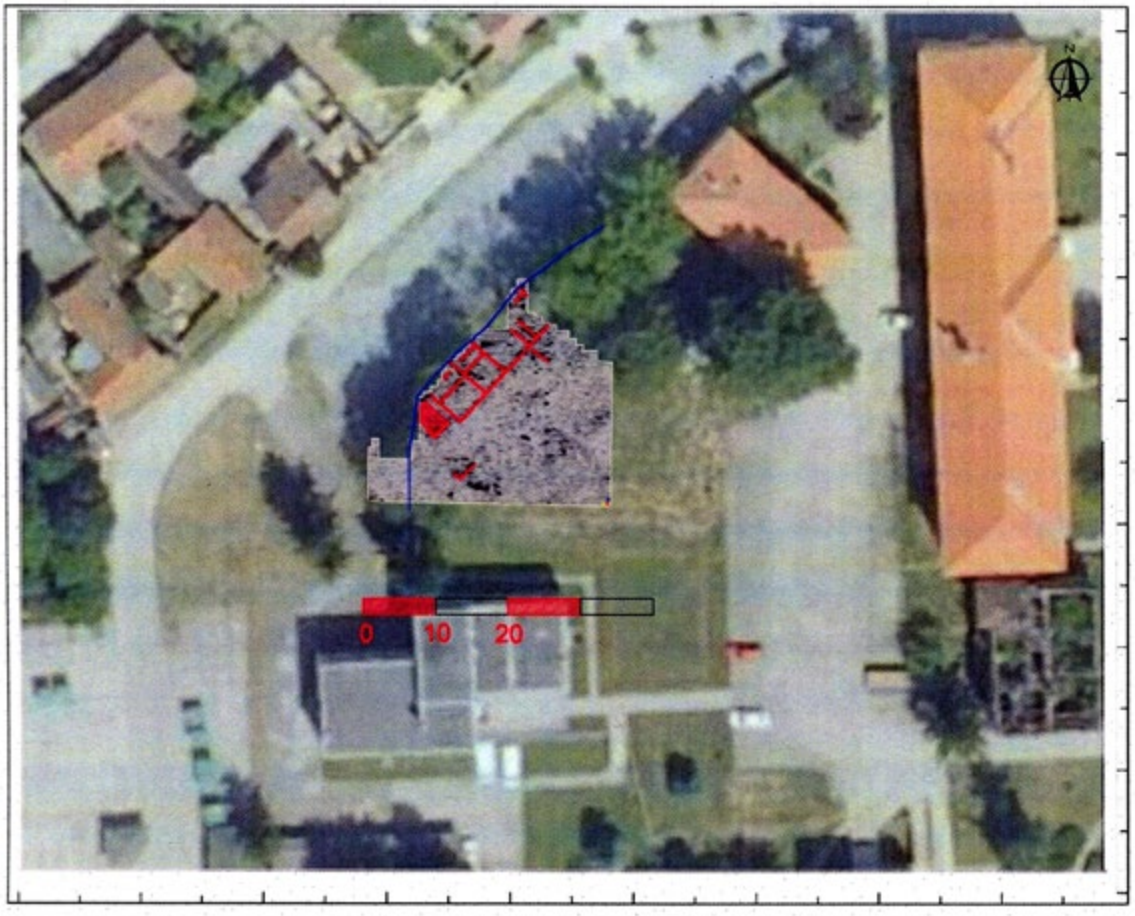

Slika 3. Rezultati istraživanja tvrtke Geoarheo d.o.o. u rujnu 2015. godine

potvrdilo je postojanje ostataka pravilne arhitekture, odnosno zidove koji tvore nekoliko pravokutnih prostorija i jednu prostoriju čija je podnica ispunjena kamenom[4].

Ovi rezultati bili su nepobitan dokaz da su dijelovi Staroga grada još uvijek sačuvani te su istovremeno bili poticaj za daljnje djelovanje. Grad Pakrac je stoga na natječaj Ministarstva kulture prijavio projekt georadarskog istraživanja cjelokupne površine pakračke utvrde koju je moguće istražiti tom metodom, što je Ministarstvo financiralo s 40 000 kn.

Ovoga puta georadarsko istraživanje provela je slovenska tvrtka GEARH d.o.o. na čelu s dr. Brankom Mušičem, dipl. inž. geol. Ekipi su trebala samo dva lijepa rujanska dana da snime područje cijele utvrde koje su podijelili u nekoliko kvadranata zbog lakšeg mjerenja.

Autor izvješća[5] usporedio je rezultate georadarskih istraživanja s različitim povijesnim kartama i došao do saznanja da su na povijesnoj karti iz 19. stoljeća vidljivi gotovo svi arhitektonski elementi otkriveni georadarom, ali pronađeni su i neki novi koji nisu bili ucrtani na kartu. Dobro očuvani dijelovi arhitekture nalaze se već na dubini od 40 – 60 cm na gotovo cijeloj istraženoj površini, a dubina do koje je obavljeno snimanje je malo preko 2 m.

Na slici 4. nalazi se prikaz stanja lokaliteta na dubini od 0,4 do 0,7 m i već se ovdje jasno vidi da je od Staroga grada sačuvano puno više od jednoga zida. Iako se na prvi pogled čini prilično kaotično, ipak možemo razabrati nekoliko ključnih detalja. Najuočljivija i relativno pravilna koncentracija ostataka nalazi se na južnom dijelu gdje su vidljivi ostatci prilično velike pravokutne konstrukcije.

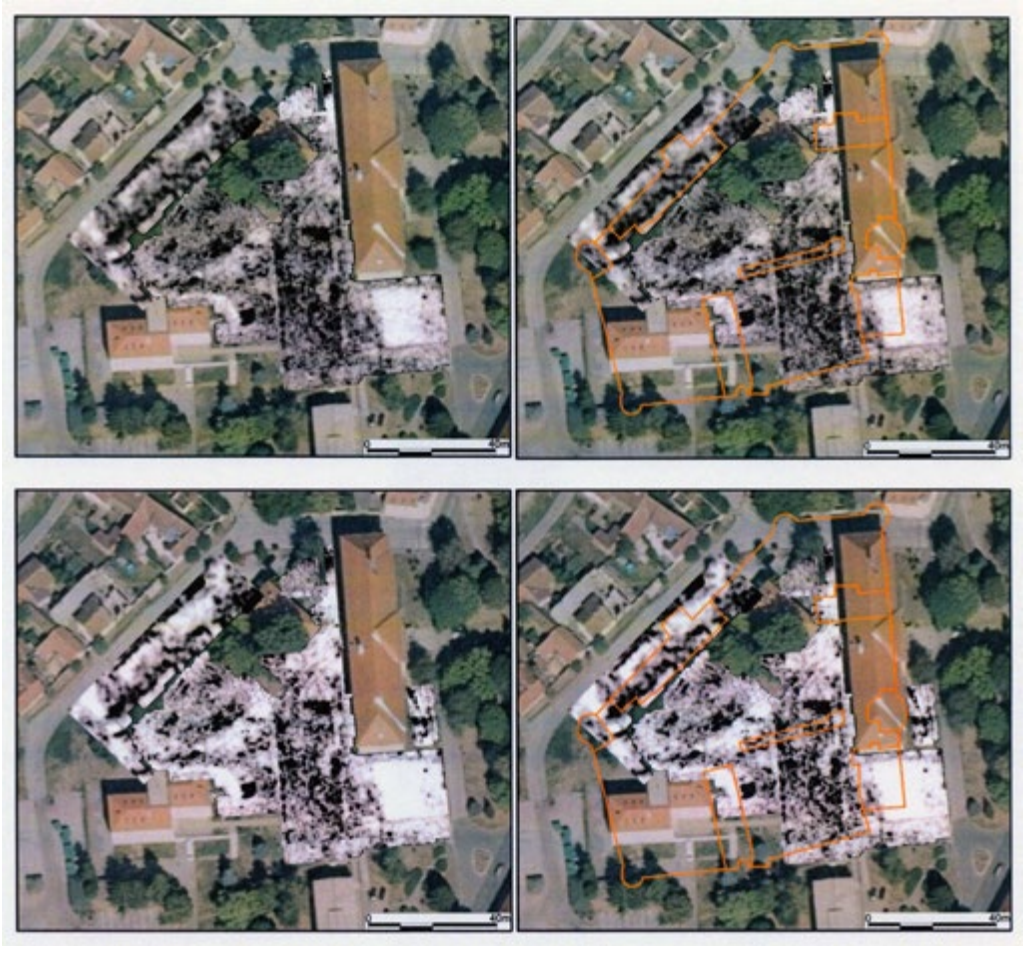

Slika 4. Stanje lokaliteta na dubini od 0,4 do 0,7 m.

[4] Padovan, B., Skelac, G., 2015., str. 8.

[5] Mušič, B., 2016., str. 11.

Prostor koji se nalazi odmah desno od toga nažalost potpuno je uništen izgradnjom temelja zgrade staroga Doma zdravlja koja je srušena i uklonjena prije nekoliko godina, tako da izgradnja budućeg spomenika poginulim hrvatskim braniteljima upravo na tom mjestu neće znatno devastirati vrijedne ostatke koji se nalaze pod zemljom.

Na slici 5. vidimo kako izgledaju ostatci Staroga grada na dubini od otprilike 1,05 do 1,35 m od površine i ovdje imamo priliku vidjeti puno jasniji prikaz onoga što se događa ispod zemlje. Ostatci Staroga grada detektirani su na gotovo cijeloj istraženoj površini. Arhitektonske strukture dobivaju smislenije obrise – već spomenuta pravokutna struktura na ovoj dubini je raščlanjena na nekoliko različitih dijelova, pa možemo zaključiti da u slojevima koji su bliži površini zapravo vidimo urušavanje tih zgrada, a što dublje idemo, to jasnije možemo razlučiti njihove prave oblike i smještaj u utvrdi. Ovdje je potrebno istaknuti i prostorije koje se nalaze uz sjeverozapadni (jedini donekle sačuvani) zid utvrde, kao i zapunu opkopa koji se nalazio oko grada. Svakako najintrigantniji dio je polukružna nakupina kamenja ispred zgrade Gradske uprave koja bi po svemu sudeći trebala biti jedna od obrambenih kula, najvjerojatnije upravo ona koja se nalazi na slici 1.

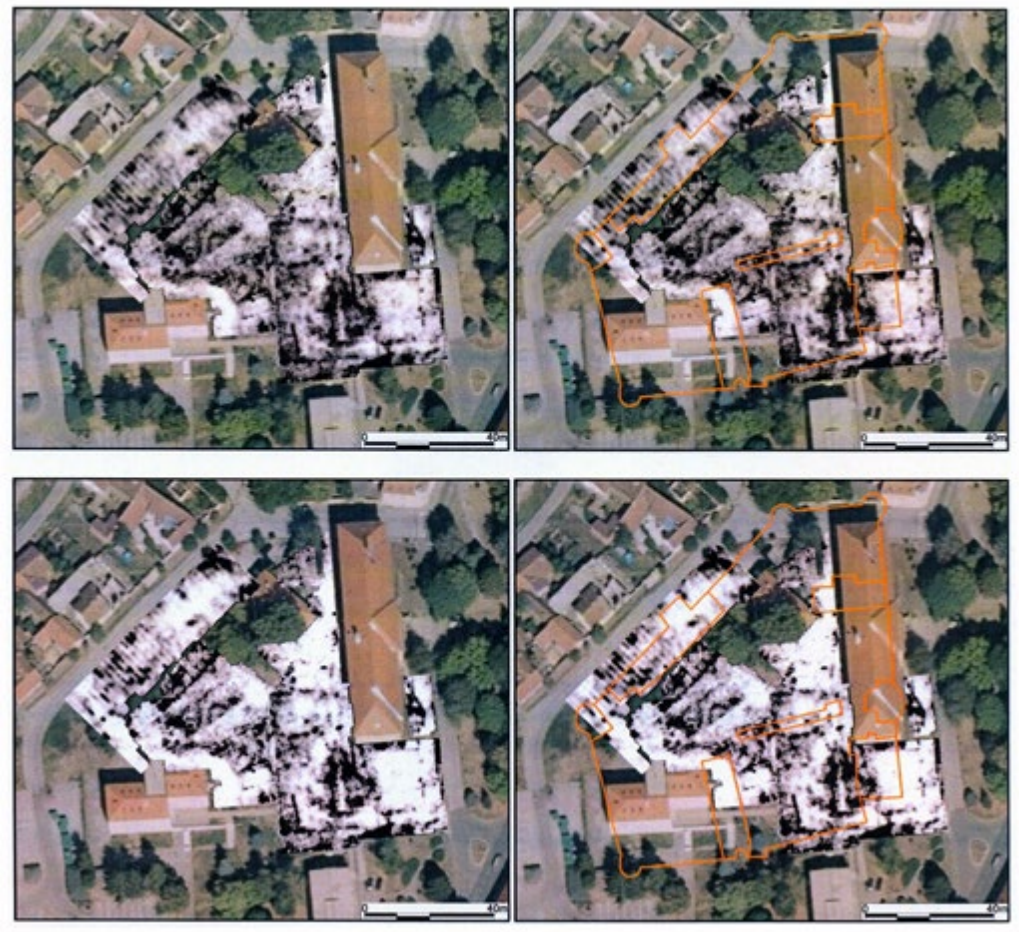

Slika 5. Stanje lokaliteta na dubini od 1,05 do 1,35 m.

Slika 6. prikazuje kako lokalitet izgleda na dubini od 1,75 do 2,05 m. Ovdje zatičemo malo manju koncentraciju arhitektonskih ostataka nego na prethodnoj slici, ali još uvijek se jasno prepoznaju glavne strukture. Zbog veće dubine i, nadamo se, ne previše poremećenih slojeva, može se zaključiti da vjerojatno gledamo u temelje najčvršćih građevina Staroga grada. Na ovoj dubini vidljiv je i mogući ostatak još jedne kule koja se nalazila odmah do Pošte, odnosno baš na onom dijelu gdje svakodnevno prođe više desetaka vozila te jedne kule čije ostatke možda naziremo na krajnjem, jugoistočnom dijelu istražene površine utvrde.

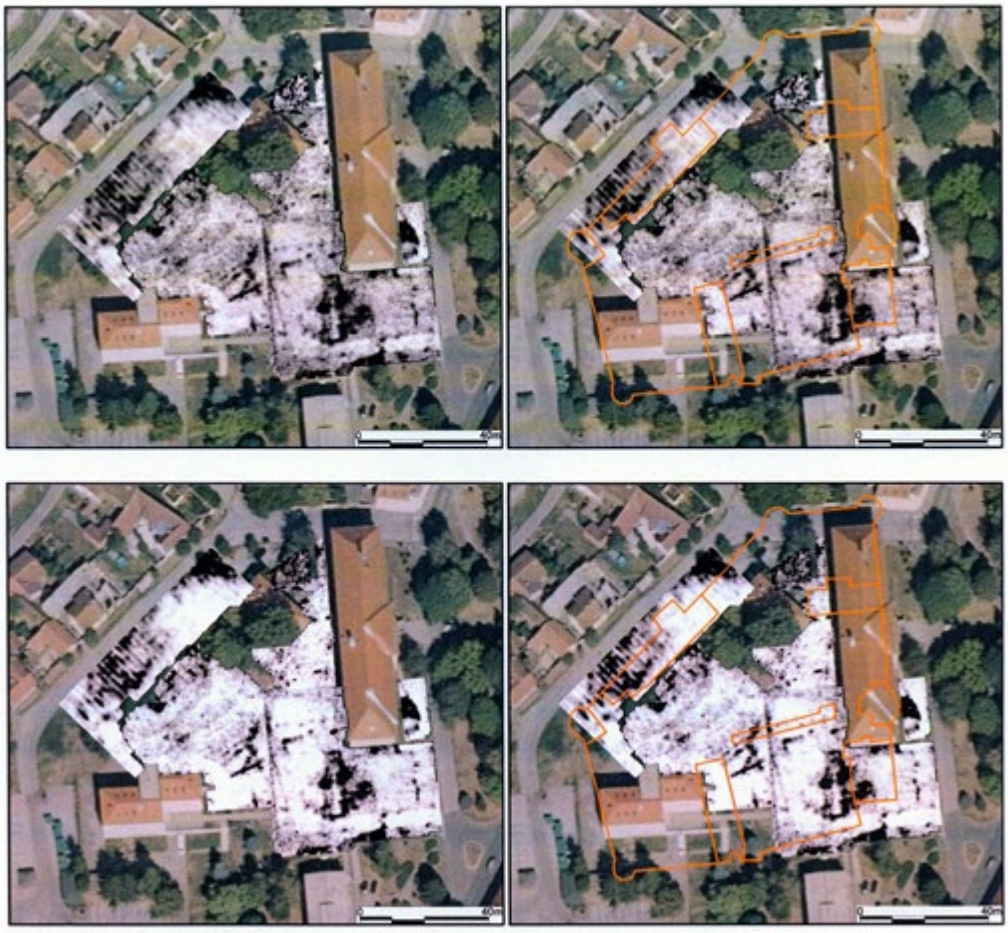

Slika 6. Stanje lokaliteta na dubini od 1,75 do 2,05 m.

Zaključak

Georadarska istraživanja provedena na Starom gradu u Pakracu prvi su koraci prema arheološkim istraživanjima ovog važnog lokaliteta. Zahvaljujući njima, sada znamo što otprilike možemo očekivati na kojem dijelu terena, ponajprije što se tiče čvršće strukture načinjene od kamena ili opeke, te možemo lakše i bolje isplanirati tijek iskopavanja. Iznimno mi je drago što su ova georadarska istraživanja rezultirala značajnim podacima i potvrdila važnost ovog lokaliteta i izuzetan značaj Pakraca i pakračkog područja i u starijoj hrvatskoj povijesti. Nadamo se kako neće sve ostati samo na georadarskim istraživanjima, već da ćemo uskoro zasukati rukave i početi s konkretnim arheološkim istraživanjima koja će sigurno rezultirati fantastičnim ostacima. Pokretni nalazi bit će lijep i značajan dodatak fundusu Muzeja grada Pakraca, a nepokretni poput zidova i temelja Staroga grada mogu biti zanimljiv dodatak turističkoj ponudi grada.

Literatura i izvori

- Herman Kaurić, Vijoleta. 2004. *Krhotine povijesti Pakraca*. Hrvatski institut za povijest. Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.
- Križan, Branko. 2010. Kovnica je bila u Pakracu! *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik broj 7*. Ur. Benković, Stjepan. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac.
- Mušič, Branko. 2016. *Izvješće o geofizičkim istraživanjima na lokalitetu Pakrac – Stari grad. Rezultati istraživanja georadarskom metodom*. Maribor.
- Padovan, Božo; Skelac, Goran. 2015. *Izvješće o geofizičkim istraživanjima na lokaciji Stari grad u Pakracu*. Zagreb.

Rezultati studentskog projekta
Sustavno rekognosciranje pakračko - lipičkog kraja

Katarina Šprem, Matko Maršić, Rajna Šošić Klindžić

Uvod

U periodu od 25. do 28. listopada 2016. godine proveden je sustavni terenski pregled pakračko--lipičkog kraja u sklopu studentskog projekta *Sustavno rekognosciranje pakračko-lipičkog kraja* financiranog od strane Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Voditelj projekta bio je Matko Maršić, sudionici na projektu bili su Ivana Hanžek, Tea Lokner i Katarina Šprem pod mentorstvom Rajne Šošić Klindžić. Dozvolu za pregled izdao je Konzervatorski odjel u Požegi, Ministarstvo kulture RH, klasa: UP/I-612-08/16-08/0574, urbroj: 532-04-02-07/5-16-4.

Metodologija i rezultati

Prije samog istraživanja postavljeno je nekoliko ciljeva studentskog projekta:

1. Terenskim pregledom utvrditi arheološki potencijal pakračko-lipičkog kraja.
2. Na području pakračko-lipičkog kraja pronaći moguće arheološke tragove naseljenosti kroz prapovijest, antiku i srednji vijek te dobiti potpuniju arheološku sliku spomenutog kraja.
3. Utvrditi distribuciju površinskih nalaza pakračko-lipičkog kraja i pripadnost nalaza određenim kulturnim skupinama.

Iako su ta područja naseljena od prapovijesti, sustavna arheološka istraživanja nisu česta, no slučajni nalazi lokalnog stanovništva ukazuju na to da područje obiluje arheološkim lokalitetima. Prema toponimima i prijavama lokalnog stanovništva odabrano je osam položaja za koje je smatrano da imaju arheološki potencijal.

Korištena je metodologija za standardni sustavni terenski pregled s bilježenjem položaja GPS uređajem. Neinvazivne metode arheoloških istraživanja kao što je rekognosciranje arheoloških lokaliteta s prikupljanjem površinskih nalaza omogućuju arheolozima bolju interpretaciju i percepciju o stvarnom životu ljudi u prošlosti. Rekognosciranje se sastoji od prikupljanja površinskih nalaza te pomnog bilježenja njihovog smještaja u prostoru pomoću totalne stanice ili nekog drugog uređaja s mogućnošću geopozicioniranja. Analizom sakupljenog materijala možemo otprilike odrediti arheološki potencijal određenog područja, ali kasnije i krono-kulturološki odrediti pronađene lokalitete bez potrebe za invazivnim metodama istraživanja kao što su arheološka iskopavanja. Prostorne koordinate dobivene pomoću totalne stanice ili nekog drugog GPS uređaja mogu se koristiti u digitalnom obliku za izradu tlocrta i planova te za razne analize poput analize gustoće nalaza pomoću kojih možemo dobiti podatke o potencijalnim lokalitetima.

Tijekom pregleda obiđene su sljedeće lokacije u Požeško-slavonskoj županiji: Dobrovac – Kućište, Klisa – Kućište, Filipovac – Tabor, Brekinska, Batinjani, Donji Čaglić – Mjestne rudine te Donji Čaglić – Kućište (slika 1.). Neke lokacije nije bilo moguće obići zbog opasnosti od mina ili zbog toga što su bile pod gustom vegetacijom (na primjer Toranj). Nalazi pronađeni na navedenim lokacijama mogu se datirati od prapovijesti (sopotska, lasinjska i korenovska kultura, kasno brončano doba) do srednjeg, odnosno novog vijeka.

Slika 1. Položaj lokacija pregledanih sustavnim terenskim pregledom. 1. Dobrovac – Kućište, 2. Klisa – Kućište, 3. Filipovac – Tabor, 4. Toranj 5. Brekinska, 6. Batinjani, 7. Donji Čaglić – Mjestne rudine, 8. Donji Čaglić – Kućište

Na lokaciji Dobrovac – Kućište (slika 2.) pregledana su tri položaja. U blizini navedene lokacije godine 2012./2013. obavljeno je zaštitno iskopavanje na trasi magistralnog plinovoda Dobrovac – Kutina od strane zagrebačke tvrtke Geoarheo d.o.o.[1] Područje rekognosciranja prošireno je južnije te su, uz već utvrđene prapovijesne kulture, otkrivene i nove, dotada nespomenute. Ujedno, lokalitet je pružio najviše materijala za obradu. Među nalazima pronađenima tijekom terenskog pregleda bilo je lomljenog i glačanog kamenog oruđa, keramike, ljepa, kvarca te jedan komad opsidijana.

Slika 2. Lokacija Dobrovac – Kućište

Na lokaciji Klisa – Kućište (slika 3.) pregledana su dva položaja na kojima su također pronađeni nalazi koji se mogu datirati u razdoblje prapovijesti (ljep, keramika te lomljeno kameno oruđe), no u nešto manjem broju. Svrdlom su izbušeni uzorci zemlje na nekoliko različitih mjesta na lokaciji. Oni su pokazali prisutnost fragmenata ljepa te je tako potvrđen kulturni sloj i postojanje

Slika 3. Lokacija Klisa – Kućište

[1] Izvještaj je u tisku.

prapovijesnog lokaliteta na tom položaju. Osim toga, pronađen je i ulomak tamnoplavog ukrašenog stakla vrlo vjerojatno novovjekovnog porijekla.

Na lokaciji Filipovac – Tabor (slika 4.) pronađen je velik broj ulomaka cigli koje su mogle biti istovarene na položaju kao otpad, no ako se pronalaze duž cijele njive uz prisutnost lomljenog litičkog materijala, moguće je da se na tom položaju nalazi neotkriveni prapovijesni lokalitet. Pronađen je i jedan ulomak keramike.

Slika 4. Lokacije Filipovac – Tabor

Lokalitet Brekinska poznat je po nalazu ostave vučedolskih sjekira pronađenih 1872. godine[2] te je iz tog razloga ovaj položaj zanimljiv. Na lokaciji Brekinska 1 (slika 5) pronađen je velik broj cigli i keramike. Manji je broj keramike glaziran što može ukazivati na novovjekovno razdoblje. Osim toga, pronađen je ulomak keramike crvene boje s kvadratnim urezanima ukrasima. Pretpostavlja se da je srednjovjekovne starosti. Pronađeno je i nekoliko metalnih predmeta te jedan komad litike. Na Brekinskoj 2 pronađen je samo velik broj cigli. Brekinska 3, s druge strane, dala je samo nalaze keramike od kojih su dva komada glazirana. Brekinska 4 je siromašnija nalazima te je dala samo jedan komad glazirane keramike.

Slika 5. Lokacija Brekinska

Lokacija Batinjani poznata je lokalnom stanovništu koje se zbog slučajnih nalaza obratilo pakračkom muzeju. Dok Batinjani 1 (slika 6) nisu dali nalaze, Batinjani 2 bili su nešto bogatiji. Uz nalaze keramike na terenskom su pregledu pronađeni i ljep, litika, glačani kamen i kvarc. Takvi nalazi upućuju na postojanje još neotkrivenog lokaliteta na tom položaju. Položaj Batinjani 3 dao je samo jedan komad keramike te jedan komad cigle.

Slika 6. Lokacija Batinjani

Na lokaciji Donji Čaglić - Kućište pronađen je najveći broj cigli, više od sto komada! Uz to, pronađen je jedan komad keramike i jedan komad litike te dva kvarca koji se mogu nalaziti u prirodnom obliku te ne moraju nužno upućivati na postojanje lokaliteta.

[2] Durman, A., 1983., str. 39.; Lokner, T., 2012.-2013., str. 93.

Donji Čaglić – Mjestne rudine 1 (slika 7) dao je sličan rezultat – uz veći broj ulomaka cigli, pronađen je manji broj keramike i litike te željeza i kvarca. Na lokaciji Donji Čaglić – Mjestne rudine 2 (slika 7) pregledana su dva položaja koja su bila bogatija nalazima. Uz velik broj cigli pronađen je velik broj ulomaka keramike, mali broj ljepa i litike te metala i kvarca.

Slika 7. Lokacija Donji Čaglić – Mjestne rudine

Analiza kamenog oruđa

Skup lomljenog kamenog materijala s lokacije Dobrovac – Kućište čine 373 komada, dok je na lokaciji Klisa – Kućište pronađeno ukupno 18 komada. Te dvije lokacije dale su najveći broj nalaza litičkog materijala pa je na spomenutom materijalu napravljena uobičajena tehnološka i tipološka analiza.

Tehnologija je znanstvena disciplina koja omogućuje rekonstrukciju metoda i tehnika izrade izrađevina, u ovom slučaju kamenog oruđa. Proučavajući proces proizvodnje, takozvani *lanac operacija* (franc. *chaîne opératoire)* možemo sagledati društvene odnose jer metoda izrade određenog predmeta barem je djelomičan odraz globalnih socijalnih prilika nekog društva[3]. Lanac operacija, čiji je idejni začetnik Andre Leroi – Gourhan, obuhvaća sve faze izrade neke izrađevine, od sakupljanja sirovinskog materijala i same izrade izrađevine, do odbacivanja istrošenog oruđa[4] te zapravo predstavlja kronološku ljestvicu proizvodnje izrađevina[5]. Da bismo utvrdili koje su se aktivnosti vezane uz lomljeni kamen odvijale na određenom položaju ili lokalitetu, potrebno je utvrditi koje su sve faze lanca operacija prisutne u litičkom skupu nalaza[6]. Ukratko, te faze su: 0. prikupljanje i testiranje sirovine, 1. prethodna obrada (skidanje okorine i oblikovanje sirovine), 2. središnja faza proizvodnje (dobivanje odbojaka, sječiva i pločica), 3. finalno oblikovanje oruđa[7].

Tipologija, s druge strane, omogućuje definiranje, prepoznavanje i klasificiranje oruđa na temelju njihovog oblika[8], a na osnovu tih obilježja oruđa se mogu svrstati u krono-kulturološke sekvence te im se može odrediti relativna starost. Tipovi oruđa i karakteristični tragovi uporabe ukazuju na određene vrste aktivnosti što pak može pomoći pri analizi prioritetnih djelatnosti određenog pra-povijesnog naselja[9].

Od 373 komada u litičkom skupu nalaza s položaja Dobrovac – Kućište, čak sedamnaest (4,6%) je jezgri što ukazuje na to da se jedan dio središnje faze proizvodnje oruđa odvijao na spomenutom položaju. 15% odbojaka s okorinom te 7,6% sječiva s okorinom ukazuje na to da se i prva faza proizvodnje, odnosno skidanje okorine sa sirovine odvijala na nalazištu. Iako odbojaka sa stranom jezgre te odbojaka od popravka plohe ima u malom broju, oni ipak ukazuju na to da se sirovima

[3] Blaser i sur., 1999. – 2000., str. 366.

[4] Inizan i sur., 1992., 12.

[5] Blaser i sur., 1999. – 2000., str. 367.

[6] Šošić, R. 2010., str. 67.

[7] prema Karavanić 1999.

[8] Karavanić i Balen 2003., str. 20.

[9] Starnini 2000., 212; Biró 2001., str. 91.

pomlađivala te se pokušala maksimalno iskoristiti. Prisutna je i posljednja faza lanca operacija što je vidljivo u 11,4% oruđa izrađenih na odbojcima te 21,0% oruđa izrađenih na sječivima (pretežito su to komadi s obradom te grebala i zarupci). Na sedam komada iz litičkog skupa prisutan je takozvani *sjaj srpa*, trajni sjaj na kamenome oruđu koji nastaje intenzivnom sječom bilja[10].

Nalazi glačanog kamenog oruđa (slika 8) karakteristični za mlađe kameno doba također su bili prisutni na Dobrovcu. Cijelih glačanih kamenih sjekira i dlijeta bilo je četiri dok je poluproizvoda, odnosno glačanih oruđa u fazi izrade, bilo tri. Četiri fragmenta otpada od proizvodnje svjedoče o prisutnosti faze izrade na tom položaju.

Litički skup s položaja Klisa – Kućište čini 18 komada. Od toga je 5 jezgara, a odbojci i sječiva zajedno čine 72,3% pronađenog skupa. Od ukupno 18 komada u litičkom skupu, čak su 3 oruđa i to po jedan perforator, zarubak i udubak. Sjaj srpa nije prisutan.

Slika 8. Glačano oruđe s položaja Dobrovac – Kućište

Analiza keramičkog materijala

Uz nalaze cijepanog i glačanog kamenog oruđa fragmenti keramičkih posuda predstavljaju najveći broj nalaza sakupljenih tijekom terenskog pregleda.

Tijekom pregleda nije sakupljan sav keramički materijal pronađen na površini, već fragmenti koji nam mogu poslužiti za pobližu dataciju (obodi, dna, ručke, noge, fragmenti s ukrasima i slično). Takvi fragmenti omogućuju nam rekonstrukciju posude, određivanje njezine pripadnosti određenoj kulturnoj skupini, a time i njenu starost. Keramika koja nije mogla poslužiti u te svrhe nije sakupljana, već samo zabilježena. Kod analize keramičkog materijala, ulomci su svrstani po kategorijama: obod, dno, ručka, trbuh, noga i ostalo, te po pripadnosti kulturnoj skupini ili razdoblju (prapovijest općenito, sopotska, lasinjska ili korenovska kultura, srednji ili novi vijek). Takvom metodologijom dobiveni su sljedeći rezultati.

Dobrovac je lokacija s najvećim brojem, kako kamenog, tako i keramičkog materijala: ukupno je pronađeno 263 fragmenta keramike. Čak 106 komada od toga je dijagnostičko. Velik broj oboda (59) i ručki (30) ukazuje na velik broj pojedinačnih keramičkih posuda koje je zbog specifičnosti tih dijelova posuda lakše kulturno odrediti. Pronađenu keramiku možemo svrstati u tri razdoblja: prapovijest, srednji vijek i novi vijek.

Većina keramičkih fragmenata pripada prapovijesnom razdoblju. Najveći broj tih ulomaka sopotske je kulture koja se javlja za vrijeme neolitika, a apsolutno je datirana između 5300. i 3790. g. pr. Kr.[11] Nju karakteriziraju crni i sivi tonovi keramike nastali uslijed redukcijskog pečenja kao i bradavičaste aplikacije, duborezi i rovašenje. Najčešći ukras ipak je bila plastična vrpca s otiscima vrha prsta. Osim toga, pronađeni su i ulomci crveno oslikane keramike koja je također karakteristična za sopotsku kulturu, ali i za cijeli niz ostalih kasnoneolitičkih kultura. Čest nalaz tijekom terenskog pregleda bili su dijelovi noga karakterističnih sopotskih posuda na visokoj nozi[12].

[10] http://struna.ihjj.hr/naziv/sjaj-srpa/30285/.

[11] Balen, J.; Čataj, L., 2014., str. 62.-63.

[12] Težak – Gregl, T., 1998., str. 84.-85.

U nešto manjoj mjeri nalazimo i ulomke korenovske kulture koja također pripada razdoblju kasnog neolitika (slika 9). Tehnološka proizvodnja keramičkih posuda korenovske kulture na pola je puta između tradicija ranog i kasnog neolitika; keramičke posude pečene su u osnovi oksidacijski, dok je u zadnjoj fazi pečenja primijenjeno redukcijsko pečenje. To rezultira sivom bojom površine posuda. Ukrasi su izvedeni urezivanjem; motivi su izlomljene crte i vrpce ili ispupčenja na najširem dijelu trbuha posude[13].

Slika 9. Fragmenti keramičkih posuda korenovske i sopotske kulture te posude iz razdoblja srednjega vijeka.

Najveće iznenađenje svakako je ulomak keramičke posude lasinjske kulture (slika 10), koja na ovom lokalitetu dosad nije bila zabilježena. Lasinjska kultura označava početak novog razdoblja – eneolitika, iako je u svojoj osnovi još uvijek izdanak kasnog neolitika[14]. Pronađeni ulomak karakteristične je sive boje koja je postignuta redukcijskim pečenjem, dok je ukras, postignut urezivanjem i ubadanjem, također karakterističan za navedenu kulturu[15].

Slika 10. Ulomak keramičke posude lasinjske kulture

Najmanji broj ulomaka (11) pripada srednjovjekovnom razdoblju. Ulomci se mogu prepoznati po fakturi i karakterističnim oblicima srednjovjekovnih posuda (slika 9). Pronađena glazirana keramika (22) datirana je u novi vijek po čemu je to razdoblje vrlo prepoznatljivo. Ipak, problem je činjenica da se glazirana keramika pojavljuje od antike te time pronađene ulomke ne možemo sa sigurnošću pobliže datirati.

Zaključak

Kao zaključak treba navesti otkriće dvaju dosad neotkrivenih prapovijesnih lokaliteta: Klisa – Kućište te Batinjani, dok je lokacija Kućište na položaju Dobrovac pokazala najveće arheološke mogućnosti koje bi trebalo dalje istraživati. Ovim su projektom postignuti postavljeni ciljevi – potvrđena je prisutnost arheoloških lokaliteta od prapovijesti do srednjeg, pa i novog vijeka na području gradova Pakraca i Lipika.

Zahvaljujemo gospodinu Ivanu Horvatu iz Klise na ustupljenim nalazima i pomoći prilikom našeg terenskog pregleda.

Literatura

[13] Težak – Gregl, T., 1998., str. 90.-91.

[14] Težak – Gregl, T., 1998., str. 115.

[15] Težak – Gregl, T., 1998., str. 117.

- Biró, Katalin. T. 2001. Lithic materials from the Early Neolithic in Hungary. *From the Mesolithic to the Neolithic. Proceedings of the International Archaeological Conference held in Damjanich Museum of Szolnok*. Ur. Kertész, Janos; Makkay, Janos. Archaeolingua. Budapest.
- Balen, Jacqueline; Čataj, Lea 2014. *Sopotska kultura. Darovi zemlje. Neolitik između Save, Drave i Dunava.* Ur: Balen, Jacqueline; Hršak, Tomislav; Šošić Klindžić, Rajna. Arheološki muzej u Zagrebu – Muzej Slavonije Osijek – Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet. Zagreb.
- Blaser, Frédéric; Videka – Blaser, Romana; Karavanić, Ivor. 1999. – 2000. Tipologija i tehnologija, dva suprotna ili usporedna metodološka pristupa? *Opuscula archaeologica 23.–24.,* 363.–371.
- Durman, A. 1983. Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa. *Opuscula archaeologica 8.*, 1 – 87.
- Inizan, Marie-Louise i dr. 1992. *Technology of Knapped Stone*. CREP. Meudon.
- Karavanić, Ivor. 1999. *Gornji paleolitik* Šandalje *II u okviru jadranske regije*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 195. str.
- Karavanić, Ivor; Balen, Jacqueline. 2003. *Osvit tehnologije*. Arheološki muzej. Zagreb.
- Lokner, Tea. 2012. – 2013. O ostavi vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske. *Zbornik povijesnog društva Pakrac – Lipik 8 – 9.,* 93 – 99.
- Starnini, Elisabetta. 2000. *Stone industry of the early Neolithic cultures in Hungary and their relationships with the Mesolithic background*. Societa Preistoria Protoistoria Friuli - Venezia Giulia. Quaderno 8., 207.-219.
- Šošić, Rajna. 2010. *Proizvodnja cijepanih kamenih artefakata ranih poljodjelskih zajednica na prostoru istočne Hrvatske*. Doktorski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb. 242 str.
- Težak – Gregl, Tihomila. 1998. Neolitik i eneolitik. 57 – 158. *Prapovijest*. Ur. Pavičić, Adela. Naklada Naprijed. Zagreb.
- STRUNA – hrvatsko strukovno nazivlje http://struna.ihjj.hr/naziv/sjaj-srpa/30285/ (pristupljeno 24. siječnja 2017.)

Subocki Grad (Subocka) i plemići Svetački

Stjepan Benković

Uvod

Na sjevernim obroncima Kričkog brda na brežuljku nadmorske visine 268 m, iznad sela Popovca (Subockog) nalazila se jedna od značajnijih srednjovjekovnih utvrda zapadne Slavonije. Utvrda je dominirala nad dolinom potoka Subocke te pod kontrolom imala vlastelinstvo i komunikaciju koja je vodila dolinom spomenutog potoka.

Administrativno ovaj prostor danas pripada Gradu Novska, nalazi se uz granicu sa susjednim Gradom Lipikom i Požeško-slavonskom županijom.

U srednjovjekovnim izvorima utvrda se spominje pod imenom Subocka, u latinskim, njemačkim ili mađarskim jezičnim oblicima (*Zombathel*, *Szubocka, Szombathely*…). Zbog njenog višestrukog značenja (potok, utvrda, varoš, župa, posjed ili vlastelinstvo) u ovom tekstu koristim noviju, hrvatsku inačicu, Subocki Grad. Subocki Grad i Subocka su sinonimi za srednjovjekovnu utvrdu što je tema ovog teksta.

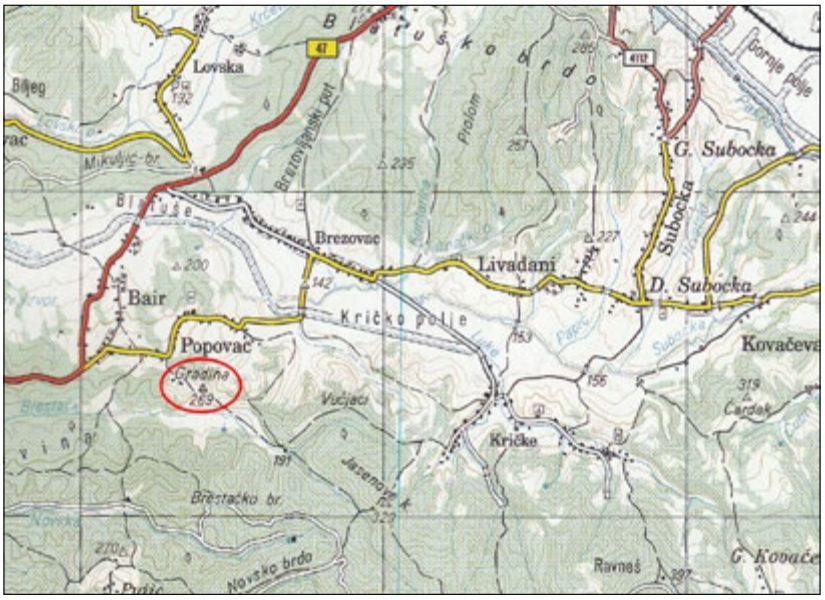

Isječak s topografske karte Novska 1 : 25 000

Iako je njezina lokacija ucrtana na većini topografskih karata (*Grad Br., Gradina*), za njen pronalazak potrebni su suvremeni orijentacijski uređaji i pomoć članova HGS ili planinarskog društva. Problemi u pronalasku ostataka utvrde još su veći jer starosjedilaca u najbližem Popovcu gotovo i nema (2011. – 10 stanovnika) kao ni većih materijalnih ostataka drevnoga grada.

Rijetkim starosjediocima nisu poznati pojmovi Subocki Grad ili srednjovjekovna utvrda, već nekadašnju građevinu nazivaju *turskom kulom.* Osim toga u njihovim sjećanjima još su uvijek kameni ostatci grada kojih, nažalost, više nema. Put do utvrde je poprilično nepregledan. Na izlasku iz sela s asfaltiranog puta, ulijevo, vodi teško prepoznatljiv šumski put koji nakon 1000 m stiže u podnožje brežuljka na kojemu se nalazio Subocki Grad. Lokacija je zbog guste vegetacije vrlo nepregledna, neprepoznatljiva i bez suvremene navigacije teško da bismo ju pronašli. Prilikom prvog obilaska u selu smo dobili informaciju da je dotična lokacija minirana što je odgodilo istraživanje. Uslijedila je provjera[1] i pokazalo se da je informacija neutemeljena.

[1] Zahvaljujem pripadnicima HGS i planinarskog društva Zvonimiru Mileru i Zoranu Milakoviću na pomoći pri utvrđivanju minski sumnjivog područja i pronalasku ostataka Subockog Grada.

Izgled

Kako je točno izgledala ova utvrda, nemoguće nam je dokazati bez sustavnog arheološkog istraživanja. Slavni povjesničar i konzervator Đuro Szabo početkom XX. stoljeća ovako je opisao Subocki Grad: *U kraju na zapadu Bijele Stijene bilo je brojnih utvrda, nu sačuvalo se nije ništa. Subocki grad bio je sazidan na vrhu brijega tako, da je oko čunja načinjen dubok šanac, pa sada izgleda poput kratera.*[2]

U približno isto vrijeme grad i okolicu opisuje Julije Kempf: *Od Livađana i Kričaka raširuje se dolina Subocka sve do zabitnoga sela Brezovca, u kome ima također osnovna škola. Iz Brezovca se lijepo vidi prema jugozapadu strma okuka brijega, s kojega proviruje selo Subocki Grad. To je selo znamenito povijesnom prošlošću. Nad selom je već u srednjem vijeku stajao na zaobljenom čunjastom brijegu utvrđeni grad, a znade se, da je oko godine 1471. pripadao glasovitoj porodici Zemče-Svetački.* ***I danas se vidi taj čunjasti brijeg okružen velikim opkopima, gdje je negda stajao taj grad.*** *Iznad Subockoga grada vidi se preko uvale potoka Subocke na sjever, kako se na Blatuškom brdu bijeli visoki zvonik crkve sv. Tirona u Lovskoj.*[3]

Subocki Grad je tipična brdska srednjovjekovna utvrda. Osim utvrde na brijegu grad se sastojao i od istoimene varoši ili podgrađa u podnožju brežuljka na lokaciji *Gradinski bunar* koji je bio izvor pitke vode. U podgrađu se razvilo trgovište gdje su sajmovi održavani subotom.[4] Grad je imao veliki opkop. Bio je sjedište vlastelinstva i katoličke župe.

Krater (Čunj) Subockog grada

Danas više nema kamenih ostataka ovog nekad slavnog grada. Tek konfiguracija terena upućuje na njega. Na strmom brežuljku (265 m) vidljive su terase na 4 nivoa tako da brežuljak ima oblik stepeničastog stošca. Na donju, najširu terasu nadovezuje se sljedeća manja terasa. Zatim slijedi treći nivo koji je u stvari onaj koji stariji povjesničari nazivaju čunjem ili kraterom. Ovaj nivo ima oblik kratera čiji zemljani vanjski zidovi danas postoje samo u fragmentima. Vjerojatno na dijelovima gotovo vertikalne strmine, koji nisu omogućavali dolazak neprijatelja, nisu ni postojali. Usred tog čunjastog dijela izdiže se četvrti nivo

Isječak sa topografske karte 1:25 000

Keramički ulomci pronađeni na ostatcima Subockog Grada

[2] Szabo, Đ., 1920., str. 117.

[3] Kempf, J., 1924., str. 73.-74.

[4] Dolgoš, Ž., 2008., 101. Dolgoš iznosi teoriju da se trgovište Subocka nalazilo na prostoru današnje Subocke kod Lipika, no mala je vjerojatnost da bi trgovište bilo toliko udaljeno od matičnog grada.

na čijem vrhu je postojala kamena utvrda. Ostataka zidina danas ovdje nema, ali pronalazimo velike količine manjih fragmenata cigle, kamena pa čak i ostataka keramike.

Lokalitet je potpuno zarastao u gustu vegetaciju što ometa percepciju samog prostora. Osim toga vidljivi su tragovi boravka neke vojne postrojbe iz vremena Domovinskog rata: zatičemo ostatke prostranog bunkera, sanduka od municije, vojnih konzervi i slično. Vjerojatno je zbog toga bila bojazan od minski sumnjivog područja.

Da je Subocki grad bio impozantna kamena utvrda, svjedoči podatak da se 1537. godine nalazio u popisu najznačajnijih utvrda između Save i Drave koje treba osnažiti zbog obrane od Turaka.[5] Isto nam svjedoči i izvješće Požunskom saboru od 3. listopada 1539. godine. U njemu ban Toma Nadasdy ističe da Krsto Svetački ne zna što da učini sa svojim gradovima, da ih napusti ili spasi. Drvene kaštele Britvičevinu i Oporovac može spaliti do temelja, ali Subocki Grad i Novsku koji su od kamena, ako i spali, nema dovoljno ljudi da ih poruše i zatrpaju gradske jarke pa ih Turci mogu kasnije lako popraviti i obnoviti.[6] Često spominjanje ove utvrde i posjeda u srednjovjekovnim ispravama također svjedoči o važnosti ove građevine.

Ime i postanak

Vrijeme nastanka, podrijetlo imena kao i ime prvog gospodara nepoznanice su što je čest slučaj kod većine slavonskih srednjovjekovnih utvrda.

O najstarijoj prošlosti Subockog Grada najviše se raspisao poznati istraživač slavonske povijesti Luka Ilić Oriovčanin. U rukopisu *Starožitnost kraljevsta Slavonije* piše da je podžupan Čoka[7] godine 1817. prepisao s nadgrobnog spomenika ovdje pronađenog sljedeći tekst: *Počiva vod Budimir sin Pribislava Sudemira. 1090.* Piše također da se taj spomenik možda još uvijek nalazi među kamenjem ostataka Subockog Grada.

Iz ovog natpisa Luka Ilić izvodi zaključak da je grad nekad pripadao Pribislavu Sudemiru, jednom od dvanaest hrvatskih kneževa koji su 1102. godine s ugarskim kraljem Kolomanom ugovorili mir, priznali ga za svog kralja te potpisali dokument *Pactu conventu*. Suvremena povijesna znanost ustvrdila je da je Pacta conveta krivotvorina. Osim toga, ako i pretpostavimo da je izvorni dokument, u popisu 12 kneževa nigdje se ne spominje Pribislav Sudemir. Zapisana su dva Pribislava – jedan od roda Čudomirića, a drugi od roda Poletčića.[8] Ako bi *Budimirov natpis* bio autentičan, on bi dokazivao postojanje utvrde još u XI. stoljeću.

Prvi pisani spomen tvrđave je u poveljama iz 1269. i 1270. godine, u kojoj templari dobivaju za Senj cijelu Dubičku županiju, koja se u ono vrijeme protezala s obje strane Save i jednim dijelom uzvodno uz rijeku Pakru.[9] Drugi spomen utvrde je u povelji kralja Ladislava Kumanca (1272.-1290.) objavljenoj 1281. godine. U njoj se navodi da je utvrdu Subocku zauzeo češki kralj, mađarski neprijatelj, Otokar II. Pžemisl. (1230.-1278.)[10]

Luka Ilić Oriovčanin spominje legendu koja na svoj način opisuje podrijetlo imena Subocka: *Zanimljiva je legenda kako je Subocka dobila ime. U XIII. stoljeću je ovdje, uz potok, živio plemenski starješina Subock sa svojim plemenom. Isto tako je uz potok malo dalje živjelo manje pleme Matuc. Subock*

[5] Mažuran, I., 1998., str. 91.

[6] Mažuran, I., 1998., str. 97.

[7] Čoka je bio požeški podžupan ,istraživač povijesti i starina. Njegovo djelo je izgorjelo u požaru franjevačke knjižnice 29. travnja 1842. godine. Luka Ilić je kao đak prepisivao njegova djela za tisak te je tako dio ostao sačuvan.

[8] Macan, T., 1992., str. 71.

[9] Došen, Ž., 2008., str. 101.-102.

[10] Došen, Ž., 2008., str. 102.

je bio župan zadužen za obranu kraja. Kada su Tatari, gonili Belu IV. kroz ovaj dio Slavonije, Subock se sakrio u šumama Psunja i iznenadio ih, te im nanio velike gubitke. Bela IV. nije zaboravio ova junaštva pa je nadario Subocka i njegovo pleme poveljom. Kad je Subock dobio povelju, nazvao je ovo područje Subocki Grad, a potok Subocka. Prema legendi središte grada bilo je uz potok, ondje gdje on izlazi u ravnicu i pravi luk, mijenjajući smjer toka istok-zapad u sjever-jug. Kasnije su nasljednici Subocka izgubili posjed, pa je on pripao porodici Svetačkih. Tek od toga vremena postoje povijesni dokumenti koji govore o postojanju burga. [11]

Spomenuta legenda objašnjava podrijetlo imena i njegov nastanak stavlja u sredinu XIII. stoljeća u kontekstu nastojanja kralja Bele IV. da iz obrambenih razloga utvrdi veći broj naselja u državi.

Željko Došen iznosi zanimljivo teoriju o podrijetlu imena Subocka. Drži da ime potječe od trgovišta u kojemu su se sajmovi održavali svake subote.[12] Ova teorija postaje vjerojatnija ako se prisjetimo da ime današnjih Sređana potječe od toga što su se sajmovi u srednjovjekovnoj Petrovini koja se nalazila na njenom području, održavali srijedom, ili Četvrtkovca koji se nalazio na području Daruvara gdje su se sajmovi održavali četvrtkom.

Svetačje (Zinche)

Subocki grad nalazio se u sastavu kotara i feudalnog posjeda Svetačje. Povijesni izvori iz XIV. stoljeća razlikuju kotar Svetačje (districtus de Zinche) i posjed Svetačje (possessiones).

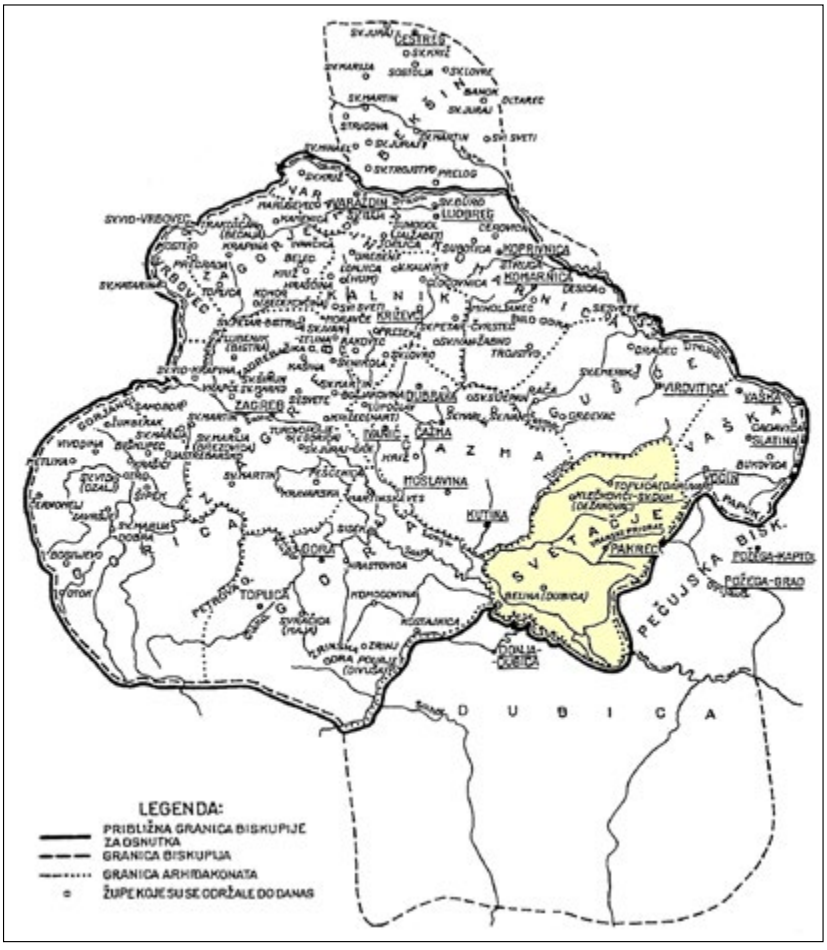

Svetačje na karti Stjepana Pavičića

U opisu Zagrebačke biskupije 1334. godine spominje se arhiđakonat i kotar Svetačje (districtus de Zinche) na njezinu krajnjem jugoistoku. Sjeverozapadnu i zapadnu granicu kotara činila je rijeka Ilova, od svog izvora pa do ušća u rijeku Savu. Južna granica bila je rijeka Sava, a istočna potok Sloboština te obronci Psunja i Papuka. To je područje današnjih Gradova Lipik, Pakrac, Daruvar i Novska. Spomenut popis spominje na ovom području 34 crkve. Plemićka obitelj Tiboltovići upravo je tada vladala gotovo cijelim kotarom zbog čega su se otada počeli nazivati Svetački. Glavno sjedište svih njihovih posjeda bio je tvrd grad Bijela Stijena sve do polovice XV. stoljeća. Kotar je bio u sastavu Križevačke županije.

[11] Škiljan, F., 2009., str. 201.

[12] Došen, Ž., 2008., str. 101.

Kotar Svetačje obuhvaćao je mnoge gradove, kaštele i posjede. Jedan od tih posjeda (possessiones) bio je i posjed Svetačje kao zaseban unutar istoimenog kotara. Prostirao se oko današnjeg grada Novske, od rijeke Subocke na sjeveru do Save na jugu. Do sredine XV. stoljeća Svetački su izgubili sve posjede u istoimenom kotaru osim ovoga. Kada su ostali bez svog središta Bijele Stijene, sjedište svoje moći prebacuju u Subocki Grad. Osim najjačeg svog gradskog središta Subockog grada, posjedovali su u Svetačju gradove Novsku, Britvičevinu i Jasenovac.

U sustavu srednjovjekovnih utvrda pakračkog kraja i ovog dijela zapadne Slavonije Subocki Grad zauzima značajno mjesto. Najbliže utvrde zračne udaljenosti svega oko 7 km, bile su Britvičevina ili Britvić grad[13] na prostoru sela Jazavice i Novi Grad ili Ujar[14] na prostoru grada Novske. Zanimljivo je da su ostale snažne srednjovjekovne utvrde Bijela Stijena, Željezni Međurić i utvrda sv. Ivana evanđeliste u Pakracu gotovo identične udaljenosti, oko 13 km zračne udaljenosti. Moćna utvrda Kraljeva Velika te Jasenovac udaljene su oko 16 km.

Tiboltovići/Svetački gospodari Subockoga Grada

Kako je već ranije navedeno, najstariji poznati gospodari Subockog Grada bili su Pribislav Sudemir i njegov sin Budimir krajem XI. stoljeća. Kasniji su pripadnici ove porodice izgubili ovaj posjed te je on došao pod vlast plemićke obitelji Tiboltović.

Najdugovječniji gospodari Subockog Grada bili su plemićka obitelj Tiboltovići kasnije nazvani Svetački. Rijetki su srednjovjekovni gradovi i posjedi koji su tako dugo bili u vlasništvu jedne plemićke obitelji kao što su Subocki Grad i Svetačje. Vlast Tiboltovića odnosno Svetačkih nad ovim posjedom a time i Subockim Gradom možemo pratiti od prve polovice XIII. stoljeća pa sve do oslobođenja od Turaka krajem XVII. stoljeća.

Iako spomenuta legenda navodi plemenskog starješinu Subocka kao vladara Subocke u vrijeme provale Tatara (1241.), povijesni izvori govore drukčije.

Deset godina prije provale Tatara (1231.) trojica braće Tiboltovića: Thomas, Budur i Thybolth spominju se kao vlasnici posjeda Svetačje.[15] Vjekoslav Klaić ne isključuje da su njihovi prethodnici posjedovali ovaj posjed još u XI. stoljeću.

Godine 1275. ugarski kralj Ladislav IV. Kumanac dao je pravo na ove posjede plemićkoj obitelji Svetački.[16] Najvjerojatnije je riječ o potvrdi već uvedenih u vlasništvo posjeda koju je kralj izdavao svojim feudalcima uskoro nakon stupanja na prijestolje.

Tiboltovići

Tiboltovići su njemačkog podrijetla. Njihov se davni predak, grof Tibolt, u X. stoljeću doselio u Ugarsku i tamo stekao veliki posjed Bobovac u Šimeškoj županiji (danas Šomođska županija).[17] On je osnivač dinastije Tiboltovića. Njihov član, Grab, nalazi se u pratnji kralja Ladislava Arpadovića, 1091.-93. godine u bojnom pohodu na Slavoniju. Tom prilikom kralj ga nagrađuje posjedima oko Garić gore na Moslavini i Toplice oko današnjeg Daruvara.

[13] Britvičevina ili Britvić Grad bila je drvena utvrda na prostoru sela Jazavice. Dobila je je ime po vlasnicima, plemićima Britvić. Kasnije dolazi u vlasništvo plemićke obitelji Tiboltović koji su je dodatno utvrdili i pripremili za obranu od Turaka.

[14] Kada se turska vojska vraćala nakon opsade Kiseka 1532. godine, odmarala na novljanskom području i usput ga teško oplijenila. Zbog toga su Tiboltovići na prvoj glavici iznad savske nizine dali sagraditi tvrdi grad koji su prozvali Novi Grad. Od toga imena u 18. stoljeću nastao je toponim Novska.

[15] Klaić, V., 1913., str. 7.

[16] Škiljan, F., 2010., str. 222.

[17] Klaić, V., 1913., str. 4.-5.

Podiže benediktinski samostan Bijelu ili Grab kod Sirača čiji su patroni dugo vrijeme bili upravo Tiboltovići.[18]

S vremenom je moć Tiboltovića samo rasla. U XIII. stoljeću u svom posjedu drže velike posjede u Šimeškoj županiji u Ugarskoj (Bobovac, Labud, Sum, Kapurev…), nekoliko posjeda južno od Drave, te posjede uz Ilovu, Toplicu, Pakru, Subocki potok, Sloboštinu i Rašašku. Spominju se posjedi Svetačje, Toplica, Ljesnica, Crikvenica i Rasosa oko rijeka Sloboštine i Rašaške, patroni su benediktinskog samostana Bijela ili Grab, kraće vrijeme u svom posjedu drže znameniti grad Stupčanicu te posjed Podgorje u starohrvatskoj župi Garešnici.[19]

U ispravi iz 1343. godine u kojoj braća Levkuš i Kakoš dijele posjed oca Ivana I. spominju se ovi posjedi Tiboltovića: Donje Svetačje, Gornje Svetačje, Bijela Stijena, Sirač, Završje, Javorje, Belanovac, Rosačnik, Cirkvenica i Ymentw. Glavno sjedište svih tih posjeda (*njihov grad*) bila je Bijela Stijena.[20]

Svetački

Oko 1350. godine braća Leukuš i Kakoš Tiboltović, budući da su vladali gotovo cijelim kotarom (ne samo posjedom) Svetačje, primili su njegovo ime kao svoje prezime. U to vrijeme zavladao je običaj u Hrvatskoj i Ugarskoj da plemići preuzimaju prezimena po svojim posjedima pa su tako Tiboltovići postali Svetački.[21] Tiboltovići su u tom trenutku na vrhuncu svoje moći.

Protudvorski pokret krajem XIV. i početkom XV. stoljeća označio je pad moći Svetačkih i osipanje njihovih posjeda. Braća Tibolt III., Ivan VI. i Ivan VII. svrstali su se na stranu Ivana Horvata i Ivana Paližne u sukobu s kraljem Žigmundom Luksemburškim zbog čega im je kralj oduzeo sve posjede i dodijelio ih svojim saveznicima. Kasniji prelazak nekih Svetačkih na Žigmundovu stranu omogućio im je povratak tek dijela imanja. Zbog sudjelovanja u *Protudvorskom pokretu* Svetački su ostali bez posjeda Sirač, Rosachenik i Završje, dok su im ostali još samo Svetačje i Bijela Stijena.[22]

Sredinom XV. stoljeća (između 1453. i 1456.) izgubili su jedan od najvažnijih svojih posjeda, grad Bijelu Stijenu s brojnim pripadajućim selima. Bijela Stijena (mađarski Feyerkw) bilo je glavno središte svih posjeda plemića Svetačkih i onda kada je on bio mnogo veći. Sada je došao u posjed Ivana Hunjadija. Njihova vlast ostaje ograničena samo na posjed Svetačje koji se prostirao od potoka Subocke do rijeke Save u Križevačkoj županiji.

Ubrzo nakon gubitka Bijele Stijene banovac i župan križevački **Ladislav VI. Ladislavić Svetački** premjestio je centar svoje moći u Subocki Grad (Szombathely).[23] On se od tada brže razvija, a njegovo pojavljivanje u izvorima je sve češće.

U popisu župa Zagrebačke županije 1501. godine spominje se župa Zombathel (Subocka). Ista župa spominje se i 1495., 1507. i 1517.[24] To znači da je Subocki Grad bio župski grad, odnosno sjedište župe te da je u blizini postojala župna crkva.

---

[18] Klaić, V., 1913., str. 6.

[19] Klaić, V., 1913., str. 7.

[20] Klaić, V., 1913., str. 18.-19.

[21] Klaić, V., 1913., str. 4.-5., 19.

[22] Klaić, V., 1913., str. 4.-5., 21.-23.

[23] Škiljan, F., 2009., str. 201.

[24] Butorac, J., 1984.; Josip Butorac župu Subocka ubicira na područje današnje Stare Subocke što smatram netočnim. Zbog blizine toga prostora (udaljenost 6 km) i jake utvrde Kraljeva Velika po logici bi taj prostor trebao pripadati u župu s njezinim imenom. Župu Subocka ubicirao bih na prostor Subockog Grada i njegove okolice.

Svetačje oko 1500. godine (S. Pavičić)

Subocki Grad spominje se i u popisima poreza 1495., 1507. i 1517. pod imenom Zombathel.[25]

Ladislav VI. Svetački., kraće vrijeme banovac i župan Križevačke županije te njegovi bratići; braća Juraj II., Franjo I. i Stjepan, bili su poznati po nasilnosti. Zbog sukoba sa susjedima pa čak i međusobnih često su sudionici parnica iz čijih zapisnika crpimo izvore o ovoj plemićkoj obitelji i njihovim posjedima. Zahvaljujući njima učestalo je spominjanje Subockoga Grada.

Ladislav VI. godinama je bio u sukobu sa susjedima, knezovima Blagajskim koji su gospodarili posjedom Poljana u Dubičkoj županiji. Ladislav VI. često je slao službenike i kaštelane svog kaštela Čubina[26] da pljačkaju, nanose štetu pa čak i ubijaju po susjednoj Poljani. Vrhunac zlodjela dogodio se 1471. godine kada je naredio Pavlu, kaštelanu **Subockog Grada** te Augustinu Šipku s drugovima, da orobe Ivana Draškovića, službenika knezova Blagajskih, na putu u Čazmu (k Začesam) u Križevačku županiju. Naime, Drašković je imao zadatak da u Čazmi prepiše nekoliko kraljevskih povelja koje se tiču ove plemićke obitelji te da određene dragocjenosti, pola libre suhog zlata i 300 zlatnih forinti, pohrani na sigurnije mjesto. Draškovića su spomenuti dočekali i oteli sva pisma, dragocjenosti, novac, oružje, odjeću i konja u vrijednosti od 2000 denara. Knezovi Blagajski su nekoliko puta pozivali Svetačkog da vrati otuđene dragocjenosti, a kako to nije donijelo rezultata, tužili su nasilnika hrvatskim banovima.[27]

Spomenuta braća Juraj II., Franjo I. i Stjepan vladali su Subockim Gradom u 2. pol. XV. stoljeća. Vjekoslav Klaić spominje da je tada postojao grad (castrum Zombathel) te istoimena varoš odnosno podgrađe (oppidum). Isto tako postojalo je i istoimeno vlastelinstvo čije je središte bila dotična utvrda.

Iako su zajednički vladali Subockim Gradom, svaki od braće je osobno imao u vlasništvu posjede koji su pripadali vlastelinstvu Subocki Grad ili širem području Svetačja. Tako je Franjo I. imao posjede: Lazy ili Laz, Powelichye i Chmorowyna; a Stjepan: selo Široka (villa Syroka) i Zenth-Demeter (ecclesia b. Demetrii in Zenche).[28]

U popisu poreza 1495. godine vidljivo je da se širi posjed Svetačje dijelio na Gornje i Donje vojvodstvo. Gornje vojvodstvo bio bi, najvjerojatnije, prostor oko Subockog Grada, a Donje vojvodstvo oko Novske. Sva tri brata spominju se kao vlasnici određenog broja dimova u oba posjeda. Tako je Juraj Svetački posjedovao 30 dimova u Gornjem i 16 dimova u Donjem vojvodstvu. Franjo Svetački najveći je posjednik sa 70 dimova u Gornjem, 53 dima u Donjem vojvodstvu te 17 u posjedu Paklenica. Stjepan Svetački, kao najmanji posjednik, imao je 30 dimova u Donjem vojvodstvu.

[25] Adamček, J.; Kampuš, I., 1976.

[26] Jasenovac

[27] Šišić, F., 1913., str. 31.-32.

[28] Šišić, F., 1913., str. 35.

U istom popisu poreza spominju se i župnik kao posjednik 7 dimova u samom Subockom Gradu (*Zombathel*) te *posjednik prebeude* (crkveni posjed koji ima neki svećenik na uživanje) s 5 dimova također u Subockom Gradu.[29]

U popisu poreza 1507. godine udovica Franje Svetačkog vlasnica je 25 dimova u Gornjem vojvodstvu te 15 u Paklenici. Njegovi sinovi vlasnici su 46 dimova u Donjem vojvodstvu. Najveći posjednik je Stjepan Svetački s 43 dima u Donjem i 52 u Gornjem vojvodstvu dok je Juraj Svetački vlasnik samo 15 dimova. Župnik je bio posjednik 4 dima u Subockom Gradu (*Zombathel*).[30]

U razdoblju od 1483. do 1487. godine braća Franjo, Stjepan i Juraj su često u sukobu sa susjedima.

Dana 9. prosinca 1486. zapovjedio je ban Matija Gereb iz Gudovca čazmanskom kaptolu da provede istragu u svezi tužbe bivšega bana Ladislava od Egervara, a sada gospodara Kraljeve Velike, protiv nekih njegovih susjeda. Ladislav od Egervara najviše se tužio na Franju I. Svetačkoga koji mu je kao gospodar **Subockog Grada** bio najbliži susjed. Naime, 1484. godine turski vojvoda i hercegovački sandžakbeg Ajazbeg je za 300 zlatnih forinti otkupio šest Turaka koji su kao robovi čamili u sužanjstvu kod Ladislava od Egervara. Ladislav je šest Turaka po svom sluzi Antoniju Turku poslao u Bosnu k Ajazbegu, koji je pogođenih 300 forinti isplatio i mirno Turka kući otpustio. No kad je Antonije Turk vraćajući se iz Bosne 18. listopada iste godine prolazio kroz oblasti i kotare, koji su Franji Svetačkomu pripadali, dao ga je Franjo uhvatiti te ga još s onih 300 zlatnih forinti kod sebe drži.[31]

Osim toga, nedavno je (18. studenoga 1486.) kmet Ladislava od Egervara po imenu Toma Dragić iz sela Kut (Kwth) gospoštije u Velikoj pošao u pohode nekomu kmetu Stjepana Svetačkoga po imenu Nikola Lawtus u selu Široka (Syroka) gospoštije Svetačke. Tada je neki Stjepan Vojslavić, predijalac Franje Svetačkoga, navalio sa svojom braćom na Tomu Dragića zarobio ga, zaplijenio dva konja, pa ga onda, svezavši mu ruke na ledja, odvukao u **Subocki Grad** gdje ga i danas čuva u okovima. Sve molbe i prijetnje Egervarovih kaštelana i drugih službenika upravljene na Franju Svetačkoga, nisu dosad koristile, jer on drži tako Dragića kao i konje još uvijek u Subockom Gradu. Zbog tih tužbi poziva dakle ban Matija Gereb spomenuti kaptol da sve temeljito ispita. Kaptol je 14. prosinca zadaću svoju izvršio saslušavši više svjedoka, a Franjo Svetački je pozvan na suđenje na sljedeći banski sud. Nažalost, nemamo vijesti je li se odazvao i kako je taj sud završio.[32]

Godine 1504. u parnici Jurja Kaštelanovića protiv Barbare, vladarice Bijele Stijene, spominju su braća Juraj II. i Stjepan Svetački kao gospodari **Subockog Grada** (Sombotelj ili Subocka). Iz izvora se jasno vidi da su braća Subocki Grad zajednički posjedovali, ali tako da je svaki od njih u gradu držao svog zasebnog kaštelana.[33] Franjo Svetački u to vrijeme bio je pokojni.

Žena Stjepana Svetačkog bila je Ursula, kći Nikole Kaštelanovića i Ane od Bisega. Njen brat, Juraj Kaštelanović, odlazeći u rat s Turcima 22. veljače 1500. godine u svom gradu Zelenjaku ili Željnjaku napisao je oporuku u kojoj je svojoj sestri ostavio četvrtinu svega što pripada gradu Bisegu. Ursula je nadživjela muža i brata. Za vrijeme boravka u **Subockom Gradu,** 14. srpnja 1521., pisala je nećaku Ivanu Kaštelanoviću (sin Jurja). U pismu se žali kako je nakon smrti muža ostala jadna, siromašna i napuštena te traži svoje nasljedstvo koje joj po pravu pripada.[34]

29 Adamček, J.; Kampuš, I., 1976., str. 10.

30 Adamček, J.; Kampuš, I., 1976., str. 30.

31 Šišić, F., 1913., str. 35.-36.

32 Šišić, F., 1913., str. 36.

33 Šišić, F., 1913., str. 42.-43.

34 Šišić, F., 1913., str. 43.

Turske provale

Češća spominjanja Subockoga Grada uslijedila su u izvorima iz prve polovine XVI. stoljeća u svezi učestalih turskih provala i obrane od Turaka. Iako su Turci pljačkaške pohode u Slavoniju poduzimali još od kraja 14. stoljeća, Subocki Grad kao i cijelo Svetačje našli su se pod izravnom opasnošću od Turaka nakon pada Kobaša, Broda i cijele Požeške županije 1536. i 1537. godine.

Godine 1536. Subocki Grad spominje se u kontekstu vrlo smišljene i taktički izvanredno razrađene turske ofenzive na hrvatske zemlje. U skladu s tom operacijom početkom srpnja počeli su žestoki napadi Turaka na Slavoniju iz Srijema i Bosne. Osmansku vojsku iz Srijema predvodio je smederevski sandžakbeg Mehmed-beg Jahjaoglu, a iz Bosne bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg. Nakon prijelaza Save i osvajanja Broda, dijelila se Husrev-begova vojska u nekoliko većih skupina. Jedna od njih nastupala je uz Savu do Babine Grede i u smjeru Đakova i Gorjana, druga prema Gradišci i Jasenovcu, a treća u smjeru Požege, tvrđave Našice i Orahovice. To prilikom Husrev-begova vojska osvojila je redom sve utvrde i gradove uz Savu: Babinu Gredu, Jaruge, Novigrad, Trnjane, Garčin, Brod, Dubočac, Gradac, Cernik, Gradišku, Jasenovac i prodrla prema **Subockom Gradu** i Kraljevoj Velikoj. Središnji dio tih snaga zauzeo je utvrde Dubovac, Zdence kraj Broda, Pleternicu, Brčin, Drenovac blizu Požege, Veliku i odatle krenuo prema Orahovici i Našicama.[35]

Nakon neuspjele Katzianerove vojne, u Grazu su se 5. studenog 1537. godine sastali hrvatski saborski poslanici s austrijskim staležima radi organizaciji obrane od Turaka. Hrvatsko izaslanstvo primio je osobno kralj Ferdinand i uručio im svoj prijedlog organizacije obrane. Hrvatsko izaslanstvo samo ga je dopunilo svojim prijedlozima. Isto tako, nadopunjavajući prijašnji prijedlog, nabrojili su gradove i tvrđave u Hrvatskoj koje bi trebalo što prije opskrbiti vojnim posadama, oružjem i puščanim prahom. Na prostoru između Save i Drave bili su to: Korog, Orahovica, Mikleuš, Drenovac, Brezovica, Voćin, Bijela, Sirač, Kamengrad, Ras, Pakrac, Krestelovac, Sredice, Petrovina, Oporovac, Zelinjak, Čaklovac, Pašinac, Račica Sv. Stjepana, Dišnik, Bijela Stijena, Britvičevina, Novi Grad, Dijanovac (Okučani), **Subocki Grad** i Kraljeva Velika.[36]

Nažalost, u popisu ovih utvrda koje treba ojačati nije bilo Jasenovca, strateški vrlo važne utvrde na rijeci Savi. Vlasnici, kaštelani i stanovnici Subockog Grada bili su svjesni da njihova obrana započinje upravo tamo. Kolika je važnost Jasenovca za obranu posjeda Svetačkih, svjedoči da su se zbog toga 1537. godine, nakon pada Požege (op.a. 15. siječanj), sastali kaštelani **Subockog Grada** i Novog Grada (Ujvar) kako bi odlučili na koji način će preoteti od Osmanlija Jasenovac[37].

13. listopada 1537., svega nekoliko dana poslije strašnog Katzianerova poraza kod Gorjana (9. listopada), sastali su se u Kraljevoj Velikoj kaštelani Svetačkih, vojni zapovjednici Novske Ivan i Nikola Šubnički, te **Subocke** (Subockog Grada) **Ivan Zidavalić**, s kaštelanom Tome Nadasdya u Velikoj Andrijom Žoltićem i vojvodom pučkog ustanka Markom Tomaševićem. Vijećali su što učiniti da se Turcima preotme Jasenovac.[38]

Početkom 1538. oko utoka Une u Savu, uz granicu, nastavljeni su okršaji s Turcima manjih razmjera. Kaštelani plemića Svetačkih iz Novske, **Subockog Grada** i okolnih utvrda, sastali su se i dogovorili da uz pomoć kmetova preotmu Turcima Jasenovac. Neovisno o njihovu dogovoru poslanici hrvatskih staleža istodobno su upozorili i pozvali kralja Ferdinanda da svim silama one-

[35] Mažuran, I., 1998., str. 85.

[36] Mažuran, I., 1998., str. 91.

[37] Škiljan, F., 2009., str. 201.

[38] Dolgoš, Ž., 2008., str. 195.

mogući Turcima utvrđivanje Jasenovca, jer ako se oni tu učvrste, bit će uskoro izgubljen cijeli kraj uz Savu i rijeku Unu. Ne čekajući što će kralj odgovoriti ili poduzeti, kaštelani su prikupili svoje snage i uz podršku bana Tome Nadasdyja početkom 1538. silovito napali Turke i osvojili Jasenovac. Tom prilikom zarobili su dosta turskih vojnika, među njima Turhan-bega Vilića i Čejvan vojvodu. Zahvaljujući odlučnosti kaštelana, vratili su plemići Svetački izgubljene posjede, dok je istodobno Turcima bio privremeno zapriječen put za nove prodore uz Savu.[39]

Petar Keglević i Toma Nadasdy do sredine travnja uspjeli su obnoviti Jasenovac i u kaštel smjestiti jaču posadu. Nažalost, to je bio samo kratkotrajni uspjeh.[40]

Dana 24. travnja 1538. Turci su zauzeli grad Dubicu na Uni. Zastrašeni padom ovog grada vojnici Jasenovca i **Subockog Grada** sami su zapalili svoje gradove i razbježali se. Saznavši za to, da bi zaštitili okolne utvrde i gradove, krenuli su Petar Keglević i Toma Nadasdy s vojskom na Turke. Međutim, Keglević je zbog slaboga zdravlja ostao kod kuće pa je tako sam Nadasdy iznenada navalio na Turke u Jasenovcu, te ih uz pomoć Marka Tomasovića iz grada otjerao. Zarobljeni plijen u Jasenovcu podijelio je vojnicima, a grad razorio. Nakon toga pokušao je zauzeti i Dubicu, no nije uspio.[41] Subocki Grad vjerojatno nije teže stradao te je ubrzo obnovljen i u njega je vraćena vojna posada.

Nakon napuštanja Jasenovca pod neposrednom opasnošću našli su se posjedi Krste (Kristofora) Svetačkog. Ban Toma Nadasdy 3. listopada 1939. šalje izvješće Požunskom saboru ističući da Krsto Svetački ni sam ne zna što da učini sa svojim gradovima, da ih napusti ili spali. Drvene kaštele Britvičevinu i Oporovac može spaliti do temelja, ali **Subocki Grad** i Novsku koji su od kamena, ako i zapali, nema dovoljno ljudi da ih poruše i zatrpaju gradske jarke pa ih Turci mogu kasnije lako popraviti i obnoviti. Istog mjeseca Požunski je sabor još jednom zamolio kralja Ferdinanda za hitnu pomoć utvrdama i gradovima na granici u Slavoniji, posebno Dobroj Kući.[42]

Pod vlašću Turaka

Plemići Svetački ulagali su ogromne materijalne i ljudske resurse u obranu svojih posjeda. Najviše su se u obrani od Turaka isticali Mihajlo i Kristofer II. (Krištofor, Krsto) Svetački.

Budući da je je Mihajlo 1539. i 1540. godine obnašao dužnost podbana, sav teret obrane djedovine pao je na leđa brata Kristofera II.[43] Njemu se kao i svakom drugom velikašu u sličnoj situaciji bilo gotovo nemoguće obraniti bez pomoći Beča. Očito je da ta pomoć nije stizala u dovoljnoj mjeri.

U ovakvim uvjetima nesigurnosti i sveopće opasnosti kmetovi su masovno počeli napuštati svoja ognjišta i odlaziti na zapad, ali i na tursku stranu. Osmanski porezi bili su niži od habsburških pa je kršćansko stanovništvo često prelazio na područje pod turskom vlašću[44]. Sve je to dodatno iscrpljivalo posjede Kristofera Svetačkog te je nastupilo osnovno egzistencijalno pitanje za njega: *Kako preživjeti i kuda krenuti uslijed gubitka materijalne osnove svoga življenja*?

Vjerojatno zbog toga, ali i drugih razloga, grčevito tražeći izlaz i dvoumeći se što da učini, predao se potkraj listopada 1540. Kristofer Svetački Turcima, zajedno sa svojim gradovima **Subockim Gradom**, Novskom, Britvičevinom i Oporovcem. Predaja Krste Svetačkog zaprepastila je krajiške zapovjednike u Slavoniji, pogotovo što su nakon toga Kraljeva Velika, Međurić, Bijela Stijena, Pakrac

[39] Mažuran, I., 1998. str. 91.

[40] Mažuran, I., 1998., str. 94.

[41] Klaić, V., 1913., str. 56.

[42] Mažuran, I., 1998., str. 97.

[43] Kalić, V., 1913., str. 56.

[44] Škiljan, F., 2009., str. 201.

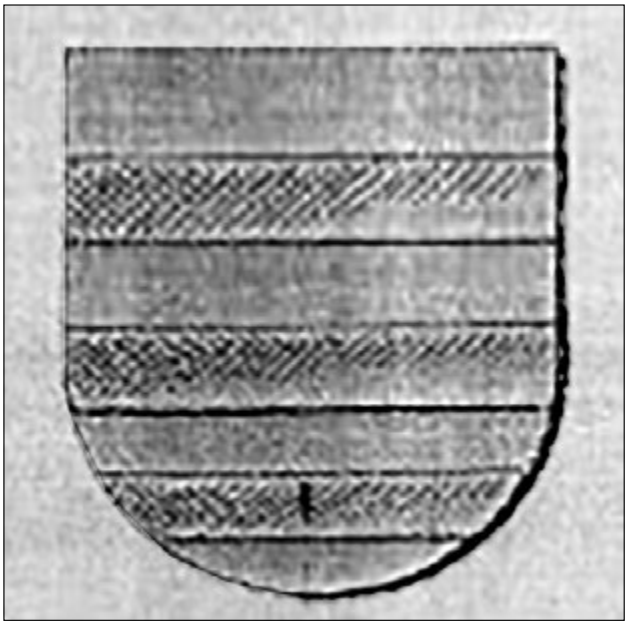

Grb obitelji Svetački kojeg je Ivan Bojničić objavio u *Der Adel von Kroatien und Slavonien*. Grb je rekonstrukcija grba s pečata Mihajla Svetačkog (Mihaela de Zempche). Na njemu se nalazi štit koji presijecaju tri horizontalne grede. Boje, nakit i ukras nisu poznati.[46]

i Podborje bili neposredno na udaru osmanske vojske. To je zaprepaštenje bilo tim veće, jer je u istom mjesecu kralj Ferdinand uputio obilniju novčanu pomoć za obranu granice.[45]

Dana 20. studenoga došao je Kristofer u Carigrad pokloniti se sultanu Sulejmanu II. koji mu je odredio godišnju plaću od 600 forinti. Kristofer je Turcima predao četiri svoja grada: **Subocki Grad,** Novsku (Ujvar), Britvićevinu, a možda i razvaljeni Jasenovac. Poturčeni Kristofer domogao se begovske časti.[47]

Mihajlo Svetački još je neko vrijeme živio u kršćanskoj Hrvatskoj gdje je spao na plemića jednoselca te je nastojao pod svaku cijenu poboljšati svoje bijedno stanje. Nakon 1559. godine i on nestaje iz Hrvatske. Prešao je na tursku stranu i poturčio se.[48]

Pod vodstvom Ulama-bega i Malkoč-bega osmanska se vojska 1544. godine skupila pokraj **Subockog Grada** i krenula u osvajanje Kraljeve Velike. To je bilo na polju Turkovke ispod Subockog Grada.[49] Osim Kraljeve Velike te godine su Turci osvojili preostale okolne utvrde i izbili na rijeku Ilovu.

Što je točno bilo sa Subockim Gradom i kakav je njegov značaj u vrijeme turske vladavine, ne možemo točno ustvrditi zbog nedostatka povijesnih izvora. Činjenica je da je područje na kojem se nalazio bio pogranični prostor, dio serhata tj. turske vojne krajine u sastavu pakračkog (cerničkog) sandžaka. Turske snažne pogranične posade nalazile su se u okolnim utvrdama Kraljevoj Velikoj, Međuriću, Bijeloj Stijeni i Pakracu. Povjesničari na temelju fragmentalnih povijesnih izvora izvode različite zaključke o ovoj utvrdi u tursko doba.

Tako Luka Ilić Oriovčanin u *Starožitnosti Kraljevstva Slavonije* kazuje o Subockom Gradu u tursko doba: *Kakovim je pako promjenam za vrijeme njihove* (turske op.a.) *vlade bio, neznase i koliko je samo izvjestno, da su ga pošav iz Slavonije vatrom popali, i da poslie u njemu nitko više obitavao nije. Sad se samo gole zidine i hrpe kamenja, na mjesto jakih tornjevah i okolih kulah vide, koje slavu i veličinu pokazuju.*[50]

U *Lovorikama Gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8*, Ilić navodi sljedeće: *Kasnije je tvrdja od Turakah zauzeta, koji su ju bježeći god. 1687. iz Slavonije popalili.*[51]

Ive Mažuran piše sljedeće: *Za vrijeme turske vladavine Subocka i okolica su po svom položaju bile istureno područje na granici, osobito pošto su Turci 1559. godine razorili Čazmu i sjedište sandžaka pre-*

[45] Mažuran, I., 1998., str. 100.

[46] Perković, A., 2013., str. 92.

[47] Klaić, V., 1913., str. 58.

[48] Klaić, V., 1913., str. 59.

[49] Škiljan, F., 2010., str. 222.

[50] Ilić Oriovčanin, L., *Starožitnost Kraljevstva Slavonije*, Subocki Grad

[51] Ilić Oriovčanin, L., 1874., str. 77.

nijeli u Pakrac.[52] *Sama Subocka nije u tim zbivanjima imala važniju ulogu, već je u XVII. stoljeću bila i raseljena.*[53] *Unatoč tome zadržan je prijašnji naziv vojvodaluk Subocka, u koji su bila uključena okolna sela. Taj se vojvodaluk nalazio pod neposrednom upravom dizdara (tvrđavskog zapovjednika) u Bijeloj Stijeni*[54]*, gdje je bila smještena stalna turska posada.*[55]

Stjepan Pavičić opisuje subocki distrikt (područje) u tursko doba: *U južnom i jugozapadnom dijelu pakračkog područja koji se u starije vrijeme zvao subotski distrikt, za turskog su vladanja bila nastanjena sela: Subotska, Ervenci, Kričke, Kovačevac, Čaglić, Skenderovci, Rogolji i Brezičani. Od Subotske i Kričaka na zapad počinjalo je nenaseljeno zemljište. Pod konac turskog gospodstva tu su popisi zabilježili samo 50 srpskih domova, od toga 10 na zapadnoj, a 40 na istočnoj strani bliže Pakracu. Na tome je tlu u prvoj poli turske vlasti bilo svakako mnogo više srpskog stanovništva, ali je ono oko 1600. odselilo odavde u velikom broju u Križevačku krajinu i zapadnu Mađarsku.*[56]

Najopširniji prikaz Subockog Grada u tursko doba dao je Filip Škiljan: *Subocki Grad brojio je 50 kuća u vrijeme Osmanlija, dok je za vrijeme kršćana 53 dima (1495.). Novi Grad i Subocki Grad daju 3000 akča poreza Osmanlijama. U Subocki Grad Turci su postavili muslimansku posadu. Katolici su bili još za Osmanlija nastanjivali ravnicu, a pravoslavni Vlasi su ostali u brdima uz potok. Pravoslavni Vlasi se iz Bosne ovdje naseljavaju 1568. godine kao čuvari na rijeci Ilovi. Za vrijeme svoje vladavine Osmanlije su gradili mostove, mlinove i putove. Kod željezničkog mosta na potoku Subockoj nekad se nalazilo raskrižje putova za Novsku, Kraljevu Veliku i Jasenovac te Subocki Grad. Prema legendi, koja nije potkrepljena povijesnim dokazima, govori se da je ovo područje bilo toliko gusto naseljeno te da su kuće jedna do druge ograđene s visokim plotovima, tako da je mačka mogla doći od Jasenovca do Kraljeve Velike ne dotaknuvši zemlje. Također prema tradiciji mlin-vodeničar, koji se i danas nalazi na potoku Subocka, glavni je ostatak Subockog Grada. Ova je građevina označena na nekim krajiškim kartama iz 18. stoljeća, pa je zacijelo vrlo stara.*[57]

Iseljavanje srpskog, točnije vlaškog stanovništva iz subockog područja oko 1600. godine, koje opisuje Stjepan Pavičić, treba promatrati u kontekstu *Dugog rata* (1591.-1606.). U tom periodu uslijedila su velika iseljavanja vlaškog stanovništva iz pakračkog sandžaka. Mnoga vlaška sela su napuštena i zapaljena, a stanovništvo preseljeno na područje križevačke, koprivničke i varaždinske kapetanije. Vojne vlasti iz slavonske Vojne krajine nastojale su prevući što više vlaškog stanovništva na svoju stranu.

U srpnju 1598. general Herbestein započeo je pregovore s vlaškim glavarima iz pakračkog sandžaka u svezi preseljenja Vlaha na kršćansku stranu. Zbog toga je pozvao Dragula agu 18. srpnja u Ivanić, a Vučića agu 19. srpnja u Križevce, no ni jedan nije osobno došao na dogovor, nego su poslali svoje predstavnike. Dragula je predstavljalo pet izaslanika, među njima i **harambaša Petar od Subotske**. On je Herbesteina nagovarao da se preseljenje Vlaha provede što prije jer su Osmanlije pazile na Dragulu.[58]

Početkom studenoga 1598. upale su ivaničke krajiške postrojbe na teritorij Osmanskog Carstva u pravcu Pakraca te su iz pakračkog kraja dovele 350 Vlaha s njihovim starješinama Dragulom

[52] Mažuran, I., 1993., str. 769.

[53] Mažuran, I., 1988., str. 546.

[54] Selçuk Ural, 2011. Prema tahrir defteru iz 1565. pakrački sandžak sastojao se od 14 nahija: Cernik, Drenovac, Pakrac, Bijela Stijena, Kunčevac, Šagovina, Bučje, Sirač, Dobra Kuća, Čaklovac, Stupčanica, Pakarski Sredel, Klokočevac i Podvrški.

[55] Mažuran, I., 1993., str. 769.

[56] Pavičić, S., 1953., str. 219.

[57] Škiljan, F., 2010., str. 222.

[58] Perić, H., 20., str. 46.-47.

agom i Vučićem agom.[59] Je li s njima bio i harambaša Petar iz Subocke, ne zna se, ali vijest o ovom starješini dokaz je postojanja pogranične turske vojne formacije na području Subocke. Naime, harambaša je zapovjednik čete, turske vojne postrojbe jačine oko 100 vojnika.

Godine 1600. Marko Lapsanović provalio je u ovaj kraj, osvojio te popalio Kraljevu Veliku i Bijelu Stijenu.[60] Tom prilikom stradao je i subocki kraj.

U popisu stanovništva iz 1698. i 1702. godine u kotaru (vojvodstvu) Subocka popisivači nisu zabilježili pusta odnosno napuštena sela[61] iz čega možemo zaključiti da potpunog napuštanja ovdašnjih naselja nije ni bilo.

Kada je 1660. godine generalni vikar Petar Nikolić posjetio Slavoniju kako bi obišao župe koje pripadaju Zagrebačkoj biskupiji, među brojnim ruševinama i ostatcima crkava spominje i onu u Subockoj.[62] Vjerojatno se radi o župnoj crkvi iz predturskog doba.

Kristofer II. Svetački, zatim i njegovi nasljednici kao osmanlijske spahije nastavili su vladati Subockim Gradom i Svetačjem cijelo vrijeme turske vladavine.

Rod Svetačkih ostalih u kršćanskoj Hrvatskoj izumro je početkom XVII. stoljeća. Potomci Krištofora i Mihajla održali su se u turskoj Slavoniji i dalje. Zvali su se i dalje Svetački ili Svetačkovići.[63] Potomci poturčenog Kristofora II. zadržali su svoju nekadašnju djedovinu pod turskom vlašću kao spahije. Osim toga uz to su nekoliko puta vršili službu sandžakbega u cerničkom sandžaku. Svetački ili Svetačkovići živjeli su u turskoj Slavoniji cijelo XVII. stoljeće.[64]

Potkraj XVII. stoljeća bila su u turskoj Slavoniji dva bega Svetačkovića. Jedan iz Kobaša koji je držao Čaglić, drugi iz Orahovice koji je vladao Dolcem i Brestovcem u požeškom sandžaku i Subockom u cerničkom sandžaku.[65] Alajbeg[66] Mustafa Svetačković, koji je prebivao u varoši i gradu Orahovici, posljednji je turski vladar Subocke. Kada je spoznao da se turska vlast neće dugo održati, pokušao je s obitelji prebjeći na kršćansku stranu. Kao posrednik poslužio je Luka Ibrišimović. To mu nije uspjelo te je nakon oslobođenja od Turaka pobjegao u Bosnu gdje je postao topčaga u Banjoj Luci.[67]

Popisivači stanovništva 1698. godine na temelju iskaza lokalnog stanovništva u kotaru Subocka, zapisali su da je turski zemljišni gospodar ovog područja bio *Zvetakovich* koji je boravio u Orahovici. Njemu su od svakog selišta godišnje plaćali 120 novčića i od cijelog kotara davali 4,5 oke masla, dva ovna i dva kubula krmiva. Desetinu od vlastita usjeva nisu davali, jedino su morali nekom Turčinu davati desetinu od zasijanih zemljišta. Ništa drugo nisu plaćali ni davali seljačke radove. Nisu davali desetinu ni poslije oslobođenja ovih krajeva. U ovom kotaru bilo je 5 manjih mlinova od kojih se nije ništa plaćalo za Turaka ni nakon oslobođenja od njih.[68]

Starosjedioci i danas lokaciju nekadašnjeg grada nazivaju turska kula. Činjenica da se toponim Subocka održao od srednjeg vijeka do današnjih dana svjedoči da tursko doba nije značilo diskontinuitet naseljenosti na tom području. Na ovom dijelu Svetačja ostao je jedan mali dio starosje-

[59] Petrić, H., 2016., str. 20. i 46.

[60] Ilić Oriovčanin, L., 1874., str. 84.-86.

[61] Mažuran, I., 1993., str. 30., 42.

[62] Mažuran, I., *Povijest Hrvatske od 15. stoljeća do 18. stoljeća,* 206.

[63] Klaić, V., 1913., str. 62.

[64] Klaić, V., 1913., str. 63.

[65] Klaić, V., 1913., str. 63.

[66] Turski pukovnik oko kojega se okupljaju sve spahije jednog sandžaka

[67] Klaić, V., 1913., str. 64.-66.

[68] Mažuran, I., 1988., str. 508.-509.

dilačkog stanovništva koji su sačuvali dio mjesnog nazivlja, a onda ga prenijeli na novodoseljeno vlaško stanovništvo koje je ovdje stiglo u velikom broju. Vlasi su naselili brdovite krajeve u okolici grada i činili su većinu stanovništva. Turci su ih uključili u vojnu službu te su pod vodstvom turskih zapovjednika i svojih vojvoda stražarili na granici i sudjelovali u provalama i borbi protiv hrvatskih graničara.

Prilikom popisa stanovništva 1698. godine popisivači, uvažavajući donekle zatečeno stanje i raspoloženje lokalnog stanovništva, zadržavaju naziv vojvodstvo (vojvodaluk) što je nasljeđe turskog doba. Naime, cijeli pakrački (cernički) sandžak bio je podijeljen na vojvodstva (vojvodaluke).[69] Tako uz kotar (okružje) pa i čak vlastelinstvo Subocka u popisima često koriste i naziv vojvodstvo Subocka.

x x x

U tursko doba Subocki Grad je i dalje postojao, ali njegov značaj nije ni približan onom u predtursko doba. Bio je manja pogranična utvrda u kojoj se smjestila muslimanska posada. U nizinskom predjelu ostao je živjeti manji broj starosjedilaca katolika koji su mjesno nazivlje prenijeli na doseljene Vlahe naseljene na okolne brdske predjele. Zadaća ovog stanovništva bila je da drže straže na granici. Vlasnici Subockog Grada bili su poturčeni Svetački koji se sada nazivaju Svetačkovići. Sjedište njihove moći bilo je u Orahovici odakle su upravljali ovim udaljenim posjedom i ubirali poreze. Nalazio se u sastavu pakračkog sandžaka koji je bio dio serhata – turske vojne krajine. Sjedište nahije kojoj je pripadao bilo je u Bijeloj Stijeni gdje je postojala jako turska posada na čelu s dizdarom tj. tvrđavskim zapovjednikom.

Kraj turske vladavine

Turskim porazom pod Bečom 1683. godine započeo je Bečki ili Veliki turski rat (1683.-1699.) u kojem je od Turaka oslobođena Ugarska, Slavonija i veći dio hrvatskih zemlja pod turskom okupacijom. Kraj turske vladavine označio je i kraj Subockoga Grada što je slučaj i s većinom srednjovjekovnih utvrda u Slavoniji. Kada je točno i tko porušio ili zapalio Subocki Grad, ne zna se. Oko ovog pitanja povjesničari se razilaze.

Već 1685. godine dogovoreno je da generali Jakob Lesle, Sigismund Trautmansdorf, Johann Joseph Herbenstein i ban Nikola Erdödy združenim snagama napadnu Turke u Slavoniji. Zapovjedništvo nad cjelokupnom vojskom bilo je povjereno generalu Lesleu.[70]

Ban Nikola Erdödy provalio je u cernički sandžak i uz pomoć narodne vojske pod vodstvom Ivana Sekule i Franje Ilića osvojio Kraljevu Veliku i Bijeli Stijenu. Velik dio stanovništva na tom prostoru prelazi na stranu banske i carske vojske u Srbiju.[71] Bitka s turskom vojskom odigrala se na otvorenom polju u blizini Bijele Stijene. Trajala je cijeli dan , u njoj su pale četiri age i mnoštvo turskih vojnika.[72]

Iako su se borbe vodile u neposrednoj blizine Subockog Grada, u izvorima se on ne spominje tako da ne znamo točnu njegovu sudbinu. Muslimansko i dio vlaškog stanovništva zasigurno je napustilo subocko područje.

[69] Mažuran, I., 1988., str. 19.

[70] Mažuran, I., 1998., str. 228.

[71] Mažuran, I., 1993., str. 769.

[72] Smičiklas, T., 1891., str. 117.

Luka Ilić Oriovčanin spominje da su Subocki Grad popalili Turci nakon što su ga morali napustiti. Dio povjesničara odgovornost za uništenje Subockog Grada prebacuju na kršćansku vojsku.

Filip Škiljan piše: *Godine 1691. vojska Jakoba Leslea zauzima ove krajeve. Osmanlije su bili istjerani iz Kraljeve Velike, Subockog Grada, Novske i okolice. U Subockom Gradu nije ostala niti jedna muslimanska obitelj. Erdödy je nakon odlaska Osmanlija vjerojatno dao spaliti naselje i grad zato da se osmanlijske čete ne bi ponovo utvrdile. Da je Subocki Grad spaljen, govori i podatak da krajiški vojvode više ne spominju taj grad u svojim izvještajima. Pravoslavno stanovništvo ostalo je u brdima i osnovalo nova naselja: Bair, Popovac (iznad kojeg se nalaze i ostaci Subockog Grada), Lovska, Novi Grabovac, Brezovac.*

Banskoj i carskoj vojsci u protjerivanju Turaka pridružilo se pobunjeno domaće kršćansko stanovništvo. Kolika je uloga carske vojske, a kolika lokalnog pobunjenog stanovništva u oslobođenju zapadne Slavonije, ne zna se. Narodna pjesma *Turski sedmogodišnji rat i Slavonci od god.1683. do 1690.*[73] pripisuje velike zasluge u oslobođenju tvrdih gradova lokalnim narodnim junacima:

Druga vojska Slavonijom kreće
S njom upravlja Bane[74] gospodine
I mladjahni Lesle generale
Sa Slavonci po izbor junaci,
Med njima je silni Matijević,
Mladi Divić i siedi Oklješa,
Franjo Ilić i vrli Marjanac
I Pinojtić od sela Petrova.
Oni Turke proganjat umjedu
Tjerajuć ih od grada do grada,
Matijević uze Veroviticu.
Grad Stražeman mladjani Diviću.
Oklješa je Raić pridobio
I u Šagu junak večerao,
Bielu Stinu Ilić ugrabio,
Marjanac je u Subocku došao,
A Pinojtić u Pakracu stao,
Da u bjeloj on osvane Stini.
Rešetare uzeše junaci
I sa banom silnu Kostajnicu
I sa Leslom bieloga Osika,
Grad Požegu, Gradišku i Kobaš,
Pleternicu, Našice i Erdud,
Grad Varadin, Ilok i Šarengrad,
A i druge slavonske gradove
Osvojiše Slavonci junavi,
Osvojiše zemlju očistiše.

[73] Ilić Oriovčanin, 1874., 83.-84. Luka Ilić preuzeo je ovu pjesmu iz pjesmarice Ive Šljivarića iz Oriovca koji je pjesmu preuzeo od oca.

[74] Hrvatski ban Nikola Erdödy

Predaja koju prenosi narodna pjesma zasluge za oslobođenje Subockog Grada pripisuje narodnom junaku Marjancu.

Nakon pobjede nad Turcima Nikola Erdödy nije zaposjeo ovaj dio zapadne Slavonije već je s vojskom otišao dalje. Proći će još neko vrijeme dok carska vojska opet ne napadne ovaj kraj i trajno ga zaposjedne.

Nakon osvajanja Osijeka 1687. godine carska vojska predvođena generalom Hansom Dünewaldom i grofom Ivanom Draškovićem krenula je prema Požegi i tom prilikom oslobodila gotovo cijelu Slavoniju[75]. General Dünnewald 20. studenoga 1687. izveo je vojsku iz Slavonije i prepustio njezinu obranu posadama u Kraljevoj Velikoj, Bijeloj Stijeni, Pakracu, Siraču, Cerniku, Požegi i drugim, manjim mjestima.[76] Već nakon nekoliko dana otpočeli su prodori turske vojske po Slavoniji, a u proljeće samo su nastavljeni.

Varaždinski general, maršal, grof Aenea Capraru, sada novi zapovjednik sve vojske između Dunava, Save i Drave, odlučio je sve slabije tvrđave razvaliti.[77] Svoju zamisao počeo je odmah provoditi pa je 14. svibnja razorio Cernik i Bijelu Stijenu, a cerničko stanovništvo silom preselio u Požegu.[78] U ovim izvješćima ne spominje se nigdje Subocki Grad iz čega proizlazi da je ranije stradao i zauvijek napušten.

Nakon oslobođenja od Turaka započelo je doseljenje novog vlaškog stanovništva u subocki kraj. Oko 1690. godine ponovno se naseljavaju srpski doseljenici iz Bosne.[79] Stjepan Pavičić navodi da je poslije 1691. godine počelo doseljenje Srba većinom iz Bosne, nešto manje iz križevačke krajine. Tom su prilikom naselili Kukunjevac, Toranj, Bujavicu, Jagmu, Lovsku, Subocki Grad, Livađane, Korita, Gradovac te dali poveći broj novih porodica Subockoj, Kričkama, Skenderovcima i Rogoljima. U popisu iz 1755. bilo je Srba na tom području 369 kuća prema 50 koliko ih je bilo posljednjih godina turskog gospodarstva.[80]

Novonastalo raštrkano naselje na području današnjeg Baira i Brezovca dobilo je naziv prema srednjovjekovnoj utvrdi koja je tada već bila u ruševinama – Subocki Grad.

Julije Kempf zapisao je da je Subocki Grad već oko 1700. bio ruševina, da su oko grada bile goleme šume te da danas nema više traga zidinama toga grada jer su seljaci upotrijebili kamenje za građenje svojih kuća i škole. Narod i danas taj brijeg naziva *Grad*.[81]

Toponim Subocka

Toponim Subocka preživio je stoljeća i očuvao se od srednjeg vijeka do današnjih dana što je rijetkost u ovim krajevima. Nijedan hrvatski kraj nije doživio takvu demografsku kataklizmu kao zapadna Slavonija. Starosjedilačko stanovništvo gotovo je u potpunosti napustilo ove krajeve i otišlo prema zapadu. S njim je nestalo kolektivno pamćenje, time i nazivlje. Rijetki su krajevi gdje su se očuvali starosjedioci, time i stara geografska nazivlja.

U srednjem vijeku jaka utvrda s podgrađem nazivala se Subocka ili Subocki Grad u svim onim latinskim, njemačkim i mađarskim inačicama. Luka Ilić Oriovčanin piše: *Povjestnica raznim ali*

[75] Pod turskom kontrolom ostala je još samo rijeka Sava s najjačim gradovima na njoj: Gradiška, Brod, Mitrovica, Kostajnica i Šabac. Gradiška je bila jaka utvrda, okosnica daljnjih turskih provala u zapadnu Slavoniju.

[76] Mažuran, I., 1998., str. 260.

[77] Smičiklas, T., 1891., str. 138.,140.

[78] Mažuran, I., 1998., str. 161.

[79] Kempf, J., 1924., str. 74.

[80] Pavičić, S., 1953., str. 219.

[81] Kempf, J., 1924., str. 74.

srodnim imenima ovaj grad naziva, kao 'Strubotka' i 'Zabatka', a u jednom od godine 1497. kaločkog nadbiskupa dopisu piše se 'Sabatka'. No ova su nazivlja koja jedno i isto znače, iz različitog načina pisanja proistekla, iz kojih je u novije vrijeme 'Subocka' ili 'Subocki grad' postalo.

Vjekoslav Klaić u svom djelu *Plemići Svetački ili nobiles de Zempche* za ovaj grad upotrebljava naziv *Sombotelj*, kaštel *Sombotelj*, varoš *Sombotelj* ili jednostavno samo *Subocka*. To je mađarska inačica toponima koju izvodi iz latinskih originala *castrum Zombathel* ili *castello suo Zombothel*.

Subocka nije samo naziv za grad s podgrađem, već i za manji posjed u sastavu kotara Svetačje koji se sastojao od istoimene utvrde i nekoliko sela te za katoličku župu.

Kada izaslanici tzv. donjoaustrijskih pokrajina 3. rujna 1556. godine regensburškom carevinskom saboru prilažu popis gradova, utvrda i kaštela koji su između 1526. i 1556. dospjeli u turske ruke, u njemu se nalazi i Subocki Grad. U originalnom obliku zapisan je kao *Szobockij* dok je u prijepisima zapisan uz manje preinake kao *Szobockii*. Ondašnja mađarska inačica glasi *Szombathely* dok na karti Ugarske Wolfganga Laziusa iz 1556. stoji oblik *Zoboczky*.[82]

Naziv same utvrde u svezi je s istoimenim potokom[83]. Tko je od koga dobio ime, svodi se na ono filozofsko pitanje o postanku kokoši i jajeta. U već spomenutoj legendi Luka Ilić tumači da ime potječe od plemenskog starješine i župana *Subocke* koji je vladao ovim krajem polovicom XIII. stoljeća. Nakon što je dobio povelju od Bele IV. za zasluge u ratu s Tatarima, nazvao je ovo područje Subocki Grad a potok Subocka.

Mirko Marković iznosi teoriju da se današnji potok Subocka u srednjem vijeku nazivao Velika, no da je dobio ime po vrlo cijenjenom tvrdom gradu koji se nalazio u njegovoj blizini. Tako je potok Velika dobio s vremenom ime Subocka, koje nosi sve do danas. Starije ime toga potoka, Velika, palo je posve u zaborav.[84]

Željko Dolgoš iznosi teoriju da je grad dobio ime po tome što su se u njegovom trgovištu sajmovi održavali svake subote. To bi opet upućivalo na slijed imenovanja po Markoviću.

Nakon oslobođenja od Turaka ime Subocka se umnožilo što je stvorilo nejasnoće koje su prisutne i danas. Potrebno je detaljnije poznavanje geografije i povijesti zavičaja da biste razlikovali Subocku (potok), Subocku (naselje), Donju i Gornju Subocku, Staru i Novu Subocku te Subocki Grad.

Već prvi postturski popis stanovništva 1698. godine donosi nejasnoće. Prvo se spominje **kotar Subocka** (*Districtus Szuboczka*) koji obuhvaća naselja Verniaczy, Kovačevac, Kukunjevac, Rogolje, Čaglić, Vujić, Skenderovac i Jagmu. Središte ovog kotara je Verniaczy koji Ive Mažuran smješta u današnji Lipik. Vujić smješta u Bukovčane između Donjeg Čaglića i Snenderovaca. Istočnu granicu ovog kotara činio je potok Šeovica (*Sehovicza*) s istoimenim selom, na jugoistok granica se prostirala do Bijele Stijene (*Bellasztena* ili *Pallestina*), zatim sela Golaši (*Gollessy*) i dalje u liniji do lokaliteta *Konzka Glava*, prema jugu nalazile su se Kričke (*Kriczke*) sve do rijeke Subocke (*Szuboczka*). Na zapadu su bile same pustoseline sve do križevačke granice, kao međa postavljeno je mjesto ili put zvan Martinova Staza (*Martinova Zteza*). Na sjeveru nalazio se kotar pakrački sve do mjesta Bukova Voda, Topla Voda i *Brezt*.

U poglavlju *Vojvodstvo Subocka općenito i posebno selo Verniaczy* autor opisuje kotar Subocku. Spominje da na ovom području postoji manja zidana ruševna tvrđava koja stoji samo s jedne strane

[82] Palffy, G., 2014., str. 9.-39.

[83] Potok Subocka teče od Donjeg Čaglića u smjeru istok – zapad. Probija riječnu dolinu između Blatuškog brda na sjeveru i Kričkog brda na jugu. Kod Lipovljana čini oštar zavoj od 90 stupnjeva i skreće prema jugu. U tom smjeru teče prema Velikom Strugu u koji se ulijeva.

[84] Marković, M., 2002., str. 507.

opasana dubljim jarkom i smještena na brdu. Vjerojatno se radi o ruševinama Subockog Grada. Također spominje i jednu zidanu crkvu posvećenu sv. Jurju, bez krova kojoj stoje još samo zidovi, no lako se može popraviti. U ovom se kotaru nalazi pet manjih mlinova, od kojih se nije plaćalo ništa ni za Turaka, a ni poslije oslobođenja ovih krajeva.

U istom popisu stanovništva spominje se još jedna **Subocka** (*Szoboczka*), naselje u kotaru Kraljeva Velika (*Districtus Kraleva Vellicenczis*). U tom kotaru nalazila su se naselja Kraljeva Velika, Lipovljani, Kričke, Rajić katolički, Roždanik, Jazavica, Vučarica, Subocka, Rajić vlaški i Borovac. Ive Mažuran napominje da se ova Subocka nalazi južno od Lipika. Iz popisa naselja koja pripadaju ovom kotaru te prema prostornoj logici mogu zaključiti da bi ta Subocka mogla biti jedino današnja Stara Subocka.

Popis iz 1736. već je određeniji i jasniji. Slavonija je tada već bila razdijeljena na provincijal i Vojnu krajinu te su bila formirana vlastelinstva. Jedno od slavonskih vlastelinstava bili je i **vlastelinstvo Subocka** koje je obuhvaćalo sela: **Subocku**, Čaprgince, Trnakovac, Širince, Žuberkovac, Bobare, Bijelu Stijenu, Skenderovce (Čaglićke), Bukovčane, Rogolje, Lještane, Bjelanovac, Čaglić, Kovačevac, Kričke, Korita, Livađane, Lovsku, Bujavicu, Grabovac, Brezine, Kukunjevac, **Subocki Grad**, Jagmu, Međurić i Banovu Jarugu. Vlastelinstvo je imalo 26 naselja i 418 domaćinstava te je još uvijek bilo pod komorskom vlašću.

U ovom popisu vidljiva je razlika između nekadašnjih sinonima Subocka i Subocki Grad. Sada postoje dva naselja: Subocka (na obroncima Psunja iznad Lipika) te Subocki Grad (u podnožju nekadašnje utvrde). Nakon oslobođenja od Turaka utvrda Subocki Grad je napuštena i u ruševnom stanju, no unatoč tomu njeno ime nastavlja živjeti u imenu obližnjeg naselja koje su osnovali Vlasi iz Bosne nakon 1691. godine. Praktički su oba naselje jedno uz drugo. Zanimljivo je da se naselje Verniaczy (koje Ive Mažuran stavlja na mjesto današnjeg Lipika) 1736. ne spominje ni u subockom kao ni u susjednom pakračkom vlastelinstvu. Nad teorijom da je to mjesto, koje se jedino spominje u popisu stanovništva 1698. godine, današnji Lipik, stoji veliki upitnik.

U prilog teoriji da je Verniaczy Lipik idu činjenice koje navodi popisivač 1698. da je ovo naselje u podnožju brežuljka, da je udaljeno 1 h od Pakraca te samo ime Verniaczy – Vrljci što upućuje na izvor.

S druge strane postoji velika mogućnost da je to naselje ustvari današnja Subocka. Prvo, središte većine kotara je istoimeno naselje te je logički zaključiti i ovdje da je središte kotara Subocka naselje Subocka. Popisivač opisuje da selo obuhvaća nekoliko zaselaka što je upravo karakteristika ovog naselja. Osim toga ovo selo naseljavaju vlaške porodice, a teško je za povjerovati da bi Vlasi naseljavali nizinu. I posljednji, ja bih ga nazvao najjačim argumentom, su prezimena. Kada usporedimo prezimena sela Verniaczy iz popisa 1698. i sela Subocke iz 1736. godine, možemo vidjeti da se ona većinom podudaraju. U popisu Verniaczyja 1698. od 26 kućedomaćina čak njih 15 nose prezime koje pronalazimo u popisu Subocke 1736. godine. Štoviše popisivač 1736. spominje da su Subocku u međuvremenu napustili Blass Nenadovich, Thadia Nenadovich, Nicola Nenadovich, Andria Julich, Mihat Nenadovich, Jurko Pavlovich, Maxim Popovich i Stanislav Mikich, dakle većinom prezimena koja su popisana 1698. u Verniaczy. 1736. u sastavu vlastelinstva Pakrac spominje se Lipik i u njemu su hrvatska prezimena od kojih neka postoje i danas. Iz ovoga možemo zaključiti da se ustvari radi o istom selu tj. da je Verniaczy ustvari selo Subocka kod Lipika.

Postoji i treća mogućnost da su popisivači 1698. godine zbog raštrkanosti mjesta zajedno popisali domaćinstva Subocke i Lipika.[85]

Vlastelinstvo Subocka nije dugo postojalo jer je već 1750. godine uključeno u Gradišku pukovniju Vojne krajine, a stanovnici Subocke i Subockog Grada ponovno su postali graničari.

[85] Dolgoš, Ž., 2008., str. 102.

Vojni zemljovid iz 2.pol. XVIII. stoljeća

Na vojnom zemljovidu iz druge polovice XVIII. stoljeća (First Military Survey 1763. – 1787.[86]) uz simbol utvrde stoji natpis: *Rudera Subotski grad*. Sjeverno od njega prostire se naselje *Subotskÿ Grad*. To je ono naselje koje su osnovali doseljeni Vlasi oko 1691. i nazvali ga prema obližnjoj utvrdi. Na zemljovidu ovo naselje označuje dva odvojena naselja – današnje Bair i Brezovac. Popovac tada još ne postoji. Istočno od Subockog Grada ucrtana je *D.Walla Subotska*, današnja Subocka iznad Lipika, a zapadno, u donjem toku rijeke Subocke, selo *Subotska*, današnja Stara Subocka.

Naselje Subocki Grad pod ovim imenom iskazivalo se u popisima stanovništva od 1857. do 1948. godine, a obuhvaćalo je današnja naselja Bair, Brezovac Subocki i Popovac Subocki. Ta su naselja iskazana 1890. kao dijelovi naselja Subocki Grad, a od 1948. iskazuju se kao samostalna naselja. Ovaj toponim od tada više ne postoji.

Selo Subocka kod Lipika u popisima stanovništva od 1948. do 1981. iskazivalo se kao Donja i Gornja Subocka. Ovi toponimi u narodnoj predaji postoje i danas. Danas se to naselje naziva Subocka. Teško je stradalo u Domovinskom ratu i gotovo je raseljeno.

Staru Subocku južno od Lipovljana, uz rijeku Subocku osnovali su katolici iz Subockog Grada. Sjeverno od nje kasnije je nastalo novo naselje nakon čega imamo Staru i Novu Subocku.

Na topografskoj karti Pakrac 1:50 000 izrađenoj na osnovi reambulacije iz 1930. godine, a djelomično dopunjenoj 1961., upisano je ime naselja Subocki Grad. Budući da se uz njega nalaze Brestovac Subocki i Popovac Subocki, zaključujem da se taj toponim odnosi na današnji Bair. Na mjestu srednjovjekovne utvrde stoji toponim *Grad Br.* što potvrđuje pisanje Julija Kempfa o tome da seljaci to brdo nazivaju Grad.

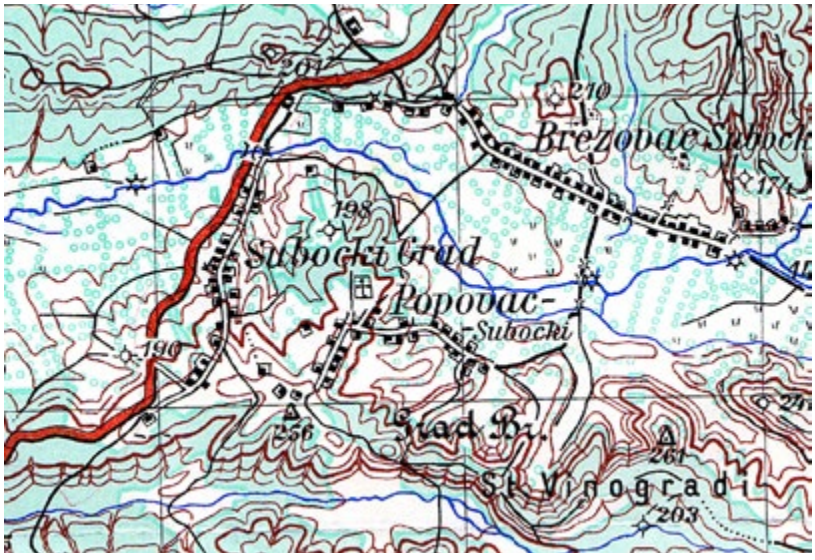

Isječak iz topografske karte iz 1961. godine

Na topografskoj karti Slavonska Požega 1:50 000 izdanoj 1983. na mjestu srednjovjekovne utvrde stoji toponim *Brdo Gr.*, a na suvremenoj topografskoj karti Novska 1:25 000 *Gradina*.

[86] http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/?bbox

Zaključak

Subocka ili retroaktivno nazvana Subocki Grad utvrda je duge prošlosti i velikog značaja. Njegovi jedva primjetni ostatci nalaze se jugoistočno od sela Popovca (Subockog). Prvi spomen utvrde je iz 2. pol. XIII. stoljeća kada se već nalazila u vlasništvu plemićke obitelji Tiboltovića, kasnije nazvanih Svetačkih. Ova obitelj vladala je gradom od početka XIII. do kraja XVII. stoljeća.

Grad se sastojao od utvrde na brijegu s podrgrađem u podnožju u čijem trgovištu su se svake subote održavali sajmovi. Grad je bio sjedište istoimenog vlastelinstva u čijem sastavu se nalazilo nekoliko sela. Povijesni izvor iz 2. pol. XV. stoljeća spominje sela: Lazy, Powelichye, Široka i Zenth--Demeter. Također je i sjedište istoimene župe. U blizini grada postojala je župna crkva.

Polovicom XV. stoljeća Svetački ostaju bez svog *glavnog grada* Bijele Stijene te centar moći premještaju u Subocki Grad. Od tada započinje nagli razvoj ovog grada koji se sve češće spominje u povijesnim izvorima.

Početkom XVI. stoljeća nad Subockim Gradom nadvila se izravna turska opasnost. Glavni pravac ugroze bio je s juga, iz Bosne. Utvrde Jasenovac, Britvićevina, Novska, Oporovac i Subocki Grad bile su okosnica obrane posjeda Svetačkih. Subocki Grad nalazi se u popisu najznačajnijih utvrda Slavonije koje treba osnažiti i naoružati radi obrane od Turaka. Tadašnji vlasnik Kristofer Svetački izjavljuje da ne zna što će sa Subockim Gradom i Novskom jer su utvrde građene od kamena te ih ne može spaliti ni lako porušiti.

Godine 1540. Kristofer Svetački, iscrpljen dugogodišnjom obranom svojih posjeda, prelazi na tursku stranu i predaje Turcima Subocki Grad, Britvićevinu, Novsku i Jasenovac. Nastavlja njima vladati kao turski spahija sa sjedištem u Orahovici. Njegovi nasljednici nastavljaju vladati Subockim Gradom sljedećih 150 godina turske okupacije.

U vrijeme turske vladavine značaj Subockog Grada opada. On je pogranična utvrda u turskoj vojnoj krajini (serhatu) u kojoj se smjestila manja muslimanska posada na čelu s harambašom. Oko utvrde naselili su se brojni pravoslavni Vlasi, a ostalo je nešto malo starosjedilaca katolika koji su prenijeli lokalno nazivlje doseljenicima. Grad je bio u sastavu nahije Bijela Stijena i pakračkog sandžaka.

Nakon izgona Turaka krajem XVIII. stoljeća utvrda je porušena mada su na tom mjestu i dalje postojali kameni ostatci koji su ucrtani na najstarijim zemljovidima. S vremenom su se oni smanjivali jer su ih mještani okolnih sela upotrebljavali kao građevinski materijal. Danas su na vrhu brijega vidljivi tek manji ulomci kamena i cigle.

Izvori i literatura:

- Adamček, Josip; Kampuš, Ivan. 1976. *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski institut za povijest. Zagreb.
- Benković, Stjepan. 2006. Geografska obilježja pakračko – lipičkog kraja. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 3*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac.
- Butorac, Josip. 1984. Popis župa Zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine. *Starine knjiga 59*. JAZU. Zagreb.
- Dolgoš, Željko. 2008. *Gradske priče*. Radiopostaja Novska d.o.o. Novska.
- Herman – Kaurić, Vijoleta. 2004. *Krhotine povijesti Pakraca.* Hrvatski institut za povijest Podružnica za povijest Slavonije, Baranje i Srijema. Slavonski Brod.

- Ilić Oriovčanin, Luka. *Starožitnost Kraljevstva Slavonije* (rukopis).
- Ilić Oriovčanin, Luka. 1874. *Lovorike Gradiškoga narodnoga graničarskog puka br. 8.* Zagreb.
- Kempf, Julije. 1924. *Oko Psunja, Zemljopisno-povijesne crtice za mladež*. Hrvatski pedagoško-književni zbor. Zagreb.
- Klaić, Vjekoslav. 1913. *Plemići Svetački ili nobiles de Zempche*. RAD Knj. 199. JAZU. Zagreb.
- Macan, Trpimir. 1992. *Povijest hrvatskog naroda*. Školska knjiga. Zagreb.
- Marković, Mirko. 2002. *Slavonija povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Golden marketing. Zagreb.
- Mažuran, Ive. 1998. *Hrvati i Osmansko Carstvo*. Golden marketing. Zagreb.
- Mažuran, Ive. 1988. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU. Osijek.
- Mažuran, Ive. 1993. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga.* Zavod za znanstveni rad HAZU. Osijek.
- Palffy, Geza. 2014. Izvanredni izvor o zemljopisnim znanjima ugarsko-hrvatske političke elite 16. stoljeća. *Scrinia Slavonica 14/2014.* Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.
- Pavičić, Stjepan. 1953. *Podrijetlo naselja i govora.* JAZU. Zagreb.
- Perković, Antonio. 2013. *Heraldička baština prostora današnje Sisačko-moslavačke županije*. Diplomski rad. Filozofski fakultet. Zagreb.
- Petrić, Hrvoje. 2016. O iseljavanju vlaškog stanovništva iz zapadnog Papuka, Ravne gore i Psunja te susjednih područja krajem 16. i početkom 17. stoljeća. *Zbornik Janković 1.* Daruvar.
- Sabo, Đuro. 1920. *Srednjovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Smičiklas, Tadija. 1891. *Dvijestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Prvi dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom; Rat oslobođenja.* JAZU. Zagreb.
- Starek, Siniša Njegovan. 2009. Rimski kameni nadgrobni spomenik iz Kusonja. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik 6/2009.* Pakrac.
- Škiljan, Filip. 2010. *Kulturno-historijski spomenici zapadne Slavonije*. Srpsko narodno vijeće. Zagreb.
- Škiljan, Filip. 2009. Graditeljska baština zapadne Slavonije nestala u 19. i 20. stoljeću. *Scrinia Slavonica* 9/2009. Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.
- Ural, Selcuk. 2011. Pakrački sandžak u drugoj polovici 16. stoljeća. *Scrinia Slavonica 11/2011.* Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.
- Voborski, Željko. 1994. *Luka Ilić Oriovčanin.* Novska.

Karte:

- Topografska karta Pakrac 1 : 50 000, Djelomično dopunjeno 1961. godine
- Topografska karta Novska 1 : 25 000
- Veliki atlas Hrvatske, Mozaik knjiga, Zagreb 2002., Topografska karta Pakrac 1 : 100 000
- First Millitary Survey (1763. - 1787.), www.mapire.eu
- Second Millitary Survey (1806. - 1869.), www.mapire.eu

Kamengrad – zaboravljeni srednjovjekovni biser Slavonije

Goran Đurđević

Razvijeni i kasni srednji vijek (XII. - XVI. stoljeće) u Slavoniji najbolje se uočava na brojnim utvrdama različitog karaktera poput Ružice grada u blizini Orahovice, Starog grada u Velikoj, Starog grada u Požegi, Kaptola, Bedemgrada u Našicama, Bijele Stijene kod Okučana i mnogih drugih. Jedna od prostorno najvećih i najbolje očuvanih je Kamengrad.

Srednjovjekovna utvrda Kamengrad nalazi se na čunjastom vrhu brda na Papuku na 612 metara nadmorske visine. Udaljena je oko 3 kilometra od Vučjaka Kamenskog i Gornjih Vrhovaca, a 13 kilometara od Voćina. U blizini se nalazi potok Brzaja sa svojim pritocima (značajno je spomenuti da se ranije zvao Kamenska, a još ranije, u srednjem vijeku, Crkvenik).

Arhitektonski, utvrda se sastoji od palače-palasa pravokutnog oblika dimenzija 45 x 50 metara, ulazne kule te još šest kružnih kula/polukula (četiri na jugu, jedna na sjeveru i zapadu) koje čine vanjski dio bedema čija je dužina oko 160 metara, a širina približno 110 metara. Površina joj je gotovo dva hektara. Ulaz pojačan stražarnicom bio je sa zapada gdje je smještena i cisterna. Prirodna je stijena iskorištena za temelje utvrde na jugoistočnoj strani. Inače, utvrda je izgrađena od lomljenog kamena, a dijelovi oko prozora i vrata od klesanaca.

Kamengrad, idejna rekosntrukcija (M.Čorak) (Izvor: Dorotea Bačić, Srednjovjekovna baština Parka prirode Papuk)

Kamengrad se u početku, u srednjem vijeku, kao i cijelo područje uokolo, nazivao Crkvenik što je bio naziv za potok Brzaju, a isti naziv Crkvenik nosio je središnji plemićki posjed na tom području (taj posjed i naselje kasnije mijenjaju ime u Streževac, Striževicu, odnosno današnju Striježevicu). Naziv Kamengrad javlja se tek od XIV. stoljeća, bilježen u izvorima kao Kővár (mađ. kamena utvrda). Ovakav je naziv uobičajen za takav tip utvrda kako opis nalaže pa istoimene utvrde imamo nedaleko Koprivnice, Daruvara i Sanskog Mosta. Domaća inačica Kamengrad prati se tek od osmanlijskih vrela. Širenje samog toponima vezanog za kamen prati se i u imenu kasnijeg sela Kamenska.

U drugoj polovici XIII. stoljeća javljaju se prvi graditelji Kamengrada koji su bili pripadnici obitelji Rad. Kao nagradu za odanu službu braća Filip, Lovro i tad već pokojni Toma dobivaju 1250. godine posjed Hrušovac (današnje selo Kruševo nedaleko Vučjaka Kamenskog) u sklopu kojega podižu srednjovjekovnu utvrdu. U to se vrijeme utvrda zove Crkvenik. No krajem XIII. stoljeća osnivači Kamengrada, braća Rad, gube tu utvrdu koju zaposjeda drugi požeški velikaš, magister Csak (inače, on je graditelj utvrde Čaklovac na gornjem toku Pakre).

U XIV. stoljeću u vrijeme vladavine Anžuvinaca utvrda je u kraljevim rukama i izvori je praktički ne spominju. Tako je ostalo sve do 1390. kada kralj Žigmund Luksemburški predaje ovu utvrdu požeškom županu Nikoli Treutelu od Nevne (današnje Levanjske Varoši).

Petnaesto stoljeće donosi najsloženiju situaciju oko Kamengrada koji često mijenja vlasnike, različite velikaške obitelji (Alšanski, Talovci, Horvat od Litve) da bi u konačnici vlasnicima postali članovi obitelji Zapolja čiji je najpoznatiji član Ivan Zapolja, vladar Erdelja i protukandidat Ferdinandu Habsburškom za kralja Ugarsko Hrvatskog Kraljevstva koji je bio vlasnik Kamengrada. Pretpostavlja se da je današnji izgled Kamengrada iz njegova vremena.

U narednom, XVI. stoljeću, Ferdinand Habsburški oduzima Zapoljine posjede među kojima i Kamengrad koji predaje obitelji Tahy. To je vrijeme trajnih osmanskih napada na Požegu i okolicu pa 1537. pada Požega, a Kamengrad još dvije godine (do travnja 1539.) pod zapovjedništvom Franje Tahyja (poslije je postao ozloglašen za vrijeme Seljačke bune 1573. godine) ostaje jedino kršćansko uporište.

Za vrijeme Osmanlija u Kamengradu su bile smještene vojne posade sastavljane od 50 pješaka, 50 konjanika i 30 martolosa, a poznato je kako su obližnji seljaci umjesto poreza morali popravljati i održavati samu utvrdu. Na prostoru utvrde napravljene su određene preinake poput izgradnje džamije. Snage hrvatskog bana Nikole Erdődyja 1686. godine protjerale su Osmanlije iz Kamengrada i time je utvrda opet bila u sastavu Habsburške Monarhije. Posljednji izvori iz XVII. i XVIII. stoljeća Kamengrad spominju kao ruševinu.

Kamengrad je dobro poznat u narodnim predajama i pričama pa se tako javlja nekoliko legendi. Najučestalija i najpoznatija je ona o skrivenom blagu. Naime, prema legendi, u podrumima Kamengrada poslije odlaska Osmanlija bilo je skriveno zlato koje je čuvala opasna zmija s krunom na glavi. Jedan seljak iz obližnjih sela tražio je blago i, uočivši zmiju, pobjegao glavom bez obzira. Druga je legenda također vezana za blago. Prema njoj, Osmanlije su skrili blago na livadi Odžinici pod kamenom u obliku lisice. Sljedeća je legenda vezana uz ljekovitost vode iz bunara Đurinac. Taj se bunar nalazi ispod Kamengrada i voda iz njega liječi bolesti.

Ostatci Kamengrada (Izvor: www.parkovihrvatske.hr/park-prirode-papuk)

Konzervatorsko-restauratorski radovi na Kamengradu tek su u povojima, a arheološka istraživanja nikada nisu ostvarena. Ovo je velika šteta jer se radi o najbolje očuvanoj utvrdi u Požeštini (možda i šire) koja je dominirala veličinom i važnošću što su prepoznali i Osmanlije i tijekom svoje vladavine koristili Kamengrad i sve prednosti koje on pruža kao svoju utvrdu. Zbog svih povijesnih podataka, arhitektonskih dijelova i arheoloških ostataka kao i dimenzija same utvrde, Kamengrad možemo nazvati slavonskim srednjovjekovnim biserom.

Pakračke pepeljuge

Daniel Grčević

Pojam *pepeljuga* u filateliji označava objekt koji svojim dizajnom i svrhom podsjeća na regularnu poštansku marku. Diljem svijeta *pepeljuge* nisu rijetkost, a početak njihovoga tiskanja smješten je u vrijeme i prije izdavanja prve poštanske marke. Najčešći razlozi zbog kojih su pepeljuge tiskane bilo je obilježavanje prigodnih datuma te promocija različitih usluga ili proizvoda. Kako pepeljuge nisu morale pratiti inače strogi dizajn poštanskih maraka, njihovi dizajneri su imali više kreativne slobode pa se one često ističu ljepotom i bogatstvom boja. Upravo ta šarolikost čini ih atraktivnim za kolekcionare odnosno filateliste diljem svijeta.

U sklopu obilježavanja 760. obljetnice grada Pakraca 2016. godine dizajnirana je i napravljena prva pakračka *pepeljuga*. U kontaktu s gradskim institucijama došao sam na ideju o izradi pakračke *pepeljuge* kojom bismo uveličali ovu važnu i veliku obljetnicu grada. Ideja je bila da se pozivnice za svečanu sjednicu Gradskog vijeća na sam Dan grada, ali i pozivnice za događanja organizirana ovim povodom koja su se trebala održati u muzeju i knjižnici budu obilježene i ovim, prvim izdanjem pakračke *pepeljuge*. Osobno se filatelijom aktivnije bavim zadnjih petnaest godina, tražeći po filatelističkim arhivima, katalozima i vijestima, nisam naišao na zapis koji bi govorio da je ikada u povijesti Pakraca bila izdana neka vrsta ovakve marke odnosno *pepeljuga* na razini grada, tako da uistinu vjerujem da je ovo izdanje prvo. U razmjerno kratkom vremenskom razdoblju došao sam do nekoliko okvirnih ideja, kako bi marka u konačnici izgledala. Na temelju predloženih uzoraka i sugestija ubrzo smo došli do konačnog, željenog izgleda. Iako sam bio u kontaktu s nekoliko tiskara kako bi *pepeljuge* bile izrađene na vrijeme za obilježavanje Dana grada, od službenog tiskanja se odustalo ponajviše zbog financijskih razloga. Ideja se pokazala dobrom i originalnom, *pepeljuga* je odlično prihvaćena te sam u kontaktu s pakračkim institucijama odlučio da ih sam izradim što bolje mogu. Ovdje moram napomenuti da sam kontaktirao Hrvatsku poštu kako bi se izbjegle bilo kakve neugodnosti zbog korištenja ovakvih maraka u nadasve prigodne svrhe. Naime, iako pakračke p*epeljuge* sadrže riječ poštarina, one ni na koji način ne zamjenjuju redovna izdanja Hrvatske pošte niti se njima mogu plaćati usluge ili roba, dakle one imaju isključivo promotivnu, prigodnu svrhu.

Prve pakračke *pepeljuge* tako čine četiri marke u plavoj, smeđoj, ljubičastoj i zelenoj boji. Nominale na njima: 1, 2, 5 i 6 zajedno čine 1256. godinu koja je ujedno godina prvog pouzdanog spominjanja imena Pakraca. Lice i naličje srebrnog slavonskog banovca krase svaku marku dok se nominala smjestila u sredini. Marke su izrađene na visokokvalitetnom sjajnom papiru, a prve primjerke sam pojedinačno rezao oštricom za izradu ukrasnih rubova na fotografijama.

Sve *pepeljuge* ovog prvog izdanja odmah su upotrijebljene. Većina od njih krasila je pozivnice upućene Predsjednici Republike Hrvatske, premijeru, ministrima i ostalim visokim dužnosnicima te uzvanicima koji su trebali sudjelovati na svečanoj sjednici. Jednako tako pakračke *pepeljuge* odaslane su brojnim filatelistima u Hrvatskoj, ali i diljem svijeta što me osobno dodatno potaklo da nastavim s njihovom izradom.

Nakon ovog prvog izdanja pakračkih *pepeljuga* nastavio sam s izradama novih nastojeći usavršiti postupak, time i proizvod, tako da sam ubrzao dizajnirao drugo i treće izdanje ovih maraka.

Perforirku[1], odnosno uređaj za perforiranje poštanskih maraka nisam uspio nabaviti. Unatoč tome, uspio sam pronaći način kako izraditi lijepe perforacije na rubovima ovih markica. Nakon zaista nebrojenih pokušaja s raznim iglama i metalnim cjevčicama našao sam onu zadovoljavajuće kvalitete te sam uz pomoć standardnog šivaćeg stroja izradio perforacije izgledom najbliže onima korištenim kod standardnih maraka. Bilo je potrebno mnogo živaca i vremena kao i velika količina papira te vrlo vješt ručni rad za izradu jedne takve, lijepo perforirane markice.

Kako je problem perforiranja bio riješen, tražio sam načine za poboljšavanje same praktičnosti marke koju sam htio otisnuti na gumirani papir. Papir koji reagira u dodiru s vodom otpuštajući ljepilo koje omogućuje prianjanje marke na papir, danas je zapravo rijetkost. No kaže se tko traži taj će i naći pa sam ga uspio u manjim količinama nabaviti dostavom iz Velike Britanije.

No kako novo (drugo) izdanje pakračke *pepeljuge* ne bi krasio samo gumirani papir, razradio sam malo drukčiji način izrade. Uz pomoć termo metalik folije koja se toplinom prenosi na papir dobio sam završni izgled. Moram napomenuti da metalik folija kod ovih maraka zaista stvara poseban izgled, ponajviše zbog svog reflektirajućeg efekta, a osobno na takve *pepeljuge* do sada nisam nigdje naišao. Dizajn novih *pepeljuga* odlikuje isti grafički prikaz kao i kod prvog izdanja, ali i umanjene dimenzije te nešto promijenjene boje. Nominala 1 je plava, 2 je zlatna, 5 ljubičasta i 6 srebrna.

Drugo izdanje pakračke *pepeljuge*; zbog reflektirajuće metalik boje *pepeljuge* su teže za vjernije reproduciranje putem fotografije.

Cijelo drugo izdanje u potpunosti je perforirano i izrađeno isključivo na gumiranom papiru. Kako bih dodatno podigao vizualni izgled maraka, odlučio sam se i na izradu suvenir arčića koji sadrži dvije marke u horizontalnom nizu. Okvir suvenir arčića krasi u svijetu poznati hrvatski pleter. Jedna od malih razlika marke u arčiću od regularnog izdanja iste marke su jedan milimetar veće dimenzije. Također druga marka u zlatnom arčiću s nominalom 2, u gornjim rubovima okvira umjesto cvjetnog motiva sadrži kraljevsku krunu.

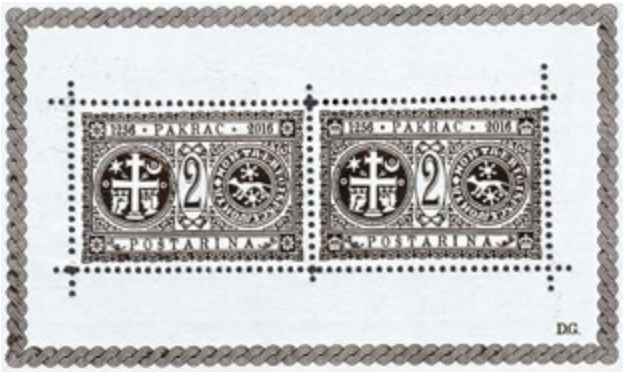

Suvenir arčić pakračkih *pepeljuga* u zlatnoj boji.

Suvenir arčić pakračkih *pepeljuga* u ljubičastoj boji.

Pretisci na markama svakako nisu rijetkost pa su tako marke bile pretiskivane najčešće zbog korekcije njihove vrijednosti, ali i kao rezultat geopolitičke situacije poput promjene imena države. Najveći uspjeh hrvatskih olimpijaca do sada ostvaren na ljetnim Olimpijskim igrama u Riju 2016.

[1] Perforacije u filateliji označavaju zupčanje poštanske marke; glavna svrha perforiranja papira je što lakše odvajanje maraka jedne od druge

godine potaknuo me da napravim prvi pretisak *pepeljuga*. Pretisak je napravljen u crvenoj boji isključivo na zlatnom izdanju pakračke *pepeljuge*.

Pretisak *Olympic games* na zlatnom izdanju pakračke *pepeljug*e.

Posebno izdanje - *Noć vještica 2016*.

Kako bih dodatno zanimljivostima obogatio pakračke *pepeljuge,* izdao sam i posebno izdanje za *Noć vještica 2016. godine*. Nominala 5 ljubičastog izdanja pakračke *pepeljuge* je tako doživjela male promjene. Naime, glave kralja i kraljice su sada okrenute jedna od druge, a kunu je istjerao zmaj i uselio se na njeno mjesto.

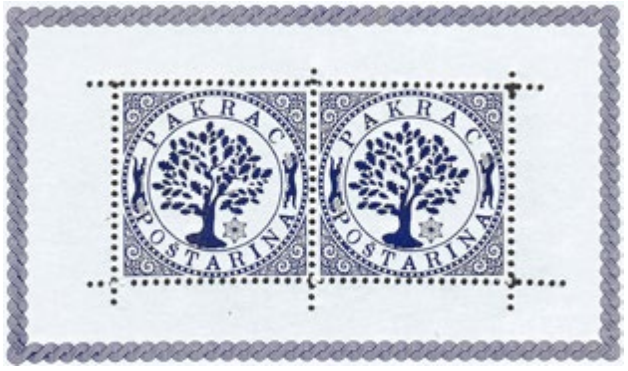

Suvenir arčić *pepeljuge* Hrast

Kako ne bi sve ostalo na motivu slavonskog banovca, odlučio sam se i na kompletno novi dizajn za sljedeće, treće izdanje *pepeljug*a. Centralni motiv zauzima drvo hrasta oko kojega u vječnom trku kruže dvije kune. Nova marka je izdana u plavoj metalik boji i također se može naći u malom suvenir arčiću s dvjema markama u horizontalnom nizu. Ova *pepeljuga* je izrađena na gumiranom papiru i u potpunosti je perforirana. Kao i kod drugog izdanja i ovdje je marka u arčiću jedan milimetar veća te se kune, koje kruže oko hrasta, kreću u suprotnom smjeru od regularnog izdanja iste marke.

Inače, u svijetu filatelije sitnice znače sve tako da ono što bi većina nefilatelista smatrala greškom, zapravo može značiti razliku između bezvrijednog izdanja i onoga koji zaslužuje mjesto u muzeju. Kako su za sada sve pakračke *pepeljuge* ručno rađene, zanimljivosti na njima neće nedostajati pa možda tko oštroga oka primijeti neke razlike koje određeni primjerak čine jedinstvenim.

Potrebno je napomenuti kako nije samo marka na kuverti ta koja doprinosi vizualnom identitetu cijele pošiljke, već veliku ulogu igra i žig. O vrstama, bojama i dizajnu žiga određenog grada ili države bez problema može biti posvećena cijela knjiga.

Žig Kraljevine Slavonije.

Inspiriran izradom pakračkih *pepeljuga* dizajnirao sam jedan žig povijesne tematike. Okruglog je oblika, središnji motiv na njemu zauzima kraljevska kruna i kuna kao i hrvatski, njemački i latinski naziv Kraljevine Slavonije.

Žig sam upotrebljavao kako bih ukrasio pakračke *pepeljuge* na kuvertama koje sam slao uglavnom izvan države. Uz ionako uočljive *pepeljuge* dojam je pojačavao crveni pečat koji je svakako privlačio interes, ali i upite kolekcionara mogu li dobiti primjerak ukrasnog arčića s pečatom.

Na kraju svakako trebam istaknuti kako su pakračke *pepeljuge* već sada postale prepoznatljive. Iako mi je bila želja da budu tiskane u tisućama primjeraka od strane neke renomirane tiskare, upravo je nemogućnost da se to ostvari stvorila priliku i brand. Mnogi komentari da je dizajn kao i izrada nešto jedinstveno potaknuli su me da razmišljam o pakračkim *pepeljugama* kao brandu našega grada. Činjenica da su dizajnirane, ručno izrađene i perforirane u Pakracu tome svakako ide u prilog. Od izdavanja prvih pakračkih *pepeljuga* nije prošlo dugo vremena, a već su me kontaktirali članovi Filatelističkog saveza Hrvatske, te ovom prilikom želim zahvaliti gospodinu Dariu Stelli za objavu članka pod imenom *Pakračke ljepotice* objavljenom u Filatelističkom glasniku broj 5 u 2016. godini.

Činjenicom da možda svaki dan jedan mali dio povijesti Pakraca odlazi u svijet kako bi našao dom u nečijoj filatelističkoj kolekciji, ostvaren je zadani cilj pakračkih *pepeljuga*.

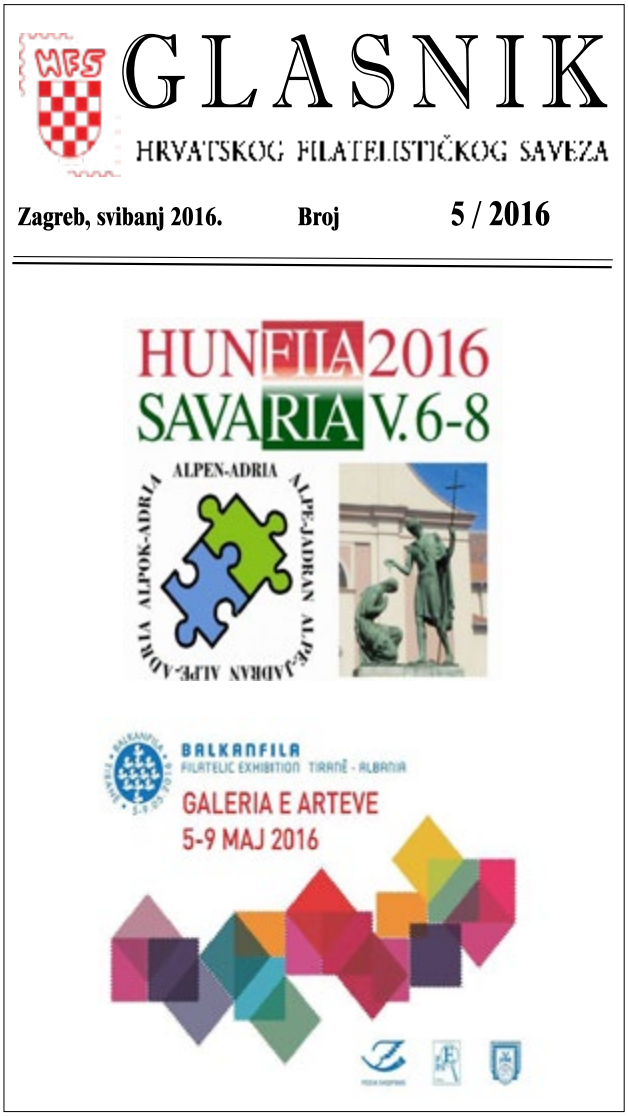

GLASNIK

HRVATSKOG FILATELISTIČKOG SAVEZA

Zagreb, svibanj 2016. **Broj** **5 / 2016**

HUNFILA 2016
SAVARIA V.6-8

ALPEN-ADRIA

ALPE-JADRAN ALPE-JADRIA ALPOK-ADRIA

BALKANFILA
FILATELIC EXHIBITION TIRANË - ALBANIA
GALERIA E ARTEVE
5-9 MAJ 2016

GLASNIK 5/2016

RAZNO:

Pakračke ljepotice

Kada sam primio pismo iz Pakraca nemalo sam se začudio da su na pismu pored poštanskih maraka četiri vrlo uspjele pepeljuge za koje nisam znao da postoje!
Raspitao sam se kod kolega filatelista za koje znam da sakupljaju pepeljuge, ali nitko od njih nije imao saznanja da su u Pakracu izdane pepeljuge.
Zamolio sam pošiljatelja pisma da mi pomogne i nedugo zatim sam saznao da je pepeljuge dizajnirao ekonomist turističkog menadžmenta i zaljubljenik u filateliju Daniel Grčević iz Pakraca. Pepeljuge su izdane u čast 760. obljetnice grada Pakraca.

Prva pakračka pepeljuga napravljena je na sjajnom ne gumiranom papiru te nosi prikaz slavonskog banovca, natpis 1256 Pakrac 2016, te oznake 1, 2, 5 i 6, koje oznake predstavljaju nominalu a ujedno i 1256 godinu, godinu prvog spominjanja grada Pakraca. Tiskane su u vrlo uspjelim malim arcima sa po četiri pepeljuge. Gospodin Grčević ne samo da je sam dizajnirao pepeljuge već ih je sam i izradio. Kako je trošak izrade pepeljuge znatan to je autor sam svaki mali arak perforirao posluživši se pri tome šivaćom mašinom, kako bi pepeljuge bile što sličnije markama kao što i priliči.
Pakračke pepeljuge su samo još jedan primjer da ako se hoće, da se i može!
Ovim pepeljugama gospodin Grčević je na najljepši način čestitao obljetnicu svoga grada.

Dario Stella

Pakračka groblja
spomenici na davna vremena
(samostalni istraživački rad za natjecanje iz povijesti)

Dora Kufner i Klara Špančić

Uvod

Za ovaj istraživački projekt odlučile smo se iz ljubavi prema rodnom gradu, povijesti i poštovanja prema našim pokojnima. Naš grad Pakrac teško je stradao u Domovinskom ratu. Osim ljudskih života i objekata, u njemu su nažalost stradale i uspomene. Nestale su fotografije, pisma, mnogobrojne obitelji koje su odselile iz bilo kojih razloga, ali ostala su groblja. Već u ranoj životnoj dobi, svjedočeći ratnim i poratnim zbivanjima, spoznale smo, vjerojatno više od većine svojih vršnjaka, prolaznost života: rat, izbjeglice, prognanike, povratnike. Groblja i oni koji u njima počivaju još uvijek su tu.

Između ostaloga, na ovaj rad potaknula nas je i sudbina Španovice, bogatog hrvatskog sela čije je stanovništvo u Drugom svjetskom ratu potpuno protjerano. Imovina im je konfiscirana, a od njihovih nadgrobnih spomenika zidane su štale i svinjci u okolnim srpskim selima što je neviđen kulturocid i primjer doslovnog etničkog čišćenja.[1]

Tijekom povijesti štovali su se razni spomenici, od religijskih do političkih, no samo jedna je vrsta spomenika koji poštujemo zauvijek – spomenik mrtvim precima i prijateljima. Upravo zbog toga odlučile smo istražiti zašto su nestala neka groblja. Zato što su nestali potomci? Jesu li odselili, jesu li protjerani ili su poumirali? Pritom nam je zanimljivo bilo provlačiti povijest grada i povezanost s grobljima koja nestaju, rastu ili pak nastaju s genealogijom.[2] Pišući ili istražujući o grobljima, možemo pronaći tragove nekih važnijih povijesnih zbivanja tog vremena i uočiti utjecaj drugih kultura na autohtonu kulturu. Šećući starim pakračkim grobljima (uz pokoje rudarsko kopanje po arhivima i starim maticama), otkrile smo različite podatke: tko su bili stanovnici pakračkoga područja, kojim su se poslovima bavili, koliko su bili bogati, koje su nacionalnosti, koje su bolesti harale i dr.

S obzirom na to da ćemo ubrzo napustiti svoj grad zbog nastavka školovanja, želimo ga što bolje upoznati kako bi u nama i dalje rastao, kako bismo ga se sjećale zauvijek, čak i ako ga zauvijek napustimo.

Pakrac nekoć nije bio ruševina. Njegove ulice nisu uvijek bile puste i o nama ovisi kakav će biti. Mi krojimo budućnost! Želimo da naši pokojni, iako tjelesno nisu više uz nas, i dalje žive u našim sjećanjima i uspomenama, ali da ostane i pisani trag o njima. Jedna narodna izreka kaže: ***Smrt ne postoji. Ljudi umiru tek kad ih svi zaborave***, a mi ih ne želimo zaboraviti.

Općenito o grobljima

Groblje je prostor na kojemu se sahranjuju tijela preminulih ljudi obično nakon ispraćaja koji se razlikuje ovisno o kulturi, vjeri ili uvjerenju preminulog.[3] Groblja su se obično nalazila na po-

[1] Erjavec, T., Španovica: Poslije rata je i groblje potpuno uništeno. Svi spomenici su srušeni, odvezeni i ugrađeni u kojekakve temelje, da ih više nikada nitko ne vidi, da ne bi ostali kao trag bivšeg sela., 176.

[2] (grč. *genea-* rod, pleme, logos- riječ, govor) znanost o postanku, odnosima i korijenima imena i prezimena, životinja i biljaka. Pomoćna povijesna znanost koja proučava podrijetlo obitelji.

[3] Prema o Zakonu o grobljima, groblje je: *ograđeni prostor zemljišta na kojemu se nalaze grobna mjesta, komunalna infrastruktura i u pravilu prateće građevine,* Narodne novine br. 19/98 i 50/20.

višenim mjestima izvan naselja, a u srednjem vijeku pokojnici su se sahranjivali oko crkve. Danas su groblja posebne površine, u pravilu, udaljene od sakralnog objekta. U grobovima i grobljima, njihovim obilježjima i oblikovanju odražavaju se različiti odnosi prema mrtvima; njihovo je poznavanje važno za proučavanje različitih kultura i običaja. Riječ *groblje* u našem radu podrazumijeva zemljište na kojemu se nalaze ili su se nalazila grobna mjesta više osoba, a da se njegovo postojanje može dokazati.

Ukratko o Pakracu

Prije detaljne analize smatrale smo važnim spomenuti samu povijest grada. Povijest grada seže još u prapovijesno doba. O prisutnosti Rimljana na ovim prostorima svjedoče rimski nadgrobni spomenici i drugi ostatci iz tog vremena pronađeni u Pakracu, Brusniku i Kusonjama.

Tijekom razvijenog i kasnog srednjeg vijeka Pakrac je bio jedan od najznačajnijih slavonskih gradova. O važnosti i usponu svjedoči činjenica da se u Pakracu kovao prvi hrvatski novac, banski denar, tzv. banovac, što potvrđuje dokument od 16. prosinca 1256.[4] U razdoblju od 1543. do 1691. grad je bio pod turskom vlašću, jedno vrijeme i središte sandžaka. U to su vrijeme ovaj prostor naselili Srbi i Vlasi. Najveći procvat doživljava u vrijeme obitelji Janković (1760.-1861.) kada su otvorene prve škole i doseljavani mnogi narodi sa zapada (Česi, Nijemci, Talijani, Mađari, bogati trgovci Židovi). U vremenu povijesnog procvata svi naseljeni narodi dali su doprinos i ostavili svoj trag, kako u trgovini, tako u medicini, obrazovanju i urbanizaciji. Pakrac je postao urbano središte šire okolice. Zbog mnogobrojnih posljedica ratova nije moguće sve dokumentirati, ali i usmenom se predajom može ponešto saznati. Najvjerodostojniji svjedoci povijesti upravo su grobovi. Baveći se istraživanjem grobova i groblja, rijetko istraživanom poviješću, u našem doživljaju umanjila se *morbidnost* što se općenito povezuje uz groblja.

U samom gradu uspjele smo identificirati 8 groblja. Iako postoje podatci i o prapovijesnim grobljima iz mlađeg kamenoga doba i o pojedinačnim rimskim grobovima, njih u ovom istraživanju nećemo spominjati.

Groblja smo svrstale u 2 osnovne grupe:

1. **Postojeća groblja:** rimokatoličko i pravoslavno
2. **Danas nepostojeća groblja koja se mogu dokazati**: staro rimokatoličko, bolničko, tursko i židovsko te kužno groblje

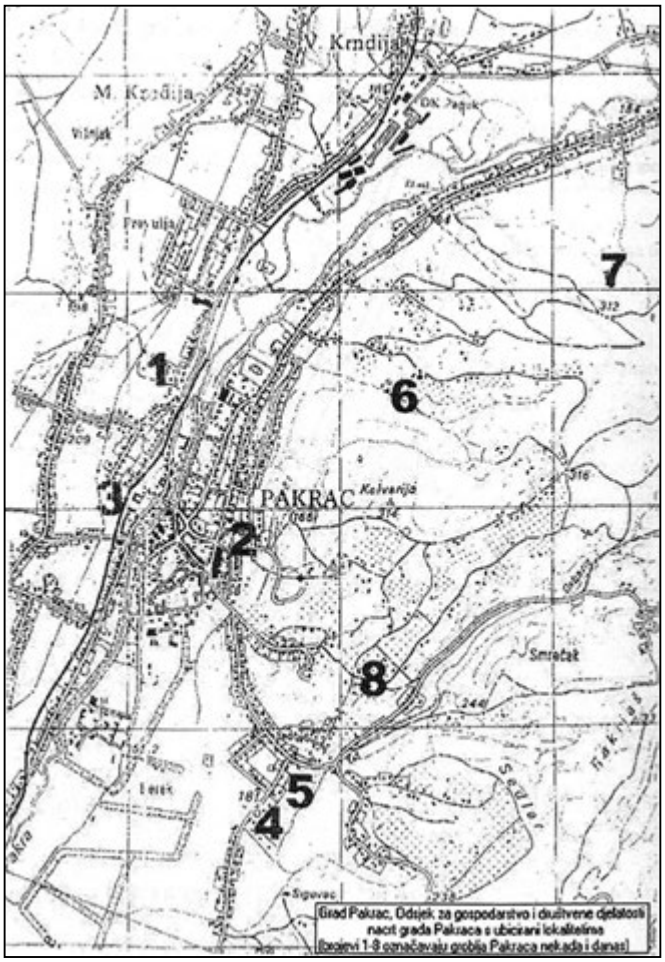

1. Rimokatoličko groblje, 2. Staro rimokatoličko groblje, 3. Staro bolničko groblje, 4. Novo bolničko groblje, 5. Pravoslavno groblje, 6. Kužno groblje, 7. Židovsko groblje, 8. Tursko groblje.

[4] Smičiklas, T., 1907., p. 42., doc. 566.

Postojeća groblja

Rimokatoličko groblje

Ovom groblju starost se procjenjuje na više od 130 godina. Najstariji grob, koji se može očitati, datiran je u 1884. godinu. Korišteno je za Pakrac i Prekopakru, a na katastarskom nacrtu označeno je pod brojem 1. Na samome početku nazivalo se *groblje kod Fogla* jer je čestica groblja 1. kolovoza 1881. otkupljena od njezina vlasnika, Fogla. Tu su pokopani mnogobrojni pakrački svećenici. Nikola Švajcar, Konrad Cerovski, Franjo Korenić i Nikola Pašić samo su neki od njih. Nalaze se tu i tragovi važnih povijesnih događaja. Spomenik poginulim hrvatskim domobranima u Prvom i Drugom svjetskom ratu. Domobranima iz Prvog svjetskog rata spomenik je podigao poznati pakrački urar i zlatar Ludovik Lujo Šnedorf o svom trošku. Bio je nezaobilazna figura, organizator kulturnih, sportskih i društvenih događanja. Također je bio jedan od sudionika Prvog svjetskog rata u kojemu je ranjen. Pakračani ga se i danas rado sjećaju samo po dobru te je upravo zbog toga zaslužio mjesto u ovom istraživanju.

Najstariji dio (novog) rimokatoličkog groblja

Najstariji grob iz 1884.

Lujo Šnrdorf, spomenik poginulim suborcima

Pravoslavno groblje.

Osnovao ga je unijatski episkop Petronije Ljubibratić u prvim godinama XVIII. stoljeća. Isti podiže i malu drvenu kapelu posvećenu Blagovijestima. U međuvremenu je u Pakracu patrijarh Arsenije III. Crnojević 1705. osnovao pravoslavnu eparhiju. Godine 1715. novi episkop, Gavrilo Popović, izgradio je na mjestu ranije sagrađene drvene kapelice kamenu crkvu Rođenja Presvete Bogorodice. Cijelo područje groblja i taj dio grada nazvan je, u čast episkopa Gavrila, Gavrinica (na katastarskom planu označeno brojem 5.) Grobovi se nalaze oko crkve kao u srednjem i ranom novom vijeku i to je jedino postojeće groblje u gradu koje je sačuvalo ovakav raspored grobnih mjesta. Pojedini zagrobni spomenici pisani su crkvenoslavenskim jezikom[5], a najstariji grob datiran je u 1725. godinu.[6] Tijekom Drugog svjetskog i Domovinskog rata crkva je znatno oštećena, a dio ikona i drugih bogoslužnih predmeta je uništen.

Crkva Presvete Bogorodice s grobom Nikanora Grujića ispred nje

[5] S nadgrobnog spomenika na pravoslavnom groblju - Rab Božji, što označava pokojnog pravoslavnog svećenika

[6] Prema kazivanju gospodina Gojka Bosanca

Najstariji dio pravoslavnog groblja, tzv. *krstače*

Tu su sahranjene sve relevantne osobe pakračke pravoslavne eparhije (biskupije). U samoj crkvi i neposredno uz nju sahranjeni su: prvi pakrački episkop Petronije Ljubibratić, episkop pakračko, književnik i pjesnik Milutin Nikanor Grujić (po predaji autor spjeva *Svetom Savi*, prozvan *Srb-Milutin*), znameniti pakračko episkop Miron Nikolić, rektori pakračke bogoslovije te mnogi drugi uglednici.

Nekadašnja groblja

Tursko groblje

Tursko groblje u Ulici Pepe Polaka

Turci su Pakracu poklanjali veliku pažnju. U njemu je bilo sjedište dizdara i brojna posada. Neko vrijeme bio je i sjedište sandžaka. Detaljno ga je opisao turski putopisac Evlija Čelebi. Budući da su Turci ovdje boravili 150 godina, zaključile smo da su negdje imali i svoje groblje. Tragovi postoje u usmenoj predaji, ali i u dokumentima. Tursko groblje nalazilo se u pakračkim vinogradima, a na karti groblja označeno je brojem 8. Prilikom obnavljanja obiteljske kuće Dragice Vogrinc pronađene su ljudske kosti čijom se analizom dokazalo da su stare oko 360 godina.[7] Arheološka istraživanja nisu izvršena jer obitelj nije prihvatila ponuđeno zamjensko zemljište tako da je prostor nekadašnjeg turskog groblja ostao neistražen.

Staro rimokatoličko groblje Uznesenja Blažene Djevice Marije

Staro rimokatoličko groblje nalazilo se iznad crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije, (označeno na katastarskom planu brojem 2). Ukop pokojnika prestao je 1881. kada je nastalo *novo groblje kod Fogla*, a još jedan razlog za prestanak pokapanja na istome groblju nedostatak je grobnih mjesta. Do Drugog svjetskog rata ondje su se nalazili spomenici, nadgrobne ploče i križevi od kojih ništa nije sačuvano. Tijekom Drugoga svjetskog rata po groblju su iskopani jarci i izgrađeni bunkeri. Na mjestu nekadašnjega groblja izgrađena je ulica *Kalvarija* u kojoj se danas nalaze obiteljske kuće, dječji vrtić, drvored, šetnica i dr.

Staro rimokatoličko groblje iza župne crkve, uslikao Ivo Geber

Lokacija nekadašnjeg rimokatoličkog groblja danas

[7] Odluka Ministarstva unutarnjih poslova RH o starosti kostiju nađenih u Ulici Pepe Polaka 28. svibnja 1997, Dragica Vogrinec.

Staro i novo bolničko groblje

Još jedno rimokatoličko groblje, tzv. *staro bolničko ili vojničko groblje*, nalazilo se iza Trenkova dvorca na brežuljku prema Prekopakri (označeno je na katastarskom planu brojem 3). Vojarna Trenkovih pandura izgrađena oko 1740. poslužila je od 1770. do 1898. kao bolnica za stidne i kužne bolesti. Tada je nastalo i groblje. Bilo je vrlo uredno, ograđeno gustom živicom i ulaznim drvenim vratima. Krajem 18. stoljeća to je navodno bilo službeno župno groblje. Naime, prilikom kanonske vizitacije, koju je izvršio opat Ivan Josipović 1780. godine, utvrđeno je da se pokojnici pokapaju na župnom groblju koje je udaljeno jedan puškomet i dobro ograđeno.[8] Danas više ne postoje vidljivi tragovi ovoga groblja.

Staro bolničko ili vojničko groblje kod Trenkovog dvorca

Novo bolničko groblje nalazilo se na istočnoj strani grada, kod pravoslavnoga groblja te je čak imalo zajednički ulaz s pravoslavnim grobljem (katastar broj 4.). Groblje nastaje 1898. godine kada je sagrađena nova bolnica u Pakracu jer je preminule bilo bliže sahraniti na području Gavrinice. Tamo su pokapani bivši pacijenti bolnice kojima rodbina nije mogla ili nije željela osigurati grobno mjesto. Groblje je s vremenom zapušteno, a danas se jedva vide nekadašnji grobni humci.

Kužno groblje

Kuga se u 18.stoljeću često pojavljivala u Slavoniji. Zbog toga je uvedena karantena i postrožene mjere zaštite na granici s Osmanskim Carstvom. Uvedena su i stroga pravila kontrole sanitarnog kordona na Savi, a za one koji bi se provukli pored straža u nezaražene krajeve, bila je određena smrtna kazna. Kuga se pojavila 1710. godine, a velika epidemija zahvatila je Slavoniju 1739.[9] Zaraza je odnijela tisuće života i prouzročila značajne demografske gubitke.

U Ulici svetoga Roka u sjeveroistočnom dijelu grada, u predjelu Čukur, ispod kapele svetoga Roka[10] nalazi se čestica na kojoj je, prema usmenim izvorima, postojalo kužno groblje (označeno br. 6. na katastarskom planu).[11] Kužna groblja bila su mjesta pokapanja posmrtnih ostataka oboljelih, odnosno umrlih od kuge. Zbog opasnosti od širenja zaraze, pokojnici i njihove osobne stvari najčešće su spaljivani. Groblje je do prve polovine 19. stoljeća bilo ograđeno živicom, a ispred ulaznih vrata nalazilo se drveno raspelo s limenim likom Krista. Sve do Domovinskog rata raspelo je bilo jedini materijalni ostatak kužnog groblja, ali je kao i većina grada tijekom rata uništeno. Zbog poštovanja prema sahranjenima danas se na tom prostoru ništa ne gradi. Broj sahranjenih nije poznat.

Kužno groblje kod crkve sv. Roka

[8] Balta, I.,2001., 260.

[9] Skenderović, R., 2003.

[10] Kapelica je podignuta u 19. stoljeću na spomen prestanka velike epidemije kuge koja je u 18. stoljeću zahvatila zapadnu Slavoniju.

[11] Kazivači Gojko Bosanac i Dubravka Špančić.

Židovsko groblje

Židovi u Pakracu

Pakrački Židovi u drugoj polovini 19. stoljeća uspijevaju osnovati židovsku općinu i društvo Chevra Kadisha. Sinagoga je izgrađena 1875. čemu je prethodila odluka Hrvatskog sabora koji je Židovima 1873. priznao vjersku, građansku i političku ravnopravnost s ostalim zakonitim vjeroispovijestima. Sinagoga se nalazila pored glavnog mosta na Pakri koji je vodio u grad i nemoguće je bilo ne primijetiti je. Židovska bogomolja pripadala je tipu sinagoga-kuća, hramova koji su građeni tako da što više nalikuju na rane molitvene prostore. Projektant i graditelj nije poznat, ali se pretpostavlja da ju je gradio mjesni majstor. Sinagoga je nažalost potpuno srušena 1941. i danas nema tragova njezina postojanja, čak ni spomen-ploče.

Sinagoga u Pakracu

Prema podatcima Matične knjige Židova u našoj županiji, početkom 20. stoljeća židovska zajednica u Pakracu broji oko 180 osoba, tj. 30-ak židovskih obitelji.[12]

Prema postotku zastupljenosti u ukupnom stanovništvu Pakraca bili su ravnopravno zastupljeni i u Općinskom odboru Pakraca. Npr. godine 1933. Općinski odbor Pakraca čine: 16 Hrvata, 6 Srba, 2 Židova.[13] Pakračke Židove nadležne vlasti NDH protjerale su 1942. u logor u Đakovu.[14] Istraživanja pokazuju da su pakrački Židovi, tijekom stoljeća dokazanog i dokumentiranog postojanja u Pakracu, ostavili izuzetno važan trag u svim oblicima gradskog života.

Židovski običaji pokapanja

Židovski obredi pokapanja razlikuju se od kršćanskih. Zanimljivo je da se zastiru zrcala i zrcalne površine (npr. TV ekran) te slike na zidovima u pokojnikovu domu, a tijelo se ne smije ostaviti samo. U židovskim zajednicama djeluje *Hevra Kadiša*[15], odnosno pogrebno društvo koje pomaže pri sprovodu. Poslije pranja tijela pokojnika se oblači u *tahrihim*.[16] Kremiranje nije bilo dopušteno jer se smatralo izrazom nepoštovanja. Svaki pokojnik mora imati zaseban grob radi vjerovanja da se svaka osoba rodila pojedinačno i da tako treba biti i sahranjena. Samo se blizanci mogu pokopati zajedno. Običaj je da bračni parovi unaprijed kupuju dva grobna mjesta, jedno pored drugoga, ali nikako zajedno.

Poganskim običajem smatra se donošenje cvijeća. Tijekom obreda na samome grobu pokojnikova najbliža rodbina čini *kerija*[17] izgovarajući: *Baruh ata, Adonaj eloheinu, dajan haemet*[18] prihvaćajući time božju odluku. Na odlasku s groblja obvezno se peru ruke i suše na zraku jer groblje je obredno

[12] HDA Slavonski Brod, Odjel u Požegi, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga izraelitičke zajednice Požeško-slavonske županije 1866. – 1938.

[13] Krejči, S., 2001., str. 59.

[14] Goldstein, I., 2001., str. 360.

[15] Sveta udruga

[16] Posebna bijela ukopna odjeća

[17] (hebr.: deranje), ožalošćeni razdere ovratnik

[18] Blagoslovljen si ti, gospodine Bože naš, istinski suče.

nečisto mjesto. Što se tiče samog groba, nadgrobni kamen treba biti jednostavan kako se bogatiji pokojnici ne bi izdvajali od siromašnijih. Umjesto cvijeća, kao znak posjeta, donosi se mali kamen.

Groblje Židova

Za razliku od pakračke sinagoge za čije postojanje, kako smo već navele, nema nikakvih vidljivih tragova, rijetki vidljivi tragovi židovskoga groblja, za čije smo postojanje čule od Dubravke Špančić, stoje i danas. Groblje se nalazilo na području zvanom Sovnjak, odnosno brežuljku Švabin brijeg, uz cestu prema Požegi (katastarski plan, groblje br. 7.). Bilo je četverokutnog oblika, ograđeno žicom i okruženo šumom. Tu su pokapani i Židovi iz okolnih sela. Sjećanja kazuju da je ulaz bio veleban: luk obrastao bršljanom s prekrasnim kovanim visokim vratima.[19] Iako se u vlasničkom listu spominje mrtvačnica, o njoj nismo uspjele saznati više. U k.o. Pakrac z.k. ul. br. 535 na čk.br: 2200, stoji: *Groblje Izraelitičko i mrtvačnica u Čukuru površine 805 čkv, vlasništvo Chevra Kadischa, društvo u Pakracu*.[20] Saznale smo da je spomenuta katastarska čestica kupljena 1916. godine od gospodina Josipa Nadaždija. Nalazimo zabilježeno da su godine 1880. umrle 23 osobe židovske vjeroispovijesti, od čega 11 iz Pakraca.[21] Na groblju su bili pokopani pakrački Židovi koji su tijekom prve polovine 20. stoljeća znatno pridonijeli prosperitetu grada poput obitelji Kohn, Pick ili Drucker. Tako možemo ovo naše istraživanje povezati i s gradivom povijesti za 4. razred gimnazije. Sinagogu i groblje potpuno su uništili ustaše u Drugom svjetskom ratu, a od preostalih nadgrobnih spomenika po završetku rata podignuta je piramida s natpisom o posljednjem prebivalištu pakračkih Židova.[22] U gradu je 1941. živjelo 105 Židova. O društvu *Chevra Kadischa* u Pakracu nema podataka, osim da je 1905. osnovano jedno u Požegi i da je danas isto nepostojeće, a ipak zabilježeno kao vlasnik zemljišta, ali ne znamo tko mu je pravni sljednik.

Primjer grobova židovskog bračkog para Leopolda i Regine Philip (Lipik)

Zaključak

Razgovarajući sa sugrađanima, svojim vršnjacima, roditeljima, poznanicima, shvatile smo koliko malo poznajemo svoj grad i njegovu povijest. Upravo je to bio povod za ovo istraživanje. Odlučile smo otići u daleku prošlost, istražiti tragove naroda koji su nekada ovdje živjeli. Otkrivajući pakračku slavnu prošlost, osobito smo se zainteresirale za nekadašnje narode, njihov suživot s ostalim građanima te ono što su osim kulture i običaja ostavili Pakracu. Ostavili su nam najvrjednije materijalne dokaze – spomenike na svoj život i sebe same.

Sva groblja koja smo opisale nastajala su od XVII. stoljeća do danas kada postoje još samo rimokatoličko te pravoslavno groblje. Danas vjerojatno začuđuje činjenica da je Pakrac nekada imao 8 groblja. U ovome radu opisale smo postanak i nestanak kužnog, turskog, židovskog, pravoslavnog i starog rimokatoličkog groblja. Također smo istražile zašto i kako su nastala te kakav su utjecaj ostavila na naš grad. Osnovni cilj bio je upoznati sugrađane s postojanjem groblja na području grada te

[19] Balta, I., 2001.

[20] Gruntovnica Pakrac, vlasnički list od 27. 9. 2012.

[21] Krejči, S., 2001., 61.

[22] Herman-Kaurić, V., 2004., 252.

potaknuti razmišljanje o zavičajnoj povijesti i o njezinoj važnosti za sve nas. Također, željele bismo da ovaj esej u budućnosti bude polazna točka povjesničarima ili nekim višim organima vlasti za moguća (arheološka) daljnja istraživanja o pakračkim grobljima. Grobovi nas mogu vratiti u davnu, slavnu prošlost našega grada; bitke s Turcima, kupovinu svile u židovskim trgovinama, šetnju starim pakračkim ulicama i upravo u tome vidimo vrijednost svojega rada.

Istraživanjem smo dokazale da povijest našega grada ne bi bila tako bogata bez naroda koji su stoljećima živjeli na ovim prostorima i doprinijeli njegovu boljitku.

Sažetak

Tema ovog istraživačkog rada je postojanje osam groblja u Pakracu za koja većina stanovnika ne zna. Groblja koja smo istraživale nastajala su od vremena Turaka do danas. Uz tursko, u Pakracu se nalazilo kužno, židovsko, staro i novo bolničko i nekadašnje rimokatoličko, a danas postoje samo pravoslavno i rimokatoličko groblje. U ovom eseju prikazale smo također i neke od mnoštva običaja koji su vezani uz sahranu pokojnika. Naglasile smo važnost samih grobnih spomenika koji su često zapostavljeni, a neki od njih jedini su pokazatelj multikulturalnosti našega grada pa i same kulture življenja.

Dodatci

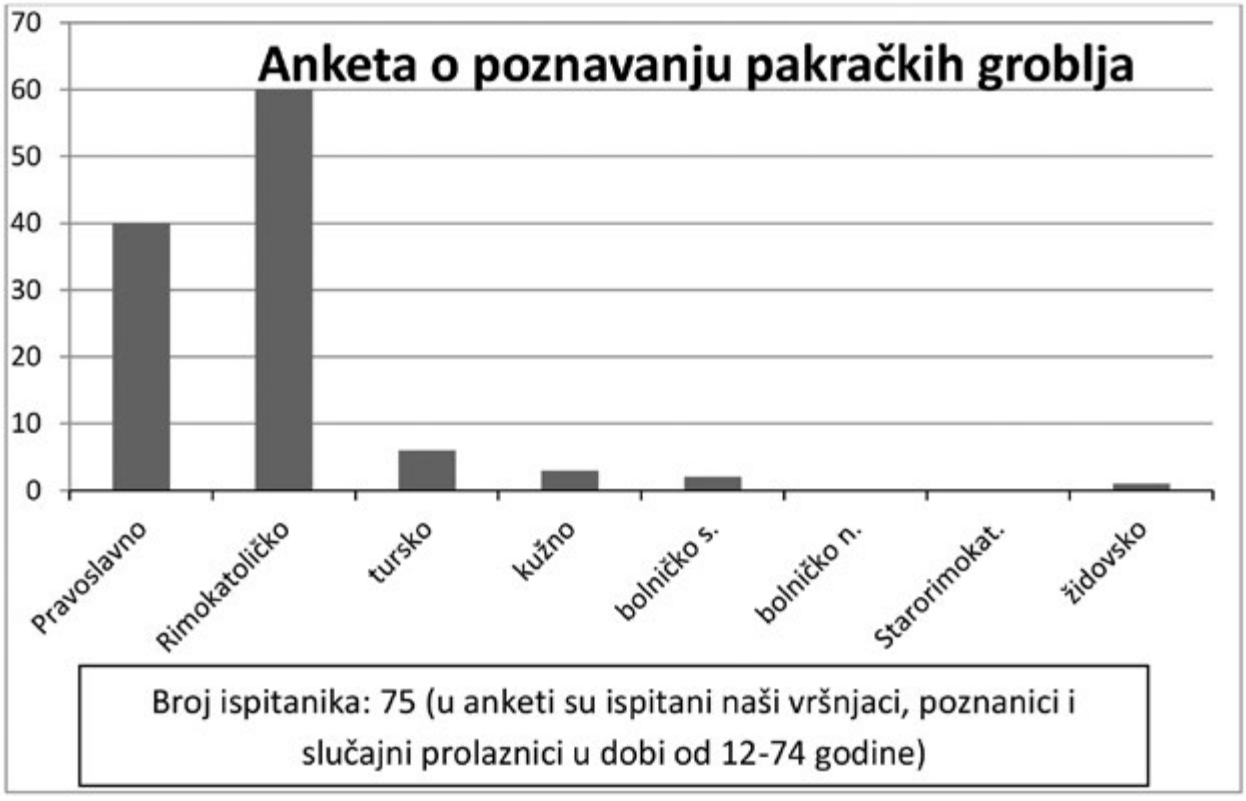

Rezultati provedene ankete pokazuju poražavajuće činjenice kako mali broj ljudi zna za postojanje više od dvaju groblja. Upravo nas je ova anketa potakla na razmišljanje i odluku o istraživanju i prezentiranju groblja kako bi Pakračani proširili saznanja o području i povijesti grada.

Izvori i literatura

Izvori:

- Gruntovnica Pakrac, vlasnički list od 27.9.2012.
- http://hr.wikipedia.org
- http://www.spomen.hr/
- http://eparhija-slavonska.com/index2.html
- Katastarski plan grada
- Državni arhiv u Slavonskom Brodu - Odjel u Požegi, Zbirka matičnih knjiga i parica matičnih knjiga izraelitičke zajednice Požeško-slavonske županije 1866. - 1938.
- Narodne novine br. 19/98 i 50/20.
- Odluka Ministarstva unutarnjih poslova RH o starosti kostiju nađenih u ulici Pepe Polaka, 28. svibnja 1997.

Kazivači:

- Dubravka Špančić, Odsjek za opće poslove i društvene djelatnosti, grad Pakrac
- mons. Matija Juraković, pakrački župnik
- Đorđe Todorović, pakrački paroh
- Jelena Hihlik, ravnateljica Gradskog muzeja Pakrac
- Dragica Vogrinec, bivša vlasnica zemljišta nekadašnjeg turskog groblja
- Gojko Bosanac, umirovljeni profesor povijesti u pakračkoj gimnaziji

Literatura:

- Balta, Ivan. 2001. *Zapisi o grobljima istočne Hrvatske krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.* Osijek.
- Erjavec, Tonči. 1992. Španovica. Zagreb.
- Goldstein, Ivo. 2001. *Holokaust u Zagrebu.* Zagreb.
- Herman-Kaurić, Vijoleta. 2004. *Krhotine povijesti Pakraca.* Slavonski Brod.
- Kliček, Duško. 2011. *Ulicama našeg grada.* Pakrac.
- Krejči, Slavko. 2001. *Pisma Pakracu zaboravljenom.* Pakrac.
- *Pakrac od 1945. - 1975.* 1978. Pakrac.
- Skenderović, Robert. 2003. Kuga u Požegi i požeškoj kotlini 1739.god, *Scrinia Slavonica*, br 3. Slavonski Brod.
- Smičiklas Tadija, 1907. *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Sclavoniae*, sv. V., p. 42., doc. 566.
- Stárek, Siniša Njegovan. 2012. *Graditelji, glumci, sokoli.* Pakrac.
- Šašić, Miroslav; Turk-Presečki, Valerija. 2009. *Dobar projekt.* Zagreb.

Kratki opis nekoliko groblja u okolici Lipika i Pakraca

Branko Križan

Uvod

Budući da su Klara Špančić i Dora Kufner, učenice Opće gimnazije Pakrac, osvojile 6. mjesto na Državnom natjecanju iz povijesti u Lovranu 2013. godine u kategoriji samostalnog istraživačkog rada, odlučio sam kao njihov mentor objaviti njihov rad. Naime, postići šesto mjesto na državnoj razini nije ni jednostavno ni slučajno budući da je ocjenjivačka komisija dosta stroga i sastavljena od vrsnih povjesničara što samo po sebi dokazuje koliko je njihov rad kvalitetan.

Kako sam u međuvremenu posjetio još neka groblja, odlučio sam njihovu radu nadodati nekoliko stranica o grobljima u neposrednoj blizini Pakraca tako da sve ostane u tom kontekstu. Naglašavam da je ovaj moj kratki tekst više informativnog odnosno preglednog sadržaja nego znanstvenog. U članak nisam uvrstio rimske nadgrobne spomenike jer oni zaslužuju posebnu obradu.

Groblje u Šeovici

Ovo groblje nalazi se u selu Šeovici, južno od Pakraca. Selo potječe iz srednjeg vijeka. Samo ime otkriva da je nastalo u vrijeme kad su Osmanlije vladali ovim krajevima. Ono podsjeća na Šeha i vjerojatno je nekad glasilo Šehovica ili Šehovo Selo. Ono po čemu je ovo groblje posebno jesu dvije nadgrobne ploče tipa stećka koje se tamo nalaze. Spomenici su zanimljivi jer potječu iz predturskog ili turskog vremena.

Stećci su posebno oblikovane kamene nadgrobne ploče. Najviše ih ima u Hercegovini, južnoj Bosni, Dalmaciji te Crnoj Gori i nešto u Srbiji. Ima ih raznih oblika, zaštićeni su spomenici kulture i stavljeni na listu Svjetske kulturne baštine.

Stećke su najčešće postavljali bosansko-humski krstjani, ali i katolički te pravoslavni kršćani iz Bosne i Hercegovine. Takvih spomenika ranije je bilo više u našoj okolici, ali su s vremenom propali

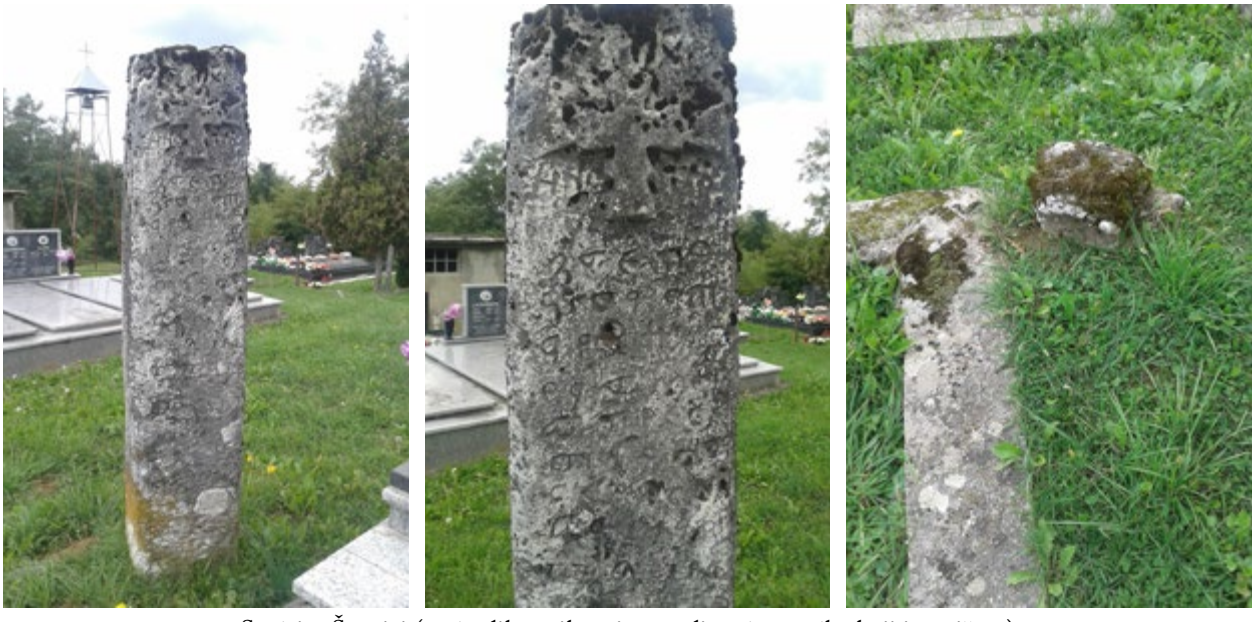

Stećci u Šeovici (treća slika prikazuje temelj trećeg stećka koji je uništen)

ili su uništeni.[1] Tragovi još jedne ploče (treće) na groblju u Šeovici lako se uočavaju. Na pločama koje su u obliku stupca je pismo bosančica. Na većem se stećku spominje svećenik (poglavar) Crkve bosanske; starac (pop) Radmi(l)o. Na oba stećka su ukrasi u obliku križa.

Ovi stećci predstavljaju trag doseljavanja ljudi iz krajeva južno od Save u XVI. i XVII. stoljeću. Oni su među posljednjima u Slavoniji na kojima se može pročitati natpis.[2]

Nije poznato kojem etnosu su pripadali ljudi koji su podigli ove stare nadgrobne spomenike. To su mogli biti Srbi, možda Hrvati, ali i nacionalno neopredijeljeni bosanski krstjani (krivovjerci). Svi su oni koristili bosančicu kao pismo. Za preciznije odgovore trebalo bi provesti opsežna arheološka i povijesna istraživanja.[3]

Lipik - staro i novo gradsko groblje

Staro lipičko groblje nekad se nalazilo odmah iza župne crkve sv. Franje Asiškog, ali je početkom XX. stoljeća prebačeno oko 1 km sjeverno, uz filipovačko, odnosno na kraj Crkvene ulice. Na njemu se nalaze, na nekoliko spojenih parcela, rimokatoličko (najviše grobova), pravoslavno i židovsko groblje, spomenik palim partizanima te spomen-ploča i groblje poginulih branitelja Lipika u Domovinskom ratu. Spomenik poginulim partizanima podignut je nakon 1945. na umjetnom humku. Oštećen je i devastiran 1991. godine.

Na židovskom groblju ima 30-ak grobova, a pripadaju poznatim židovskim obiteljima iz naše okolice: Köhn, Beck, Löwy, Pollak, Phillip… Neki tekstovi su na hebrejskom jeziku.

Lipik - neke od ploča sa židovskog dijela groblja

Groblje u Filipovcu

Filipovac je selo planski osnovano oko 1880. godine. Naseljeno je mješovitim stanovništvom: Nijemcima, Česima, Talijanima, Mađarima i Hrvatima. Iako etnički raznovrsno, većina stanovnika su rimokatolici. Najstariji grobovi koji se mogu još vidjeti datiraju s konca XIX. stoljeća (obitelji Pal iz 1897.godine, Gregurović 1892. ili obitelji Lifkay iz 1890). Ostali spomenici su s početka XX. stoljeća. Ima vrlo lijepih i raskošnih grobnih ploča što je pomalo neuobičajeno za jedno selo i dovodi do zaključka da je dobar dio pokojnika bio imućniji od prosjeka. Takav je npr. grob Josipe Althaller iz 1900. godine ili Amalie Lifkay. Zamjećuje se po prezimenima da je

[1] Horvat, Anđela. 1965. str.117.

[2] Horvat, Anđela. 1965. str. 120.

[3] Široj javnosti nepoznata je činjenica da su se slavonski franjevci do kraja XVII. stoljeća služili i bosančicom, pa tako i oni iz samostana u Velikoj koji su vodili brigu o katolicima na području zapadne Slavonije sve do 1754. godine i zato se ne može odbaciti mogućnost da su oni možda pripadali Hrvatima.

najviše najstarijih grobova pokojnika njemačkog podrijetla (Ausprung, Stadler, Althaler, Ritz, Glaser, Hamerbach, Rui, Eichner…) što daje zaključiti da su neki od prvih naseljenika Filipovca bili austrijski Nijemci. Najstariji tekstovi na pločama pisani su trima jezicima: hrvatskim, njemačkim i mađarskim. Filipovačko groblje jako je stradalo u jesen 1991. pa su mnoge krasne ploče uništene topničkim projektilima. Dio uništenih ploča još uvijek leži na zemlji. Inače, groblje je vrlo zanimljivo jer se već površnim proučavanjem zaključuje multietničnost stanovništva sela.

Filipovac - neke od starijih nadgrobnih ploča

Donji Čaglić

Selo Donji Čaglić smješteno je oko 2 km južno od Lipika. Gornji Čaglić smješten je na obroncima Psunja i na višoj je nadmorskoj visini. U Gornjem Čagliću živi srpsko pravoslavno stanovništvo koje ima zasebno groblje na kojemu nema starijih nadgrobnih ploča. Rimokatoličko groblje je u Donjem Čagliću i nalazi se na brdu gdje je u srednjem vijeku vjerojatno bila crkva sv. Jurja. Najstariji grobovi koji se mogu vidjeti datiraju na početak XX. stoljeća, a vjerojatno se ista lokacija koristila i u ranijim stoljećima ali se nadgrobne ploče nisu sačuvale. Od starijih grobova izdvajaju se prezimena Szita, Meszaros, Muzler, Zili, Vladar… Na groblju se nalazi i spomen-ploča poginulim domobranima u Drugom svjetskom ratu s 50-ak imena i prezimena stradalih mještana.

Donji Čaglić - neki od sačuvanih starijih nadgrobnih spomenika

Bijela Stijena

Naselje Bijela Stijena dobilo je naziv po istoimenoj srednjovjekovnoj utvrdi, koja je bila vrlo značajna sve do konca XVII. stoljeća kada je srušena tijekom protuosmanskih ratova. Samo naselje je smješteno na brežuljku kojim prolazi magistralna cesta Okučani - Lipik.

U selu su oduvijek živjeli pretežno Hrvati. Prema tvrdnji jednog mještanina kontinuitet pokapanja na rimokatoličkom groblju u selu Bijela Stijena podno ruševina utvrde morao bi biti još od srednjeg vijeka.[4] Neveliko groblje nalazi se na omanjem brežuljku južno od uzvisine na kojoj je stajala srednjovjekovna utvrda kojoj se i danas vide ostatci bedema.

Najstariji grobovi, koji se danas na groblju mogu naći, potječu s početka XX. stoljeća dok jedna nadgrobna ploča vjerojatno datira na kraj XIX. stoljeća, ali se ne može pročitati prezime pokojnika.

Bijela Stijena - neke od sačuvanih starijih nadgrobnih ploča

Čaklovačko groblje

Čaklovac ili ranije Čaklovec ime je za utvrdu, ali i selo, koje je bilo naseljeno do XIX. stoljeća. Selo se nalazilo na lijevoj obali Pakre, tik do obronaka Psunja i bilo je prilično udaljeno od same utvrde (oko 2-3 km). Gdje je bilo seosko groblje, nije nam poznato. Možda su se stanovnici pokapali oko srednjovjekovne crkve u Dragoviću? Međutim, zanimljiv toponim južno od sela je *Tursko groblje* koje se nalazi uz potok Rakovac, otprilike na pola puta između sela i utvrde. Možda je to lokacija starog srednjovjekovnog groblja ili se doista radi o groblju turskih vojnika poraženih u bitci za koju znamo da se dogodila 1595. i da su Turci pretrpjeli poraz?

Nepoznata groblja ili grobna mjesta na obroncima Psunja i Papuka

U široj okolici postoji nekoliko zagonetnih grobnih lokacija nepoznatih široj javnosti.

[4] Usmeno kazivanje Krešimira Kurića

Subocka

Nadomak Lipika, u danas pustom selu Subocka, postoje dva zanimljiva toponima: *Žvaljev grob* i *Kitonjev grob* zabilježeni na tajnim austrijskim vojnim zemljovidima XVIII. stoljeća. Do danas nisu istraženi. *Žvaljev grob* nalazi se na brežuljku sjeverno od pravoslavne crkve u blizini ulice Žvaljevac. *Kitonjin grob* je negdje na padini jugoistočno od crkve. Terensko istraživanje nije moguće jer su obje lokacije na minski sumnjivom području koje je potpuno zapušteno i obraslo vrlo gustom vegetacijom pa se ovim lokacijama ne može prići.

Otkud takvi toponimi? Bez arheološkog istraživanja možemo samo nagađati. Možda se radi o hajdučkim grobovima odnosno grobovima harambaša iz protuosmanskih ratova?

Subocki grad

Ruševine ove srednjovjekovne utvrde nalaze se u šumi istočno od današnjeg sela Bair na prometnici Novska - Lipik. 1817. godine tamo je podžupan i plemićki sudac Požeške županije, Ivan Čoka pronašao teško čitljiv natpis na nadgrobnom kamenu o čemu je kasnije pisao svećenik i župnik u Novskoj, Luka Ilić Oriovčanin. Natpis je navodno glasio: *Počiva vod Budimir sin Pribislava Sudemira 1090. godine.*[5] Ovaj kamen je izgubljen kao i originalni tekst podžupana Čoke pa se ne može potvrditi pročitani natpis. Posebno je zanimljiva vrlo rana datacija groba (u XI. stoljeće) jer se Subocki grad u dokumentima prvi put bilježi u XIII. stoljeću.

Papuk

Na Papuku ima više zanimljivih lokacija. Jedna od njih je *Dragano groblje* odnosno *Draganac* duboko u šumi iznad sela Branešci, na Ravnoj gori, sjeveroistočno od Pakraca. Nije sigurno o čemu se radi, pretpostavlja se da su to ostatci stećaka, a mala je mogućnost da je to nekakvo tursko (muslimansko) groblje. Kamenih spomenika je preko stotinu sred guste šume.[6]

U blizini postoji i zagonetna lokacija *Stojanov grob*, negdje sjeverno od sela Bučje. Lokacija je danas nepoznata, ali je zabilježena na spomenutom zemljovidu iz XVIII. stoljeća.

U selu Srednji Borki na Papuku još se početkom XX. stoljeća nalazilo značajno srednjovjekovno groblje na kojemu je bilo stotinjak stećaka, neki čak u obliku velikih kamenih sanduka, a do 1950-ih sačuvan je samo jedan i to oštećen. Ostali su bili razbijeni ili razvučeni uokolo.[7]

Tatarski jarak

Zabilježen je na zemljovidu iz XVIII. stoljeća. Nalazi se na Papuku između Petrovog i Poganog vrha, sjeverno od sela Borki. Smatramo da je riječ o groblju. Budući da istraživanja nisu provedena, mišljenje se još ne može potvrditi. Taj toponim je uočila povjesničarka Vijoleta Herman Kaurić i objavila u obliku fusnote u svom radu u Zborniku povijesnog društva Pakrac - Lipik iz 2006. Sličan toponim postoji i na Psunju kod Donjih Bogićevaca nedaleko Okučana.

Kao i drugi nepoznati grobovi i toponimi, i ovi su neistraženi, ali smatramo da se radi o groblju nekog od manjih tatarskih odreda koji su 1241. harali po Ugarskoj i Hrvatskoj. Bit će da je jedan dio Tatara zaglavio u nekoj nezabilježenoj bitci, a ova dva toponima to evociraju.

[5] Voborski, Željko. 1994. str. 117.

[6] Horvat, Anđela. 1965. str. 114.

[7] Horvat, Anđela. 1965. str. 123.

Zaključak

Površno proučavajući nabrojena groblja, mogu se izvući neki zaključci:

- najveći broj nadgrobnih ploča na većini spomenutih groblja potječe iz XX. stoljeća
- neka groblja koriste se kontinuirano stoljećima i vrlo su stara (Šeovica, Bijela Stijena, Borki)
- neka groblja su multinacionalna i multikonfesionalna (npr. Lipik)
- neka su multinacionalna, ali jednokonfesionalna (Donji Čaglić i Filipovac)
- postoji mnogo zagonetnih grobnih lokacija o kojima nema pouzdanih činjenica, npr. Dragano groblje, Stojanov grob, Žvaljev grob, Kitonjin grob, Tatarski jarak.

Pakračko-lipičko područje obiluje zanimljivim grobljima i grobnim nalazima koji mogu dati neke nove spoznaje.

Groblja nisu samo mjesta pokapanja pokojnika već mogu biti pouzdani povijesni izvor.

Od svih spomenutih najzanimljivije je ono u Šeovici koje bi valjalo detaljnije istražiti. Prava je šteta što nije na vrijeme istraženo groblje sa stećcima u Borkima od kojeg se gotovo ništa nije očuvalo.

Nadam se da će buduća istraživanja baciti više znanstvenog svjetla na barem neka od navedenih nepoznatih grobnih mjesta.

Izvori i literatura

Izvor:

- Krešimir Kurić, usmeno kazivanje 2016.g.

Literatura:

- Bešlagić, Šefik. 1982. *Stećci - kultura i umjetnost*. Veselin Masleša. Sarajevo.
- Herman Kaurić, Vijoleta, 2006. Srednjovjekovni Pakrac i njegovi banovci. *Zbornik povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 3.* Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac. Lipik.
- Horvat, Anđela. 1965. O stećcima u Slavoniji. *Bulletin*. Zavod za likovne umjetnosti JAZU. Zagreb.
- Voborski Željko. 1994. *Luka Ilić Oriovčanin*. Novska.

In memoriam

Gojko Bosanac

(1.5.1932. - 19.1.2015.)

Nemjerljiva je zasluga profesora Gojka Bosanca u osnivanju Povijesnog društva Pakrac - Lipik. Prije više od 15 godina došao je na ideju osnutka odnosno njegove obnove. Okupio je oko sebe učitelje, nastavnike i profesore povijesti pakračkog kraja i krenuo u osnivanje udruge koja upravo navršava 15 godina rada. Bio je njen doživotni tajnik i agilni član koji je vrlo pedantno vodio svu potrebnu dokumentaciju. Nažalost, nije mnogo pisao iako je imao podosta toga za staviti na papir. Izgovor su mu bile godine, slab vid i nemirna ruka. Savjetima je utjecao na odabir istraživačkih tema, motivaciju članova društva ili učlanjenje novih članova spremnih na rad. Bio je gospodin, intelektualac starog kova, tolerantna osoba. Za raspravu je uvijek imao pripremljenu novopročitanu knjigu kao i savjet o posudbi iste. Posebice je bio razočaran nacionalističkim šovinizmom i uplitanjem politike u povijesnu znanost.

Gojko Bosanac, sin Stojana i Pave, rođene Radojčić, rodio se 1. svibnja 1932. godine u Brusniku, selu daleke i neistražene prošlosti. Otac mu je bio pilanski radnik, zaposlen na pilani u Pakracu i jedan od osnivača komunističke partije u pakračkom kraju. Osnovnu školu polazio je u rodnom selu, no rat je prekinuo daljnje školovanje. U drugom razredu prekida školovanje jer učitelj Bogdan Crnobrnja odlazi u *šumu*. Četiri godine nije polazio školu te se posvetio proučavanju prirode.

Imao je dva brata i dvije sestre (Gavro, Marija, Darinka i Stojan). Sestra Darinka nestala je za vrijeme ustaškog pogroma u Kusonjama gdje je bila kod bake. O njenoj sudbini nije se nikada ništa saznalo. Baka je internirana u Jasenovac gdje je ubijena zajedno s još petero članova bliže rodbine.

Nakon završetka rata obitelj seli u Pakrac gdje otac Stojan radi kao *milicioner*. U sukob s režimom dolazi zbog kritika kolektivizacije te se vraća na svoj stari posao na pilani. U Pakracu Gojko završava osmogodišnju školu. Želja oca da upiše Učiteljsku školu u Pakracu nije ostvarena jer nije bio vičan pjevanju i sviranju. Pohađao je i završio Gimnaziju u Virovitici.

Godine 1955. upisuje studij povijesti i latinskog jezika na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ondje upoznaje buduću suprugu Veru Arnold s kojom je kasnije dobio kćer Danelu. Nakon završetka studija, 1960. godine, budući da je bio pakrački stipendist, vraća se u Pakrac i prvo zaposlenje nalazi u gradskom muzeju. Taj posao mu se nije sviđao jer je volio raditi s ljudima. Često je u šali znao reći *ovdje možeš dobiti samo alergiju*. Ubrzo odlazi na odsluženje vojnog roka. Nakon povratka iz JNA, 1961. godine, zapošljava se u Učiteljskoj školi Pakrac u kojoj radi do njenog zatvaranja 1964. godine. Istovremeno radi u pakračkoj gimnaziji. Cijeli radni vijek proveo je u Srednjoj školi u Pakracu. Predavao je u gimnaziji, odgojno-obrazovnom smjeru, medicinskoj te fizioterapeutskoj školi. Paralelno je radio u Srednjoj fizioterapeutskoj školi u Lipiku (1960. - 1970. godine). Do Domovinskog rata obnaša dužnost zamjenika ravnatelja. Nakon odlaska u mirovinu nekoliko godina honorarno predaje latinski jezik.

Bio je savjetnik za povijest Pakraca, Daruvara i Grubišnog Polja. Član je Povijesnog društva Pakrac osnovanog 1954. godine te Podružnice Povijesnog društva Hrvatske za kotar Daruvar osnovane 1962. godine. Zadužen je za vođenje njenog arhiva. Odbio je ponudu za posao u Hrvatskom institutu za povijest u Slavonskom Brodu te ostao u Pakracu. Bio je član komunističke partije.

Sudjelovao je u nastanku povijesnih knjiga i časopisa. U monografiji *Pakrac 1945.-1975*. autor je povijesnog pregleda Pakraca i okolice: *Neki podaci o Pakracu od VIII. do polovice XX. stoljeća.; Do provale Turaka; U vrijeme turske vladavine; O naseljavanju Srba i Hrvata u pakrački kraj; O gospodarima Pakraca i okolice; U drugoj polovici XIX. i početkom XX. stoljeća; Između dva rata; Pakrac u NOB-u.*

Autor je teksta *Povijesno društvo (Udruga) Pakrac* u Zborniku Povijesnog društva Pakrac - Lipik br. 1, 2004. godine. Član je uređivačkog odbora sedam brojeva (1-7) Zbornika Povijesnog društva Pakrac - Lipik, recenzent knjiga Siniše Njegovana Stareka *Česi u Pakracu, Prekopakri i Lipiku* 2008. godine i Đure Tadića *Nisu zaboravljeni* 2009. godine.

Nagrađen je *Zlatnom plaketom Grb Grada Pakraca* za životno djelo iz područja drugih društvenih djelatnosti 2010. godine.

Gojko Bosanac napustio nas je 19. siječnja 2015. godine u 83. godini života. Sahranjen je na zagrebačkom groblju Mirogoju.

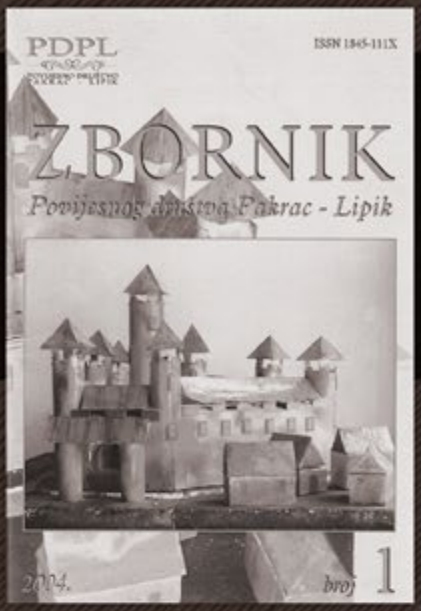
PDPL
ISSN 1845-111X
ZBORNIK
Povijesnog društva Pakrac - Lipik
2004.
broj 1

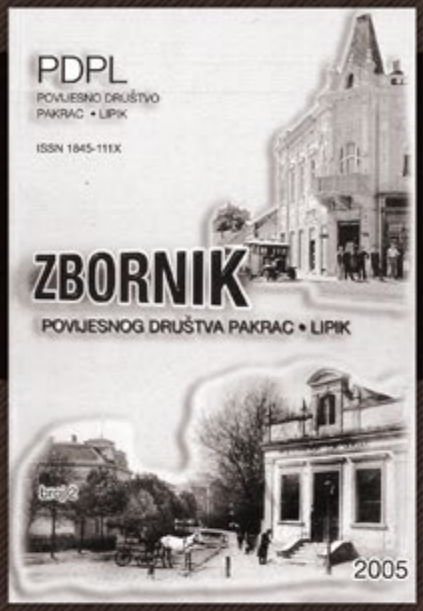
PDPL
POVIJESNO DRUŠTVO
PAKRAC • LIPIK
ISSN 1845-111X
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC • LIPIK
broj 2
2005

PDPL
2006.
BROJ 3
POVIJESNO DRUŠTVO PAKRAC • LIPIK
ISSN 1845-111X
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC • LIPIK

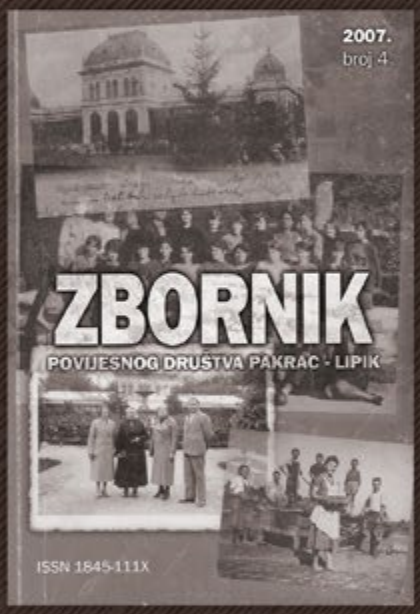
2007.
broj 4
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK
ISSN 1845-111X

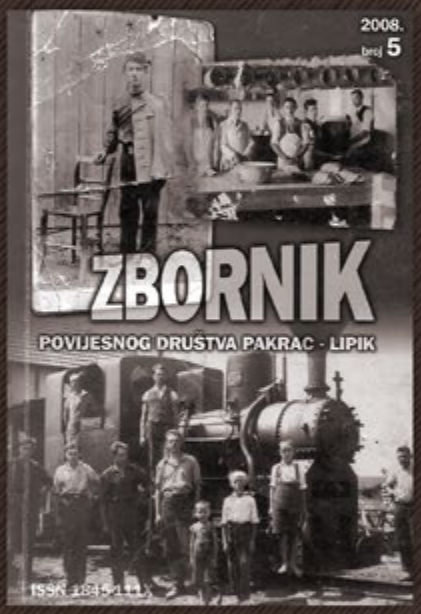
2008.
broj 5
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK
ISSN 1845-111X

ZBORNIK
2009.
broj 6
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK
150. godišnjica rođenja
Martina Kukuljina
(1860. - 2010.)
40. godina
ŠRD "Slavonac", Lipik
(1968. - 2008.)
ISSN 1845-111X

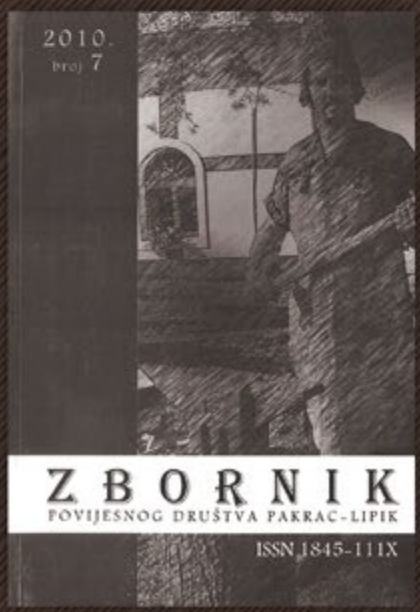
2010.
broj 7
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK
ISSN 1845-111X

15.
godina
POVIJESNO DRUŠTVO
PAKRAC • LIPIK

BROJ 8 - 9
ZBORNIK
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK
2012. - 2013.
ISSN 1845-111X